

R dp
ČZN
1998

39

119980130,2

COBISS •

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

2	ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE	LETNIK 69 NOVA VRSTA 34	STR. 197 - 388	MARIBOR	1998
---	---	----------------------------	-------------------	---------	------

Fotografija na naslovnici:
Dr. Miroslav Ploj (1862-1944), mariborski veliki župan in senator,
predsednik mariborskega Francoskega krožka

Izvilleke prispevkov v tem časopisu objavljata "Historical – Abstract" in "America: History
and Life"

Abstracts of this review are included "Historical – Abstract"
and "America: History and Life"

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

Letnik 69 – Nova vrsta 34

2. zvezek

1998

IZDAJATA
UNIVERZA V MARIBORU IN ZGODOVINSKO DRUŠTVO V MARIBORU

MARIBOR 1998

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

REVIEW FOR HISTORY AND ETHNOGRAPHY

IZDAJATA

UNIVERZA V MARIBORU IN ZGODOVINSKO DRUŠTVO V MARIBORU

ISSN 0590-5966

Uredniški odbor – Editorial Board

dr. Janez Cvirn, dr. Darko Friš, dr. Paul Garde (Francija),
Miroslava Grašič, Jerneja Hederih, dr. Walter Lukan (Avstrija),
dr. Janez Marolt, dr. Jože Mlinarič, dr. Franc Rozman, mag. Vlasta Stavbar,
dr. Janez Šumrada, dr. Igor Žiberna in dr. Marjan Žnidarič

Glavni in odgovorni urednik – Chief and Responsible Editor

dr. Darko Friš
Pedagoška fakulteta
p.p. 129
SI - 2001 Maribor
telefon: (062) 22 93 6558
fax: (062) 28 180
e-pošta: darko.fris@uni-mb.si

Za znanstveno vsebino odgovarjajo avtorji.
Razprave v časopisu so recenzirane.
Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva
in navedbo vira.

IZDANO Z DENARNO POMOČJO

Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije
Ministrstva za kulturo Republike Slovenije
Mestne občine Maribor

KAZALO – CONTENTES

In memoriam

Fanika Krajnc-Vrečko, JOŽE RAJHMAN 1924-1998	201
--	-----

Jubileji – Anniversaries

Avguŝt Leŝnik, PROF. MARJAN BRITOVŠEK - PETINSEDEMDESETLETNIK	205
---	-----

Razprave – Studies

Janez Marolt, PRIMERJAVA MED HAMURABIJEVIM ZAKONIKOM, PENTATEVHOM/PETEROKNJIŽJEM IN ZAKONIKOM XII PLOŠČ	209
A Comparison of the Hammurabi Code, the Pentateuch and the XII Tablets Code	
Janez Šumrada, RAZMEJITEV MED NAPOLEONOVO FRANCIJO IN AVSTRIJSKIM CESARSTVOM NA SLOVENSKEM ETNIČNEM OZEMLJU PO NASTANKU ILIRSKIH PROVINČ	247
The Delimitation of the Boundary between Napoleon's French and the Austrian Empires through Slovenian Ethnical Territory after the Establishment of the Illyrian Provinces	
Bruno Hartman, FRANCOSKI KROŽEK IN DRUŠTVO PRIJATELJEV ANGLEŠKEGA JEZIKA IN PROSVETE V MARIBORU MED VOJNAMA	261
The French Circle and the Society of the Friends of the English Language and Education in the Inter-War Period	
Avguŝt Leŝnik, INFORMBIRJEVSKI SPOR LETA 1948 - SPOR DVEH RAZLIČNIH MODELOV SOCIALIZMA?	287
The Cominform Dispute of 1948 - A Dispute between two Different Models of Socialism?	
Božo Repe, SISTEM LJUDSKE DEMOKRACIJE V SLOVENIJI IN JUGOSLAVIJI	303
The System of People's Democracy in Slovenia and Yugoslavia	

Zapisi – Notes

Andrej Vovko, UDJE DRUŽBE SV. MOHORJA MED MURO IN RABO V LETIH 1893–1918	317
--	-----

Problemi in diskusija – Problems and Discussion

Ivo Zajdela, ZAKAJ TAKO GROBE IZMIŠLJOTINE?	345
Marjan Žnidarič, POJASNILO	350

Öcene in poročila – Reviews and Reports

Jože Curk, PTUJSKA ŽUPNIJSKA CERKEV SV. JURJA, ZBORNİK ZNANSTVENEGA SIMPOZIJA OB PRAZNOVANJU 1150. OBLETNICE POSVETITVE MESTNE CERKVE IN 850. OBLETNICE "KONRADOVE CERKVE"	351
Jože Curk, GRADIVO ZA ZGODOVINO MARIBORA, 23 ZVEZEK	354
Jože Curk, VIRI ZA GRADBENO ZGODOVINO MARIBORA II/9	356
Marjan Žnidarič, VLADO HABJAN, MEJNIKI SLOVENSKE ZGODOVINE	356
Anton Özinger, VALENTIN INZKO, ZGODOVINA SLOVENCEV DO LETA 1918 ...	358
Andrej Rahten, JANKO PLETERSKI, DR. IVAN ŠUŠTERŠIČ 1863-1926	361
Marjan Žnidarič, FRANCE FILIPIČ, SLOVENCİ V MAUTHAUSNU	367
Marjan Žnidarič, VOJNOZGODOVINSKI ZBORNİK, ŠT. 1	369
Mojca Ramsak, BRONISLAW MALINOWSKI, ZNANSTVENA TEORIJA KULTURE	371
Mojca Ramsak, ELFI LUKAS, HEIMATLICHES BAUEN. EIN FACHWÖRTERBUCH	373

Jerneja Hederih, ZABLATNIKOVDAN IN MEDNARODNI ETNOLOŠKI SIMPOZIJ, VREDNOTENJE ŽIVLJENJSKIH PRIČEVANJ	374
Slavica Tovšak, ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA, 1898-1998	377
Stane Okoliš, STOLETNICA USTANOVITVE SLOVENSKEGA ŠOLSKEGA MU- ZEJA	379
 Simpoziji – Symposia	
Bogdan Kolar, TRIDESETO LETNO ZBOROVANJE AMERICAN ASSOCIATION FOR THE ADVANCEMENT OF SLAVIC STUDIES, BOCA RATON, FLORIDA, 24.-27. SEPTEMBER 1998	385
 Letno kazalo - Annual Contents	
Letno kazalo Časopisa za zgodovino in narodopisje 69/34 1998	387
Annual Contents of Review for History and Ethnography 69/34 1998	

IN MEMORIAM**JOŽE RAJHMAN**
1924-1998

Sredi letošnjega poletja je v Mariboru tiho, kot je živel, umrl prof. dr. Jože Rajhman, doktor filoloških znanosti in doktor teologije, upokojeni profesor pastoralne teologije na mariborski enoti Teološke fakultete v Ljubljani. Z njim je slovenski kulturni prostor izgubil zadnjega velikega filologa in literarnega zgodovinarja med slovenskimi duhovniki, iz vrst katerih so v minulih stoletjih izšla skoraj vsa pomembnejša imena slovenskih jezikoslovcev.

Rodil se je 17. novembra 1924 v Sromljah pri Brežicah, kjer je njegov oče, zaveden Slovenec z avstrijske Koroške, ravnateljaval v osnovni šoli. Kmalu se je oče s petimi otroki - mati mu je umrla, ko je bil star štiri leta - preselil v Celje, kjer še danes stoji Rajhmanova domačija na Jožefovem hribu. Osnovno šolo in prvi dve leti gimnazije je Jože obiskoval v Celju, vendar je vsa družina v prvih

dneh vojne morala zapustiti svoj dom. Kot zavednega slovenskega učitelja so Nemci očeta z vso družino že 10. junija 1941 izgnali v Srbijo, kjer je Jože nadaljeval gimnazijo in jo v Nišu z odliko dokončal leta 1943. V Nišu je kot železničarski uslužbenec ostal do konca vojne, ko se je družina konec junija 1945 vrnila domov.

Jeseni 1945 se je vpisal na slavistiko in romanistiko na Filozofski fakulteti v Ljubljani, vendar je leta 1947 ta študij prekinil in se vpisal na Teološko fakulteto, kjer je leta 1951 diplomiral. Študij na Filozofski fakulteti je kasneje nadaljeval in leta 1965 si je z diplomo pridobil naziv profesorja slovenščine in francoščine. Leta 1950 je bil posvečen v duhovnika, nato je kot kaplan služboval pri Mariji Snežni v Slovenskih goricah (Zg. Velka) in v mariborski stolnici. V letih 1968-1981 je bil spiritual v mariborskem bogoslovju, kjer je kot duhovni vodja vzgojil več kot polovico danes živečih duhovnikov mariborske škofije.

Na Filozofski fakulteti je leta 1972 kot prvi doktorand pri prof. Bredi Pogorelec doktoriral iz filoloških ved z disertacijo "Primož Trubar v letu 1550". Pri družil se je generaciji velikih imen slovenske povojne slavistike in spomin na kolege, ki se ga kot duhovnika v težkih povojnih letih niso nikoli sramovali ali ogibali, mu je bil zadnja leta v veliko oporo. Na Teološki fakulteti v Ljubljani je leta 1974 zagovarjal še drugo disertacijo, tokrat iz teoloških ved, in sicer "Teološka podoba Ene dolge predgovori". Na mariborski enoti Teološke fakultete v Ljubljani je bil leta 1968 imenovan za predavatelja duhovne teologije, leta 1975 je opravil habilitacijo za docenta pastoralne teologije, leta 1978 pa je bil izvoljen za izrednega profesorja. Za rednega profesorja ga kljub izpolnjenim pogojem na znanstvenem področju matična fakulteta nikoli ni izvolila in tako mu je bilo tudi onemogočeno članstvo v Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, za kar je bil predlagan leta 1986. Upokožil se je leta 1987, honorarno pa je predaval pastoralno teologijo do leta 1995 in še v zadnjem letu svojega bogatega življenja sodeloval na oddelku za slovanske jezike in književnosti na Pedagoški fakulteti v Mariboru. Kot zunanji sodelavec Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede pri Znanstvenoraziskovalnem centru je nekaj let aktivno sodeloval pri SAZU.

Svojo znanstvenoraziskovalno pot je Jože Rajhnan začel z objavo razprave o štajerskem duhovniku jezikoslovcu Petru Dajnku in o njegovi vlogi v zgodovini slovenskega knjižnega jezika. Čeprav je kasneje večino svojega raziskovalnega dela namenil slovenski protestantiki, je nenavadno naključje hotelo, da je bila njegova zadnja razprava, ki je izšla slab mesec pred njegovo smrtjo, znova namenjena Petru Dajnku. Rajhnanova življenjska preokupacija je bil Primož Trubar. Že v Prvi slovenski knjigi leta 1977, ki je nastala na osnovi njegove filološke disertacije, se je soočil z jezikovnim, literarnozgodovinskim in teološkim izročilom Trubarjevega Katekizma iz leta 1550. Raziskal je vplive in vzgone v kulturni in duhovni tradiciji Trubarjevega časa, ki so tega slovenskega reformatorja privedli do spoznanja, da lahko svojim sonarodnjakom približa in posreduje božjo besedo le v domačem jeziku. Njegova druga monografija, ki je izšla v jubilejnem Trubarjevem letu 1986, je slovensko literarno zgodovino obogatila za temeljito teološko raziskavo o Trubarjevem izročilu Slovincem v Eni dolgi predgovori k Novemu testamentu iz leta 1557. V njej kot katoliški duhovnik na najbolj objektiven način prikazuje teologijo slovenske reformacije ter dokazuje izjemno poznavanje verskih in duhovnih tokov evropskega 16. stoletja. To je mogoče razbrati tudi iz njegove naslednje monografije Trubarjev svet, Trst 1986, v kateri bralca sooča z vznikom slovenske reformacijske iniši in delom očeta prve slovenske tiskane knjige. Pri SAZU je pripravil dve znanstveni izdaji korespondence iz 16. stoletja, in sicer Pisma Primoža Trubarja, 1986, ter svoje zadnje veliko delo Pisma slovenskih protestantov, 1997. V obeh je pripravil transkripcije in prevode zahtevnih latinskih in nemških pisem ter jih opremil z opombami in znanstvenimi sprem-

nimi besedili, s čemer je mlajšim rodovom slavistov omogočil podrobnejše raziskovanje 16. stoletja.

Njegovo poznavanje in temeljit študij srednjeveške nemške mistike, M. Eckharta, Teulerja in Sousoja, je čutili v številnih razpravah, ki so izšle v slovenskih katoliških revijah v zadnjih treh desetletjih, ni pa naključje, da so mu nekateri prijatelji dajali vzdevek "Mojster Ekart". Kakor oče srednjeveške mistike, ki je videl Boga v "iskrici človeške duše", tako je tudi sam neomajno verjel v Božje usmiljenje in v moč človeške dobrote "v kamrici srca slehernega". Nikoli mu ni bilo treba nikogar prepričevati, učil je zgolj s svojim zgledom - verne in neverne, ki jih je srečeval in bil v vsakem trenutku pripravljen prisluhniti njihovim stiskam. Teološki monografiji Teologija v službi človeka, Tinje 1975, in Božje okolje v človeku, Ljubljana 1996, v celoti razkrivata njegovo pojmovanje sobivanja Boga in človeka. Zaradi izredne duhovne širine mu je nenavadno uspevalo združevati znanstvena in duhovno, tako se njegovo filološko in teološko delo nenehno prepleta in živi eno iz drugega. Na številnih simpozijih, okroglih mizah ali v predavalnicah različnih evropskih univerz je slušateljem razkrival značilnosti slovenske protestantike ter iskal odgovore na zapletena teološka vprašanja predvsem na področju duhovnosti, pastore in ekumenskih prizadevanj. Eno njegovih najbolj plodnih let je bilo jubilejno leto 1986, ko je slovenska kulturna javnost praznovala 400-letnico Trubarjeve smrti, pa tudi leta 1997 ob 450-letnici rojstva Jurija Dalmatina, ko je bil kot največji živeči poznavalec 16. stoletja vabljen na številna predavanja.

Poleg rednega znanstveno-pedagoškega dela na matični fakulteti je predaval na številnih znanstvenih simpozijih in strokovnih konferencah doma in v tujini. V Tübingenu je leta 1986 predaval na simpoziju Primus Truber und seine Zeit; v Regensburgu je v okviru izmenjave profesorjev s TOEF in regensburške Teološke fakultete bil leta 1986 gostujoči predavatelj s predavanjem Primož Trubar, prvi slovenski teolog; leta 1974 je v Heidelbergu predaval na simpoziju Profil Süd-osteuropäischer Kirchen und Kulturen, leta 1976 na 10. Koroških kulturnih dnevih v Celovcu; v Šibeniku leta 1979 na simpoziju Glaube im "bergang zur Industriegesellschaft"; v Bukarešti leta 1982 na simpoziju Zur Kulturwirkung des Christentums im Südosteuropäischen Raum; v Beogradu leta 1979 na strokovnem posvetovanju Crkva u savremenom svetu; v Zadru leta 1985 na Jugoslavenskem seminaru za strane slaviste; v Zagrebu leta 1984 na seminarju Religija i nacija; v Splitu leta 1985 U sjeni koncila nakon dvadeset godina; v Ljubljani leta 1989 na seminarju Obdobja slovenske književnosti.

V zadnjih treh desetletjih je sodeloval s številnimi slovenskimi znanstvenimi in strokovnimi revijami ter časopisi. Bil je član uredniškega odbora Časopisa za zgodovino in narodopisje, Bogoslovnega vestnika, Božjega okolja, Naših razgledov, bil je eden od pobudnikov in ustanoviteljev Znamenja. V vseh teh in drugih časopisih, kot je Slavistična revija, Jezik in slavstvo, Cerkev v sedanjem svetu, ter številnih zbornikih doma in v tujini je objavljala teološke in literarnozgodovinske razprave ter številne recenzije knjig domačih in tujih založb. Njegova gesla s področja teologije in literarne zgodovine zapolnjujejo velik prostor v SBL, Enciklopediji Slovenije, Slovenski književnosti (Leksikoni CZ) in v Katehetsko protestantskih piscev v Slovenskem biografskem leksikonu ga uvršča med največje poznavalce 16. stoletja, kar mu priznavajo številni strokovnjaki doma in v tujini.

Znanstvena bibliografija Jazeta Rajhmana doslej obsega okrog štiristo bibliografskih enot, vendar še ni popolna, saj njegovo delo sega na najrazličnejša področja, tako da ga je težko uvrstiti v zgolj en profil znanstvenega delavca. Poleg tega da je bil filolog v najzlahnejšem pomenu te besede, je bil teolog mistik, pastoralist, moralist, biblicist, ekumenski delavec, predvsem pa velik humanist

in plemenit človek. Iz kratkih biografskih podatkov je mogoče zaznati zelo razgibano življenjsko pot pokojnega profesorja, čeprav skopi podatki ne morejo predstaviti vse njegove znanstvene zavzetosti, človeške plemenitosti, humanosti, občutka za sočloveka, predvsem pa njegove duhovne širine.

Kakor njegov neizčrpn vir znanstvenega raziskovanja Primož Trubar, ki je "svojim ljubim Slovencom" dal prvo knjigo v maternem jeziku in ki ga je domovina pregnala, da bi mogel v izgnanstvu služiti svojemu narodu, tako je profesor Rajhman vse življenje doživel podoben "nigdirdom". Vedno se je nekako znašel na nepravi strani. Kot je v najobčutljivejših letih svoje mladosti izkusil pregnanstvo iz rodne domovine, je kasneje iz tega izkustva vse življenje črpal neomajno ljubezen do vsega, kar je slovensko. Prav zaradi popolne predanosti preprostemu slovenskemu človeku in tenkočutnega razumevanja človeške stiske so ga, ko je bil kaplan pri Mariji Snežni, ovadili, češ da širi sovražne ideje, in ga zaprli. Le nekaj dni pred svojo smrtjo se je z nasmehom znova spomnil tega svojega pregnanstva, ko je dobil oprostilno sodbo, ki mu jo je izrekla mlada slovenska država. Nenavadno trubarjansko usodo pa je doživel tudi v svojem duhovniškem poklicu. Kot katoliški duhovnik je bil največji poznavalec protestantske teologije na Slovenskem, česar preprosti um nekako ne more dojeti. V "svinčenih časih" naše polpretekle zgodovine si je prizadeval za strpen odnos med državo in Cerkvijo, znova iz svojega prepričanja, da človek lahko v danih okoliščinah le z razumnim ravnanjem najde pot do sočloveka. Tega mu mnogi niso nikoli odpustili in v zadnjih letih je živel precej odmaknjeno od svojih stanovskih tovarišev, tudi tistih, za katere je nekoč zastavil svoje dobro ime. Zato mu je veliko pomenilo sodelovanje s SAZU in Slavističnim društvom Slovenije, kjer je kljub velikim zdravstvenim težavam neutrudno delal vse do svoje smrti.

Fanika Krajnc-Vrečko

JUBILEJI - ANNIVERSARIES**PROF. MARJAN BRITOVŠEK -
PETINSEDEMESETLETNIK**

Letos poleti je praznoval petinsedemdesetletnico univerzitetni profesor dr. Marjan Britovšek, eden najplodovitejših slovenskih zgodovinarjev, pa tudi eden izmed redkih, ki so z raziskovalnim delom presegli okvire slovenske zgodovine.

Jubilant se je rodil 23. avgusta 1923 v Slovenjem Gradcu. Maturiral je na klasični gimnaziji v Mariboru. V času vojne je bil v partizanskih enotah urednik in dopisnik mladinskih listov. Diplomiral je na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (1949) ter nadaljeval podiplomski študij na Inštitutu za družbene vede v Beogradu. V začetku petdesetih let se je smelo odločil za raziskovalno pot; najprej kot asistent na Oddelku za zgodovino FF v Ljubljani,

kjer je tudi doktoriral (1960), nato kot univerzitetni učitelj (1962) na novoustanovljenem Oddelku za sociologijo FF. Tu je vse do upokojitve (1993) predaval predmet socialna zgodovina 19. in 20. stoletja, od leta 1975 kot redni profesor. Od vseh Britovškovih številnih dejavnosti zunaj delovnega mesta naj tu omenimo le njegovo dolgoletno in zavzeto delo v univerzitetni stanovanjski komisiji (predsednik), katerega rezultat je bila zgraditev univerzitetnih stanovanjskih blokov na ljubljanskih Prulah. Za svoje znanstveno, pedagoško in javno delovanje je dvakrat prejel nagrado sklada Borisa Kidriča in druge nagrade, bil odlikovan ter dobil naziv zaslužnega profesorja Univerze v Ljubljani (1994).

Znanstveni opus jubilanta, ki ga podrobno ponazarja njegova bibliografija objav tako doma kot v tujini (17 knjig in prek 150 razprav), tematsko zaobsega štiri področja. S prvega - študije o slovenski agrarni in socialni zgodovini - velja posebej omeniti njegovo doktorsko disertacijo, ki je dopolnjena in razširjena izšla kot monografija z naslovom *Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem* (Ljubljana 1964). Delo, ki je v celoti zasnovano na arhivskem gradivu, je še danes med redkejšimi raziskavami o slovenski agrarni zgodovini polpretekle dobe.

Drugo področje njegovega raziskovanja je bilo posvečeno revoluciji 1848 v Avstriji in še posebej revolucionarni dejavnosti Radovljičana Antona Fistra (1808-1881), Prešernovega in Slomškovega sodobnika, profesorja teologije in pedagogike na dunajski univerzi, človeka, ki je daleč presegal kakršenkoli provincializem in bil med najbolj izobraženimi Slovenci svojega časa. Rezultat jubilantovega dela v dunajskih arhivih in bibliotekah je monografija *Anton Fister in revolucija 1848 v Avstriji* (Maribor 1970) ter *Izbrani spisi Antona Fistra* v 4. knjigah (Ljubljana 1987-1998).

Tretji sklop Britovškovega raziskovanja je mednarodno delavsko gibanje. Osrednja pozornost je namenil začetkom delavskega gibanja in njegovim različnim smerem v okviru I. in II. internacionale. Objavil je vrsto odmevnih študij, med katerimi velja posebej opozoriti na tehtno razpravo *Zgodovinski oris stališč Marxa in Engelsa do slovanskih narodov* (Ljubljana 1971, Hamburg 1996) ter knjigi *Stavovi druge internacionale prema ratu i kolonialnom pitanju* (Beograd 1965) in *Revolucionarni idejni preobrat med prvo svetovno vojno* (Ljubljana 1969).

Četrto področje, ki je bilo v širši javnosti tudi najbolj odmevno, je raziskovanje stalinizma. Brez dvoma je jubilant največji slovenski poznavalec frakcijskih spopadov v bivši Sovjetski zvezi in v III. internacionali - Kominterni. Še več, s svojimi analizami, oprtimi na arhivsko in dokumentarno gradivo, ki ga je preučeval v moskovskih arhivih in bibliotekah ter v mnogih zahodnoevropskih dokumentacijskih centrih, se je uvrstil med ugledne raziskovalce stalinizma ter zbudil pozornost mednarodne strokovne javnosti. V ospredju njegovih objav te vrste stojijo tri obsežne knjige: *Boj za Leninovo dediščino*, I-II (Ljubljana 1976, Zagreb 1981), *Carizem-revolucija-stalinizem*, I-II (Ljubljana 1980), *Stalinov termodor* (Ljubljana 1984, Praga 1991). Vrednost Britovškovega raziskovalnega dela na tem segmentu sodobne zgodovine je bila še posebno v tem, da naša zgodovinska zavest ni bila obremenjena s političnimi pogledi in enostranskimi razlagami sovjetskega zgodovinopisja, kot je bilo to v drugih socialističnih državah. Ne gre namreč prezreti, da smo prav prek teh njegovih eruditskih knjig začeli razumevati srčiko ruskega socializma.

In prav Britovškovi odmevni rezultati znanstvenoraziskovalnega dela doma in v tujini, njegova vpetost v mednarodne raziskovalne projekte ter uspešno delovno sodelovanje z raziskovalci uglednih mednarodnih institucij so botrovali odločitvi njegovih sodelavcev na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, da se mu oddolžijo za dolgoletno in ustvarjalno delo s priložnostnim zbornikom ter na ta način obogatijo tudi področja, s katerimi se je in se še jubi-

lant ukvarja. Povabilu za sodelovanje v skupnem projektu - mednarodni izdaji zgodovinskih in socioloških razprav - se je odzvalo kar 50 priznanih tujih in domačih raziskovalcev (iz Nemčije, Švice, Nizozemske, Italije, Francije, Rusije, Avstrije, ZRJ, Hrvaške in Slovenije), s katerimi je prof. Marjan Britovšek delal ali soustvarjal oziroma še dela. Rezultat projekta je izdaja 530 strani obsežnega zbornika petdesetih razprav - napisanih v slovenskem, nemškem, angleškem, francoskem, italijanskem, ruskem, hrvaškem in srbskem jeziku - ki nosijo skupni naslov *Kriza socialnih idej. Britovškov zbornik / The Crisis of Social Ideas. A Festschrift for Marjan Britovšek* (Ljubljana 1996), pri čemer ne gre prezreti, da se problematika "socialnih idej" vleče kot rdeča nit skozi celotni Britovškov opus.

Kljub upokojitvi jubilarant znanstveno še zdaleč ne miruje. Že nekaj let živi in dela v svojem drugem domu, v mirni istrski vasi Dolinci pri Lovrečici. Še naprej objavlja v strokovnih revijah in zbornikih, predvsem v tujini, se udeležuje mednarodnih znanstvenih simpozijev, aktivno sodeluje v mednarodnem projektu *Komintern*a (Amsterdam) ter v uredniškem svetu priznane strokovne revije *The International Newsletter of Historical Studies on Comintern, Communism and Stalinism* (Köln).

Želimo mu zdravja in še mnogo raziskovalno uspešnih let!

Avgust Lešnik

RAZPRAVE - STUDIES

PRIMERJAVA MED HAMURABIJEVIM ZAKONIKOM, PENTATEVHOM/ PETEROKNJIŽJEM IN ZAKONIKOM XII PLOŠČ

Janez Marolt*

UDK 930.2:34(=921)(093.5)

MAROLT Janez: Primerjava med Hamurabijevim zakonikom, Pentatevhom/Peteroknjižjem in zakonikom XII plošč. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 69=34(1998)2, str. 209-245, 57 cit.

Izvirnik v slov., povzetek v angl., izvleček v slov. in angl.

Avtor predstavi zgodovinske in družbene razmere, v katerih so nastali najstarejši zakoniki v Mezopotamiji - Ur-namujev, Bilalamov, Lipi-Ištarjev in Hamurabijev kodeks, ter naredi primerjalno analizo z asirskimi, hetitskimi ter hebrejskimi pravnimi besedili. Od zakonikov v loku rodovitnega polmeseca je izbral Hamurabijev kodeks, judovsko Toro/Pentatevh ter rimski zakonik XII plošč in naredil vsebinsko primerjavo med njimi. Številni členi teh zakonikov so skoraj identični. Avtor opozarja tudi na razlike med njimi in specifičnost Mojzesevega dekaloga. Obravnavani kodeksi so po avtorjevem mnenju postavili temelje evropskemu pravnemu sistemu, tudi Justinijanovemu zakoniku. Vsebinsko pa so zanimivi še danes. Avtor obravnava te zakone kot pomemben zgodovinski vir.

UDC 930.2:34(=921)(093.5)

MAROLT Janez: A Comparison of the Hammurabi Code, the Pentateuch and the XII Tablets Code. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 69=34(1998)2, pp. 209-245, 57 notes

Orig. in Slovene, summary in English, synopsis in Slovene and Engl.

The author describes historical and social circumstances in which the oldest Mesopotamia's laws of Ur-Nammu, Bilalama, Lipit-Ishtar and Hammurabi appeared, and analyses them in comparison with Assyrian, Hittite and Hebrew law texts. From the area of the Fertile Crescent, he chooses the Hammurabi's codex, the Jewish Torah and the Roman Lex duodecim tabularum. Many parts of these three are practically identical.

* Dr. Janez Marolt, univerzitetni docent, Pedagoška fakulteta, Koroška c. 160, SI - 2000 Maribor.

The author stresses as well the differences among them and the specificity of Decalogus by Moses. The treated codices, believes the author, laid the common base to the later European law system, among others to Justinian's codex, and evaluates them as essential historical sources.

UVOD

V visokih kulturah starega Vzhoda oz. v loku rodovitnega polmeseca srečamo v razmeroma zgodnjih obdobjih prve poskuse oblikovanja družbenih in pravnih standardov človeškega in družbenega obnašanja, ki jim rečemo kar "zakoniki": Ur-namujev, Lipit-Ištarjev, Bilalamov (zakonik mesta Eš-nune), Hamurabijev zakonik... in pri Izraelcih Tora/Postava.

V loku rodovitnega polmeseca so vladarji/knezi v obvladljivih urbanih/mestnih "političnih" skupnostih s temi "pravnimi določbami" sankcionirali tudi svojo versko in politično oblast. Z božanskimi atributi svojih zaščitnikov - bogov so vladarji utemeljevali svoje vladanje. V njihovem imenu so izdajali predpise, zapovedi, prepovedi, navodila o postopkih v sporih, prekrških, o kaznih, ki odločajo celo o življenju in smrti. Iz teh zbornikov črpamo veliko dragocenih podatkov tudi za gospodarsko in pravno zgodovino. Zakonodaja v starih kulturah Vzhoda skorajda ne pozna zaporov za kazniva dejanja. Najstarejši zakoniki odsevajo takratno družbeno pa tudi etično normo, ki jo je družbena skupnost uveljavila kot standard. Kršitelje so kaznovali. V veliki večini starih zakonikov je uveljavljeno talionsko načelo - lex talionis, tudi v Svetem pismu stare zaveze je tako. V zgodovini Izraelcev je po Svetem pismu v zakonodajnem pogledu neka posebnost. Mojzes je sicer njihov zakonodajalec, vendar je dekalog - božje zapovedi izpisal Jahve in mu jih izročil na gori Horeb na Sinaju. Ostali predpisi so izpeljanke iz dekaloga. S tem "božjim posegom" je bil promoviran standard človekovega etičnega obnašanja, s čimer naj bi bilo preseženo delo človeških rok in uma. Očitno so tudi te zapovedi/prepovedi le formulacija tega, kar lahko imenujemo naravni zakon po načelu, da nekaj ni dobro zato, ker je zapovedano, predpisano, ampak je zato zapovedano/prepovedano, ker je po takratnem razumevanju sveta, človeka, družbenih razmer - za človeka/vladarja dobro.

Visoke kulture v loku rodovitnega polmeseca so postavile družbenopravne, v mnogih primerih pa tudi etične standarde človeškega obnašanja. Kasneje jih je krščanstvo nadgradilo z zapovedjo ljubezni - tako do samega sebe kot do bližnjega. Tudi današnji evropski pravni in etični standardi temeljijo na judovsko-krščanski, grško-rimski, tudi bizantinski etično-pravni normi in izkušnji ter izročilu. Za antično dobo je značilna ugotovitev, ki velja za mnoga področja: Vzhod je dal idejo, Grki so jo poglobili in definirali, Rimljani pa izpeljali oz. kodificirali.

STARA MEZOPOTAMIJA - ZGODOVINSKI IN PROSTORSKI OKVIR

Arheološke spomenike najstarejše dobe, najdene v srednji in južni Mezopotamiji, delimo ponavadi po krajih najbolj tipičnih najdb v tri kulturna obdobja: El-Obeida, Uruk v Sumerju in Džemdet-Naser pri Kišu v Akadu. Ta kulturna obdobja zajemajo skoraj vse četrto tisočletje pr. Kr. in so uvod v oblikovanje najstarejših držav južne in srednje Mezopotamije.

Največji kulturni dosežek zgodnjih prebivalcev Mezopotamije Sumercev je bila **iznajdba pisave**, vrezane na glinene ploščice-klinopis. Na začetku je bila pisava podobna slikovnim znamenjem-podobopis, kmalu je postala abstraktna in se nato razvila v klinopis. Najpomembnejša najdišča so Uruk, Ur in Eridu. Najbolj značilno najdišče takih ploščic je Uruk III, grič Džemdet Naser, severno od Kiša.

Druga značilnost stare prednjeazijske kulture je **valjasti pečatnik**. Izumljen je bil približno ob istem času kot pisava, predvsem v tehnične namene. Gre za kamne valjaste oblike, v katere so vrezovali figure, pozneje tudi vrisovali napise. S temi valji so pečatili posode, omare, vrata, včasih pa so jih namesto podpisa odtiskovali tudi na glinene ploščice, zlasti kadar je šlo za pogodbe. Pečatnik je bil tako značilen za vzhodnjaka v starem svetu, da je tudi grški zgodovinar Herodot (ok. 484-430 pr. Kr.) omenil to posebnost.

SREDNJA IN JUŽNA MEZOPOTAMIJA

Obdobju Džemdet Naser sledi obdobje zgodnjih dinastij in obdobji Far in Ur I. V obdobju zgodnjih dinastij (ok. leta 2700 pr. Kr.) je pomemben "seznam sumerskih kraljev" - "zgodovinsko" delo iz začetka 2 t. pr. Kr. Navaja vrstni red dinastij z njihovimi vladarji. V literaturi sledimo medsebojnim bojem "mestnih držav". Iz tega obdobja izvira literarna stvaritev ep o Gilgamešu in veliko kipcev molivcev.

Obdobje Far je dobilo ime po arheološkem najdišču Far, ki je dalo številne napise tistega časa. Kronološko gledano je nato verjetno obogatelo in postalo pomembno mesto Ur na jugu dežele. Anglež Sir Leonard Woolley je izkopal nekaj grobov z bogatimi pridatki zlatega nakita in polžlahtnih kamnov ter posod iz žlahtnih kovin ter jih poimenoval - "kraljevske grobove"; čeprav osebe, pokopane v teh grobovih, niso navedene v seznamu kraljev.

Najstarejše naselbine na ozemlju srednjega dela Mezopotamije so nastale v dobi poznega neolitika. Plemena, ki so v najstarejših časih naselila Mezopotamijo, so najpogostejše živela na otokih sredi močvirij. Naselbine so si postavljali na umetnih zemeljskih nasipih. Mogoče so ta plemena najstarejša etnična plast Prednje Azije. Prvi, ki so ustvarili sumersko-akadsko kulturo in z njo tudi državo, so bili **Sumerci**, ki so prišli v Mezopotamijo z vzhodnih goratih območij, prav tako semitska plemena Akada, sorodna plemenom sirsko-mezopotamske stepe. Izkopavanja v zadnjih šestdesetih letih na ozemlju stare Mezopotamije so omogočila določitev kronologije za predzgodovinski stadij njihovega kulturnega življenja.

V obdobju 1. dinastije iz Ura (ok. 2500 pr. Kr.) je bila verjetno najpomembnejša mestna država **Lagaš**. Vladar Eanatum je zapustil zgodovinski spomenik Prednje Azije, t.i. **jastrebsko stelo**, relief, ki upodablja boj zoper sosednjega tekmeča, mesto Uma.

Eanatumovo (vojno) politiko je nadaljeval Entemena, ki je utrdil gospostvo Lagaša nad Umo, Urom, Eridom in Nipurom in zavrnil vdor Elamcev. Med zgodovinskimi dokumenti tega časa je posebno zanimiv napis Entemene, najstarejši **diplomatski dokument**, v katerem so slikovito opisani dotedanji diplomatski medsebojni odnosi in vojne med Lagašem in Umo. Entemena grozi premagancem z okrutnimi kaznimi, če bi prekršili pogodbo.

Naslednje obdobje je bilo akadsko (ok. leta 2350-2150 pr. Kr.), z vladarjem **Sargonom**, ki je ustvaril državo od Perzijskega zaliva do Sredozemskega morja. V tem času je prvič omenjena **zasebna zemljiška lastnina**, medtem ko je bila zemlja dotlej izključna **last svetišča**. V akadskem obdobju je bil položen temeljni kamen mezopotamski umetnosti vse do poznobabilonske države.

Nasledniki Sargona so bili: Rimuš (2312-2305 pr. Kr.), Manišusu (2305-2291 pr. Kr.) in Naramsin (2290-2254 pr. Kr.). Akadsko kraljestvo se je razcvetelo za časa kralja Naramsina, ki je razširil akadsko ozemlje. Podobno kot drugi akadski vladarji je tudi Naramsin moral ob nastopu svojega kraljevanja zatreti vrsto uporov. Kako se je povečala moč akadskega kraljestva, živo priča ponosen naslov Naramsina, ki se je imenoval "božanski Naramsin, mogočni bog Akada".

Zadnji kralj iz Sargonove dinastije je bil Šarkališari (2253-2230 pr. Kr.), ki se je moral kar naprej bojevati s sovražniki Akada, da je obdržal, kar so osvojili njegovi predniki. Akadsko državo so uničili Gutijci, gorsko pleme, ki je živelo v gorah Zagra. Okrog 125 let so vladali v severni Mezopotamiji, ne da bi pri tem bistveno vplivali na razvoj.

Še preden je bilo konec gospodovanja Gutijcev, se je na jugu v mestni državi Lagaš uveljavila rodbina knezov, katere najodličnejši zastopnik je bil *patesi*¹ Gudea, ki je zasnovo novosumersko obdobje (ok. leta 2150-1850 pr. Kr.). Pod svojo oblast je spravil velike dele Sumerja in skušal obnoviti sumerske družbene oblike. Obdobje, ki se začne z njim, imenujemo "novosumersko", končalo pa se je s prvo babilonsko dinastijo.

Sumerščina je vnovič postala uradni jezik in sistem mestnih držav je spet dobil veljavo. Geslo tega obdobja je bilo: "trgovina namesto osvajanja". To je prineslo blaginjo in dalo možnosti delovanja tudi umetnikom. Od vseh vladarjev Prednje Azije najdemo največ kiparskih upodobitev Gudea iz Lagaša. Tudi število lastnikov valjastih pečatnikov se je v primerjavi s prejšnjim obdobjem povečalo.

Celotna podoba se na zunaj ni bistveno spremenila, ko je dinastija iz Lagaša nadomestila dinastijo iz Ura - 3. po sumerskem seznamu kraljev. Izkazalo se je, da čas akadске države ni šel mimo brez sledov. Vladarji 3. dinastije iz Ura (od približno 2100 pr. Kr.) so bili absolutistični, podobno kot prej akadski, in so prav tako vladali državi z osrednjo upravo. Država je zajemala področje Sumerja in Akada, na zahodu je segala do Marija, na severu do Asurja, na vzhodu pa je obsegala tudi Elam. Bila je nekoliko manjša od velike akadске države.

Državo so postavili štirje vladarji: Ur-Namu, Šulgi, Amar-Sin, Šu-Sin, pod petim vladarjem Ibi-Sinon pa se je začel proces propadanja.

Največji dosežek novosumerskega obdobja restavracije je ohranjanje starosumerskega miselnega bogastva, saj so najpomembnejša besedila iz tega časa. V literaturi iz časa Ur-Namuja zasledimo novo vrsto besedil, to so t.i. zbirke pravnih tekstov, kot npr. *Codex Ur-Nammu*/Ur-Namujev zakonik. V akadskem obdobju so kralja častili po božje. Kralj je veljal kot bog, varuh svoje države, vendar je to "stopnjo" dobil šele, ko je opravil "sveto poroko" z boginjo svojega mesta in s tem zagotovil deželi rodovitnost in blagostanje.

Ur-Namujeva dinastija je pri naslavljanju uporabljala naziv "Gilgamešev brat" ali "Sin", ki ga je rodil bog Ninsun. S tem nazivom se je Ur-Namujeva družina borila za legitimnost. Kasnejši in novejši dodatek je naslov "kralj Sumerja in Akada". S tem je določil svoje gospostvo nad sumerskim in semitskim prebivalstvom, ki je živelo na področju Dijale, severne in južne Babilonije. Moč kralja je bila neomejena. Ur-Namu je uvedel tudi novo razčlenitev uprave. Nekdanji mestni glavarji "patesi" so postali navadni (vplivni) uradniki. Imenoval in odstavljaj jih je kralj. Vsak mesec so morali prevzeti določene naloge. Mesta na osvojenih območjih so bila podrejena vojaškim poveljnikom.

Ur-Namujev zakonik

Ur-Namu je ustanovitelj 3. dinastije iz Ura. Vladal je okoli leta 2111-2094 pr. Kr. Ko je vzpostavil stare meje Akadskega kraljestva, se je nato posvetil obnovi dežele, gradnji in notranji ureditvi države. Izredno veliko pozornosti je namenil tudi pravni oblasti, kar je pripeljalo do izdaje *codexa* oziroma zakonika s pravnimi predpisi.

¹Patesi je opravljal administrativne, sodne, davčno-finančne funkcije in bil pri svojem delu tesno povezan s svetišči; lahko je uporabljal njihove gospodarske vire.

Ur-Namujev zakonik je napisan v sumersčini na ploščici, velikosti 20x20 cm. Danes se original nahaja v nipurski zbirki v muzeju v Carigradu, pod signaturo 3191. Ploščica je razdeljena na osem stolpcev, z vsake strani po štiri. Identificiral jo je holandski sumerolog F. R. Kraus. Kraus je prosil svojega prijatelja S. N. Kramerja, da zakonik prepíše in prevede, ta ga je leta 1952 tudi izdal, vendar ne v celoti.

Zakonik je sestavljen iz uvoda, kjer kralj Ur-Namu govori o svojih zaslugah in o tem, kako ga je bog Nana³ na željo bogov Ana⁴ in En-Lila⁴ postavil za vladarja mesta Ura, nato pa še o zakonih, izpisanih na zadnji strani ploščice.

Ur-Namujev zakonik, ki je le fragmentarno ohranjen, kaže, da je imel kralj namero, da ustvari državno pravo. Njegovo pravilo "vzpostaviti v deželi pravičen red" je začetek tradicije pravne ureditve in zakonodaje, ki jo je kasneje izdelal Hamurabi. Ni znano, kaj vse je imel v mislih Ur-Namu s svojim zakonikom. Morda je hotel postaviti pravni sistem v vsej deželi na enotno osnovo, morda pa je le predpisal pravila, ki so se razlikovala od dotedanjih.

Iz časa 3. dinastije iz Ura so doslej našli več kot sto tisoč upravnih listin. Nek katastrski zapis govori o poteku meje med štirimi predeli oziroma upravnimi področji, ki so bila v okrožju Nipurja. Z besedilom je kralj potrdil in zagotovil meje in obseg teh mestnih držav.

Zakoni Ur-Namuja kot temelj kasnejših pravnih besedil⁵

Uvodni del Ur-Namujevega zakonika:

1. Ko sta bogova An in En-Lil kraljevsko oblast nad Urom predala Nani (36-40), takrat je Ur-Namu, ki ga je rodila (boginja) Ninsun, za svojo ljubljeno mamo, ki ga je rodila (41-42) v skladu z njegovimi načeli pravice in resničnosti... (od 43 do 72 vrstice je tekst uničen ali le fragmentarno ohranjen;

2. (222-231) Če se žena svobodnega državljana ukvarja s čarovnijo in ozdravi drugega državljana, nato pa gre z njim v posteljo, to žensko ubijejo, moški pa je svoboden;

3. (232-239) Če državljan nastopa nasilno in vzame nedolžnost sužnji drugega "lastnika oz. gospodarja", ta državljan plača 5 šeklov⁶ srebra;⁷

4. (240-244) Če državljan pusti svojo zakonito ženo, ji mora plačati 1 mino⁸ srebra;⁹

5. (270-280) Če državljan obtoži drugega državljana za.... in ga pelje do reke in reka pokaže, da je nedolžen, ta državljan, ki ga je obtožil, mora plačati 3 šekle srebra (srebrnike)¹⁰

6. (281-290) Če državljan obtoži ženo za prevaro in reka pokaže, da je nedolžna, ji državljan, ki jo je obtožil, plača 1/3 mine srebra;

7. (291-301) Če bodoči zet pride v hišo bodočega tasta ter njegov tast dá svojo hčerko drugemu državljanu, mora tast vrniti svojemu nesojenemu zetu dvojni znesek zaročnega darila;¹¹

³ Nanna ali Nannar, sumersko-babilonsko kozmično božanstvo.

⁴ An, sumersko vrhovno božanstvo

⁵ En-Lil, sumersko božanstvo.

⁶ CAH, Vol. II/1,2 ss; KOROŠEC V, Novi fragmenti sumerskega prava iz Ura. 3 ss.

⁷ Škel je bila denarna enota v stari Mezopotamiji. Težka je bila približno 8,416 g srebra.

⁸ Prim. Bilalamov zakonik, 31; Hamurabijev zakonik, 130; SSP 5 Mz 22,25 (Devteronomij)

⁹ Ena mina = 505 g.

¹⁰ Prim. Hamurabijev zakonik, 139; SSP 5 Mz 24,1-4 (Devteronomij).

¹¹ Prim. Hamurabijev zakonik, 2; SSP 2 Mz 23, 1-3(Eksodus); Leges XII tab., VIII,10.

¹² Prim. Bilalamov zakonik, 25; Hamurabijev zakonik, členi 159-161.

8. (313-323) Če suženj ali sužnja pobegne iz gospodarjeve hiše in gre preko mestne ali državne meje in jih ulovi državljani ter vrne lastniku, dá lastnik sužnjev najditelju (za nagrado) 2 šekla v srebru (srebrnika);¹²

9. (324-330) Če državljani odreže nogo (oz. kakšen drugi ud) drugemu državljanu, mu mora plačati 10 šeklov srebra (10 srebrnikov);¹³

10. (331-338) Če državljani med pretepom z udarcem zdrobi kost drugemu državljanu, plača 1 mino srebra;¹⁴

11. (339-344) Če državljani z bronastim nožem odreže nos drugemu državljanu, mu mora plačati kot odškodnino 2/3 mine srebra;¹⁵

12. () Če državljani izbijajo drugemu državljanu zob, plača 2 šekla srebra (2 srebrnika);¹⁶

13. Če se "gospodarjeva" sužnja izenači s svojo "gospodarico" in z njo nesramno govori, se sužnjina usta operejo z 1/4 kg soli;¹⁷

14. Če se državljani na sojenju pojavi kot priča in se pokaže, da laže, mora plačati 15 šeklov srebra;¹⁸

15. Če državljani poplavi z vodo polje drugega državljanu, mu mora plačati 3 kure¹⁹ žita za 1 iku polja;²⁰

16. Če da državljani svojo obdelovalno zemljo v najem drugemu državljanu in ta tega polja (oz. zemlje) ne obdeluje, mora plačati lastniku²¹ polja 3 kure žita za iku;²²

Propad države pod 3. dinastijo je najbrž povzročilo to, da so se začeli močnejše priseljevati semiti, tokrat "Kanaanci" iz Sirije. To so bili t. i. Amoriti, ki so omenjeni že v besedilih iz akadskega obdobja. Že pod Šu-Sinom so tako ogrožali državo, da so za varstvo pred njimi postavili t. i. zid "Martu", (sumerski izraz za akadsko ime Amurru, Amorit). Vendar je imel ta zid le malo učinka. Novi gospodarji Mezopotamije so postali zahodni semiti, ki so jim pripadali tudi Amoriti.

Bilalamov zakonik

Mnogo dragocenih podatkov o gospodarski in družbeni ureditvi v Akadu po padcu 3. dinastije iz Ura se je ohranilo v zakoniku ešnunskega kralja Bilalame, čigar razkošni dvorec so izkopali na kraju današnjega Tel-Asmara. Ti zakoniki iz 20. st. pr. Kr. uravnavajo gospodarsko življenje in medsebojne odnose med svobodnimi ljudmi, tako bogatimi lastniki sužnjev kakor tudi manj premožnimi in ne vselej polnopravnimi predstavniki srednjih plasti prebivalstva (*muške-num*)²³ ter končno reveži in sužnji.

¹² Prim. Hamurabijev zakonik, 1.

¹³ Prim. Bilalamov zakonik, 45.

¹⁴ Prim. Hamurabijev zakonik, 197; SSP 2 Mz 21,20 (Eksodus).

¹⁵ Prim. Bilalamov zakonik, 42.

¹⁶ Prim. Bilalamov zakonik, 42, Hamurabijev zakonik, členi 196,200,201; SSP 2 Mz 21, 23-27 (Eksodus); SSP 3 Mz 24,19-20 (Levitik); Leges XII tab. VII 13-15.

¹⁷ Prim. Hamurabijev zakonik, 146; SSP 1 Mz 16,1; 30,3 (Geneza).

¹⁸ Prim. Hamurabijev zakonik, 3; SSP 5 Mz 19,10-19 (Devteronomij); Leges XII tab., IX 14.

¹⁹ Kur ali Qurru ali Gur, babilonska prostorninska mera; pribl. 74 litrov, ponekod tudi 244 litrov.

²⁰ Prim. Hamurabijev zakonik, člen 55,56.

²¹ Iku, mera za površino; ne vemo natančno, koliko znaša. Slovensko - oral (2756 m²), hebrejsko - sēmed, latinsko - iugerum. Izraelski oral je pomenil površino polja, ki ga vprega dveh volov zorje v enem dnevu. V Mezopotamiji so merili površino polja z množino žitnega zrnja, ki so ga posejali. V Egiptu je za najmanjšo mero polja veljala površina, za katero so pri setvi porabili 4 merice žita, hebrejska merica je držala okrog 12 litrov, torej je to bilo 48 litrov.

²² Prim. Hamurabijev zakonik, 43.

Če sodimo po nekaterih členih tega zakonika, so mnogi reveži, ki so očitno prihajali iz kmečkega okolja, delali pri premožnih poljedelcih in je zakonodajalec postavil normo mezde, gmotno odgovornost najetega delavca za neopravljeno delo, pa tudi količino hrane, ki mu jo je dajal gospodar. Očitno so mnogi obubožani zemljiški posestniki postali ekonomsko odvisni od bogatašev, ki so jim posojali srebro in so imeli po 21. členu Bilalamovega zakonika pravico vzeti za kritje dolga pri žetvi določene količine zrnja in obresti za posojilo. V besedilu tega ešnunskega zakonika se omenja "dvorec" in pripadajoči sužnji, kar kaže, da je obstajalo kraljevo velegospodarstvo, kjer so izkoriščali delo sužnjev. Razvidno pa je tudi, da se je kralj osebno vmešaval v trgovsko življenje dežele in postavljал cene različnemu blagu: žitu, olju, volni, soli, bakru...

Posebno značilni so členi, ki pričajo o dokaj pomembnem razvoju suženjstva v srednji Mezopotamiji, še posebej v državi, katere središče je bila Ešnuna. V 40. členu je govora o prodaji sužnjev, suženj, volov ali "drugih dragih predmetov" in je pri tem določeno, da je kupca potrebno imeti za tatu, če ne more določiti oziroma pokazati prodajalca. Drugače povedano, je to pomenilo, da zakonodajalec ni delal razlike med sužnjem, domačo živaljo in vrednim predmetom in tako je bila že takrat napovedana norma za kasnejše rimsko pravo - "suženj je stvar".

Hkrati pa terja zakon strogo določeno obliko za nakup sužnja, živali ali predmeta od določenega človeka, da se ugotovi zakonitost kupčije in pravna sposobnost prodajalca.

Posebno strogo varuje zakon premoženjske interese, predvsem dvora in bogatih, za tem pa navadnih svobodnih ljudi z določenim premoženjem. Zato doleti vsakogar, ki ga kdo zaloti na polju ali v hiši drugega, podnevi kazni, ponoči pa smrt. Zelo stroga kazen je bila določena za nezakonito prilastitev sužnjev. V zakoniku zasledimo tudi člene iz rodbinskega prava; razne oblike domačega suženjstva, še posebej običaj prodati hčer ženinu za določeno odkupnino.

V Bilalamovem zakoniku (oziroma zakonih mesta Ešnune)²⁴ zasledimo tudi mere in cene za določen proizvod. To je v veliko pomoč za ekonomsko oz. gospodarsko zgodovino takratnega obdobja.

1. Za 1 kur žita je potrebno odšteti 1 šekel srebra;

²⁴ Muškenum ali osvobojenec, pripadnik srednjega sloja, ki je užival privilegije glede premoženja, ne pa tudi glede spoštovanja svoje osebnosti, ker je še vedno pripadal dvoru ali državi. Položaj muškenuma do neke mere ustreza položaju libertina v rimski dobi.

²⁵ Vladar sumerske mestne države v Lagašu, patesi Gudea, ki je vladal okrog 200 let pred Bilalamo, našteva kot dokaze blagostanja: rodovitna polja, obilico vode v prekopih, obilje olja in volne. Tudi Hamurabi jev zakonik omenja v § 178 kot osnovne življenjske potrebščine: hrano, mazilno olje in obleko.

Zadnji stavek v Sargonovi samohvali priča, da je bilo določanje maksimalnih cen na Vzhodu zelo pogost pojav. Tudi v listinah iz Hamurabi jeve dobe se omenjajo ceniki nekaterih mest, kot npr. Ešnune in Siparja.

Če pogledamo daleč naprej, je pravzaprav Dioklecijan le nadaljeval prastaro prakso, ko je v času hude gospodarske krize izdal svoj Edictum de pretiis rerum venalium.

Če upoštevamo vzhodno zakonodajno prakso, se ne bomo čudili, da je ešnunski zakonodajalec postavil cenik prav na začetek svojega zakonika. Po ešnunskih cenah bi bilo razmerje med srebrom in bakrom 1:180 ali 1:120. Po kratki primerjavi smemo sklepati, da so cene, kakor jih določa 1 § Ešnunskega zakonika, bile precej blizu tedanjim splošnim cenam in so v praksi zares veljale.

Po Singasidu bi bilo razmerje med ceno srebra in bakra 1:600, pri Hetitih 1:240 (eventuelno 1:480, če je bil hetitski polšekel res samo polovica babilonskega šekla), po starokapadoških ploščah od 1:180 do 1:46.

V Egiptu je v času 18. dinastije veljalo razmerje 1:80, vendar je tudi tam razmerje kolebalo med 1:80 in 1:48.

- Za 3 qa²⁵ najboljšega olja je potrebno plačati 1 šekel srebra;
 En seah in dva qa sezamovega olja so vredni 1 šekel srebra;
 Tri mine bakra stanejo 1 šekel srebra;
 Dve mini prečiščenega bakra staneta 1 šekel srebra;
 Štirje seahi ribjega olja stanejo 1 šekel srebra;
 Šest min volne stane 1 šekel srebra;
 Pet qa masti stane 1 šekel srebra;
4. Kupnina za čoln je 2 qa za 1 kur;
 Kupnina za čolnarja je 1 seah in 1 qa;
 5. Če čolnar potopi čoln, mora plačati vse, kar je bilo s čolnom vred po-
 topljeno;²⁶
 6. Če si državljani sposodi tuj čoln, plača 10 šeklov srebra;
 17. Če nevesta prinese v hišo poročno darilo bodočemu tastu in če eden od
 njiju umre, potem se darilo vrne očetu neveste;²⁷
 19. Državljan, ki drugemu državljanu posodi nekaj (pod pogojem, da mu
 isto vrne), lahko zahteva, da mu dolжник vrne dolg v žitu iz kupa;²⁸
 22. Če državljani nima pravne preiskave proti drugemu državljanu ter mu
 za jamstvo vzame sužnjo, lastnik pod prisego izjavi "Ti nimaš pravne preiskave
 proti meni", mora zato tožnik plačati v srebru v polni vrednosti cene sužnje²⁹;
 29. Če je nekdo zajet v roparskem pohodu ali napadu, zasuznjen ali prisilno
 za dalj časa odpeljan v tujo državo in če medtem njegova žena živi z drugim moš-
 kim, se mora ta vrniti takoj, ko pride njen mož nazaj;³⁰
 31. Če nekdo vzame nedolžnost sužnji (pa ta možki ni njen gospodar), lahko
 sužnja vseeno ostane pri svojem gospodarju;³¹
 42. Če nekdo komu odgrizne nos, mora plačati 1 mino srebra;
 Za oko plača 1 mino srebra;³²
 Za zob plača 1/2 mine srebra;
 Za uho prav tako 1/2 mine srebra;
 Za udarec po obrazu 10 šeklov srebra;³³
 47. Če nekdo nekoga (drugo osebo) udari, potem mora plačati 10 šeklov
 srebra;³⁴
 48. V primerih, kjer pride do kaznovanja, je kazen v višini od 2/3 mine do
 1 mine. Sodnik obtoženca sprašuje po določenih predpisih (pravilniku). O more-
 bitni smrtni kazni pa odloča vladar mesta oziroma dežele.
 49. Če pri nekom najdejo ukradenega sužnja oz. sužnjo, mora vrniti sužnja
 za sužnja in sužnjo za sužnjo;³⁵
 51. Suženj ali sužnja mesta Ešnune ne smeta zapustiti mesta brez last-
 nikovega oz. gospodarjevega dovoljenja;

²⁵ Qa ali seah ali sila, mera za tekočino = 0,842 l.

²⁶ Podoben predpis najdemo v Hamurabijevem zakoniku, 239

²⁷ Prim. Hamurabijev zakonik 159 - 164

²⁸ Prim. Hamurabijev zakonik, 113; SSP 2 Mz 22, 24-26 (Eksodus); Leges XII tab. V 1-3.

²⁹ Prim. Hamurabijev zakonik, 114.

³⁰ Skoraj enak predpis kot v Hamurabijevem zakoniku, 135

³¹ Prim. Hamurabijev zakonik, 130; SSP 5 Mz 22, 25 (Devteronomij)

³² Prim. Hamurabijev zakonik, 198

³³ Prim. Hamurabijev zakonik, 204, SSP 2 Mz 21, 23-27 (Eksodus).

³⁴ Prim. Hamurabijev zakonik, 206; SSP 2 Mz 21, 18-21 (Eksodus).

³⁵ Prim. Hamurabijev zakonik, 19, SSP 2 Mz 21, 16 (Eksodus); Leges XII tab. VIII 6.

54. Če ima nekdo nevarnega vola (in mu mestne oblasti dajejo to na znanje) in če on nič ne ukrene, nato pa vol nekoga nabode ali ubije, mora lastnik vola plačati 2/3 mine srebra;³⁶

55. Če vol nabode in ubije sužnja ali sužnjo, bo lastnik vola plačal 15 šeklov srebra;³⁷

Bilalamov zakonik je skoraj v celoti ohranjen in je v boljšem stanju kakor Ur-Namujev. Napisan je v akademskem jeziku na dveh ploščicah, ki sta shranjeni v iraškem Muzeju starin v Bagdadu, pod signaturo 51059 in 52614. Ploščici je leta 1948 v bližini Bagdada odkrila ekipa arheologov, ki je preučevala predhamurabijsko obdobje. Istega leta je ta zakonik preučil in prevedel Albrecht Goetze z Univerze Yale (ZDA). Zakonik je po vsebini podoben Ur-Namujevem zakoniku.

Lipit-Ištarjev zakonik

Za obdobje Isin-Larsa (2017-1763 pr. Kr.), ki je sledilo 3. dinastiji iz Ura, je značilna ponovna prevlada manjših mestnih držav. Njihove vodilne osebnosti so bili večidel zahodni semiti. Pomembno je bilo mesto Isin, kjer se je nadaljevalo novosumersko izročilo, čeprav ga je gojila semitska vladarska veja.

3. dinastija iz Ura je izginila po silovitem pretresu. Ibi-Sin, kralj iz Ura, je imenoval Marijca Išibiero (2017-1985 pr. Kr.) za vojskovodjo v bojih proti semitskim nomadom plemena Martu ali Amoritom. Njegovemu poveljstvu je bilo zapuščeno mesto Isin, sicer nepomembno, oddaljeno kakih 30 km od Nipurja, kjer se je osamosvojil in ustanovil isinsko dinastijo. Priključevali so se mu prebivalci iz Ura, ki so se mu ponudili v službo. Tako se je zgodilo, da je dobil mesto Ur in njegovo bližnjo okolico. Kmalu se je Ibi-Sin znašel v Elamu kot vojni ujetnik. Prebivalci Elama so popolnoma razrušili Ur. Nekaj let kasneje (ok. leta 2095 pr. Kr.) je pregnal Elamce iz Ura Išibiera, ki je s tem prevzel nasledstvo urških kraljev. Njegov vpliv v južni in srednji Mezopotamiji je bil velik. Dinastija iz Isina je vladala 200 let (2017-1817 pr. Kr.).

V času Išibierovega vzpona je v južnomezopotamskem mestu Larsa Naplanum (2025-2005 pr. Kr.) ustanovil novo dinastijo. Ni znano, do katere mere je bila Larsa v času svojih prvih vladarjev resnično neodvisna in ali je lahko obstajala kot samostojna država poleg Isina. Od časa kralja Gungunuma (1932-1906 pr. Kr.) in njegovih naslednikov je imela Larsa državno samostojnost. Nato je prišla pod Hamurabijsko okrilje, ko je le-ta združil celotno Babilonijo pod svojo oblast.

Najpomembnejši kulturnozgodovinski spomenik tega obdobja je Lipit-Ištarjev zakonik.³⁸ Kralj Lipit-Ištar (ok. leta 1875-1865 pr. Kr.) je objavil svoj zakonik še v sumerskem jeziku. Zakonik se začne z zgodovinskim uvodom in se končuje s prologom. Jedro tvorijo zapovedi in prepovedi. Lipit-Ištarjev zakonik se ni ohranil v celoti, manjka okoli 500 vrstic, vendar je bolje ohranjen kot Ur-Namujev zakonik. Je dragocen dokument za poznavanje sumerskega prava, zlasti kazenskega. Besedilo so odkrili v napisih na glinastih ploščicah in ga objavili leta 1948.

Starobabilonsko obdobje

Čas od leta 1850-1532 pr. Kr. označujemo kot starobabilonsko obdobje. V tem času se je začela uveljavljati 1. babilonska dinastija. Od gospodovanja Larse

³⁶ Prim. Hamurabijski zakonik, 251; SSP 2 Mz 21,29 (Eksodus).

³⁷ Prim. Hamurabijski zakonik, 252; SSP 2 Mz 21,32 (Eksodus).

³⁸ Glej Korošec V., Zakonik mesta Ešnune in Lipit - Ištarjev zakonik, Ljubljana: SAZU, 1953.

dalje je prelom v zgodovini teh krajev opazen tudi v jezikovnem pogledu. Uradni jezik - sumerščina je izginila. Prišlo je do prehoda iz staroakadskega v starobabilonsko narečje.

Starobabilonska država je dosegla vrhunec s Hamurabijem, ki je s politično spretnostjo in v spletu srečnih okoliščin odstranil svoje nasprotnike ter vnovič združil manjše mestne države v enotno državo. Čeprav se je Hamurabi opiral na akadsko-semitsko izročilo, je hkrati ohranjal sumerski miselni svet in se predstavljal kot pobožni graditelj templjev in varuh slabotnih. Posrečila se mu je sin-teza kulture dveh jezikov in dveh ljudstev.

Najpomembnejše Hamurabijevo delo je zbirka zakonov, t. i. Codex Hammurabi oz. Hamurabijev zakonik. Besedilo zakonika se je skoraj v celoti ohranilo na črni dioritni steli, ki so jo izkopali v Susi leta 1902, kamor so jo prenesli že v starem veku kot trofejo. Danes stoji v pariškem Louvru. Prvi je zakonik prevedel Vincenc Scheil še istega leta. Ta zakonik je bil v skladu s političnim stanjem okoli leta 1700 pr. Kr. V njem so urejena predvsem kazenskopravna, ženitnoppravna in gospodarska vprašanja. Podobno kot Lipit-Ištarjev zakonik, tudi Hamurabijev uvršča pravne predpise za prolog in pred epilog.

Hamurabijev zakonik je najvažnejši vir za proučevanje gospodarske in družbene ureditve babilonskega kraljestva. Na zgornjem delu stebra je upodobljen Hamurabi v zmagoslavni drži pred sončnim bogom Šamašem, ki seda na prestol. Ostali del stebra pokriva klinopisni tekst, ki vsebuje 247 členov zakonika. Pet stolpcev s 35 členi je očitno odstranil elamski osvajalec, ko je odpeljal spomenik kot trofejo v Suzo. Ta del spomenika je mogoče rekonstruirati, kajti našli so kopije zakonika, ki so jih starobabilonski pisarji in sodniki uporabljali za pouk in v sodni praksi.

Hamurabijev zakonik pomeni nadaljnji razvoj in kodifikacijo starosumerskih zakonov, ki so močno vplivali na babilonsko zakonodajo. Hamurabijev zakonik je bolj sistematičen kakor drugi zborniki sumerskih pravnih besedil. V njem je jasno čutili, da hoče zakonodajalec združiti po vsebini sorodne člene. Vendar to še ni zakonik v pravnem pomenu besede, je le zbirka posameznih pravnih sklepov. Pravni zbornik ima tri dele: 1. uvod, 2. zakonik v ožjem pomenu, 3. sklep. Uvodoma se omenja, da ima zakonik namen uvesti pravičnost v deželi. Kralj v njem našteva svoje naslove, slavi svoje veličanstvo in omenja dobrote, ki jih je izkazal deželi.

Srednji del zakonika našteva člene kazenskega prava, sodnega postopka, kršitve lastninskega prava (tatvina in rop) ter pravice vojakov. Posamezni členi govorijo o lastninskih pravicah nad nepremičninami, o trgovini, o poroštvenem pravu, rodbinskem pravu, o namernem pohabljanju, delu stavbenikov in ladje-delcev, najemanju delovne sile in suženjstvu. V sklepnem našteva kralj svoje zasluge za ljudstvo, kliče blagoslov na glavo tistih kraljev, ki bodo izpolnjevali njegove zakone, strašno prekletstvo pa na tiste, ki se ne bodo ravnali po njih ali ki bi se jih drznili kršiti oz. jih odpraviti.

Hamurabijev zakonik³⁹

Zakonik, ki so ga predpisovali in (smiselno) upoštevali vse do začetka klasičnega starega veka, je odločilno vplival na zgodovino pravosodja na Zahodu.

Na Hamurabijev zakonik ne smemo gledati kot na pravno uveljavitev že vpeljane zakonodaje, pač pa ga upoštevati kot poskus poenotenja medsebojno

³⁹ Korošec Viktor, Slovenski prevod Hamurabijevega zakonika. - V: Zbornik znanstvenih razprav XXIV/1954. - Ljubljana 1954 - 53-96. s komentarjem in razlago.

različnih lokalnih zakonov. Hamurabi je predvsem želel speljati reformo na družbenem področju. Pred zakonom so vsi ljudje enaki, najsi bodo kmetje, rokodelci ali dninarji.

Seveda je tudi kodeks razločeval 3 družbene plasti: svobodnjake, dvorni krog in sužnje. Odvzema svobode ali zapora kot kazni staro zakonsko pravo ni poznalo. Iz stare zaveze znano reklo "*Oko za oko, zob za zob*" ali talionsko načelo, kot se tudi imenuje, najdemo tudi v Hamurabijevem zakoniku. Pogosto pa je zagrožena tudi smrtna kazen.

Poglejmo nekaj členov zakonika:

1 Če državljani obtoži drugega državljan za umor in tega ne more dokazati, potem mora ta umreti;⁴⁰

3 Če človek v dvorani lažno priča ter rečenega ne dokaže, in če gre za življenje, naj pričo ubijejo;

6 Če nekdo vlomi v dvor ali kakšno drugo poslopje, tega človeka ubijejo.

Prav tako tudi tistega, ki je od njega kupil ali dobil ukradeno blago;

14 Če državljani ugrabi mladoletnega sina drugemu državljanu, ga ubijejo;⁴¹

15 Če državljani pomaga dvornemu sužnju ali sužnji, da pobegne do mestnih vrat, ga ubijejo;

16 Če državljani skriva v svoji hiši ubežnika, pa naj bo hlapec, dvorna dekla ali podložnik, in ga na klic lastnika ne privede iz hiše, bo lastnik hiše usmrčen;

22 Če državljani kaj ukrade in ga ujamejo, potem bo ta državljani usmrčen;

25 Če se v hiši nekega državljan pojavi ogenj in nekdo, ki je prišel gasit, nekaj ukrade iz te hiše, ga vržejo v (ta) ogenj;

109 Če se v hiši krčmarice zberejo goljufi in jih krčmarica ne zgrabi in privede na dvor, potem krčmarico usmrtijo;

128 Brez zaročne pogodbe ni zaroke;

129 Če zalotijo ženo z drugim moškim, ju zvezana vržejo v vodo;⁴²

130 Če državljani poljubi (zaročeno) ženo drugega državljan, katerega še ni spoznala in še vedno živi pri svojem očetu, in skupaj gresta v posteljo, tega državljan ubijejo, žensko pa oprostijo;

143 Če žena poniža svojega moža, ženo vržejo v vodo (jo ubijejo);

153 Če žena svobodnega državljan povzroči smrt svojega moža (zaradi drugega moškega), to žensko nabijejo na kol;

157 Če sin po smrti svojega očeta spi v naročju svoje matere, oba zažgejo;

195 Če sin udari svojega očeta, se mu odreže roka;⁴³

196 Če državljani izlije oko pripadniku višjega sloja, se tudi njemu izlije oko;

197 Če polomi kosti državljanu, potem se polomijo kosti tudi njemu;⁴⁴

198 Če državljani polomi kosti ali izlije oko podložniku, plača 1 mino v srebru;

199 Če polomi kosti ali izlije oko sužnju drugega državljan, plača polovico njegove vrednosti;

200 Če nekdo izbije zobe človeku istega sloja, se tudi njemu izbijejo zobje;

⁴⁰ Enak predpis je v SSP 2 Mz 23, 1-3 (Eksodus); SSP 5 Mz 5, 20; 19, 16, 21 (Devteronomij).

⁴¹ Prim. SSP 2 Mz 21, 16 (Eksodus); SSP 5 Mz 24, 7 (Devteronomij).

⁴² Prim 5 Mz 22, 22 (Devteronomij).

⁴³ Prim. SSP 2 Mz 21, 15 (Eksodus).

⁴⁴ Prim. SSP 2 Mz 21, 23-25 (Eksodus); SSP 5 Mz 24, 19-20 (Devteronomij); SSP 5 Mz 19, 21 (Devteronomij).

205 Če hlapec reče svojemu gospodarju "Ti nisi moj gospodar!" in se do njega obnaša kot do drugega hlapca, se mu odreže uho;

209 Če državljani udari v obraz hčer drugega državljanca in ta zaradi tega splavi, mora plačati 10 šeklov srebra⁴⁶;

210 Če ta žena umre, ubijejo njegovo hčer (navezuje se na člen 209);

Dokumenti iz Hamurabijevega časa, predvsem njegova zbirka zakonov, omogočajo rekonstrukcijo gospodarskega življenja. Za ekonomiko babilonskega kraljestva je bila pomembna živinoreja. Obsežni travniki, stepe in gorska pobočja so bili odlični pašniki, na katerih so se pasle velike črede. Zakonodajalec je pri urejanju lastninske pravice do živine skrbno varoval koristi bogatih lastnikov čred. Po Hamurabijevem zakoniku je bil najemnik živine lastniku odgovoren za najeto živino in je moral povrniti lastniku vso izgubo, če je bila živini prizadejana škoda (smrt, poškodba očesa, rogov, repa ali nozdrvi). To potrjuje dejstvo, da so imeli posamezniki v svojih rokah velike črede in da so oddajali živino v najem, očitno revežem. Drugi členi zakonika določajo, da je pastir odgovoren za zaupano mu živino in da ga doleti huda kazen, če bi spremenil pečat ali prodal ukradeno živino. Zakonodajalec v teh členih potrjuje koristi lastnikom sužnjev, ki so očitno posedovali velike črede.

Na Hamurabijev ukaz so izkopali prekop Nar-Hamurabi/bogastvo ljudstva, ki je prinašal obilo vode Sumerju in Akadu ter spremenil bregove v rodovitno pokrajino, prinesel na kupe zrnja ter prebivalstvu stalno oskrbo z vodo.

Državna oblast v kraljevi osebi je skrbela ne le za to, da se je širilo namakalno omrežje, temveč tudi za to, da so ga vzdrževali. Če je bilo redno vzdrževanje vsega namakalnega omrežja funkcija države, je bilo vzdrževanje vsakega posameznega odseka predvsem zadeva srenje. O tem pričajo členi 53-56 Hamurabijevega zakonika. Ti členi določajo, da je vsak član srenje odgovoren za redno vzdrževanje določenega odseka namakalnega sistema, in če kdo zakrivi, da se predre nasip ali voda poplavi sosednji odsek, mora krivec povrniti škodo za uničeno žito. Če pa tega ni zmožen storiti, naj se po členu 54 on in njegovo premoženje prodaja, z izkupičkom pa naj se plača nastala škoda.

Ugodna geografska lega Babilonije je omogočila razvoj trgovine. Vendar pa smemo domnevati, da je babilonsko kraljestvo kot poljedeljska dežela izvažalo predvsem poljedeljske pridelke. Člen 104 našteva med blagom žito, volno in olje, v členu 237 pa poleg tega še datlje. Trgovina je imela v Babiloniji različne oblike. Pomembna je bila zunanja trgovina, posebna vrsta trgovine pa je bila prodaja sužnjev. Obenem z zunanjo trgovino je bila razvita tudi dokaj pomembna notranja trgovina. Različno blago, npr. živila, volno, les, opeko, kovine, so prevažali po rekah in prekopih. Zakonodajalec je varoval koristi bogatašev in je v danem primeru izdal vrsto ukrepov, s katerimi je zajamčil veletrgovcu velik, z zakonom določen dobiček. Po členu 101 je vsakdo, ki si je sposodil denar pri veletrgovcu, moral vrniti dvakratni izposojeni znesek, in to tudi takrat, če ni imel dobička. Le vojaške akcije so bile razlog, da ni bilo potrebno vrniti posojila (člen 103).

Poljedelske pridelke so prodajali na posebnih trgih, kjer so tudi postavljali cene blagu, kakor je razvidno iz dokumentov, ki so določali, naj se vrne sposojeno žito "po dnevni ceni". Tako so se za kraljevanja Singašida iz Ura 3 kuri žita ali 12 min volne ali 10 min bakra ali 30 qa rastlinskega olja prodajali po deželni ceni - 1 šekel srebra. Srebro je bilo potemtaka 600-krat vrednejše kot baker in 720-krat več kakor volna, vrednost 2 litrov olja je bila enaka 1 qu volne. To razmeroma nizko vrednost poljedelskih pridelkov za kralja Singašida si razlagamo s tem, da

⁴⁶ Prim. SSP 2 Mz 21, 22-25 (Eksodus).

je Uruk preživel v času 2. babilonske dinastije spričo precejšnjega nazadovanja Babilonije obdobje gospodarskega razcveta. V času kralja Hamurabija so bili poljedelski pridelki precej dražji kakor za Singašida. Tako je bila na primer volna 2-krat dražja, rastlinsko olje 3-krat in žito 2-krat.

Razvoj trgovine in oderuštva, opazen v dobi razcveta babilonskega kraljestva, je pripomogel k nadaljnji socialni diferenciaciji znotraj kmečkih skupnosti. Vseeno pa so se še ohranili preostanki stare rodovne ureditve, na kar kažejo nekateri členi Hamurabijevega zakonika. Tako je bila za krvoskrunstvo določena posebna kazen - izgnanstvo iz domačega kraja ali domače hiše (členi 154 do 158).

Po Hamurabijevem zakoniku je bil mož "gospod" (bel aššatim), to je neomejen lastnik svoje žene, ki jo je dobil kot sužnjo od svojega tasta za določeno odkupnino. Po Hamurabijevem zakoniku sta bila mož in žena zaradi zakonske nezvestobe različno kaznovana. Če je bil nezvest mož, je žena lahko vzela svojo doto in se vrnila k očetu; če pa je bila nezvesta žena, jo je bilo treba "vreči v vodo". V ženitnih pogodbah je poudarjeno, da jo ima mož pravico zaznamovati s pečatom suženjstva in jo prodati, če se mu izneveri. Ženska je imela omejene lastninske pravice. Vdova ni smela prosto razpolagati s svojim premoženjem. Otrok je bil očetova last. Po 14. členu Hamurabijevega zakonika so usmrtili tatu, ki je svobodnjaku ukradel mladoletnega sina.

Iz Hamurabijevega zakonika izhaja, da je vladar želel zaslužnjene dolžnika in njegovo premoženje pred upnikom zaščititi, da ga ta ne bi izrabljaj in pritiskal nanj. Člen 117 določa, če je dolžnik dal v suženjstvo ženo, sina ali hčer, jih je imel upnik pravico imeti pri sebi in se okoriščati z njihovim delom največ tri leta, nato pa jih je moral pustiti na prostost. Upnik torej ni mogel zadrževati dolžnikovih sorodnikov kot sužnjev daljši čas. Očitno jih ni mogel imeti kot sužnje niti takrat, ko dolžnik ni mogel poravnati dolga.

Čeprav Hamurabijev kodeks skuša omejiti samovoljo bogatih in močnih upnikov, uvaja s členom 115 pridržek, ki upniku razvezuje roke, kadar uporablja prisilno delo zaslužnjene dolžnika. Ta člen pravi: "Če človek, vzeti za varščino, umre v domu tega, ki ga je vzel za varščino, naravne smrti, potem zadeva ne more sprožiti tožbe."

Če sodimo po zakonih in poslovnih dokumentih tega časa, so delo sužnjev v Babiloniji pogosto uporabljali. Znano je, da suženj ni bil veliko vreden; komaj toliko, kot je znašala najemnina za vola, to je 168,3 g srebra. Ob prodaji sužnja je bil potreben rok treh dni, da so ugotovili, ali ni prodani suženj na begu. Posebno značilen je člen 282, ki določa kazen za sužnja, če ne uboga svojega gospodarja. Po tem členu so morali upornemu sužnju odrezati uho.

V Babiloniji se je za Hamurabija izoblikovala za stari Vzhod značilna oblika despotske vladavine. Državna oblast je bila strogo centralizirana, vsa vrhovna oblast, zakonodajna, izvršilna, sodna in verska, je bila osredotočena v kraljevih rokah.

Poglejmo, kaj Hamurabi v svojem zakoniku govori o sebi:

"Bogova Anu in En-Lil sta poklicala mene, Hamurabija, slavnega in bogaboječega vojščaka... Jaz, Hamurabi, sem pastir, ki ga je izvolil bog En-Lil..., kraljevi potomec, ki ga je ustvaril bog Sin..., vsemogočni kralj nad kralji, brat boga Samana..., božanski kralj kraljev... Marduk me je poklical, naj vladam ljudstvu in darujem deželi blaginjo!"

Med Hamurabijevimi potomci in nasledniki najdemo sicer zakonodajne ukrepe (mešarum), ki naj pomagajo prebroditi trenutne krize z izjemami, enkratnimi olajšavami, vendar velikih zakonodajalcev ni bilo več ne v srednji ne v pozni babilonski dobi. Iz pozne babilonske dobe (ok. leta 626-539 pr. Kr.) je

ohranjenih nekaj (cca 16) določb, ki kažejo, da je bil pravni sistem terminološko in vsebinsko precej drugačen od starobabilonskega obdobja.

SEVERNA MEZOPOTAMIJA – PROSTORSKO-ZGODOVINSKI OKVIR

Staroasirsko (1900-1500 pr. Kr.) in srednjeasirsko obdobje (1500-1000 pr. Kr.)

Velika tekmica Babilonije Asirija je postala zgodovinsko pomembna v začetku 2. tisočletja pr. Kr. Pod Sargonom I. (ok. leta 1780 pr. Kr.) je bilo njegovo ime enako imenu njegovega velikega predhodnika Sargona iz Akada. Pod četrtem vladarjem te dinastije in njegovim naslednikom Puzurasurjem so se učvrstile staroasirske trgovske naselbine v Mali Aziji. Vse to se je moglo zgoditi pod okriljem velike asirske politične moči.

Sledilo je obdobje slabosti, v katerem so trgovske naselbine propadale, nato pa so prestol v Asurju zasedli tuji vladarji, katerih največji je bil zahodni semit Šamši-Adad I. (1749-1717 pr. Kr.). Bil je eden najpomembnejših Hamurabijevih nasprotnikov. Nadel si je ime "kralj vsega sveta". Po njegovi smrti je Asirija utonila v nepomembnost, nato pa prešla pod huritsko-mitansko gospostvo (1500-1330 pr. Kr.). Opomogla si je šele, ko so to silo strli Hetiti. Eriba-Adad (1390-1364 pr. Kr.) je deželo osvobodil mitanskega jarma. Asurubalit I. (1363-1328 pr. Kr.) je bil prvi vladar po Šemši-Adadu, ki je asirski državi spet pridobil veljavo. Osvojil je nekdanjo državo Mitani in je odločal tudi o usodi Babilonije. Njegovi nasledniki so se morali bojevati s Hetiti za prevlado v Siriji. Pod Salmanasarjem I. (1273-1244 pr. Kr.) je prvič omenjen boj z Urartijci, tedaj še maloštevilnim ljudstvom, ki je živelo v gorah na severovzhodu Asirije in je pozneje postalo pomemben nasprotnik asirske države.

Asurbalitov najpomembnejši naslednik je bil Takulti-Ninurta I. (1243-1208 pr. Kr.). Ta je množično preseljeval prebivalce osvojenih ozemelj v Asirijo. Po njegovi smrti je bila Asirija kakih 100 let politično nepomembna. Ni imela močne vladarske osebnosti, ni imela ustrezne uprave, verjetno je tudi izgubila veliko ljudi v bojih. Močen vladar je bil šele Tiglatpilešar I. (1112-1074 pr. Kr.), eden velikih asirskih osvajalcev. Po njegovi smrti je moč Asirije do konca 1. tisočletja pr. Kr. spet opešala; razlogi za to so bili najbrž podobni kot po smrti vladarja Takulti-Ninurte I.

Novoasirsko obdobje (1000-606 pr. Kr.)

Zgodovina mezopotamskega prostora v prvi polovici 1. tisočletja pr. Kr. je v bistvu zgodovina asirske države. Asurnazirpalu II. (884-859 pr. Kr.) je uspelo povečati državo do velikosti, ki jo je imela pod Tiglatpilešarjem I. Ta cilj je dosegel z notranjepolitično spretnostjo - dele države so upravljali vladarjevi namestniki. Glavno mesto je premaknil na sever v Nimrud, tj. v osrednjeasirsko območje. Asur pa je ves čas ostajal "kulturno glavno mesto". Mnogi knezi so prezidavali stavbe. Stara palača v Asurju je kraj, kjer so pokopani številni asirski kralji.

Asurnazirpalov sin in naslednik Salmanasar III. (858-824) pr. Kr.) je moral spet na osvajalne pohode v Sirijo in na vzhod. Razširil je ozemlje, ki mu ga je zapustil oče. V Siriji je prišel do Damaska, mesta samega pa ni mogel zavzeti. Vendar je dosegel, da mu je jeruzalemski kralj Jehu plačal davek, kot je videti na nekem obelisku iz tistega časa. Salmanasar je štel pohod v Babilonijo za enega najpomembnejših dogodkov v svojem življenju.

Babilonski vpliv se je tudi v umetnosti - gliptika, okrepil pod Šamši-Adadom V. (823-810 pr. Kr.). Po njegovi smrti je nekaj časa vladala njegova žena Samu-ramat, ena redkih pomembnih žensk Prednje Azije, dokler ni leta 805 pr. Kr.

prevzel vladanja njen sin Adadninari III. Tudi on se je bojeval proti ljudstvu na vzhodu: kot majhno gorsko ljudstvo so stopili na plan Medijci. Prav v času njegovega vladanja se je okrepila država Urartu, s katero so imeli Asirci v naslednjih letih velike težave.

Država Urartu je bila najprej v bližini Vanskega jezera, v času razcveta se je razširila daleč na zahod v severnoasirsko območje. Po jeziku tega ljudstva so sodili, da je šlo za ozemlje, kamor so se umikali Huriti. Adadninari je želel mir z Babilonom, čeprav se je še naprej moral bojevati s to državo. Vrnil je ukradene kipe bogov in razglasil spravo. Posebno je častil boga pisarjev Nabuja, sina najvišjega babilonskega boga Marduka.

Četrty sin Adadninarija III., Tiglatpileasar III., je prišel na prestol za svojimi tremi manj pomembnimi brati leta 745 pr. Kr. Pod njim je Asirija spet pridobila slavo, kot je prej ni poznala. V več pohodih je Tiglatpileasar III. zavzel male aramejske kneževine v severni Siriji in jih večinoma dokončno pripojil asirski državi. Uspešno se je bojeval proti Urartuju in mu zadal hud udarec. Tiglatpileasar III. se je kot prvi asirski vladar razglasil tudi za babilonskega kralja. Kot kralj Pul - tako se je imenoval - se je dvakrat udeležil novoletne procesije v Babilonu, kar ga je v resnici posvetilo za babilonskega kralja.

Po kratkem vladanju njegovega sina Salmanasarja V. (726-722 pr. Kr.) je s Sargonom II. (721-705 pr. Kr.) ponovno prišel na prestol velik vladar. Razglasil se je za babilonskega kralja, in ko so mu začeli plačevati davek iz daljnjih krajev, celo z Bahreinskih otokov v Perzijskem zalivu, s Cipra in iz Egipta, je verjetno s tem bogastvom postavil novo prestolnico v bližini mesta Ninive, ki jo je sam imenoval Dur-Šarru-kinu, tj. "Sargonov dvor". Palača je bila obdana s templji in palačami za najvišje uradnike; velika zakladnica je bila namenjena plenu, ki ga je kralj pobiral v drugih deželah. Mesto pa ni bilo nikoli naseljeno v pravem pomenu besede. Ko je Sargon na nekem pohodu umrl nasilne smrti, se je njegov sin Sanherib takoj preselil v staro prestolnico Ninive, ki so jo imeli on in njegovi nasledniki za glavno mesto.

Za Sanheribovega vladanja (704-681 pr. Kr.) se je okrepilo elamsko ljudstvo in se povežalo z Babilonci. Boji s tem ljudstvom so se vlekli med vsem njegovim vladanjem in tudi Babilonije dolgo ni mogel pokoriti. V zgodovini - predvsem v Svetem pismu - je zaslovelo njegovo obleganje Jeruzalema, ki ga je moral opustiti zaradi kuge, ki je izbruhnila v njegovem taboru. Proti koncu njegovega vladanja je asirska država spet oslabela. Ponovno se je vzdignila država Urartu. Po Sanheribovi smrti je prišlo do državljanske vojne, na prestol je prišel Asarhadon. Ko je Asarhadon z vazalskimi pogodbami zagotovil nasledstvo, ohranjena je pogodba z Medijci, so za naslednika priznali njegovega sina Asurbanipala, nato se je Asarhadon odpravil na pohod proti Egiptu, premagal faraona Taharka in se razglasil za kralja Egipta, Zgornjega Egipta in Kuša.

Po Asarhadonovi smrti sta vladala njegova sinova, Asurbanipal (668-626 pr. Kr.) v Asiriji in Šamašumukin (668-648 pr. Kr.) v Babiloniji. Asurbanipal je bil zadnji veliki asirski vladar. Za čas njegovega vladanja so značilni številni boji. Zasedel je Egipt do Teb, bojeval se je z Elamci, porazil svojega brata v Babilonu in Arabce v Sirski puščavi, ki je bila eno izmed njihovih prebivališč. Bolj kot s svojimi pohodi je zaslovel po tem, da je zbral veliko knjižnico v Ninivah; tej gre zahvala za največji del ohranjene akadške literature, ki jo danes poznamo.

Njegova palača v Ninivah je imela številne reliefe v detajlni izdelavi. Ohranili so se predvsem lovski prizori. V mnogih pogledih veljajo za cvet asirske omike.

Pod njegovima naslednikoma, sinovoma Asuretililijem (625-621 pr. Kr.) in Sinšarkiškunom (620-621 pr. Kr.), je država preživljala zadnje razdobje osla-

belosti. Pod Asurubalitom II. (611-609 pr. Kr.) je bilo leta 609 pr. Kr. asirske države konec. Njena usoda je bila zapечатena s padcem mesta Ninive (612 pr. Kr.).

Antični pisci so v svojih delih ohranili vrsto neurejenih, večkrat tudi neverodostojnih podatkov o asirski zgodovini, med njimi pa je vendarle nekaj pomembnih. Od 9. do 8. stoletja pr. Kr. srečamo v grški književnosti ne le omembe Asirije, ampak tudi opise posameznih dogodkov iz asirske zgodovine. Aristotel poroča, da je bila spesnena posebna Heziodova pesnitev, ki pripoveduje o razdejanju asirske prestolnice - Ninive. Legendi o nastanku asirske države in o njenem razpadu sta se močno utrdili v antičnem zgodovinopisju. Dragocene podatke je ohranil Diodor, ki je uporabil zapise Ktezija s Knida in Herodota, vendar jih je nekoliko po svoje (kritično) obdelal.

Veliko gradiva za študij asirske zgodovine so dala arheološka izkopavanja največjih asirskih mest - Asurja, Kalaha, Niniv in Dur-Šarukina. Tu so odkrili ostanke dvorcev in templjev, arhitekturne spomenike, predmete iz vsakdanjega življenja, verske spomenike in veliko napisov. V novejšem času so izkopavali v krajih najstarejših naselij Subarejcev in Asircev. Zanimive predmete in napise so našli v Arpačiji blizu Niniv, v Tepe-Gavra in vzhodno od spodnjega Zaba v Araphi (Kirkuk). Stari spomeniki, zlasti keramika z geometričnim in stiliziranim ornamentom, najdena v Arpačiji, izvirajo iz istega časa kot najstarejši sumerski spomeniki iz El-Obeida in stari mitanski spomeniki, ki so jih izkopali v Tel-Halafu. Najdeni predmeti omogočajo določitev kronologije v razvoju materialne kulture, ko so se prvič pojavile kovine in je razpadla rodovna ureditev.

V letih 1927 do 1938 so veliko izkopavali na ozemlju stare Asirije, zlasti ob zgornjem toku reke Tigris in srednjem toku reke Evfrat. Ta izkopavanja so odkrila vrsto mest, palač in templjev in veliko spomenikov materialne kulture ter pismenstva, kar je omogočilo globljo proučitev zgodovine Asirije od neolitske dobe do razpada asirske države. V Korsabadu so med izkopavanji prestolnice Sargona II. odkrili mestne utrdbe, v katerih je bil kraljev двореc s šestimi templji in rezidencami višjih uradnikov. V južnem delu mesta, ki ga je obdajala stena, so izkopali palačo, zgrajeno "morda" za prestolonaslednika, prihodnjega kralja Sanheriba. Med napisi so našli tudi seznam asirskih kraljev, ki so vladali od 21. do 8. stoletja pr. Kr. Tudi obnovljena izkopavanja asirske prestolnice Ninive so dala mnogo novih podatkov.

Med raziskovanjem templja boga Nabuja so odkrili napise, ki govorijo o gradbeni dejavnosti asirskih kraljev. Zanimivi so najdeni reliefi, ki prikazujejo Sanheribove bitke v kaldejskih močvirjih južne Mezopotamije, lov kralja Aurnazirpala II. na leve in prizor, kako tuji odposlanci prinašajo davek. Arheologi so odkrili tudi tempelj boginje Ištar iz Maništusujevih časov. V razvalinah tega templja so našli bronasto glavo akadskega vladarja, morda Sargona I., in napis iz Hamurabijevih časov. Posebno zanimiv je študij petih arheoloških plasti iz najstarejših časov, ki izvirajo iz 4. tisočletja pr. Kr. Očitno so bile Ninive ne le največje, ampak tudi najstarejše asirsko mesto.

Ob srednjem toku Evfrata, vzhodno in jugovzhodno od Karkemiša, so izkopali preostanke velikih provincialnih mest Asirije - Til-Barsib, prestolnico aramejske kneževine Bit-Adini ob Evfratovem bregu, ki jo je zavzel Salmanasar III. Tu so odkrili tudi ostanke velike asirske palače, ki jo je sezidal Salmanasar III. in je bila v 8. in 7. stoletju pr. Kr. dvakrat prezidana. Zanimive so stenske slike, ki dajejo živo predstavo o umetnosti in materialni kulturi Asircev. Prav tako zanimive so izkopanine Arslan-Taša, kjer so našli ostanke provincialnega mesta Hadatuja, obdanega z opečnatim zidom. V razvalinah tega mesta so izkopali ostanke palače asirskega kralja Tiglatpileserja III. (745-727 pr. Kr.), ki jo je pozneje prezidal Sargon II. V sosednji zgradbi so odkrili okrog 200 umetniško izdelanih

tablic iz slonove kosti, ki so očitno služile kot okras kraljevskega prestola. Nekatero teh tablic so izdelane v egiptovskem in ciprskem stilu in so podobne tablicam, kakršne so našli v Palestini - v Megidu in Samariji.

Asirski pravni teksti

Za študij asirske zgodovine so najdragocenejši pisni viri, ki so jih našli v Asiriji in sosednjih deželah. Najstarejšo asirsko zgodovino osvetljujejo dokumenti, ki so jih odkrili v Kül-tepe, Kapadokiji in očitno izvirajo iz arhivov trgovskih kolonij; te so ustanovili Asirci v vzhodnih pokrajinah Male Azije, ki so jih ob koncu 3. tisočletja pr. Kr. naselila hetitska plemena. Ti dokumenti omenjajo asirska imena. V dokumentih najdemo tipično asirsko datiranje - v nasprotju z Babilonijo, kjer so leta označevali s pomembnimi dogodki (t.i. "sezname podatkov"), poznamo pa tudi sezname uradnikov, ki so se vsako leto menjavali in so potem zaznamovali leto s svojim imenom (t.i. "eponimni sezname"). Poleg kraljevskih napisov je znana zbirka pravnih predpisov, katere najmlajši deli so iz časa Tiglatpileserja I. Edini veliki pravni dokumenti med asirskimi napisi so t.i. "asirski zakoni" ali pravilneje del sodnega zbornika, v katerem se 51 od 79 členov nanaša na družinsko pravo. Ta zbornik je nastal v sredini 2. tisočletja pr. Kr. (15.-13. stoletje pr. Kr.). Tekst so odkrili ob arheoloških izkopavanjih asirske prestolnice v Asurju.

Ti zakoni so pomemben vir za zgodovino Asirije in osvetljujejo gospodarsko in družbeno ureditev starih Asircev. Za poznejši čas so zanimivi kraljevski napisi, letopisi, sezname uradnikov "limmu", po katerih imenih so označevali leta, zgodovinsko-diplomatski dokumenti, kot na primer zgodovinsko poročilo, sestavljeno ob sklenitvi pogodbe med Asirijo in Babilonom pri asirskem kralju Adadninariju, in na koncu tudi zelo pomembna korespondenca asirskih kraljev s kraljevimi uradniki, ki izvira v glavnem iz zadnjih stoletij asirske države. Veliko najrazličnejših napisov, najdenih v knjižnici asirskega kralja Asurbanipala (7. stoletje pr. Kr.), govori o visoki stopnji asirske kulture.

Ohranjeni zbornik zakonov iz 14. stoletja pr. Kr. govori o kodifikaciji starega običajnega prava, ki je ohranilo vrsto preostankov iz pradavnih časov, kot na primer ostanke krvnega maščevanja in sodno preizkušanje človekove krivde s pomočjo vode (nekakšna "božja sodba"). Vendar pa so se stare oblike običajnega prava in sodne srenje umikale regularni kraljevi jurisdikciji sodnih uradnikov, ki so zadeve reševali po načelu individualne odgovornosti. O razvoju sodstva priča tudi z zakonom določen sodni postopek. Sodni postopek je sestavljalo: ugotovitev dejanja in značaj prestopka, zaslišanje prič, ki so morale svoje izpovedi podkrepiti s posebno prisego "na božjega bika, sina sončnega boga", sodna obravnava in izrek sodbe. Vrhovno sodišče je ponavadi zasedalo v kraljevi palači. Kakor je razvidno iz ohranjenih dokumentov, so asirska sodišča, katerih dejavnost naj bi utrjevala obstoječo družbeno ureditev, nalagala krivcem različne kazni, ki so bile za nekatere primere silno okrutne. Poleg glob, prisilnega dela, telesne kazni so bile v navadi tudi hujše kazni, ko so krivca pohabili, mu odrezali ustnice, nos, ušesa ali prste. Včasih so krivca nasadili na kol ali mu oblivali glavo z vročo smolo. Imeli so tudi ječe, ki so opisane v ohranjenih dokumentih.

HETITI V MALI AZIJI NA ANATOLSKI VISOKI PLANOTI (ok. 1600-1200 pr. Kr.)

Prav ob koncu tretjega tisočletja pr. Kr. so v vzhodnem delu Male Azije, vzhodno od reke Halis, asirski trgovci iz mesta Asur ustanovili na območju, ki je pozneje dobilo ime Kapadokija, med domačim hetitskim prebivalstvom vrsto trgovskih naselbin. Ko so se utrdili v teh trgovskih mestih, med njimi je bilo

najpomembnejše mesto Kanes, so intenzivno izkoriščali naravna bogastva hetitske dežele in domače prebivalstvo ter izvažali različno blago in spreminjali v sužnje ujetnike in obubožane reveže, ki so bili poslej ekonomsko odvisni od bogatih asirskih trgovcev. Razdrobljena in šibka hetitska plemena so se skušala otresti tuje vladavine, zato so se Asircem večkrat uprla. Hetitska plemena so takrat živel v razmerah razpadajoče rodovno-plemenske ureditve. Počasi so nastajale prve plemenske zveze. Te plemenske zveze so se med seboj bojevale za premoč v vhodnem delu Male Azije.

Na ostankih rodovne ureditve in v trdovratnih bojih za prevlado in premoč je nastala med maloazijskimi plemeni v 19. stoletju pr. Kr. ena prvih hetitskih držav. Eden najstarejših hetitskih napisov, napis hetitsko-nesitskega kralja Anite, sina Puthane, ki je vladal v mestu Kusar, opisuje Anitove vojne s sosednjimi hetitskimi plemeni, ki jih je po dolgotrajnih bojih tudi premagal. Bleščeče je zmagal tudi nad Pijuštom, kraljem mesta Hatušaš, in nad njegovimi zavezniki ter zasedel in razdejal mesti Hatušaš in Zalpuva. Tako je nastala najstarejša v virih izpričana hetitska država, katere prestolnica je bilo mesto Neša. V 17. stoletju pr. Kr. se je hetitska država še bolj okrepila.

Eden hetitskih kraljev po imenu Tabarna (okoli 1640 pr. Kr.), ki je podjarmil več pokrajin v Kapadokiji, se je imenoval "veliki kralj" in je menil, da je njegova država enaka babilonski. Tabarna je veljal za utemeljitelja hetitske države in se je njegovo ime pozneje spremenilo v kraljevski naslov. Hetitski kralji so se začeli imenovati "tabarna" in pisali v svojih napisih, da zapuščajo svojega sina kot "tabarna, to je kralja", ter mu izročili kraljevsko oblast. Tako je v nekem napisu rečeno: "*Ko je veliki kralj Tabarna v svojem mestu Kusar zbolel in je svojega sina Muršilija oklical za kralja..., je rekel svojim uradnikom: 'Zdaj sem post wil svojega sina nad vse vas kot tabarna.'*"⁴⁶

Proti koncu 17. stoletja pr. Kr. je bila prestolnica hetitske države prenesena v mesto Hatušaš. Tedaj je začela hetitska država naglo rasti. Muršili I. je združil pod svojo oblastjo velike dele Male Azije ter prodiral proti severni Siriji in Mezopotamiji. Osvojil je mesto Haleb (Alep) in krenil nad Babilon. Ta hetitski vpad v akadsko deželo za časa zadnjega amoritskega kralja Samsuditana omenja tudi neka babilonska kronika. Hetiti so osvojili Babilon okrog leta 1595 pr. Kr. ter oropali to bogato trgovsko mesto. Ob velikih osvajalnih pohodih Muršilija I. so v nekem hetitskem letopisu naslednje besede: "*Z vojnim pohodom se je odpravil nad Haleb ter ga razdejal; pripeljal je ujetnike iz Haleba in plen v Hatušaš. Potem se je odpravil nad Babilon ter napadel tudi Hurite in obdržal v Hatušašu ujetnike in plen iz Babilona.*"

Proti koncu kraljevanja Muršilija I. so se začeli v hetitski državi veliki nemiri. Hetitskega kralja so v neki dvorni zaroti ubili. Hetitska država, ki so jo oslabili dolgotrajni notranji nemiri, se je skrčila na ozemlje severno od Taurusa.

⁴⁶ Glej Korošec V., Sistematika prve hetitske pravne zbirke (Kbo VI 3). – V: Zbornik znanstvenih razprav VII/1930. – Ljubljana 1930. – 1-12; Korošec V., O načelu publicitete v hetitskem pravu. – V: Zbornik znanstvenih razprav juridične fakultete v Ljubljani XX/1944 – Ljubljana 1944. – 58-88; o hetitskem pravu in hetitski zgodovini so za nas najboljše reference dela Silvina Košaka, ki je 1975 na Univerzi v Ljubljani zagovarjal doktorsko tezo z naslovom Geografski in politični položaj arzavskih dežel. Druga njegova dela kot npr. *The Rulers of the Early Hittite Empire*, Tel Aviv 1980; *Hittite Inventory Texts*, Heidelberg 1982 so tematsko in vsebinsko zelo specifična. Iz hetitsčine je v slovenščino prevedel odlomke hetitske pismenosti (Kralj boja, 1971) in izdal *Od zadni slovar hetitskih imen* (1974). Deluje in predava predvsem na tujih univerzah (Oxford, Chicago, Heidelberg, Mainz, Cangeun – Kitajska). Upajmo, da bo tudi v slovenščini izšlo kakšno njegovo znanstveno delo.

Šele četrti naslednik Muršiliya I. je spet vpeljal več reda v deželo. Dokončno se je hetitska država uredila za kralja Telepina (okoli leta 1535 pr. Kr.), za katerega se je utrdil red prestolonasledstva. V napisu opisuje Telepin ta red, po katerem je moral prevzeti kraljevsko oblast najstarejši sin, v primeru njegove odsotnosti pa drugorojenec ali pa mož najstarejše hčere. Hkrati je določil tudi oblast in pristojnosti aristokratskega sveta. V pristojnosti tega sveta je bilo obravnavanje zadev v zvezi s prestopki članov kraljeve družine. Hkrati pa je Telepina dovoljeval temu "velikemu" družinskemu svetu, da je obsodil na smrt tudi kraljeviča, krivega večjega hudodelstva.

Hetitski zakoni

Dešifriranje hetitskih napisov je omogočilo študij zgodovine hetitske države na podlagi dokumentarnih virov. Posebno zanimiv je med njimi zbornik hetitskih zakonikov iz 14. stoletja pr. Kr., ki razkriva gospodarsko in družbeno ureditev hetitske države. Ta zakonik sestavljata dva dela, nastala v različnem času. Predstavo o gospodarstvu hetitske države nam dajejo dokumenti o darovanju zemlje in katastrski zapisi. Zelo pomembni za zunanjepolitično zgodovino hetitske države so kraljevi napisi, kot na primer napisi Anite, Telepina in anali Muršiliya II. Sliko o mednarodnih odnosih tega časa dajejo pogodbe hetitskih kraljev s kralji in knezi sosednjih držav in kneževin.

Dragoceni viri so tudi religiozno-magični teksti, opisi praznikov in žrtvovanj pri dvoru, molitve, himne, vprašanja, namenjena preročišču, miti in epske pesnitve. Ohranjene veterinarske in astronomske razprave ter babilonsko-hetitski besednjaki razkrivajo nastanek in prve začetke znanosti pri hetitskih ljudstvih.

Za proučevanje hetitske zgodovine so zelo pomembni babilonski napisi, posebej še poslovni dokumenti, napisani v babilonsko-akadskem jeziku in najdeni na ozemlju najstarejših asirskih naselbin v hetitskih deželah (v poznejši Kapadokiji). Odnose med Hetiti in sosednjimi deželami živo osvetljujejo diplomatski dokumenti iz amarnskega arhiva iz sredine 2. tisočletja pr. Kr.; zgodovino vojn med hetitsko državo in Egiptom je mogoče proučiti v glavnem na podlagi egiptovskih zapisov. Za študij poznejše hetitske zgodovine so pomembni asirski teksti.⁴⁷

V hetitski prestolnici Hatusaš so našli okoli 200 določb obsegajočo zakonsko zbirko v hetitskem jeziku. Hetiti niso poznali talionskega načela.

Zbirka se začena z varstvom življenja in telesne integritete. Glede premoženjskega prava je posebno varovana lastnina domače živine, nato poslopja in poljski nasadi ter orodje. Skoraj popolnoma pa manjkata obveznostno in dedno pravo.

Zasebnih listin v hetitskih arhivih niso našli. Če so bile napisane na lesenih ploščah, so najbrž zgorele ob uničenju prestolnice. Presenetljivo bogato je državno-pravno gradivo. Poleg najstarejšega ustavnega zakona o ureditvi prestolonasledstva, pravilnikov za razne vojaške in upravne dostojanstvenike (tako za *bel madgaltija*, poveljnika ogroženega mejnega ozemlja) so ohranjene številne vazalne pogodbe in nekatere mednarodne paritetne pogodbe. Vse to priča o velikem pomenu, ki so ga pripisovali pravni ureditvi zadev.

⁴⁷ Gl., Korošec Viktor, Mednarodni odnosi po Klinopisnih poročilih iz el-amarnskega in hetitskega državnega arhiva. – V: Zbornik znanstvenih razprav XXIII/1950 (Pravna fakulteta). – Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1950. – 291-397

PRAVO IN ZAKONI V STARI INDIJI

Proučevanje staroindijske zgodovine ovira pomanjkanje virov, tako zgodovinskih pisnih virov kot spomenikov materialne kulture, še zlasti napisov. Arheološka izkopavanja so v Indiji začeli razmeroma pozno in so dala otipljive rezultate le v severozahodnih predelih, kjer so odkrili razvaline mest in naselij iz obdobja od 25. do 15. stoletja pr. Kr.

Za zgodovino stare Indije so zelo pomembni verski zborniki, tako imenovane Vede. To so svete knjige, ki izvirajo iz drugega tisočletja pr. Kr. in se delijo v štiri obsežne zbornike (*sahite*), z naslovi Rigveda, Samaveda, Jadžurveda in najpoznejši, pozneje dodan k prvim trem, Atharvaveda. Najstarejši od vseh je Rigveda, ki ga v glavnem sestavljajo verske himne, posvečene bogovom. V drugih zbornikih, zlasti v Jadžurvedi, je hkrati s pesmimi in himnami najti veliko molitvenih in žrtvenih formul, ki so se uporabljale pri opravljanju verskih obredov, posebno na čast bogu opojnega napoja Somu. Vede omogočajo ugotoviti nekatere podatke o gospodarski in družbeni ureditvi plemen, ki so sredi 2. tisočletja pr. Kr. vdrla v severozahodno Indijo. Posebno bogato gradivo pa dajejo Vede za študij religije, mitologije in delno pesništva iz tega obdobja. Najstarejši teksti Ved, napisani na brezovi skorji in na palmovih listih, se niso ohranili. Najstarejši rokopisi izvirajo iz razmeroma poznega časa, blizu krščanske dobe.

Važna vira za proučevanje indijske zgodovine in kulture v 1. tisočletju pr. Kr. sta dve veliki epski pesnitvi z mnogimi elementi usnega ljudskega izročila: Mahabharata in Ramajana.⁴⁸

Dragoceni viri za zgodovino stare Indije so **zborniki običajnega prava**, tako imenovani Dharmaśāstra, večidel iz konca 1. tisočletja pr. Kr. Ti zborniki starega prava, tesno povezani z religiozno-magičnim ritualom, določajo bolj človekove dolžnosti kakor pa njegove pravice. V večini primerov rišejo z religioznimi tendencami prežet idealiziran tip socialne ureditve. Vendar pa jasno označujejo posebnosti družbene ureditve v stari Indiji, zlasti najstarejši sistem kast. Njihov pglavitni namen je zavarovati interese vladajočega sloja aristokracije, v prvi vrsti brahmanov, to je svečnikov aristokratov.

Eden najstarejših pravnih zbornikov v Indiji je zakonik, ki ga je, kakor pravi izročilo, sestavil učeni pravnik Apastamba in izvira iz 4. stoletja pr. Kr. Posebno razširjen je bil Manujev zbornik zakonov, ki ga je baje sestavil legendarni praoče človeštva Manu. Njegovi zakoni so bili sestavljeni v 3. stoletju pr. Kr., svojo dokončno podobo pa so dobili v 3. stoletju po Kr.

EGIPT

Egipt, ki je ob prihodu Aleksandra Velikega preživel že skoraj tritisočletno zgodovino, je zaradi vsakoletnih Nilovih poplav težil k birokratski upravni urejenosti. Po drugi strani je dolgo ostal zaprt nasproti drugim ljudstvom. Preseñetljivo je, da v Egiptu ni ohranjen noben zakonik, čeprav grški zgodovinar

⁴⁸ Gl. Romesh C. Dutt, *The Ramayana and the Mahabharata*, London: J. M. Dent & Sons, 1961; o prepletenosti epskih in pravnih elementov v epu Mahabharata govori delo: Joseph Dahmann, *Das Mahabharata als Epos und Rechtbuch*. – Berlin 1985; hrvaški prevod MAHABHARATE je izbor iz integralnega besedila v angleški različici prevoda ter s primerjalnim besedilom v sanskrtu. Dodana je konkordanca z angleškim prevodom. Zgodovinsko uporabne so zlasti opombe, uvod, predgovori, zgodovinski pa tudi literarnozgodovinski komentarji. Za najstarejša zgodovinska obdobja so tudi literarna besedila in (zapisano) ustno izročilo pomemben vir za družbeno, socialno, pravno, kulturno in versko zgodovino stare Indije; v antičnem svetu Indije se zgodovinska, življenjsko filozofska naziranja prepletajo z vsakodnevnim življenjem. V tem sklopu je s širokim diapazonom razumevanja kulturnega in filozofskega izročila Indije delo Sarvepali Radakrišnan, *Indijske filozofije I + II*. – Beograd Nolit, 1964, 1965. – z uvodno spremno študijo Čedomila Veljačiča. V obeh knjigah je veliko opomb, ki razpirajo široko paleto angleške literature o indijski zgodovini.

Diodor našteva pet faraonov, ki so delovali kot zakonodajalci. Ohranjena je le plošča, na kateri faraon Haremhab (1345-1318 pr. Kr.) grozi s strogimi kaznimi za različne zlorabe uradne oblasti, zlasti pri pobiranju davščin. Listin, ki so najvažnejši zgodovinski vir, je do Aleksandrove dobe ohranjenih le kakih 300. V času po Aleksandru Velikem je grški element na dvoru in v vrhovih državne uprave zavzel prvo mesto. O tem prepričljivo govore mnogoštevilni papirusi, pretežno zasebne, delno pa tudi državnopravne vsebine. Za egipčansko domače pravo so glavni spoznavni viri v demotski pisavi na papirusu napisane listine; E. Seidl jih ceni na približno deset tisoč.⁴⁹

STARA PALESTINA/ IZRAEL

Doba šibkosti asirske države, ki se je ujemala z obdobjem neznatne zunanje-politične dejavnosti Egipta proti koncu 2. tisočletja pr. Kr., je v Siriji in Palestini koristila predvsem trem ljudstvom: Izraelcem, Feničanom in Aramejcem.

Zgodovina Izraela je zgodovina ljudstva, ki se je vedno zavedalo svoje posebnosti kot od Boga izvoljeno ljudstvo. Njihovo preteklost poznamo iz knjig stare zaveze. Izraelci so vse politično in versko dogajanje presojali glede na svojo "zavezo z Bogom". Upoštevati moramo, da je dokončen kanon knjig stare zaveze nastal šele po babilonski sužnosti.

Potovanje Abrahamovega rodu sodi v sklop obsežne ekspanzije nomadskih ljudstev iz puščave na področje civiliziranih mestnih držav Mezopotamije, Sirije in Palestine v prvi polovici 2. tisočletja pr. Kr.⁵⁰ Številni dokumenti tega obdobja poročajo o selitvah nomadskih plemen na področje severne Mezopotamije in Sirije in marsikateri biblijski podatek o življenju in potovanju Abrahamovega rodu se ujema z zgodovinskimi dejstvi. Egipčanski viri poročajo, da so se v času suše in lakote nomadi iz Palestine in Sinaja selili v vzhodno Nilovo delto. Del plemen, ki so kasneje tvorila izraelsko ljudstvo, se je preselil v Egipt verjetno v času vladanja dinastije Hiksov, sredi 2. tisočletja pr. Kr. Kako so se ta plemena v času bivanja v Egiptu preoblikovala, ne vemo; da so Egipčani pri gradnji mest in kopanju prekopov uporabili nomadska plemena, ki so se preselila v Egipt, govorijo viri iz časa Ramzesa II. (1290-1224 pr. Kr.).⁵¹

Del plemen, ki so se kasneje zlila v izraelsko ljudstvo, je odšel iz Egipta, verjetno v 13. st. pr. Kr. Vodil naj bi jih Mojzes. Na poti proti Palestini so se bojevali z raznimi kanaanskimi plemeni in mestnimi državami. Boje s Kanaanci popisuje Knjiga sodnikov. Okoli 1. tisočletja pr. Kr. se prične zgodovina prve izraelske države. Poleg pritiska Filistejcev je bila za nastanek in kasnejši razvoj državnosti odločilna oslabeledost obeh velesil starega Vzhoda, Asirije in Egipta.⁵²

⁴⁹ Seidl Erwin, *Römische Rechtsgeschichte und römisches Zivilprozessrecht*. Köln 1971. 13-51 - 3. izd.

⁵⁰ Bogato slikovno gradivo in znanstvena dognanja o priobalnem pasu vzhodnega Sredozemlja ter prostorsko in časovno kot tudi politično, trgovsko, gospodarsko in socialno, družbeno in umetnostnozgodovinsko, zlasti pa kulturno podobo s prikazom arheoloških in materialnih preostankov oz. mediteranskih pričevarj visoke kulture daje katalog razstave o Feničanih, ki je bila v Palazzo Grassi v Benetkah leta 1988. Prim. The Phoenicians/Under the scientific direction of Sabatino Mascoti. - Milan: Bompiani, 1988. Nekaterih dilem, zlasti na področju etnogeneze tega prostora, tudi ta razstava oz. katalog ni zadovoljivo rešil.

⁵¹ Gl. Ivanocy Franc, *Sveto pismo in klinopisni spomeniki*, (iz madžarščine prevedel Jožef Smej). - Maribor 1985. V tej disertaciji je podrobno našeta kronologija prvih arheoloških najdb v Mezopotamiji, zlasti zanimive so vzporedne primerjave starozaveznih besedil s klinopisnimi teksti. Številne vzporednice kažejo na skupen kulturno-civilizacijski segment celotnega loka rodovitnega polmeseca.

⁵² Prim. Korošec Viktor, *Mednarodni odnosi po klinopisnih poročilih iz el-amarnskega in hetitskega državnega arhiva*. - V: Zbornik znanstvenih razprav XXIII/1950. - (Pravna fakulteta). - Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1950. - 293 ss.

Po Svetem pismu je dal Bog Mojzesu in njegovemu ljudstvu med 40-letnim potovanjem v Kanaan postaviti vrsto zakonov in določil. Večino jih je Mojzes dobil tretji mesec po odhodu iz Egipta na južnem Sinaju. Jahve ga je poklical na goro Sinaj. Tam mu je pojasnil civilne, kazenske in verske zakone, ki se jih morajo držati Izraelci v svojem življenju in verovanju. Mojzes je prinesel z gore dve kamniti plošči z najpomembnejšimi zakoni, to je bilo deset zapovedi/dekalog. Postale so temelj židovske in tudi krščanske etične in moralne norme.

Oblast Savla, prvega kralja, je zajemala le severna plemena; imel je nalogo dokončno poraziti Filistejce. Njegov naslednik David je okoli leta 1000 pr. Kr. osvojil Jeruzalem in postal kralj južnih plemen, nato pa združil vseh dvanajst plemen v enotno državo. Davidov sin Salomon je izpeljal notranje reforme državne ureditve. V vojski je razmeroma pozno vpeljal oddelke bojnih voz. Poživil je trgovino in jo razširil. Pod svoj nadzor je dobil pomembne trgovske poti. Vpeljal je razkošno dvorno življenje in sezidal tempelj Jahveju v mestu Jeruzalemu.⁵¹

Po Salomonovi smrti (ok. leta 926 pr. Kr.) je država razpadla na dva dela; severno državo Izrael, ki ji je pripadlo deset plemen, in južno državo Juda z dvema plemenoma in glavnim mestom Jeruzalemom. Država Izrael z glavnim mestom Samarijo je bila najprej izpostavljena asirskemu pritisku pod Salmanasarjem III., nato pa so jo ogrožali Aramejci. Okoli leta 721 pr. Kr. je Sargon II. zavzel Samarijo in odpeljal veliko prebivalstva v sužnost v Mezopotamijo in Medijo. S tem je Izrael postal politično nepomemben. Nekaj pozneje je podobna usoda doletela državo Juda. Pod Ezekijem je morala (701 pr. Kr.) plačevati Asircem davek. V poznobabilonski dobi (626-539 pr. Kr.) je prišla pod oblast Nabukadnezarja II. (604-562 pr. Kr.), ki je Jeruzalem po dvakratni vstaji naposled zavzel in razdejal, nato pa veliko prebivalstva preselil v Mezopotamijo (babilonska sužnost), del pa jih je zbežal v Egipt. Preroki so ta politični propad razlagali s tem, da je bilo izraelsko ljudstvo nezvesto Jahveju, hkrati pa so razlagali rešitev Izraela s prerokbami, da se bo v babilonski sužnosti okrepila prava vera. Resnično se je vera v Jahveja v izgnanstvu očistila tujih verskih prvin. Šele tedaj se je rodil monoteizem v strogem pomenu besede, vera v enega samega Boga - Jahveja brez primesi raznorodnih politeističnih elementov.

Upanje Izraelcev, da se bodo lahko vrnili v deželo svojih očetov, se je izpolnilo, ko je perzijski kralj Kir II. zavzel babilonsko državo. Leta 538 pr. Kr. jim je dovolil, da so se vrnili v Palestino in spet pozidali tempelj v Jeruzalemu. Od takrat imenujemo Izraelce Judje oz. Židje.

Pri arheoloških izkopavanjih na ozemlju Palestine so odkrili veliko starih mest, v katerih so našli veliko predmetov materialne kulture. A prav tako kot v Feniciji in Siriji je tudi v Palestini zelo malo napisov. Tako so na primer v dvorcu kralja Ahaba v Samariji našli vsega 75 črepinj (ostraka) z datiranimi in dokumentiranimi zapisi gospodarskih računov, v Jeruzalemu so našli t. i. siloanski napis iz časov judovskega kralja Ezekija (ok. 715 pr. Kr.), v transjordskem območju so odkrili napis moabskega kralja Meša, v katerem je omenjeno ime židovskega Boga Jahveja in so opisane vojne Moabcev s sosednjimi plemeni. V razvalinah trdnjave Lagaš so odkrili korespondenco načelnika utrjenega mesta Kiriath-lerim z vojaškim poveljnikom Lagaša in sosednjih trdnjav iz okrog leta 586 pr. Kr.

⁵¹ (1) Korošec Viktor, Razvoj hetitskih vezalnih odnosov v luči tekstov iz Ugarita. - V: Zbornik znanstvenih razprav XXXIV/1970 - Ljubljana, 1970. - 2 ss. Podrobnosti in arheološke ter zgodovinske prikaze prinaša vse na eni strani z bogatimi slikovnimi/dokumentarnimi gradivom in zemljevidi Biblijski atlas (The Times). - (prevod Mire Šumrada et al. - Ljubljana: Cankarjeva založba 1990.

Biblija - sveto pismo⁵⁴

Bogato gradivo za študij zgodovine Palestine dajejo egiptovski napisi. Veliko teh napisov opisuje faraonove vdore v Palestino. Posebno zanimivi so letopisi pohodov Tutmosisa III., napisi o zmagah Setija I. in Ramzesa II., napisi Marenptaha, sezname podjarmljenih pokrajin in mest v Palestini in Siriji, ki pomagajo rekonstruirati zgodovinsko geografijo teh dežel. Pomembni in dragoceni so diplomatski dokumenti iz amarnskega arhiva, ki živo rišejo Palestino pod egiptovsko oblastjo v dobi, ko je oslabil egiptovski vpliv in ko so v Palestino prodirali Hiksi. Dragocene podatke za nekoliko poznejšo zgodovino Palestine dajejo babilonski, hetitski in asirski napisi.

Za zgodovino Palestine je prvovrsten pisni vir Sveto pismo stare zaveze, ki je neke vrste zbornik raznih del hebrejske književnosti. Pri Židih in pozneje pri kristjanih je dobil pomen svetega besedila. Zbornik sestavljajo zgodovinske knjige, ki opisujejo preteklost izraelskega in judovskega kraljestva na podlagi letopisov in cele vrste pričevanj. V bibliji so številne stare zgodbe, ki so nastale na podlagi babilonske in feničanske mitologije (npr. zgodba o stvarjenju sveta ali o vesoljnem potopu), primer posvetne in religiozne poezije, pregovori, zbirke zakonodajnega značaja in socialno-politični govori ter govori prerokov.⁵⁵

Vesoljni potop v epu o Gilgamešu (XI. plošča)

Asirska verzija zgodbe o potopu je zapisana na glinasti ploščici epa o Gilgamešu, ki so jo našli v Ninivah in je zdaj v Britanskem muzeju v Londonu. Visoka je 15,25 cm in je del pesnitve, ki je še posebej zanimiva, če jo primerjamo z opisom potopa v Svetem pismu (1 Mz 6,13-9,17 ali Geneza).

Utnapištim, junak potopa iz Šurupaka, pripoveduje:

Mesto Surupak - saj ga poznaš, na bregu Evfrata leži - je bilo že staro mesto in bogovi so bivali v njem. In velikim bogovom so se srca vnela za misel, da bi poslali na zemljo vesoljni potop. Bog Ea je ukazal Utnapištimu, da se pripravi za čas potopa; Mož iz Surupaka, sin Ubar - Jutujev: Podri svojo hišo, zgradi si ladjo, pusti bogastvo, pobrigaj se za življenje, sovraži premoženje, reši življenje! Spravi v ladjo vsakovrstno živo seme! Ladja, ki jo moraš zgraditi, naj ima vse razsežnosti natančno izmerjene, širina ji bodi enaka dolžini....

Najstarejši deli biblije izvirajo iz 9. stoletja pr. Kr. Urednik tega dela biblije uporablja besedo "Elohim" in je zato tudi dobil vzdevek "Elohist". Iz 8. stoletja pr. Kr. izvira del svetopisemskega besedila, ki poimenuje vrhovnega izraelskega Boga Jahve, zato ga ponavadi imenujejo "Jahvist". V 7. stoletju pr. Kr. sta bili obe redakciji združeni v en sam zbornik. Pozneje je biblija doživela več redakcij.

⁵⁴ Gl. SVETO pismo Stare in Nove zaveze: Slovenski standardni prevod (iz izvirnih jezikov). - Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije, 1996. Osnovne zgodovinske, tekstnokritične, bibličnohermenevtične ter geografsko-zgodovinske in semantično-jezikovne razlage prispevajo jedrnata besedila uvodov k posameznim knjigam SZ in NZ. Tudi teološke razlage prinašajo veliko novosti. Odlika SSP so usklajeno znanstveno (najboljše doslej in svetovno primerljivo) v sintezo zjedena prostorsko in časovno z dosedanjimi arheološkimi in zgodovinskimi dognanji podprta besedila; za kar gre zasluga Jožetu Krašvcu kot generalnemu redaktorju prevajanja in izdaje. Drug pomemben element kakovosti pa je za SSP prispeval interdisciplinarni koncept prevajanja in razlage. Slovenski jezikoslovci - slavisti, klasični filologi in biblicisti so z naporom usklajevanjem pripravili slovenskemu bralcu prvovrstno in kakovostno svetopisemsko besedilo. Sveto pismo - če pogledamo v kronologijo slovenskega in svetovnega prevajanja - izide v novem prevodu vsakih sto ali celo več let. Sedajni SSP je zagotovo eden teh, ki bo služil kot osnova še nekaj deset let. Kakšen napredek od Dalmatinovega prevoda do SSP. Je celo versko - nazorsko usklajen.

⁵⁵ Prim. Ivanecy Franc, O.C., 41 ss. Delo navajam zato, ker je Franc Kodela kot sodobnik številnih novih arheoloških odkritij v 19. stol. zelo jedrnato in vsebinsko primerjalno odlično razčlenil temeljne literarne segmente kultur v loku rodovitnega polmesečca.

Pri študiju starega Izraela in Judeje pa tudi židovske religije je bilo potrebno svetopisemsko besedilo kritično analizirati. Kritično proučevanje svetopisemskega besedila se je sčasoma spremenilo v znanstveno disciplino, ki jo imenujemo biblična tekstna kritika.

Prvotno besedilo Svetega pisma je bilo napisano na pergamentu in papirusu s starosemitsko pisavo brez samoglasnikov in brez zlogovanja. V zadnjih stoletjih pr. Kr. je bila biblija prepisana z aramejsko kvadratno pisavo. V 7. stoletju pr. Kr. so masoreti (varuhi besedila) vnovič prepisali tekst ter vpeljali medvrstična znamenja za označitev samoglasnikov. V 3. stoletju pr. Kr. je bil temeljni del biblije Pentatevh/Peteroknjižje v Egiptu preveden v grški jezik. Ta prevod je dobil ime Septuaginta. Nato so v grščino prevedli še druge biblijske knjige.⁵⁶ Dragocene podatke za zgodovino starega Izraela in Judeje - Palestine nam je v svojih delih ohranil Jožef Flavij (37-100 po Kr.), predvsem v svojih dveh delih - *Bellum Judaicum* = Judovska vojna ter *Antiquitates Judaicae* = Judovske starožitnosti.⁵⁷

Pet Mojzesovih knjig/Pentatevh, Jahve kot zakonodajalec

V Svetem pismu je na prvem mestu zgodovina božjega razodetja od začetka sveta do Mojzesove smrti. O tem poroča pet Mojzesovih knjig, ki so jih Judje imenovali: Knjiga Gospodove postave, Knjiga Mojzesove postave, Gospodova postava, Mojzesova postava, Mojzesova knjiga.

V novi zavezi imenujejo vseh pet Mojzesovih knjig tudi kratko "Mojzes". Judje so razdelili Mojzesove knjige na pet delov, stari Grki so jim rekli *Pentatevh*, tj. Peteroknjižje. Septuaginta je teh pet delov poimenovala tako, da je v naslovu označila vsebino, kar je prišlo tudi v Vulgato. Sv. Hieronim ima izraz Pet Mojzesovih knjig:

1. Mojzesova knjiga ali Geneza (1 Mz), 2. Mojzesova knjiga ali Eksodus (2 Mz), 3. Mojzesova knjiga ali Levitik (3 Mz), 4. Mojzesova knjiga ali Numeri (4 Mz), 5. Mojzesova knjiga ali Devteronomij (5 Mz).

Pentatevh obsega deloma zgodovino, deloma zakonodajo. Zakonodaja se začenja v 2 Mz/Eksodus, prepleta se z zgodovinskimi dogodki in ni ločena od njih.

Tako kot pri Hamurabiju, najdemo tudi pri Mojzesu vrsto podobnih zakonov. Za primerjavo pogledjmo najbolj krute člene iz zakona, ki jih imenujemo tudi *Lex talionis* oz. talionsko načelo:

Hamurabi pravi v svojem zakoniku v členih 194-214 takole:

Če sin udari očeta, se mu odreže roka; če polomi kosti državljanu, se polomijo kosti tudi njemu; če nekdo izbije zobe človeku istega sloja, potem se tudi njemu izbijajo zobje,...

Sveto pismo Stare zaveze v 2 Mz 21, 23-25 (Eksodus) pa takole:

"... daj življenje za življenje, oko za oko, roko za roko, nogo za nogo, opeklino za opeklino, rano za rano, modrico za modrico."

⁵⁶ Gl. K. M. Kenyon, Jerusalem: excavating 3000 years of history. - Thames & Hudson: London, 1967; M. Grant, The Jews in the Roman World. - London: Weidenfeld & Nicolson, 1973; gl. tudi Biblijski atlas in SSP ter ustrezne uvode k posameznim knjigam in poglavjem ter opombe in razlage k svetopisemskim knjigam SZ.

⁵⁷ Dela Jožefa Flavija so v dvojezični izdaji izšla v zbirki The Loeb Classical Library v devetih knjigah Thackeray H. St. J. et al., London & New York: Heinemann, 1926 - 1965; H. Lindner, Die Geschichtsauffassung des Flavius Josephus im BJ, E.J Brill, Leiden, 1972.

DEKALOG - DESET BOŽJIH ZAPOVEDI = "PRAVNI" IN ETIČNI STANDARD JUDOVSTVA - KRŠČANSTVA

To je "deset besed", kakor je rečeno v 5 Mz 4, 13; 10, 4. Od tod beseda dekalog. Deset zapovedi je ohranjeno v dveh različicah, pri 2 Mz 20, 1-17 in 5 Mz 5, 1-22. V našem primeru je besedilo iz Devteronomija, iz pete Mojzesove knjige, kjer je povednost zelo zgoščena.

5 Mz 5, 1-22.

1. Mojzes je sklical ves Izrael in jim rekel:

Poslušaj Izrael, zakone in odloke, ki jih danes govorim v vaša ušesa! Učite se jih in pazite, da jih boste izpolnjevali!

2 GOSPOD, naš Bog, je na Horebu sklenil z nami zavezo.

3 GOSPOD te zaveze ni sklenil z našimi očeti, temveč z nami, z nami, ki smo tukaj danes vsi živi.

4 Iz oči v oči je GOSPOD iz ognja govoril z vami na gori.

5 Takrat sem stal med GOSPODOM in vami, da bi vam naznanil GOSPODOVO besedo; kajti bali ste se ognja in niste šli na goro. Rekel je:

6 "Jaz sem GOSPOD, tvoj Bog, ki sem te izpeljal iz egiptovske dežele, iz hiše sužnosti.

7 Ne imej drugih bogov poleg mene!

8 Ne delaj si rezane podobe, ničesar, kar bi imelo obliko tega, kar je zgoraj na nebu, spodaj na zemlji ali v vodah pod zemljo!

9 Ne priklanjaj se jim in jim ne služi, kajti jaz, GOSPOD, tvoj Bog, sem ljubosumen Bog, ki obiskujem krivdo očetov na sinovih in na tretjih in na četrtih, tistih, ki me sovražijo,

10 Toda izkazujem dobroto tisočem, tistim, ki me ljubijo in izpolnjujejo moje zapovedi.

11 Ne izgovarjaj po nemarnem imena GOSPODA, svojega Boga! Kajti GOSPOD ne bo pustil brez kazni tistega, ki po nemarnem izgovarja njegovo ime.

12 Pazi na sobotni dan in ga posvečuj, kakor je zapovedal GOSPOD, tvoj Bog!

13 Šest dni delaj in opravljaj vsa svoja dela,

14 Sedmi dan pa je sobota za GOSPODA, tvojega Boga: ne opravljaj nobenega dela, ne ti ne tvoj sin ne hči ne hlapec ne dekla ne tvoj vol ne osel ne katero tvoje živinče ne tujec, ki biva znotraj tvojih vrat, da si odpočijeta tvoj hlapec in tvoja dekla kakor ti.

15 Spominjaj se, da si bil suženj v egiptovski deželi in te je GOSPOD, tvoj Bog, od tam izpeljal z močno roko in z iztegnjenim laktom! Zato ti je, GOSPOD, tvoj Bog, zapovedal obhajati sobotni dan.

16 Spoštuj očeta in mater, kakor ti je zapovedal GOSPOD, tvoj Bog, da se podaljšajo tvoji dnevi in da ti bo dobro na zemlji, ki ti jo daje, GOSPOD, tvoj Bog!

17 Ne ubijaj!

18 Ne prešuštvuj!

19 Ne kradi!

20 Ne pričaj po krivem proti svojemu bližnjemu!

21 Ne želi žene svojega bližnjega! Ne bodi pohlepen po hiši svojega bližnjega, po njegovem polju, hlapcu, dekli, volu, oslu ali čemer koli, kar pripada tvojemu bližnjemu."

22 Te besede je GOSPOD govoril z močnim glasom vsemu vašemu občestvu na gori iz ognja, oblaka in temine in ničesar ni dodal. Napisal jih je na dve kamniti plošči in ju dal meni.

Primerjalno tabelo med zakoni pri Hamurabiju, Svetim pismom (Pentatevh) in Leges XII tabularum (Rim - Zakoni na 12 ploščah) glej v Pri-logi, kjer se členi med seboj navezujejo in linearno primerjajo in tako omogočajo splošen pregled zakonov!

PRILOGA

HAMURABI	SVETO PISMO	LEGES XII TABULARUM
<i>Sadni postopek (1-5)</i> <i>Tožilec (1-2)</i> Lažna obtožba za mrtvi- se kaznuje s smrtjo	2 Mz 23, 1-3 (<i>Eksodus</i>) 1 Ne raznašaj lažne govorice; ne polajaj roke krivčniku 2 Ne vleci z večino, da bi delal hudo, ni v pravdi ne pričaj z večino, da bi zatrl pravico! 3 Tudi ilo ubožca ne bodi posebej naklonjen v njegovi pravdi!	1) Nihče ne sme pobirati tujih pridelkov oz. jeli uničiti.
<i>Priznanje (3-4)</i> 3) Če človek v dvoran lažno priča ter rečenega ne dokaže, in če gre za življenje, naj pričo ubijejo. 4) Če tako priča za žito ali denar, bi plačal kazen za to sodišče. <i>Sodnik (5)</i> Če sodnikovo obsolbo prekličeja, mora plačati 12-kratno kazen, ki jo je obsodil!	5 Mz 19, 15-19 (<i>Deuteronomij</i>) 15 Naj ne nastopa le ena priča proti možu, ki je zagrešil katero koli hudodelstvo, kateri koli prestopek ali pregrešek, stvar naj se ugotovi po izjavi dveh ali treh prič 16 Če proti komu nastopi zlonamerna priča in ga obtoži uporništvu, 17 naj se stroža, ki imata spor, postavita pred GOSPODA, pred duhovnike in sodnike, ki bodo v istih dneh. 18 Sodniki naj to natančno preiščejo: in glej, priča je kriva priča, proti svojemu bratu je izpovedala laž; 19 storite mu tako, kakor je on mislil storiti svojemu bratu	2) Če nekdo lažno priča, ga ubijejo. 3) Če se dokaže, da so sodnika podkupili pri določenih pravilih, sodnika ubijejo.
<i>Titulni in razbujeni</i> (6-25) <i>Privilegijumi titvini</i> (6-8) <i>Nuvuhin tatvna (9-13)</i> <i>Utaja in sumljiv inkup</i> (6-7) 8) Če tat mima možnost vrniti ukradenega blaga, ga ubijejo	O KRAJI ŽIVALI 2 Mz 21,37 37 Karlar kdo ukrade vola ali ovco in žival zakolje ali proda, naj povrne pet guverl za vola in štiri ovce za ovco. 2 Mz 22, 2-3 (<i>Eksodus</i>) 2 ...Tat mora dati oškodnino; če nima ničesar, naj ga proslajo za vrednost ukradenega blaga 3 Če najdejo isto, kar je ukradel, še živo v njegovi roki, najsi bo vol, osel ali ovca, naj povrne dvojno.	4) Če svobodnega človeka zalotijo pri kraji, ga prebičajo, če je suženj, ga ubijejo. 5) Če nekoga obtožijo za krajo, mora plačati dvakratno vrednost ukradenega blaga. 6) Če ukradeno stvar najdejo, mora tat plačati trojno vrednost blaga.
<i>Ugrabitve ljudi (14)</i> 14) Če državljani ugrabi mladoletnega sina drugega državljanu, ga ubijejo. <i>Ugrabitve in skrivane</i> <i>sužnjci (15-20)</i>	2 Mz 21,16 (<i>Eksodus</i>) 16 Kdor ugrabi človeka, naj ga je že prodal ali ga najdejo v njegovih rokah, naj bo kaznovan s smrtjo	7) Kdor komu podtakne ukradeni predmeti, mora plačati trojno vrednost.

HAMURABI	SVETO PISMO	LEGES XII TABULARUM
<i>Vlomu in razbojništvu (21-25)</i> 21) Če nekdo vdre v hišo, tako da si pri tem izkoplje jamo, ga pred jamo ubijejo in vanjo zakopljejo	2 <i>Mz 22,1 (Eksodus)</i> 1 Če kdo zasači tatu pri vlomu in ga uide, da umre, nima krivde prelite krvi 2 Če pa je sonce že vzšlo nad njim, ima krivdo prelite krvi . .	8) Če tatu ulovijo ponoči in ga ubijejo, jim je to zakonsko dovoljeno. 9) Če pa ga ulovijo podnevi, ga ne smejo ubiti, razen če nosi orožje.
<i>Živino v času požara</i> 25) Če se v hiši nekoga državljan pojavi ogenj in nekdo, ki je prišel gasiti, nekaj ukrade iz te hiše, se ga uide v (ni) ogenj	2 <i>Mz 22, 4-5 (Eksodus)</i> 4 Kadar kdo pase na polju ali v vinogradu in spusti svojo živino, da popase polje drugega, naj da kot odškodnino najboljšo od svojega polja in najboljšo od svojega vinograda 5 Kadar nastane ogenj in zažge trnje in zgornj koprca snopja ali stoječe žito ali polje, naj škodo povrne tisti, ki je zažgal ogenj.	10) Če nekdo zažge hišo ali klop sena, ga prebičajo in zažgejo, če pa nehoje zanciti ogenj, mora povrniti vso škodo
<i>Služnostni (mujemni) posesti (27-41)</i> <i>Zakupnik (42-47)</i> <i>Zastavljunje (48-52)</i> <i>Škoda, ki jo povzroči veter (puhlave) (52-56)</i> Pri škodi, ki je nastala zaradi poplav, se upošteva materialna škoda <i>Škoda, ki jo povzroči živali (57-58)</i> 57) Če pastir pase ovce na travniku brez dovoljenja, mora plačati dvakratno vrednost škode 58) Če pase takrat, ko so ostali pastirji že odšli, plača petkratno vrednost škode		11) Če nekdo pase živino na tujem travniku, mora nadoknaditi povzročeno škodo. Če to dela ponoči in namerno uniči posevek, ga obesijo v čast Cerere 12) Če mladoletnega otroka zalotijo pri kraji ali če ponoči uniči posevek, ga bičajo in nadoknaditi mora dvakratno vrednost škode.
<i>Sečnja drevja</i> 59) Če nekdo poseka drevo v tujem sadovnjaku brez vrednosti lastnika, plača kazni pol mine v srebru (cca. 252,9 g srebra). <i>Vinogradi (59-65)</i> <i>Najem (66-97)</i> <i>Zastavljunje ali najem (98-112)</i> <i>Zastavljunje ljudi</i> <i>Zastavljunje živali</i> <i>Pustovalna zastavljunje (110-121)</i>	V 2. Mojzesovi knjigi (Eksodus) ni govora o pravdi zaradi sekanja drevja 2 <i>Mz 22, 24-26 (Eksodus)</i> 24 Če posodiš denar mojemu ljudstvu, ubožen zraven sebe, mi ne bodi kakor osteril, ne nalagaj mi obresti! 25 Če vzameš v zastavo plašč svojega bližnjega, mi ga vrni do sončnega zalotka. 26 Kajti to je njegova edina odeja, ogrinjalo za njegovo kožo: V čem naj siče spi!	13) Če nekdo poseka tuje drevo, mora plačati 25 <i>minu</i> (prvotna rimska enota za denar, ki se je delila na 12 <i>uncy</i>) 14) Nihče ne sme zahtevati obresti, višjih od 1/12. Osterila se kaznuje s plačilom štirinastice vrednosti 15) Ko se dogovarja o dolžniških obvezah in pravi lastništva, naj se izrečno zapisano smatra kot zakon.

HAMURABI	SVETO PISMO	LEGES XII TABULARUM
<i>Povzročitelj telesnih poškodb</i> 206) Če svobodni državljani med prepričani inlari v obraz drugega in ga poškoduje, mora prisesti, da ga ni namerno udaril, ni plačati zdravilnika. 207-208) Če drugi od udarca mrtve, mora plačati pol mne srebra, za muškenama pa tretjini mne <i>Zastavljanje (122-126)</i> 124) Če nekdo da drugemu nekaj vrednega v hrambo (pred pričami), drugi pa ta kasneje zanika, mora sodišče dokazati resnico in kaznovati krivega z dvakratnim zneskom. 125) Če nekdo vloni v hišo in odnese stvari, ki so bile v hrambi, mora lastnik hiše zaradi malomarnosti povrniti vse ukradeno. 126) Če nekdo, ki ni bil okraden, trdi, da je bil, in to izjavi pred sodiščem, mora plačati dvakrat več, kot je želel za odškodnino	O TELESNIH POŠKODBAH 2 Mz 21, 18-19 (Eksodus) 18 Kadar se moža prepirata in eden udari drugega s kamnom ali s pestjo, tako da udarec ni umre, temveč le parje in obleži, 19 naj bo tisti, ki je udaril, brez kazni, če on spet vstane in lahko na prostem hodi s palco, le zamuja mu marni povrniti in plačati stroške zdravljenja 2 Mz 21, 23-25 (Eksodus) 23 Če pa se nesreča pripeti, da življenje za življenje, 24 oko za oko, zob za zob, roko za roko, nogo za nogo, 25 opekline za opekline, rano za rano, modrica za modrico! 2 Mz 21, 6-8 (Eksodus) 6 Kadar kdo da v hrambo svojemu bližnjemu denar ali predmete, pa je iz njegove hiše ukradeno, naj tat, če ga najdejo, povrne dvojno 7 Če pa tatu ne najdejo, naj se hišni gospodar približa Bogu, češ da ni iztegnil roke po blagu svojega bližnjega. 8 Pri vsakem sporu glede lastnine, pa naj gre za vola, osla, ovco, ogrinjalo ali za katero koli izgubljeno reč, o kateri se pravi "to je listo", naj pride zadeva obel pred Boga. Tisti, ki ga Bog razglasi za krivega, naj svojem bližnjemu povrne dvojno.	16) Če nekdo povzroči drugemu telesno poškodbo ali naredi škodo sužnju ali živali, mora nadoknaditi povzročeno škodo 17) Če nekdo nekomu zlomi roko ali nogo, se tudi njemu zlomi roka ali noga (<i>lex talionis</i>) 18) Če nekdo udari svobodnega državljanin in mu zlomi kost, mu plača 300 asov, za sužnja pa 150 asov. 19) Če nekdo povzroči drugemu lažjo telesno poškodbo, mora plačati 25 asov

HAMURABI	SVETO PISMO
<i>Zakonsko pravo (127-132)</i> 127) Blatenje hlevce ali katere druge ženske. 128) Brez zaručne pogodbe ni zaroke 129) Če zalotijo ženo z drugim moškim, ju zvezana vržejo v vodo 130) Če državljani poljubi (zaročeno) ženo drugega državljanin, katerega še ni spoznala in še vedno živi pri svojem očetu, in skupaj gresta v posteljo, tega državljanin ubijejo, žensko pa opustijo	2 Mz 22, 15-16 (Eksodus) 15 Kadar kdo zapelje še ne zaročeno devico in leži z njo, mora plačati ženinno odkupnino in jo vzeti za ženo 16 Če pa mu je njen oče ne mara dati, naj plača toliko denarja, kolikor znaša odkupnina za hlevce. 5 Mz 22, 22 (Deuteronomij)

HAMURABI	SVETO PISMO
131) Če državljani obtoži svojo ženo prevare, vendar pa je pri tem ne zaloti, žena priseže pred Bogom in se vrne domov 132) Če se o ženi širijo govorice o nezvestobi, a o tem ni dokaza, se žena za čast svojega moža vrže v vodo	22 Če najdejo koga, da je ležal pri omoženi ženski, naj umreta oba: možki, ki je ležal pri ženski, in ženska. Tako odpravi zlo iz Izraela! 5 Mz 22, 25 (Deuteronomij) 25 Če pa kdo na polju sreča zaročeno dekle in ji stori silo in leži pri njej, naj umre samo možki, ki je ležal pri njej. 4. Mz 5, 12-15 (Numeri) 12 Govori Izraelovim sinovom in jim reci: "Če žena kakoga moža zaide in mu postane nezvesta, 13 ker je drug možki ležal z njo, in je to ostalo prikrito očem njenega moža. Ker se je na skrivnem očečastila in ni priče proti njej, ker je ni nihče zasačil - 14 pa pride nad moža duh ljubosumnosti, da postane ljubosumen na ženo, ker se je očečastila, ali pa pride nadenj duh ljubosumnosti in postane ljubosumen na ženo, čeprav se ni očečastila - 15 tedaj naj mož pripelje ženo k duhovniku in prinese zanj predpisani dar: desetinko škafa ječmenove moke; naj ne zlija olja nanjo in ne potresa kadila, ker je to jedilna daritev spominjanja, ki naj spomni na krivdo.
<i>Pornarna amažitev žene (133-135)</i> <i>Neuprtnost hištev</i> <i>Ločitev (137-143)</i> Ločitev je mogoča le na zahtevo moža, medtem ko žena ločitev lahko le predlaga <i>Prireditev ženi in sužnja (144-147)</i> Žena svojemu možu da služkinjo, da mu rodi otroka; sužnja se ne sme izenačiti z ženo gospodarinjo. Če to poskusi, ji lahko gospodarica spet spremeni v sužnjo <i>Bahni ženi (148- darilo) (150)</i> <i>Prejemanje dolgovi (151-152)</i> <i>Marihu prikrški (153-158)</i> 153) Če žena svobodnega državljana povzroči smrt svojega moža (zaradi drugega moškega), to žensko nabijemo na kol 154) Če oče spolno zlorabi svojo hčerko, ga izženejo iz mesta 155) Če oče sinu izbere bodočo ženo, pa gre sin z njo v posteljo in ga pri tem zalotijo, ga zvežejo in vržejo v vodo. 157) Če sin zalotijo, da po očetovi smrti spi z očetovo prvo ženo, se ga izžene iz očetove hiše	1 Mz 16,1 (Geneza) 1 Žena Saraja Abramovi ni rodila otroka; imela pa je egiptovsko dekle, ki ji je bilo ime Hagara. 2 Saraja je rekla Abramovi: "Glej, GOSPOD mi ni dal, da bi rodila. Pojdi k moji dekli! Mogoče bom po njej dobila otroka." Abram je poslušal Sarajo 1 Mz 30,1 (Geneza) Podoben primer je pri Raheli in Lei, ki sta dali Jakobu svoji služkinji za obuditev potomstva 3 Mz 18, 10-11 (Levitik) 10 Ne odkrivaj golote hčere svojega sina ali hčere svoje hčere, kajti to je tvoja lastna nagota. 11 Ne odkrivaj nagote hčere žene tvojega očeta, rodila se je tvojemu očetu, tvoja sestra je, ne odkrivaj njene nagote! 3 Mz 20, 12-14 (Levitik) 12 Če kdo leži s svojo sestro, naj bosta oba usmrčena; ravnila sta sprevrženo. 14 Če si kdo vzame ženo in še njeno mater, je to krvoskrunstvo, njega in njiju naj zažgejo v ognju, da ne bo krvoskrunstva med vami

HAMURABI	SVETO PISMO
<i>Prvorojenec ubiti (159-161)</i> <i>Darilovanje po živini smrti (162-164)</i> <i>Darilovanje po nečestvi smrti (165-167)</i> 165) Če oče prvorojenca postari neko dobrimo, po očetovi smrti ta obdrži, nastali se razileti med brate 166) Najmlajši, nepomemben sin lahko po očetovi smrti deluje očetovo osebo last, ostali bratje pa si ostali premoženje delijo. 167) Če se mož po ženi smrti ponovno poroči in ima otroke, so ti pri delovanju enakopravni z otroki prve žene <i>Odpovedovanje sinu (168-169)</i> 168) Če se oče želi odpovedati sinu, ker je ta grešil, mora upoštevati sodni odlok; prvič se sinu uprosi, drugič pa to ni mogoče.	<i>5 Mz 21, 15-17 (Devteronomij)</i> 15 Če ima mož dve ženi, eno, ki jo ljubi, in drugo, ki je ne mara, pa mu rodita sinove, ljubljena in ne ljubljena, in je prvorojenec sin tiste, ki je ne mara, 16 na dan, ko deli sinovom premoženje v dediščino, ne sme dati prvenstva sinu ljubljene v škodo sinu ne ljubljene, ki je prvorojenec, 17 temveč mora priznati prvorojenca, sina ne ljubljene, in mu dati dvojni delež od vsega, kar se najde pri njem. Kajti ta je prvenec njegove moči, njeni gre pravica prvorojenstva. <i>5 Mz 21, 18-21 (Devteronomij)</i> 18 Če ima kdo trnoglavca in upornega sina, ki ne posluša ne očetovega ne materinega glasu in ni ne uboga, čeprav ga strahuje, 19 naj ga oče in mati primeta in peljeta k mestnim starešinam, k vratom njegovega kraja. 20 Rečeta naj starešinam njegovega mesta: "Ta najini sin je trnoglav in uporen, ne posluša našnjega glasu, prirečen je in pijanec." 21 Potem naj ga vsi moške njegovega mesta posujejo s kamenjem, da umre. Tako odpravi zlo iz svoje srede! Ves Izrael naj to sliši in se boji.
<i>Otroci potratnih žensk in sičnje (170-171)</i> 170) Če neč otroke sičnje priznava za svoje, delujejo enako kot otroci iz zakona, očetovo premoženje delijo na enake dele. <i>Potratni ubiti (172-174)</i> <i>Potratni ubiti sičnjem in hčrku svatolnega državljanu (175-176)</i>	<i>1 Mz 16,15 (Genezis)</i> 15 Ko je Hagāra Abram urodila Izmaela, je bil Abram star šestinosemlešlet let (Izrael ni delil očetovega nasledstva z Izakom, Sarajinim sinom). <i>1 Mz 48, 5-6 (Genezis)</i> 5 Tvoja sinova pa, ki sta se ti rodila v egiptovski deželi, prečen sem prišel k tebi v Egipt, naj bosta moja. Efraim in Manase naj bosta moja kakor Ruben in Simeon 6 Toda tvoji otroci, rojeni za njima, naj bodo tvoji, po imenu svojih bratov naj se imenujejo pri svoji dediščini!
<i>Prvorojenec (185-193)</i> 192) Če posvojence krušnim staršem reče, da ni njihov, se mu odreže jeziki. 193) Če posvojence začne krušne starše sovražiti, se mu iztakne oko. <i>Talonsko načelo - lex talionis (194-214)</i> 195) Če sin ubije očeta, se mu odreže roka 196) Če državljan izlize oko pripadniku višjega sloja, se tudi njemu izlize oko 197) Če polomiti kosti državljanu, potem se polomijo kosti tudi njemu	<i>2 Mz 21, 15 (Eksodus)</i> 15 Kdor ubije svojega nečeta ali mater, naj bo kaznovan s smrtjo <i>2 Mz 21, 23-27 (Eksodus)</i> 23 Če pa se nesreča pripeti, daj življenje za življenje, 24 oko za oko, zob za zob, roka za roko, nogo za nogo, 25 opekline za opekline, rano za rano, modrica za modrica

HAMURABI	SVETO PISMO
198) Če državljani polomi kosti ali izlije oko podložniku, potem plača obojuno v srebru 199) Če polomi kosti ali izlije oko sužnjiju drugega državljanu, plača polovico njegove vrednosti. 200) Če nekdo izbije zobe človeku istega sloja, potem se tudi njemu izbijeja zobje.	26 Kadar kdo svojemu sužnju ali sužnji z udarcem uniči oko, naj ga za njegovo oko odpusti v svobodo. 27 In če izbije svojemu sužnju ali sužnji zob, naj ga za njegov zob odpusti v svobodo
209) Če državljani udari v obraz hčer drugega državljanu in ta zaradi tega splavi, mora plačati deset šeklov srebra (srebrnikov) 210) Če ta žena umre, se ubije njegova hči. 211) Če zaradi udara hči <i>muškennu</i> splavi, se plača pet šeklov srebra (srebrnikov) 212) Če ta ženska umre, mora plačati 1/2 mune srebra 213) Če udari sužnjijo svobodnega državljanu in ta zaradi tega splavi, mora plačati dva šekla srebra (srebrnika) 214) Če sužnja umre, mora plačati 1/3 mune srebra	2 Mz 21, 20-21 (<i>Eksodus</i>) 20 Kadar pa kdo udari svojega sužnja ali sužnjo s palico, tako da umre pod njegovo roko, se mora ostro kaznovati. 21 Toda če suženj preživi en dan ali dva, naj se gospodar ne kaznuje, saj gre za njegov denar 2 Mz 21, 22-23 (<i>Eksodus</i>) 22 Kadar se moža tepeta in pri tem sineta nosečo ženo, tako da splavi svoje dele, kakšna druga nesreča pa se ne pripeti, naj bo krivce kaznovan z globo, kakršno mu naloži ženin mož, in naj plača po razsodbi 23 Če pa se nesreča pripeti, daj življenje za življenje, 24 oko za oko, zob za zob, roko za roko, nogo za nogo, 25 opekline za opekline, rano za rano, modrico za modrico!
<i>Zidavnik, veterinar in pečattnik (215-227)</i> <i>Zidar (228-233)</i> 228) Če zidar nekomu zgradi hišo, mu mora plačati dva šekla srebra za <i>sar</i> luče (<i>sar</i> ali <i>gar</i> je 4,752 m) 229) Če zidar zgradi hišo in to delo slabo opravi ter se ta hiša poruši in pri tem ubije lastnika, se zidarja kaznuje s smrtjo 230) Če je v ruševinah umrl sin lastnika, se ubije zidarjev sin. <i>Izdelovanje ladij (234-240)</i> <i>Najemanje vprežne živine (241-249)</i> <i>Nevarna žival (vol) (250-252)</i> 250) Če vol ubije človeka, ni obsodbe, kajti zakon tega ne predvideva 251) Če nekdo ima nevarnega vola in mu to nestrečno oblasti dajo na znanje in če oni nič ne ukrene, nato pa vol nekoga nabode, mora lastnik vola plačati poškodovanemu 1/2 mune v srebru 252) Če vol ubije sužnja, mora lastnik vola plačati 1/3 mune v srebru	5 Mz 24, 14-16 (<i>Deuteronomij</i>) 14 Ne izkoriščaj ubogega in revnega dušmarja, bodisi da je izmed tvojih bratov ali izmed tujcev, ki so v tvoji deželi, znotraj svojih vrat 15 Še isti dan ga plačaj, da ne zaide sonce nad njegovim plačilom! Kajti ubog je in njegova duša hrepeni po tem; sicer bo vpil zoper tebe in GOSPODU in na tebi bo greh. 16 Očetej naj ne bodo usmrčeni zaradi sinov in sinovi ne zaradi očetov: vsak naj bo usmrčen za svoj greh. 2 Mz 22, 13-14 (<i>Eksodus</i>) 13 Kadar si kdo sposodi od svojega bližnjega živinčje, pa se to polomi ali pogine, ne da bi bil gospodar zraven, naj da odškodnino. 14 Če je bil gospodar zraven, ni treba dati odškodnine; če je najemnik, naj gre od njegove plače 2 Mz 21, 28-32 (<i>Eksodus</i>) 28 Kadar vol do smrti pobode moža ali ženo, naj bo vol kaennan in njegovo meso se ne sme jesti, gospodar vola pa naj bo brez kazni. 29 Če pa je vol že prej bodel in je bil njegov gospodar posvarjen, pa ni pazil nanj, in je vol usmrtil moža ali ženo, naj bo vol kaennan, pa tudi njegov gospodar naj bo usmrčen

HAMURABI	SVETO PISMO
	30 Če se mu naloži globa, naj plača odkupnino za svoje življenje, kolikor se mu naloži. 31 Če vol pobode sina ali hčer, naj se ravna z njim po tem pravili. 32 Če pa pobode sužnja ali sužnjo, naj plača njegovemu gospodarju trideset srebrnikov, vola pa naj kamnajo.
<i>Zapostavljanje delavcev (253-260)</i> <i>Zapustavljanje pastirjev (261-267)</i> 263) Če pastir poškoduje zaupnega mu vola ali ovco, mora lastniku nadoknaditi vola za vola in ovco za ovco 266) Če divja zver pokolje čredo, mora pastir pred bogom dokazati, da je nedolžen. 267) Če pastir ni dobro pazil na živino in je živina poginila, mora lastniku nadoknaditi izgubljeno živino <i>Zakupnina (268-277)</i>	2 Mz 22, 9-12 (<i>Eksodus</i>) 9 Kadar kdo da svojemu bližnjemu v varstvo osla ali vola ali ovco ali katero koli živinč, pa ta pogine ali se polomi ali ga odpeljejo, ne da bi kdo videl, 10 naj prisega pri GOSPODU odloči med obema, da res ni iztegnil roke po blagu svojega bližnjega; gospodar mora to sprejeti, oni pa ni dolžan dati odškodnine. 11 Če pa mu je bilo ukradeno, mora dati gospodarju odškodnino. 12 Če je bilo kaj razirgano od zverci, naj to prinese za dokaz; za raztrgano pa mu ni treba dati odškodnine.
<i>Nakup sužnjev (278-282)</i> 282) Če suženj svojemu gospodarju reče: "Ti nisi moj gospodar", mora gospodar dokazati, da je njegov suženj, in mu odrezati uho.	2 Mz 21, 5-6 (<i>Eksodus</i>) 5 Če pa suženj izrecno pravi: "Ljubim svojega gospodarja, svojo ženo in otroke, nočem oditi svoboden," 6 naj ga njegov gospodar pripelje k Bogu in ga postavi k vratom ali k podbojem in naj mu s šlom prebode uhljaj; potem naj bo njegov suženj za zmeraj.

Iz tehničnih razlogov dodajam nekaj pojasnjevalnih opomb k PRILOGI ob koncu besedila:

- UTEŽNE MERE**, omenjene v PRILOGI

ZRNO (sum. še, akad. še'u) = 46, 3/4 miligrama

ŠEKEL (akad. šiqu) = 180 zrn = 8,416 2/3 grama

MINA (akad. manu) = 60 šeklov = 505 gramov

TALENT (akad. biltu) = 60 min = 30,3 kilograma

Šekel izhaja iz šagal = "tehtal je" in je tehtal 1/50 mine. Kakšno je bilo razmerje med navadnim in kraljevskim oz. svetim šeklom, ne vemo. Mogoče je kot v Babiloniji drugi pomenil dvojno težo prvega.

Mina (maneh), navadno 1/60 talenta, izhaja iz glagola manah "šteti". Mina je imela 60 šeklov (Prim. SSP Ezk 45,12). Tako iz SSP 2Mz 21,32 (*Eksodus*) in tudi iz Hamurabijevega zakonika (člen 139) razberemo, da je bilo 30 šeklov pol mine. Po Jožefu Flaviju, JS (=Judovske starožitnosti / Antiquitates Judaicae) 14.7.1, pa je judovska mina tehtala 2,5 rimskega funta ali 818,62 g, kar bi pomenilo, da je 1 šekel tehtal 16, 3 g.

V arabskih/islamskih merah je stara mina tehtala 813-833 g.

Talent (Kikkar) pomeni tudi hlebec kruha in ta utež oz. količina kovine je imela obliko hlebca. Babilonski težki kraljevi talent je tehtal 60,6 kg, navadni lahki talent pa 30,3 kg. V pozni helenistični dobi je 1 judovski talent tehtal 43,66 kg = 50 min po 2,5 rimskega funta.

2. PROSTORNINSKE MERE, omenjene v PRILOGI

QA (=sum.sila) = 0,404 l

SEAH (= akad.sutu) = 10 qa = 4,04 l

MAŠŠIKTUM (= sum.pi) = 60 qa 24,24 l

KOR (=sum.gru,akad.kurru) = 300 qa = 121,2 l

v novobabilonskih tekstih 1 kor = 180 qa

v asirskih tekstih 1 kor = 100 qa

3. (KOVAN) DENAR

* Grška mesta v Mali Aziji so v 7. stol. pr. Kr. prva začela kovati denar na temelju utežnih enot. Pri Izraelcih je prišel žigosan denar v rabo šele po vrnitvi iz babilonskega pregnanstva. Na ozemlju Palestine vrednost denarja ni bila vedno enaka. S spremembo oblasti so se spreminjale tudi veljava, teža in vrednost denarja.

* Na starem Bližnjem vzhodu niso poznali denarja, kot si ga navadno danes predstavljamo (kovance, novce). Ceno so določali s težo kovine (navadno zlata ali srebra), ki so jo nato prodajalcu odtehtali.

PERZIJSKA DOBA

* Darej I. je kmalu po letu 515 pr. Kr. uvedel zlati darejek s težo babilonskega šekla 8,41 g in srebrni šekel z dvajsetkrat manjšo vrednostjo, torej 5,6 g (zlato je bilo vredno 13,3-krat več kot srebro). Kovanje srebrnih kovancev je bilo v perzijskem cesarstvu verjetno svobodno. V Palestini so našli srebrne kovanice z žigom YHD (Jehud=Judeja).

HELENISTIČNA DOBA

* Aleksander Veliki je v svoji državi uvedel atiški sistem, kjer je bila vrednost zlata v primerjavi s srebrom v razmerju 10:1. V rimskem času je prevladal rimski denar. Velike vsote so računali v sestercijih. Na Vzhodu pa so poleg tega še dalje računali s talenti in minami, to je po 6.000 in 100 drahem.

RIMSKA DOBA

* Denar, in sicer srebrn, se pojavi v rimski državi leta 269 pr. Kr. in je v veljavi do 3. stol. Od leta 216 pr. Kr. do Nerona je tehtal 3,85 g, od Nerona dalje 3,41 g. Sestercij je bil najobičajnejši rimski denar. V času Avgusta je veljal 4 ase. Dipondij je v času Avgusta veljal 2 novčiča ali asa.

As je prvotno tehtal en funt (327 g = 12 unč).

* Primerjava vrednosti in teže ter kovinske sestave novcev:

GRŠKO (atiško)	LATINSKO/ RIMSKO	SLOVENSKO
stater (8,6 g)	stater (7,8g)	stater (zlato)
tetradrachmon (17,4g)		tetradrahma (srebro)
didrachmon (8,6 g)		didrahma (srebro)
drachm (4,36 g)	denarius (4,55g)	denarij (drahma) (srebro)
sestertius (25,4g)		sestercij (medenina)
dipondios		dipondij
asarion	as, asarius (10,8g)	as, novčič (bron)
chalkos (8,6g)	semis (4,5g)	pol asa (halk) (bron)
kodrantas	quadrans (3,1g)	kvadrant, novčič (bron)
lepton (1,2g)	minutum	novčič (lept)
argyros, argyrion	argenteus	srebrnik (srebro)

4. NAČELO RIMSKEGA PRAVA

Klasik rimskega prava Celsus označuje – ius/pravo kot UMETNOST DOBREGA IN PRAVIČNEGA – jus est ars boni et aequi.

Ulpian našteva troje "pravnih zapovedi": honeste vivere, alterum non laedere suum cuique tribuere", kar pomeni: častno živeti, drugega ne žaliti, vsakomur dati svoje. (Ulpian D.1,1.1,10,1)

To so moralna načela, ki naj se jih drži zakonodajalec. V tej obliki seveda še niso pravni predpisi.

Viri in literatura

Poleg v opombah navedene literature se mi je zdelo smiselno navesti tudi temeljne vire in literaturo za obravnavano temo. Pri tistih naslovih in avtorjih, ki pomenijo tako vir kot literaturo, je pred avtorjem zvezdica *.

Black's Law Dictionary. – St. Paul, Minnesota, 1990. – 6. izdaja;

THE CAMBRIDGE ANCIENT HISTORY. – Vol. II/1. – Cambridge: The University Press, 1973. – 3. izdaja;

CHEVALIER Jean, Slovar simbolov: miti, sanje, liki, običaji, barve, števila / Jean Chevalier, Alain Gheerbrant; (prevedel Stane Ivanc). – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994;

* DRIVER, G. R. – MILES John C., The Babylonian Laws, 1. Oxford, 1952;

HISTORY OF HUMANITY / Scientific and Cultural Development, Vol. III (From the Seventh Century BC to the Seventh Century AD. – Paris, London, New York: UNESCO, Routledge 1996; zlasti poglavja, ki obravnavajo lok rodovitnega polmeseca in njegove povezave s Sredozemljem;

* HORVAT Marijan, Rimsko pravo. – Zagreb 1967, 5. izdaja;

Internet

<http://www.nltl.columbia.edu/groups/rome/rmap.html>;

Internet

<http://www.sron.ruu.nl/heise/akkadian/mesopotamia.html>;

Internet

<http://cyberfair.gsu.org/citrag/roma/doc/history/est-333.htm>;

* IVANOCY Franc, Sveto pismo in klinopisni spomeniki, Maribor, 1985; (iz madžarščine prevedel Jožef SMEJ, doktorska disertacija Franca Ivanocyja);

* KEMPINSKI Aharon, KOŠAK Silvija, Klinopisni dokumenti v Sloveniji I. – V: Arheološki vestnik / Acta Archeologica XXIII/1972. – SAZU: Ljubljana, 1972. – 437–439;

* KIPP Th., Geschichte der Quellen der römischen Rechts, München – Leipzig, 1912. – 2. izd.;

Prispevek Viktorja KOROŠČA, ki se je vse življenje ukvarjal s pravnimi besedili ter z zgodovino starega Vzhoda, je izjemen v slovenskem zgodovinopisju, podobno velja za pravno zgodovino najstarejših obdobij. Bil je odličen pravnik in izvrsten poznavalec zgodovine in pravne zgodovine antične Grčije. Glede rimske zgodovine in rimskega prava pa je sodil v sam vrh evropskih strokovnjakov. Desetletja dolgo je bil na pravni fakulteti Univerze v Ljubljani profesor rimskega prava, študentom zgodovine in arheologije na FF pa odličen posrednik temeljnih znanj o zibelki človeštva oz. njegovih družbenih in pravnih temeljih. Navajam nekaj njegovih temeljnih razprav o starih pravnih besedilih:

– Naloge moderne rimsko – pravne vede s posebnim ozirom na razvoj rimskega prava. – V: Slovenski Pravniki, št. 7. 10, 1929. – Ljubljana, 1929. – 5–53;

* Sistematika prve hetitske pravne zbirke (Kbo VI 3). – V: Zbornik znanstvenih razprav VII/1930.

Ljubljana, 1930, 1–12;

– Ob štirinajstletnici digest. – V: Slovenski Pravniki, št. 1–2/1934. – Ljubljana, 1934, 1–11;

– Novi odlomki Gajevih institucij (PSI 1182) = De novis Gai Institutionum fragmentis (PSI 1182). – V: Zbornik znanstvenih razprav pravne fakultete, X/1934. – Ljubljana, 1934, 1–25;

* Položaj žene po pravu asirske pravne knjige. – V: Slovenski Pravniki št. 11–12/1935. – Ljubljana, 1935, 1–24;

– Po sledovih najstarejšega indoevropskega javnega prava. – V: Slovenski Pravniki, 44, 1940, 336–342;

* Bel madgalti / Prispevek k poznavanju upravnega ustroja hetitske države. – Zbornik znanstvenih razprav, XVIII, Ljubljana 1942, 139–170;

– Nastanek Avgustovega principata / La genesi del principato Augusteo. – V: Zbornik znanstvenih razprav juridične fakultete v Ljubljani XIX/1943. – Ljubljana: Juridična fakulteta, 1943, 74–102;

- * O načelu publicitete v hetitskem pravu. – V: Zbornik znanstvenih razprav, juristične fakultete v Ljubljani XX/1944. – Ljubljana, 1944, 58-88;
- * Mednarodni odnosi po klinopisnih poročilih iz el – amarnskega in hetitskega državnega arhiva. – V: Zbornik znanstvenih razprav, XXIII. letnik. – (Pravna fakulteta). – Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1950, 291-397.
- * Slovenski prevod določb Hamurabijevega zakonika. – V: Zbornik znanstvenih razprav XXIV/1954, Ljubljana, 1954, 53-96;
- * Nekaj problemov iz hetitskega prava / Some Problems of the Hittite Law. – V: Zbornik znanstvenih razprav Pravno – ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani, XXV. – Ljubljana, 1955, 3-26;
- Prometna pota na starem vzhodu v pravni luči = Voies de communi = cation dans l'Ancien Orient sous l' aspect juridique. – Nekoliko skrajšano predavanje V. Korošca dne 21. junija 1955 na 5 Rencontre Assyriologique Internationale v Parizu. Celostni referat z izvirnimi citati iz virov je izšel v poročilu o zborovanju. (Žal mi ni bil dosegljiv!)
- * Hethitica / Prispevek k razvoju hetitskega prava. – Razprave I. razreda, IV/7, Ljubljana: SAZU, 1958. – 54 strani;
- * Kaznovanje usmrtnice po hetitskem pravu. – V: Glasnik pravnog fakulteta u Zagrebu, god. XII, 3-4. – Zagreb 1962, 241-259;
- * Vojskovanje po hetitskih poročilih s pravnozgodovinskega vidika / Warfare of the Hittites seen from the Legal point of View. – V: Zbornik znanstvenih razprav pravne fakultete v Ljubljani, XXXI/1964. – Ljubljana, 1964, 135-148;
- * Novi fragmenti sumerskega prava iz Ura. – V: Zbornik znanstvenih razprav pravne fakultete v Ljubljani XXXII/1966. – Ljubljana, 1966, 3-25;
- * Razvoj hetitskih vazalnih odnosov v luči tekstov iz Ugarita. – V: Zbornik znanstvenih razprav, XXXIV/1970. – Ljubljana, 1970, 1-21;
- * Rimsko pravo I. del (Splošni del, osebno, stvarno in obligacijsko pravo). – Ljubljana: Uradni list SR Slovenije, 1987. – (2. izpopolnjena izdaja, reprint);
- * KRAMER S.N., Ur – Namnu Law Code, Orientalia, N:S: 23, 1954;
- * KRANJC Janez, Latinski pravni reki. – Ljubljana: Cankarjeva založba, 1994. – (Pravna obzorja 1);
- KUHRT Amélie, The Ancient near East c. 3000 – 330 BC, Vol. I + Vol. II. – London & New York 1995;
- * KÜBLER B., Lesebuch des römischen Rechts zum Gebrauch bei Vorlesungen und Übungen. – Leipzig – Erlangen, 1925. – 3. izdaja;
- The Phoenicians (under the scientific direction of Sabatino Moscati). – Milan: Bompiani, 1988 (Katalog razstave o Feničanih v Palazzo Grassi leta 1988 v Benetkah / Venezia);
- * PLATON, Zakoni (Prevedel Jože Košar). Obzorja: Maribor, 1982. – (Iz antičnega sveta, 23);
- PRAVO, Leksikoni Cankarjeve založbe, Ljubljana 1987;
- PUHAN Ivo, Rimsko pravo I in II. – Skopje 1961;
- ROTONDI Giovanni, Leges publicae populi Romani, Milano 1912;
- SMOLIK Marijan, Slovenci – doktorji teologije na dunajski univerzi zadnjih dvesto let. – V: Bogoslovni vestnik 36. – Ljubljana, 1976, 211-220;
- * STOJČEVIĆ D. – ROMAC A. Dicta et regulae iuris / Latinska pravna pravila, Izreke i definicije sa prevodom i objašnjenjima. – Beograd 1989. – 5. dop. izdaja;
- * SVETO pismo Stare in Nove zaveze: Slovenski standardni prevod (iz izvirnih jezikov). – Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije, 1996;
- VILFAN Sergij, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana, 1961;
- VILFAN Sergij, Uvod v pravno zgodovino. – Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije, 1991;
- * VIŠIĆ Marko, Zakonici drevne Mezopotamije, Sarajevo: Svjetlost, 1989.
- * Sir WOOLLEY Leonard, Začetki civilizacije. – Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1969 (v zbirki Zgodovina človeštva, Razvoj kulture in znanosti, Vol. I/2, UNESCO).

Janez Marolt

A COMPARISON OF THE HAMMURABI CODE, THE PENTATEUCH AND THE XII TABLES CODE

Abstract

The oldest written law, as we know it, has been preserved in cuneiform writing, by syllables. This form of writing evolved from a pictorial alphabet. Legal documents were most often preserved in the form of clay tablets. Some more illustrious among them were preserved in the form of stone tablet monuments. Owing to the alphabet, we speak of cuneiform law.

Regardless of whether it was a custom law or a declared law, in these codes we may always note the presence of an attempt to affirm power and authority. The source of law was regarded as an elevated and legitimate one, whether it was true or fictitious.

A supernatural source of law was attributed particularly in the earlier times, when law was barely differentiated from morals. At the time of the earliest stratification of tribe societies, the creation of law was attributed to higher beings. Monotheistic religions derive their law from Divine will, e.g. the Jewish Decalogue and in Islam we are speaking of Allah's revelation to Mohammed. Semi-mythological personalities or historical personalities were considered at times to carry out the activity of creating law. Tradition transformed them into outright legislators. In Rome, during the times of the XII Tablets Code (from the middle of the V to the III century BC), law was commented upon by a pontifical college of priests. In Sparta, e.g., the cult of Licurgus was furthered, as he had allegedly created the Spartan state order according to instructions from the Delphi oracle or according to patterns from Crete during the IX to VII century BC.

In South West Mesopotamia, a mature culture was developed by Sumerians. They began by irrigating fields and the creation of these states is mostly linked to the construction of irrigation systems. Sumerian states had the characteristics of city states, where the cities were, in fact, fortified settlements of agriculturists. The Sumerians had, until the III millennium BC, not created a unified state, as every town tended to preserve its autonomy, while also, at the same time, attempting to subjugate neighbouring towns. Initially, temples played the leading role, as they were the largest owners of lands and slaves. Later, this role was taken on by the secular rulers, which expanded their power to the detriment of temples. Among Sumerian rulers, the reformer Urukagina in Lagash is well known as a legislator. He attempted to mitigate the consequences of ever greater social inequalities and, by his own words, he acted as a protector of widows, orphans and the poor. These legal stipulations from the XIV century BC have, unfortunately, not been preserved.

The oldest, partly preserved Sumerian code is the Urnammu Code from the XXI century BC. Only a few of its stipulations have been preserved. Though Urnammu declares himself to be a protector of the poor, a man of "one shekel", among the rich he was a "man of one mine" (with the Sumerians the relationship was 1:40), he was, nevertheless the ruler of a slave-owning state, as the code stipulates a reward for the person, which brings back a run-away slave. It is interesting that the Code defines a Divine judgement (ordeal), where a test is carried out, with the assistance of the river god. The suspected person was thrown into water - if he survived, he was considered to be innocent. For criminal offences dealing with corporeal injury the Code defined property penalties: the perpetrator is obligated to give a certain amount of silver.

The Urnammu age was the age of the demise of Sumerian political independence. The power of Semitic Akadians had expanded and Urnammu himself bore the title of King of Sumeria and Akkadia. The last preserved great Sumerian legal document is the Code of the Lipit-Ishtari ruler in the town of Isin. It was created only a few centuries later. It is preserved in fragment of the once large tablet. These tablets are not even all in one museum together. The stipulations on the leasing of a garden, a boat and animals, as well as on slaves and family law are preserved.

Approximately at the same time, a code attributed to the ruler Bilalama, in the northern part of Mesopotamia, in the town of Eshnunna, in the Akkadian language, appeared. The fact that Eshnunna was at the margin of the then civilisation is documented, beside the language, by the stipulations pointing to the conclusion that exchange in kind was being replaced by money economy. Two such writs have been preserved.

In Babilon, the most important cuneiform legal document appeared in the XVIII Century BC. the Hammurabi Code (Codex Hammurabi). It has been preserved upon a three metre high diorite rock stele, which was found in southwestern Persia, where it was taken by Elamites as war booty. Today, it is to be found in the Louvre, Paris. The Code has been preserved almost in its entirety and - considering the times - it was extraordinarily exhaustive, containing 282 articles. It covers practically all areas of law and it gives the truest depiction of the ancient legal order of Mesopotamian society. We can take the last to be true, as it is possible to draw conclusions from the earlier preserved legal documents, that the Hammurabi Code is not an original codification, but a compilation of the entire law known until that point in time. The social stratification is peculiar to Babilon. Three strata can be discerned in it:

1. citizens with full rights (avilum),
2. mushkens, whose position is not entirely clear, though it is evident that the position is inferior to the first group,
3. slaves.

In criminal law, talion (retaliation) is the basic principle: the perpetrator should suffer the penalty corresponding to his deed, according to the saying "an eye for an eye, a tooth for a tooth." Numerous stipulations point towards a vivacious economic activity: those dealing with the lease contract, the work contract and there are those speaking of a major tradesman or even a banker - Tamkar. Family law stipulations point toward the privileged position of the husband, who, in fact, buys the wife and who is allowed to set her free, if he returns the dowry. In inheritance law, the position of the woman is inferior, as she can succeed only, if the father leaves her something by testament, and she can decide on the property only the father allowed it explicitly.

Assyrian law is known to a significantly lesser extent, as little has been preserved. The Assyrian book of law is dated to the XIV century BC, substantially it differs little in comparison to Babylonian law. In criminal law, the talion principle prevails, as to the harshness of penalties, it surpasses even the Hammurabi Code. According to the Assyrian law, the woman has a less favourable position than man, as well.

Among cuneiform legal documents, it is relevant to note the code, which appeared in Asia Minor in the XIV century BC, with the Indo-European Hittites. It is possible to discern, a tendency toward systematic order, in the code. The collection commences with criminal law, moving from the gravest toward lesser violations. In comparison with the criminal law stipulations of the mentioned codes, the penalties here are lesser. It is clearly said in the code that it was written at a time of reform, when penalties were significantly mitigated, i.e. diminished by half. It is relevant that the Hittite criminal law does not contain the talion principle.

The oldest Hebrew law is known from the Bible. It is more simple than the law of Mesopotamia or of the Hittites. In Jewish law, a disinclination towards slavery is evident, as it provides that it is necessary - after a period of six years - to liberate those slaves, who achieved that position due to loans. It also requests to deal more favourably with them. A question may be posed in this respect, as to whether these stipulations were implemented, as this was a sacred text. In Jewish criminal law, the talion principle is the guiding one.

The law of ancient India is known from texts of a sacred nature. Indians consider the "Vedas" (Slovenian: veda = knowledge) in the front, but we can become more knowledgeable on it from the Dharmashastras (dharma = law, shastra = holy book), which contains primarily principles, according to which one should live, so that the world does not crumble. The antiquity of the oldest Dharmashastras is proved by the fact that they were composed in verses, so that illiterate people would remember them easier. As the Dharmashastras contained mainly moral precepts, they were commented upon in order to be applicable in law.

Among the Dharmashastras, the Law of the Manu is of greatest relevance. It was created in the period between the IV century BC and the IV century AD. It contains custom law, which was created during a lengthier period of time. Thus it is substantially not unified. One may find in it advice to the king (the tribal head), as to what area should be populated, meaning that it was created at the time of the settlement of Aryans on the Indian subcontinent. In it, one may also find parts testifying to the fact that the social communities were already territorialised.

The law did not have a general importance in India, as every Indian lived according to the law of his caste. It was practically impossible to change one's caste position for a higher one. This ordering of the Indian society was sanctioned, beside by the Vedas, also by the authority of the Law of the Manu. In earlier times, this order was somewhat less rigid. The code stipulates four groups of Varnas (varna = original colour):

1. priests and teachers (brahmins),
2. rulers and soldiers (kshatrias),
3. agriculturists, craftsmen, tradesmen (vayshias),
4. servants (shudras).

One may ask, whether it is at all justified to consider the mentioned prescripts as codes. Namely, the stipulations are not abstract, at issue are solutions for individual cases, to serve as assistance to the judge. This fact can mainly be explained by the circumstance, that at the time of the creation of these norms, custom law had still played the decisive role and codes were only collections of resolutions of litigated issues. The fact that the Hammurabi Code does not deal with murder points probably to the fact that custom law was still fully valid and that rulers either did not want or were not able to change it.

The texts of the Eshnunna Code and of the Hammurabi Code are available in Slovenian translation, as well. They were translated by Viktor Korošec, who has also written fundamental treatises in the field of cuneiform law and an exhaustive review of it, adding a list of basic sources.

PUBLIKACIJE POKRAJINSKEGA MUZEJA PTUJ

France Mihelič (katalog / besedilo: Melita Stele - Možina). Ptuj: Pokrajinski muzej, 1984	300 SIT
Albin Lugarič - razstava ob umetnikovi šestdesetletnici: (katalog / besedilo: dr. Sergej Vrišar, Marjeta Ciglenečki). Ptuj: Pokrajinski muzej, 1987	200 SIT
Pokrajinski muzej Ptuj: (vodnik, nem.). Ptuj: Pokrajinski muzej, 1988	500 SIT
Stoletja kletarstva na Ptuj. Ptuj: Pokrajinski muzej	300 SIT
Ptujsko gledališče 1786 - 1958: (katalog / besedilo: Irena Mavrič). Ptuj: Pokrajinski muzej, 1988	300 SIT
Muske: (katalog / besedilo: Andrej Brence). Ptuj: Pokrajinski muzej, 1988	200 SIT
Blagoj Jevremov, Vodnik po lapidariju. Ptuj: Pokrajinski muzej, 1988	500 SIT
Prettiosa sacra documenta historica: Dokumenti iz zgodovine ptujskih minoritov, Sakralno zlatarstvo Ptuja in Ormoža: (katalog / besedilo: Dr. Jože Mlinarič, Kristina Šamperl-Purg, Marjetica Simoniti, Stanka Firbas). Ptuj: Pokrajinski muzej, 1989	300 SIT
Ptuj na starih vedutah: Ponatis kataloga iz leta 1983 / besedilo: Marjeta Ciglenečki. Ptuj: Pokrajinski muzej, 1989	250 SIT
J. Sibila - slike: (katalog / besedilo: Breda Ilich - Klančnik). Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj, 1990	200 SIT
Dušan Kirbiš - slike 1988-1990: (katalog / besedilo: dr. Jure Mikuž). Ptuj: Pokrajinski muzej, 1991	300 SIT
Nakit - magična moč oblike: (katalog / besedilo: Marko Crnkovič, Zoran Kržišnik, Mojca Vomer Gojkovič). Ptuj, Zadar, Ljubljana, 1992	1200 SIT
Zakrijmo si lica, odkrijmo obraz: Maska, izziv otroški ustvarjalnosti: katalog / besedilo: Andrej Brence, Aleš Gačnik, Robert Klančnik, Majda Grah Fridl). Ptuj: Pokrajinski muzej, 1992	200 SIT
Srečanje z jutrovim na ptujskem gradu. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj, 1992	1500 SIT
Zbiram, torej sem O fenomenu zbirateljstva in privatnih zbiralcih: (katalog / besedilo: Aleš Gačnik, Stanka Gačnik). Ptuj: Pokrajinski muzej, 1992	600 SIT
France Mihelič v ptujskem času 1936 - 1941: (katalog / besedilo: Lojze Gostiša). Ptuj: Pokrajinski muzej, 1993	300 SIT
Dušan Filipčič - slike: (katalog / besedilo: Stanka Gačnik, Janez Balažic). Ptuj: Pokrajinski muzej, 1994	200 SIT
Mitologija Zoharjevega kurenta: (katalog razstave / besedilo: Stanka Gačnik in Aleš Gačnik). Ptuj: Pokrajinski muzej, 1995	1200 SIT
Iz take smo snovi kot sanje. Grafična umetnost Franceta Miheliča: (avtorica besedila Stanka Gačnik). Ptuj: Pokrajinski muzej, 1995	1200 SIT
Slike Dušan Fišer: (katalog / besedilo: Stanka Gačnik). Ptuj: Pokrajinski muzej, 1996	300 SIT
Irena Mavrič, Doinovina naša je svobodna... Ptujski okraj med narodnoosvobodilnim hejem 1941 - 1945. Ptuj: Pokrajinski muzej, 1995	500 SIT
Albin Lugarič - razstava ob umetnikovi sedemdesetletnici / (besedilo Milček Komelj in Marjeta Ciglenečki). Ptuj: Pokrajinski muzej, 1997	1200 SIT
Društva kmečkih fantov in deklet na ptujsko-ormoškem območju: (katalog k razstavi / besedilo Irena Mavrič in Nevenka Korpič). Ptuj: Pokrajinski muzej, 1997	250 SIT
France Mihelič - Riba Faronika: (katalog / besedilo: Stanka Gačnik, Aleš Gačnik). Ptuj: Pokrajinski muzej, 1997	1200 SIT
Štukatura na ptujskem gradu / (avtorica kataloga: Marjeta Ciglenečki). Ptuj: Pokrajinski muzej, 1997	1000 SIT
Retorika kurentove maske. (katalog / fotografije Stojana Kerblerja; avtorja besedila: Aleš Gačnik, Stanka Gačnik). Ptuj: Pokrajinski muzej, 1998	1000 SIT
Zgodbe o tradicionalnih pustnih maskah: (katalog / besedilo: Aleš Gačnik in Andrej Brence). Ptuj: Pokrajinski muzej, Znanstvenoraziskovalno središče Bistra, 1998	2700 SIT

Vse navedene publikacije lahko naročite na naslov:
 Pokrajinski muzej Ptuj, Muzejski trg 1, 2250 Ptuj
 tel. 062/771-308, 062/778-878, 062/778-879, fax 62/771-618,
 e-pošta: irena.kosec@siol.net

RAZMEJITEV MED NAPOLEONOVO FRANCIJO IN AVSTRIJSKIM CESARSTVOM NA SLOVENSKEM ETNIČNEM OZEMLJU PO NASTANKU ILIRSKIH PROVINC**

Janez Šumrada*

UDK 940.2:949.712

ŠUMRADA Janez: Razmejitev med Napoleonovo Francijo in Avstrijskim cesarstvom na slovenskem etničnem ozemlju po nastanku ilirskih provinc. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 69=34 (1998)2, str. 247-260, 31 cit.

Izvirnik v slov., povzetek v francoščini, izvleček v slov. in angl.

Na podlagi pisnih virov in kart iz Service Historique de l'Armée de Terre (grad Vincennes pri Parizu, Francija) obravnava avtor diplomatsko proceduro in tehnično izvedbo razmejitve med Napoleonovim Francoskim cesarstvom in Avstrijo, ki je potekala prek slovenskega etničnega ozemlja in se je v splošnem naslonila na staro deželno mejo med Kranjsko in Štajersko, v nekaterih sektorjih (zlasti okrog trga Motnika) pa jo je nekoliko spremenila. Nova razmejitev, ki je bila rezultat dela bilateralnih komisij pod vodstvom generalov A.-C. Guilleminota in A. Zacha (1809/10) oz. barona M.-J.-R. de Lorta in grofa J. Klobusiczkega (spomladi 1811), je v razpravi natančno predstavljena z besedo in s pomočjo reprodukcij izvirnih kart, ki sta jih izdelali komisiji. Po propadu francoske Ilirije jeseni 1813 se je del meje med Francijo in Avstrijskim cesarstvom ohranil še več kot stoletje, do 1918, kot štajersko-kranjska deželna meja. Nanjo pa so se naslonile nekatere administrativne razmejitve v 20. stoletju.

UDC 940.2:949.712

ŠUMRADA Janez: The Delimitation of the Boundary between Napoleon's French and the Austrian Empires through Slovenian Ethnical Territory after the Establishment of the Illyrian Provinces. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 69=34 (1998)2, pp.247-260, 31 notes

Original in Slovenian, summary in French, synopses in Slovenian and English

* Dr. Janez Šumrada, univerzitetni docent, Pedagoška fakulteta, Koroška c. 160, SI - 2000 Maribor.

** Pričujoča razprava je nastala v okviru raziskovalne naloge, ki mi jo je pri ZRC SAZU v Ljubljani financiralo Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije. Ob tej priložnosti se velja spoštljivo spomniti, da je o poteku meje med Avstrijskim in Francoskim cesarstvom prek slovenskega ozemlja prvi pisal Fran ILEŠIČ, Naša Sava, avstrijsko-francoska meja za Napoleonove Ilirije, in sicer prav v Časopisu za zgodovino in narodopisje 1/1904, str. 189-191.

Having original written documents and maps from the Service Historique de l'Armée de Terre (Château de Vincennes near Paris, France) as his starting point, the author deals with diplomatic procedure and technical carrying out of the delimitation between Napoleon's French and the Austrian Empires through a part of the Slovenian ethnical territory. Generally, it followed the old frontier line between the Hapsburg duchies of Carniola and Styria, but changed it in some areas, esp. around the borough of Motnik. The new state boundary resulted from the work of two bilateral commissions, chaired respectively by Generals A.C. Guillemot and A. Zach in 1809/1810 as well as Baron M.J.R. de Lort and Count J. Klobusiczky in spring of 1811. The paper gives a detailed description of the boundary, which is completed by several reproductions of original maps executed upon the two commissions' request. After the fall of the French Illyria in autumn of 1813, the established state boundary served for another century, until 1918, as the administrative frontier of two Austrian Länder, the duchies of Styria and Carniola. Some subsequent 20th century administrative boundaries linked up to it as well.

Po nekajmesečni okupaciji¹ pretežnega dela avstrijskih dednih dežel in po daljših diplomatskih pogajanjih² je v vojni premagano Avstrijsko cesarstvo 14. oktobra 1809 v Schönbrunnu pri Dunaju podpisalo mirovno pogodbo s Francijo. V tretjem členu sporazuma se je Franc I. odrekel tamkaj naštetim ozemljem in jih prepustil bodisi francoskemu cesarju ali pa kateremu od njegovih zaveznikov. V drugem odstavku tega člena je tako izročil Napoleonu goriško grofijo, tržiško ozemlje (it. Monfalcone), mesto Trst in njegovo upravno območje, Kranjsko z enklavami ob Tržaškem zalivu, na Koroškem beljaško okrožje, zatem pa vse dežele, ki ležijo desno od Save, in sicer od tam, kjer ta reka zapusti Kranjsko, pa do bosenske meje, namreč: del banske Hrvaške, šest distriktov Vojne krajine, Reko in ogrsko Primorje, avstrijsko Istro ali kastavski distrikt, od prepuščenih dežel odvisne otoke in vse druge dežele, naj se imenujejo kakor koli, ki so na desnem bregu Save. Pogodba je tudi določala, da je meja med obema državama savsko rečišče (thalweg), namreč struga te reke.³ V skladu z 18. členom sta obe strani zatem mirovno pogodbo ratificirali⁴ in si overovljene listine v predvidenem roku šestih dni 20. oktobra 1809 na Dunaju tudi izmenjali, s čimer je postala mednarodnopravno veljavna, z njo vred pa tudi tajni separatni členi (articles séparés). Veljali so za sestavni del mirovnega sporazuma, vsebovali pa so na eni strani določila o omejitvi obsega avstrijske vojske in na drugi avstrijske denarne obveznosti do zmagovalca,⁵ za oboje si na Dunaju pač niso želeli, da bi prišlo v javnost. V 12. členu mirovne pogodbe je bila predvidena tudi takojšnja sklenitev

¹ V delu slovenske historiografije nepravilno uporabljajo pojem "okupacija" za označevanje celotnega obdobja ilirskih provinc (1809-1813), kar z mednarodnopravnega vidika ni sprejemljivo in je tako mogoče označevati le obe kratkotrajni francoski vojaški osvojitvi v letih 1797 in 1805-1806, zatem pa dobo od prihoda francoske vojske v naše kraje do podpisa schönbrunskega miru, namreč od pomladi do srede oktobra 1809.

² O tem natančneje Stjepan ANTOLJAK, Dalmacija, Hrvatska s Primorjem, Istra i Slovenja na pregovorima u Ováru i u miru u Schönbrunn, JiČ 5/1939, str. 120-149. Gl. tudi oceno Frana ZWITTERJA v GMDS 22/1941, str. 152-153. - Prim. še Stjepan ANTOLJAK, Predaja Dalmacije Francuzima (1806), Poseban otisak iz 288. knjige Rada JAZU, Zagreb 1952, str. 167-183.

³ M. DE CLERCQ, Recueil des traités de la France, Tôme 2, 1803-1815, Paris 1864, str. 294-295. Drugo alineo 3. člena je objavil Janko POLEC, Kraljestvo Ilirija, Ljubljana 1925, str. 47 op. 1. Sočasno je mirovni sporazum priobčil pariški vladni dnevnik Gazette nationale ou le Moniteur universel, št. 302, 29.10.1809. Natis nemškega in slovenskega prevoda pogodbe hrani ljubljanski Narodni muzej v mapi Francoske vojne in Ilirske province; slovensko besedilo po izvodu iz Zgodovinskega arhiva Ljubljana je v celoti natisnjeno že pri Antonu ASKERCU, Slovenski akti iz mestnega arhiva ljubljanskega (Francoska doba), IMK 14/1904, str. 97-104. Gl. k temu Frank J. BUNDY, The Administration of the Illyrian Provinces of the French Empire, 1809-1813, New York and London 1987, str. 449 op. 3.

⁴ O tem, da je francoska stran ratifikacijo pravzaprav izsilila, piše že Bogumił VOŠNJAK, Ustava in uprava ilirskih dežel (1809-1813), Ljubljana 1910, str. 109.

⁵ Separatne člene je v celoti objavil M. DE CLERCQ, kot v op. 3, str. 298-299.

posebne bilateralne vojaške konvencije o evakuaciji francoskih vojaških enot iz tistih okupiranih predelov, ki so glede na mirovno pogodbo ostali v sklopu avstrijske države, in sicer z natančno določenimi roki umika. Dejansko sta pogodbeni strani to konvencijo podpisali 27. oktobra 1809.⁶

Kar zadeva določitev meja med Avstrijo in novimi francoskimi ilirskimi provincami, nastalimi v skladu z Napoleonovim dekretom, podpisanim na dan sklenitve mirovne pogodbe,⁷ je bilo v 11. členu mirovnega sporazuma opredeljeno, da bodo v šestih tednih po izmenjavi ratifikacij postavili nove mejnike, med drugim tudi na meji ilirske beljaške kresije in Kranjske s celovškim okrožjem oz. Štajersko, ki sta ostala v avstrijskih rokah. Tam, kjer bo mejna črta Sava, je določal citirani člen mirovnega sporazuma, bodo otoki v reki pripadli eni ali drugi državi glede na potek njenega rečišča, pogodbenici pa bosta za izvedbo razmejčitve imenovali svoja komisarja.⁸

Francoska vlada je za svojega opolnomočenega komisarja za prevzem Ilirskih provinc in njihovo razmejitev z Avstrijo imenovala brigadnega generala barona Armanda-Charlesa Guilleminota, vodjo topografske službe glavnega generalštaba, avstrijski dvor pa za pooblaščenega komisarja za razmejitev generalporočnika barona Antona Zacha, svojega najpomembnejšega strokovnjaka za vojaško topografijo.⁹ Delo dvostranske komisije je ponekod oviralo zimsko vreme in sneg, ki je onemogočal, da bi komisija prišla do nekaterih sicer dogovorjenih razmejitenih točk, zlasti v gorskem svetu, in tam postavila mejnike. Po drugi strani so napredovanje na terenu zavirala tudi nesoglasja med komisarjema glede poteka meje na posameznih odsekih. Kljub vsemu je bilo delo vsaj v osnovnih potezih zaključeno do srede februarja 1810. Komisarja sta namreč 19. februarja, torej bistveno pozneje kot je določala mirovna pogodba, v Celovcu podpisala zapisnik, v katerem sta povzela rezultate svojega večmesečnega dela.¹⁰

⁶ Vojaško konvencijo gl. pri M. DE CLERCQ, kot v op. 3, str. 299-303, Stjepan ANTOLJAK, *La Remise aux Français de Rijeka (Fiume), du Littoral croate et de la Croatie d'au delà de la Save*, *Extrait des Annales de l'Institut Français de Zagreb*, juillet-septembre 1939, str. 138-149, navaja na str. 139 napačen datum sklenitve konvencije in nepravilno citira člen mirovne pogodbe, na podlagi katerega je bila sklenjena.

⁷ Napoleonov dekret, izdan v Schönbrunnu 14. 10. 1809, s katerim je francoski vladar ustanovil Ilirske province, prim. v *Archives Nationales Paris*, F1e 61. Objavljen je bil v *Bulletin des lois de l'Empire français* IV, Tome 11/246, štev. 4760, str. 159; sočasen nemško-slovenski tiskani prevod je ohranjen v Narodnem muzeju v Ljubljani (mapa Francoske vojne in Ilirske province) in v Arhivu Slovenije (fond dr. Janka Polca), objavljen pa je bil že večkrat (gl. npr. Josip MAL, *Zgodovina slovenskega naroda*, Celje 1928 sl., str. 66; Napoleonove Ilirske province 1809-1814, Ljubljana 1964, slika 16; *Zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1979, str. 391). Pri tem je treba upoštevati, da je bila dejanska vključitev ozemlja bivše Dubrovniške republike, Istre in Dalmacije v sestav Ilirskih provinc uresničena šele v prvih mesecih leta 1810, formalno pa celo na jesen istega leta. Gl. o tem BUNDY, kot v op. 3, str. 53-56.

⁸ M. DE CLERCQ, kot v op. 3: "... Les îles de la Save qui doivent appartenir à l'une ou à l'autre Puissance, seront déterminés d'après le thalweg de la Save ..."

⁹ O Zachovi vojaško-topografski dejavnosti prim. Paolo FORAMITTI ed., *Il Friuli di Napoleone. Atlante dei territori compresi tra il Tagliamento e l'Isonzo*, Monfalcone, Edizioni della Laguna 1994, str. 14, Francesco FRASCA, *Le ricognizioni militari e le levate topografiche del Bureau Topographique de l'Armée d'Italie nei territori delle Venezie*, v: Marino DE GRASSI ed., *Carte di Napoleone*, Udine, Gorizia, Trieste, Istria e Dalmazia, Monfalcone, Edizioni della Laguna 1997, zlasti str. 19-22; Isti, *La cartografia militare del territorio*, v: Giuseppe BERGAMINI ed., 1797. *Napoleone e Campoformido*. Armi, diplomazia e società in una regione d'Europa, Milano, Electa 1997, zlasti str. 71 sl. - Za Guilleminota gl. Jean TULARD éd., *Dictionnaire Napoléon*, Paris, Fayard 1987, str. 856; Alfred FIERRO, André PALLUEL-GUILLARD, Jean TULARD, *Histoire et dictionnaire du Consulat et de l'Empire*, Paris, Robert Laffont, 1995, str. 823.

¹⁰ Service Historique de l'Armée de Terre (SHAT), grad Vincennes pri Parizu, *Mémoires et Reconnaissances*. Autriche-Hongrie 1598, pièce 4, Procès-verbal de la démarcation des limites qui séparent la Styrie et le Cercle de Klagenfurth, appartenants à l'Autriche, de la Carniole et du Cercle de Villach, appartenants à l'Illyrie, Celovec, 19.2.1810, 34 str.

Celotno mejo med Notranjo Avstrijo in Ilirskimi provincami je razmejitvena komisija razdelila v štiri sektorje. Prvi je zajemal mejo od potoka Bevščica, ki se pri Trbovljah izliva v Savo, navzdol po Savi do meje s Hrvaško, drugi od Bevščice do Ljubelja, tretji od južnih bregov Vrbskega jezera do Ljubelja in četrti od Vrbskega jezera do tromeje med Ilirijo, Štajersko in Solnograško. Temeljna naloga komisije je bila soglasno določiti potek meje, obenem pa postaviti mejnike obeh držav. Sporne primere, kjer poteka meje ni mogla določiti s soglasjem pooblaščenih predstavnikov obeh vlad, je morala komisija evidentirati, saj je bilo vnaprej predvideno, naj bi o njih dosegli sporazum z nadaljnjimi pogajanjmi. V prvem sektorju sta komisarja za postavitev mejnikov zadolžila za avstrijsko stran generalštabnega kapetana barona Heinricha Kavanagha, v imenu Francije pa inženirskega častnika Adolpha Belloneta. V drugem sektorju je bilo isto delo poverjeno francoskemu inženirskemu oficirju Josephu de Valessie in avstrijskemu generalštabnemu kapetanu Heinrichu Sunstenau von Schützenthall, v tretjem pa de Valessieju in avstrijskemu majorju grofu Kinskemu.

V prvem sektorju je potekala meja od izliva Bevščice (Bevškega potoka) v Savo,¹¹ in sicer tako, da je bil desni breg Bevščice v Iliriji, levi breg tega potoka pa na Štajerskem. Zatem je šla do kranjsko-hrvaške in štajersko-hrvaške meje ob izlivu Sotle v Savo meja po reki Savi, mejni črti pa sta potekali na obeh njenih bregovih, tako da je bil severni (levi) breg v Avstriji oz. na Štajerskem, desni (južni) breg pa na Kranjskem oz. v Ilirskih provincah.

Ilirski mejniki, ki jih je bilo v prvem sektorju 27, so bili razporejeni v naslednjem zaporedju (deloma prirejeno povzemanj iz zapisnika komisije; pod zaporednimi številkami so opisi lege posameznih mejnikov, v oklepajih so izvirni zapisi toponimov; nelokalizirane toponime pišem v narekovajih): 1. ob izlivu Bevščice (Beutschka) pri Trbovljah na desnem bregu tega potoka; 2. nasproti mejnika št. 1 na desnem bregu Save; 3. tisoč korakov od mejnika št. 2, v bližini hiš z imenom Bregar (Bregar); 4. pred cerkvijo v vasi Sava (Na-Save ou Saudörfel), nasproti štajerskega mejnika št. 4; 5. pri samotni kmetiji Bec (Betz), nasproti avstrijske carinarnice onkraj Save v Zidanem Mostu in štajerskega mejnika št. 6; 6. pri samotni kmetiji na Logu (Lok), kjer je brod, pripada pa bližnjemu trgu Radeče (Ratschach). Mejnik je nasproti štajerskega mejnika št. 7; 7. pri hiši na Brodu nasproti Loki pri Zidanem Mostu (Lakh), kjer je brod; 8. na levem bregu potoka Meniški graben (Miniski-Graben), ki se pri Hotomežu izliva v Savo, nasproti štajerskega mejnika št. 9; 9. nekaj sto korakov pod štajerskim mejnikom št. 10, na desnem bregu potočka brez imena, v bližini vasi Praprotno (Propretnik); 10. med četrto in peto hišo v vasi Šmarčna (Smarsina); 11. pri cerkvi v Kompoljah (Gimpel), kjer je rečni prehod, nasproti štajerskemu mejniku št. 12; 12. pred gradom Boštanj (Sauenstein), na savskem bregu; 13. pri rečnem prehodu v Šmarje pri Sevnici (Saint Marein), tisoč korakov nad izlivom Mirne (Neuring), nasproti štajerskega mejnika št. 13; 14. pri hiši v Radni (Radno), ob rečnem koritu nasproti trga Sevnica (Lichtenwald) in štajerskega mejnika št. 14; 15. nasproti štajerskemu mejniku št. 15; 16. ob izlivu Impoljskega potoka (Impolza) v Savo, na njegovem desnem bregu, nasproti štajerskega mejnika št. 16; 17. nasproti štajerskemu mejniku št. 17; 18. Pred vasjo Spodnje Pijavško (Unter Piausko) v razdalji 400 korakov od potočka, ki prihaja iz Gornjega Pijavškega (Ober-Piausko);¹² 19. blizu

¹¹ V resnici gre za izliv Trboveljščice v Savo, saj se Bevščica le malo pred njunim skupnim izlivom pridruži Trboveljščici.

¹² Očitna napaka v opisu: skozi G. Pijavško teče potok Povšen graben, skozi Sr. in Sp. Pijavško pa Ledinski graben, ki se vsak zase izliva v Savo.

ilirske carinarnice nasproti trga Rajhenburg (Reichenburg) ob rečnem koritu, nasproti štajerskega mejnika št. 19; 20. pri rečnem prehodu v Videm (Videm), nasproti štajerskemu mejniku št. 20; 21. na desnem bregu Save in starega rečnega korita, skoraj nasproti Stare vasi (Altendorf ou Staravas) in otoka, ki pripada baronu Wintershofenu, skoraj nasproti štajerskega mejnika št. 21; 22. pri izlivu reke Krke (Gurk) v Savo, na vzpetini na desnem bregu obeh rek, nasproti štajerskega mejnika št. 22; 23. med cerkvijo v Čatežu (Tschatesch) in bregom reke, na poti, ki vodi do rečnega korita, in nasproti štajerskemu mejniku št. 23; 24. 2500 čevljev pod vasjo Čatež je bil postavljen mejnik na bregu enega od rokavov Save; 25. ob ustju nekdanjega korita Save, za katerega se zdi, da je danes le potok in prihaja od Dvorc (Dworzahof). Mejnik je na desnem bregu tega rokava, nasproti štajerskega št. 24; 26. na dolgem poščenem in z grmičevjem poraslem otoku na desni od rečišča, nekoliko niže od štajerskega št. 25; 27. med četrto in peto hišo v vasi "Franken",¹³ nasproti štajerskemu št. 27. To je zadnji mejnik, ki ga je na kranjski strani postavila omenjena komisija, je pa pri kraju Jesenice (Jessenitza) ob rečnem koritu naletela še na en ilirski mejnik z označeno št. 1; tja ga je bila zasadila komisija za razmejitev med avstrijsko in ilirsko (civilno) Hrvaško.

Na štajerskem bregu Save v prvem sektorju je dala komisija postaviti 30 mejnikov, in sicer: 1. Ob izlivu potoka Bevščica v Savo, na levem bregu reke in potoka, blizu vasi "Répounschn". Tako je nasproti ilirskih mejnikov št. 1 in 2; 2. tisoč korakov od št. 1, pri hišah, imenovanih Južna (Guisna), nasproti ilirskega mejnika št. 3; 3. pri hiši Klembas (Klempas) in plovnem kanalu, imenovanem Beli slapovi (Weissenschwall), ki je v koritu Save; 4. ob izlivu potoka Boben¹⁴ v Savo, na njegovem desnem bregu, nasproti ilirskemu mejniku št. 4; 5. 2000 korakov od mejnika št. 4, pri zadnji hiši vasi Krnice (Kerniza). Na tem mestu je breg za dva sežnja dvignjen nad tokom; 6. ob izlivu Savinje (Sanne) v Savo, na desnem bregu prve in levem bregu druge reke, nasproti ilirskega mejnika št. 5; 7. v vasi "Sorel"¹⁵ pri zelo majhnem potoku, kjer je rečni prehod, opisan pri ilirskem mejniku št. 6, ki mu stoji nasproti; 8. Sto petdeset korakov niže od ilirskega mejnika št. 7, pri hiši nekega ribiča, ki sodi v vas Loka pri Zidanem Mostu, 9. ob izlivu potoka "Rastaki" v Savo in na njegovem levem bregu, nasproti ilirskemu mejniku št. 8; 10. ob vrtni ograji prve hiše v vasi Šentjur na Polju (Saint-George ou Juro); 11. ob izlivu Liškega potoka¹⁶ v Savo, na njegovem levem bregu, tisoč korakov od ilirskega mejnika; 12. pri rečnem prehodu iz Kompolja (Gimpel), na poti proti Orehovemu (Orechow), nasproti ilirskega mejnika št. 11; 13. v vasi Šmarje pri Sevnici, pri hiši kmeta Cesarja, nasproti ilirskemu mejniku št. 13; 14. pri hiši ob sevnškem koritu Save, nasproti ilirskega mejnika št. 14; 15. pri kapeli v vasi Gornje Brezovo (Ober-Friesach ou Gören Vresoum), na levem bregu Save; 16. 1800 korakov od zgornje kapele, med dvema lopama, pripada-

¹³ Imenu nisem znal lokalizirati, vir, ki sta ga objavila RAJŠP-FICKO, prim. opombo 15 in sledeče, pa ga ne pozna.

¹⁴ Boben imenuje vir "Peklar", saj se del soteske potoka Bobna pred njegovim iztekom imenuje Pekel; tam je ob Savi ležala kmetija Peklar z gostilno ter prekladalno postajo, prim. Janko OROŽEN, Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola I, Trbovlje 1958, zlasti str. 132, 284 in 288.

¹⁵ Prim. Vincenc RAJŠP, Majda FICKO, Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787, Ljubljana 1996, zemljevid sekcije 201 v prilogi 2 zvezku: "Sorel zu Slap", ki leži nasproti Radeč. Avstrijska vojaška specialka 1.25 000, list Cilli und Ratschach, ima na tistem mestu: St. Peter. - Po Krajevnem leksikonu Slovenije III, Ljubljana 1976, str. 191-192, je Slap eden od zaselkov Obrežja pri Zidanem Mostu, ki se je poprej imenovalo Sv. Peter. Gl. še Atlas Slovenije, Ljubljana 1986 in sl., list 132, B2.

¹⁶ Vir navaja: "Wrog", kar je vas Breg, skozi katero teče Liški potok pred izlivom v Savo.

jočima vasi "Terasch",¹³ nasproti ilirskemu mejniku št. 16; 16. na otočku v Savi med gradom Impoljca (Neuenstein) in vasjo Dolnje Brezovo (Unter-Friesach ou Dolen Vresoum); 17. ta mejnik je postavljen pred hišo kmeta "Rossecker", ki spada v vas Blanco (Jablanza). Tisoč korakov nad to hišo je v Savi pregaz; 18. pred cerkvijo sv. Kancijana v Škocjanu pri Rožnem je star mejnik, ki označuje mejo rajhenburškega območja, v njegovi bližini je postavljen mejnik št. 18; 19. na cesti iz Loke (Laak) v Brežice (Rann), blizu hiše ob rečnem koritu pri Rajhenburgu (Reichenburg), nasproti ilirskega mejnika št. 19; 20. pri hiši ob rečnem koritu pri Vidmu, nasproti ilirskemu mejniku št. 20; 21. na poti, ki vodi iz Stare vasi (Altendorf ou Staravas) na breg reke, je bil postavljen 200 korakov od sedanjega brega, ki ga pogosto poplavlja. Je skoraj nasproti ilirskega št. 21; 22. nasproti izliva reke Krke, 500 korakov od zadnje hiše v mestu Brežice, nasproti ilirskega mejnika št. 22; 23. na nekem travniku, blizu izvira, katerega voda teče v Savo in nasproti ilirskemu mejniku št. 23; 24. na sipini ob velikem kolenu Save, ki leži nasproti travniku z imenom "Log pri Mihalovcu" (Aue bey Michalowitz) in pripada gospostvu Brežice, nasproti ilirskega mejnika št. 25; 25. na otočku levo od savskega rečišča, nasproti drugega otoka, ki je desno od rečišča in je na njem ilirski mejnik št. 26; 27. približno 1000 korakov pod št. 25, na velikem otoku z imenom "Log pri Ločah" (Aue bey Lotsch), nasproti otoka, kjer je ilirski mejnik št. 26; 27. ob izteku savskega rokava, ki obkroža otok pri Ločah, nasproti ilirskemu mejniku št. 27; 28. na otočku levo od rečišča; 29. zadnji štajerski mejnik je bil postavljen 1000 korakov niže pri starem izlivu Sotle (Sottla), na polotoku, ki ga pokriva gozd.

Drugi sektor meje je potekal od izliva Bevščice do Ljubelja, ob njem pa si je na štajerski in koroški strani sledilo skupaj 22 mejnikov: 1. ta mejnik sta postavila delegata prvega sektorja ob izlivu potoka Bevščica ali "Repounschn" (Beutschka ou Repounschn) v Savo, na levem bregu reke in potoka, v bližini vasi. Z njim se torej začena tako prvi kot drugi sektor. Meja gre nato po potoku "Repounschn" v razdalji 1500 korakov, do mesta, kjer se vanj izliva potok Trboveljščica (Trifail). Onkraj tega mesta tvori "Repounschn" mejo vse do svojega izvira, a spremeni ime in ga odslej imenujejo Bevščica. Ob sotočju obeh voda stoji kamnit križ, blizu katerega so postavili mejnik št. 2; 2. ob sotočju potokov Trboveljščica in Bevščica, na desnem bregu prvega, blizu kamnitega križa; 3. se nahaja na prvi poti iz Zagorja (Sagor) v Retje (Retié) in Trbovlje (Trifail), nasproti mesta, kjer se potoček Jazme (Jaschna ou Jasbena), ki prihaja s Kranjskega, steka v potok Bevščica. Razdalja med mejnikoma št. 2 in št. 3 znaša 1200 korakov ali 480 sežnjev; 4. na drugi poti iz Zagorja v Trbovlje 120 sežnjev ali 300 korakov od zadnjega mejnika; 5. na stezi, ki prihaja iz Trbovelj, tam, kjer vodi od hiše Kolenc (Kolens) k hiši ilirskega kmeta "Preidk" in nato v Zagorje. Razdalja od prejšnjega mejnika znaša 200 sežnjev ali 500 korakov; 6. na poti iz vasi Klek (Kleck) v Zagorje, pri ilirski hiši "Preidk". Mejnik stoji na desni ob izlivu potočka Klek, 480 sežnjev oz. 1200 korakov od prejšnjega mejnika; 7. na sotočju potoka, ki prihaja iz vasi Jelšje (Jeschiau), z Bevščico, na levem bregu drugega, 200 sežnjev ali 500 korakov od mejnika št. 6; 8. na poti iz Trbovelj preko Kleka v Gamberk (Gallenberg). Njegova razdalja od predhodnega mejnika meri sto sežnjev ali 250 korakov; 9. na poti iz Zagorja v vas Sv. Planina (Planina), malo niže od izvira potoka Bevščica, 240 sežnjev oz. 600 korakov od prejšnjega mejnika; 10. pri izviru Bevšček (Beutschek), kjer prihaja na dan potok Bevščica, po katerem poteka meja. Razdalja od prejšnjega mejnika znaša 60 sežnjev ali 150 korakov; 11. na poti iz vasi Sv. Planina v zaselek Jezero (Iser) in v Gamberk, 40 sežnjev ali 100 korakov od prejšnjega mejnika, v ravni črti med izvirom Bevšček in skalo z imenom Bela peč (Bela-Petsch); 12. pri skali, imenovani Bela peč, na poti iz Gamberka

PLAN

VELIKA ET MALA PLANINA

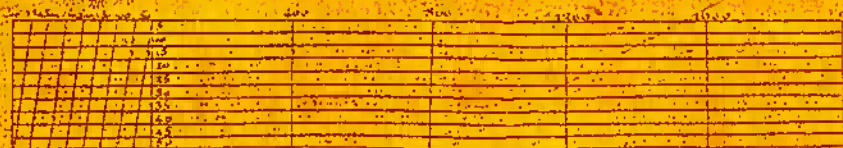
Object Pronouns

Si par le Lieutenant Général

Myr. A. Br. Lact.
à la Son. Coct.

Set Anne and Ghost

Det. Achuz
Zie. K. l. l. s. l. c. h. e.

KARTA 2

A.

0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100

Belgrad Zagreb Buda Pest Sofia Constantinople Istanbul

Belgrad Zagreb Buda Pest Sofia Constantinople Istanbul

Belgrad Zagreb Buda Pest Sofia Constantinople Istanbul

Belgrad Zagreb Buda Pest Sofia Constantinople Istanbul

Belgrad Zagreb Buda Pest Sofia Constantinople Istanbul

Belgrad Zagreb Buda Pest Sofia Constantinople Istanbul

Belgrad Zagreb Buda Pest Sofia Constantinople Istanbul

Belgrad Zagreb Buda Pest Sofia Constantinople Istanbul

Belgrad Zagreb Buda Pest Sofia Constantinople Istanbul

Belgrad Zagreb Buda Pest Sofia Constantinople Istanbul

Map of the Balkan Peninsula, showing the Danube River and various cities. The map is oriented with North at the top. A scale bar at the top left indicates distances in miles (0 to 100). A compass rose is located in the upper right. The map is labeled with various cities and regions, including 'Belgrad', 'Zagreb', 'Buda', 'Pest', 'Sofia', 'Constantinople', and 'Istanbul'. The Danube River is shown flowing from the top left towards the bottom right. The map is drawn in a simple, hand-drawn style with black lines on a light background.

0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100

Belgrad Zagreb Buda Pest Sofia Constantinople Istanbul

Belgrad Zagreb Buda Pest Sofia Constantinople Istanbul

Belgrad Zagreb Buda Pest Sofia Constantinople Istanbul

Belgrad Zagreb Buda Pest Sofia Constantinople Istanbul

Map of the Balkan Peninsula, showing the Danube River and various cities. The map is oriented with North at the top. A scale bar at the top left indicates distances in miles (0 to 100). A compass rose is located in the upper right. The map is labeled with various cities and regions, including 'Belgrad', 'Zagreb', 'Buda', 'Pest', 'Sofia', 'Constantinople', and 'Istanbul'. The Danube River is shown flowing from the top left towards the bottom right. The map is drawn in a simple, hand-drawn style with black lines on a light background.

Map of the Balkan Peninsula, showing the Danube River and various cities. The map is oriented with North at the top. A scale bar at the top left indicates distances in miles (0 to 100). A compass rose is located in the upper right. The map is labeled with various cities and regions, including 'Belgrad', 'Zagreb', 'Buda', 'Pest', 'Sofia', 'Constantinople', and 'Istanbul'. The Danube River is shown flowing from the top left towards the bottom right. The map is drawn in a simple, hand-drawn style with black lines on a light background.

Map of the Balkan Peninsula, showing the Danube River and various cities. The map is oriented with North at the top. A scale bar at the top left indicates distances in miles (0 to 100). A compass rose is located in the upper right. The map is labeled with various cities and regions, including 'Belgrad', 'Zagreb', 'Buda', 'Pest', 'Sofia', 'Constantinople', and 'Istanbul'. The Danube River is shown flowing from the top left towards the bottom right. The map is drawn in a simple, hand-drawn style with black lines on a light background.

Map of the Balkan Peninsula, showing the Danube River and various cities. The map is oriented with North at the top. A scale bar at the top left indicates distances in miles (0 to 100). A compass rose is located in the upper right. The map is labeled with various cities and regions, including 'Belgrad', 'Zagreb', 'Buda', 'Pest', 'Sofia', 'Constantinople', and 'Istanbul'. The Danube River is shown flowing from the top left towards the bottom right. The map is drawn in a simple, hand-drawn style with black lines on a light background.

v vas Sv. Planina, 40 sežnjev ali 100 korakov od prejšnjega mejnika. Meja se tukaj vzpne na greben in mu sledi. V razdalji 200 korakov od prejšnjega mejnika poteka mimo skale z imenom Kača (Katscha), nekoliko dlje pa mimo skale imenovane Špiček (Spitschk) in pride zatem do starega hrasta. Ta tri mesta so označena s križem. Od starega hrasta doseže meja cerkev;¹⁷ 13. nasproti ilirskega mejnika št. 13, tri korake vstran; 14. 100 sežnjev ali 250 korakov od cerkve na Sv. Planini (Sveta Planina), na poti iz Gamberka k Ojstrici (Osterwitz), pri lese-nem križu, ki je že prej označeval mejo. Meja zatem sledi grebenu in teče prek trigonometrične piramide vrh gore Javor (Jauer). Ta vrh je oddaljen od prejšnjega mejnika 240 sežnjev ali 600 korakov. Meja se spusti z vrha in prečka kamen, postavljen sredi pobočja, ter drugi kamen, postavljen ob vznožju strmine; 15. pri nazadnje opisanem kamnu, na poti iz Čemšenika (Tschemschenik) k Ojstrici. Ta mejnik je od trigonometrične piramide oddaljen 280 sežnjev oz. 700 korakov. Od tukaj dalje sledi meja grebenu, prečka mejni kamen, ki se je bil tu nahajal že poprej, in doseže lipo v razdalji 2 sežnja od cerkve sv. Lenarta tako, da je ta cerkev na Kranjskem. Nekoliko naprej prečka pot, ki pelje iz Čemšenika v Trbovlje in se ob njej nahaja mejnik št. 16; 16. Na desni ob poti iz Čemšenika v Trbovlje, 40 sežnjev ali 100 korakov od prejšnjega mejnika. Meja tudi poslej poteka po grebenu, prek vrha gore Kisovec (Kissouz), do vrha, imenovanega Vrhé (Spitz), se spusti zatem na prelaz pod goro Črni vrh (Tschermautz), zatem sledi ograji v razdalji od hiše Hostnik (Hosnig), ki je na grebenu, do dveh hiš po imenu Pri Gunah (Gunak), ki ju pušča na Stajerskem. Dvajset korakov od tam je na meji debela lipa, ob kateri gre pot iz Ojstrice v Čemšenik; 17. postavljen je pri omenjeni lipi, ob poti iz Ojstrice v Čemšenik, in sicer tako, da leži ograja med obema mejnikoma s to številko. Njuna razdalja od mejnikov št. 16 znaša 600 sežnjev ali 1500 korakov. Po tem mejniku se meja nadaljuje po grebenu, prečka vrh z imenom "Kunei Kogel" ali "Oglau" (Kunei Kogel ou Oglau), se spusti v sotesko, kjer je hiša Križe (Kresch), in dospe na vrh Čemšeniške oz. Velike planine (Velika Planina); tudi med tem vrhom in Tolstim vrhom (Tousti Verch) gre meja po grebenu, in sicer preko petih mejnih kamnov. Na Tolstem vrhu stoji star hrast, označen s križem, od njega se meja spusti na prelaz Presedlje (Presedle) in znova vzpne na vrh Kozice (Kossitz). Na prelazu se združita dve poti, ena prihaja od ojstriške steklarne, druga pa iz Ločice pri Vranskem (Losschitz) prek Raven (Raun). Združena pot vodi zatem po dolini Dobrnice (d'Obernza) do glavne ceste iz Celja v Ljubljano; 18. na poti iz ojstriške steklarne v Ločico na prelazu Presedlje pri ograji kmeta Čevel (Tscheul), ki označuje mejo. Od vrha Kozice sledi meja grebenu do najvišje točke te verige, tam pa se spusti v dolino Dobrnice do potoka z istim imenom, pri čemer gre čez manjšo skalo, imenovano "Kriva peč" (Criva-Petsch). Sledi potoku Dobrnica ali Kamnica (d'Obernza ou Kamnitza) v dolžini 80 sežnjev oz. 200 korakov, do njegovega sotočja s potočkom Kamnica (Kamniza), potem pa po tem potočku do njegovega izvira z imenom "Dojamsko" (Dojamsko). Tukaj se usmeri meja na desno, prekorači prelaz med vrhovoma Prosevnika (Preseunik) in "Oreskh", se spusti v majhno dolino, ki sta jo izoblikovali ti gori, jo preči in doseže piramido na cesti Ljubljana-Celje. Na opisanem delu meje se je zdelo primerno in je bilo mogoče postaviti naslednje mejnike: 1. na mestu, kjer začena meja potekati po potoku Dobrnica; 2. tam, kjer ta potok zapusti in začne slediti potočku Kamnica; 3. pri piramidi na cesti iz Ljubljane v Celje; 19. stoji na prelazu Slopi (Sloup) ob ograji vzdolž grebena in ob križišču poti iz Gornjega

¹⁷ Gre za Marijino cerkev na Sv. Planini, kar je razvidno tudi iz nadaljevanja opisa.

Gradu in Mozirja v Motnik. Od prelaza Slop se meja vzdigne na Menino in poteka prek Šavnic (Satne Schaunze, Sredne Schaunze, Sgorne Schaunze) in "Verch-Kapitan". S tega vrha gre v skalno razpoko, ponovno doseže gorski greben z imenom Oltarna peč (Altarna Petz) in sledi grebenu na Veliki vrh (Velki Verch-Napraprad), prečka prelaz Biba (Wiba ou Biba) na vrh Kozlar (Verch Koslar), zatem prereže po sredini višino "Lepi travnik" (Lep-Traunech) do tamkajšnjega studenca. Gre na skale, imenovano "Oltarna peč" (Altarna Pets), zatem prek točke z imenom "Presekance" (Prezekanze) prek dveh mejnih kamnov, potem pa po vrhovih "Dolska staja" (Dolski Staja), "Špičasta peč" (Spitzhast Petsch), Javoršek (Javorsche), Tolsti vrh (Tusti Verh), Ojstri vrh (Ostri Verk), Podbevska peč (Peutska Petsch), zatem pa se, sledeč gorskemu grebenu, spusti na prelaz Črnivec (Tscherniutsch), kjer je bil postavljen mejnik št. 20; 20. na prelazu Črnivec med Sovinjo pečjo (Savinsky-Verch)¹⁸ in Plešivcem (Pleschiutz), ob poti, ki vodi iz Gornjega Gradu mimo Nove Štifte v Kamnik. Tam sta dve mejni znamenji: lesen križ je naslonjen na kranjski križ, pri drugem pa stoji omenjeni mejnik; 21. na prelazu Rakova luža (Rakova Luscha),¹⁹ v bližini ograje ob poti, ki vodi iz Luč na Štajerskem v Kamnik na Kranjskem; v njegovi bližini je jezerce, ki se imenuje Rakova luža. Meja teče med dvema drevesnima debloma na bregu jezera. Ta mejnik je oddaljen od prejšnjega pol nemške milje. Od točke "Gregoričevo korito" (Gregoritschevo-Korite) poteka razmejitev po visokogorskem skalnatem grebenu, ki ga sekajo redke in zelo težavne steze. Vrhovi so na karti označeni z imeni: Veža oz. Dleskovška planota (Vescha), Ojstrica (Oistriza), Škarje (Skarize), Brana (Brana) in Kriška gora (Griska-Gora),²⁰ kjer je pod imenom Tromeja (Troj media) razmejitev med Štajersko, Kranjsko in Koroško. Od Tromeje se nadaljuje po podobnem gorskem grebenu, ki se imenuje Kočna gora (Koutschna Gora),²¹ do vrha z imenom Kočna (Koutschna). Meja tukaj zapusti visokogorski greben in se spusti v dolino in sotesko Kokre (Kanker), na mestu, ki se mu reče Sedem studencev (Sieben brunn) in kjer smo postavili oba mejnika s št. 22; 22. koroški mejnik stoji v ozki soteski potoka Kokra, na vzpetini, katere podnožje obliva potok in se imenuje Sedem studencev. Meja se nato vzpne iz soteske na goro nasproti z imenom Kozji vrh (Koiži-Verch) in teče po visokogorskem hrbtu, kjer so v vojaški karti označeni naslednji vrhovi: Kozji vrh, Storžič (Störtschez), Mali Javornik (Javornik), Ženiklovec ali Veliki Javornik (Siniklau), Štegovnik (Stégounik), Fevča (Feitscha), Mejnik (Nameliek), in na koncu vrhovi z generičnim imenom Košuta (Kaschuta) in Ljubelj (Leobel). Na prelazu v ljubeljski gorski verigi, kjer prečka gore cesta iz Celovca v Ljubljano, stojita dva kamnita spomenika, ki služita za mejna kamna med vojvodinama Koroško in Kranjsko, v njuni bližini pa so postavili ilirski in koroški mejnik s št. 23; 23. koroški mejnik stoji pri spomeniku vzhodno od cestišča.

Tudi na ilirski oz. kranjski strani meje je bilo v drugem sektorju postavljenih 23 mejnikov v naslednjem vrstnem redu: 1. Ob izlivu potoka Bevščica v Savo; 2.

¹⁸ "Savinjski vrh" našega vira glede na podroben opis meje ne more biti nič drugega kot Sovinja peč, ki se z današnjim imenom pojavlja tudi na avstrijski vojaški specialki 1:25 000 (gl. lista Völkermarkt, Eisenkappel und Kanker).

¹⁹ Prelaz na Volovljeku se v literaturi (prim. npr. Fr. OROŽEN, Vojvodina Kranjska. Prirodnoznanstveni, politični in kulturni opis, Ljubljana 1901, str. 52) in na zemljevidih običajno imenuje Kranjski Rak, bližnja gora pa Rakov rob. V našem primeru je verjetno prišlo do mešanja imena prelaza s tam ležečo lužo, ki jo sicer vir še posebej navaja.

²⁰ Kriška gora se danes imenuje Koroška Rinka. Fr. OROŽEN, kot v opombi 19, str. 48, pozna Štajersko in Kranjsko Rinko, za Koroško Rinko pa uporablja staro ime Križ.

²¹ Ime se očitno nanaša na gore, ki ležijo med Rinkami in samo Kočno.

nasproti štajerskemu mejniku št. 2 na desnem bregu Bevščice; 3. nasproti štajerskega mejnika št. 3, v trikotniku, ki ga tvorita potoka Bevščica in Jazme, na levem bregu drugega; 4. nasproti štajerskemu mejniku št. 4; 5. nasproti štajerskega mejnika št. 5, v trikotniku, ki ga tvorita potok Bevščica in potoček brez imena; 6. nasproti štajerskemu mejniku št. 6; 7. nasproti štajerskega mejnika št. 7, na levem bregu in pri sotočju s potokom, ki prihaja od vasi Jelšje (Jeschion); 8. – 12. nasproti štajerskih mejnikov št. 8-12; 13. ob zidu cerkve na Sv. Planini, tako da je vsa cerkev na ilirskem ozemlju; 14.-15. nasproti štajerskima mejnikoma št. 14 in 15; 16. nasproti štajerskega mejnika št. 16, levo od poti iz Čemšenika v Trbovlje; 17. nasproti štajerskemu mejniku št. 17, na drugi strani ograje; 18. Na prelazu Presedlje, poleg štajerskega mejnika št. 18; 19. nasproti štajerskemu mejniku št. 19, ob ograji, ki teče vzporedno; 20. nasproti štajerskega mejnika št. 20, pri lesenem križu; 21. nasproti vogla neke ograje, ki pripada Iliriji; 22. nasproti koroškega mejnika št. 22, tako da je cesta med obema; 23. pri spomeniku zahodno od cestišča.

V skladu z 11. členom mirovne pogodbe, ki je določal, da bodo otoki v Savi pripadli eni ali drugi državi glede na potek rečišča, je komisija dne 13. januarja 1810 natančno preučila tok reke in ugotovila, da teče Sava od izliva Bevščice do gradu Impolja v enem samem rokavu. Pred omenjenim gradom je našla otoček, ob katerem se je rečišče usmerilo na desno, vendar pa je tekla reka vse do 1200 korakov pod Krškim vseskozi v enem samem koritu. Nasproti Krškega je ležal levo od rečišča lomilec valov (éperon), ki je omogočal pretok večjih količin vode. V zapisniku beremo, da leži 1200 korakov pod Krškim otok "Log pri Vidmu" (Au-bey-Videm), ki ga rečišče pušča na svoji levi. Na drugem koncu tega otoka je na desni od rečišča nekdanji rokav Save, ki obkroža travnik po imenu "Breseka" Vrbina (Breseka Verbina). Ta rokav je ob nizki vodi deloma suh, glavnemu toku Save pa se pridruži skoraj nasproti vasi Gmajna (Gemeind);²² le-ta je na približno tri sežnje dvignjenem terenu nad vodo, ob njenem vznožju pa poteka rečišče. Staro korito Save ločuje otok "Breseka" Vrbina od otoka "Log pri Starem gradu" (Aue bey Altenhausen), ki je mnogo večji. Tudi tega obdaja nekdanji rokav Save kot prejšnjega, ki se pridruži glavnemu rečnemu koritu nasproti Pesjega (Hundsorf), oddaljenega 2500 korakov od sotočja. Pod Gmajno poteka rečišče 500 korakov od cerkve v Starem gradu, 1200 korakov od te vasi pa najdemo na levi od rečišča velik peščen otok brez imena, nasproti jezika velikega otoka z imenom "Log pri Starem gradu". Ob izteku peščenega otoka, ki meri v dolžino tisoč korakov, se Sava razdeli v tri veje, rečišče pa poteka po srednji. Ob nizkem vodostaju je v desnem koritu malo vode, levo pa je takrat suho. Ozemlje med obema starima koritoma, koder poteka sedanje rečišče, se imenuje "Log pri Pohanci" (Puranzer-Aue). Če se spuščamo naprej, pustimo na levi za seboj območje po imenu Log Tirget (Thier-Garten Aue), 1300 korakov pod vasjo Šentlenart (St. Leonhard) pa naletimo na dve majhni veji Save. Tista na levem bregu se nadaljuje do vasi Tirget (village de Thier-Garten), ona na desnem bregu pa se 500

²² RAJŠP FICKO, kot v opombi 15, zemljevid sekcije št. 220 v prilogi 2. zvezku, kjer se pojavlja južno od Krškega na desnem bregu Save toponim "Krška gmajna" (Kerschka Gemainda), ob njej pa pristava (Mayerhoff), kar ustreza legi današnje vasi Žadovinec (to ime ima sicer že Freyer's Karte des Herzogthums Krain: Shodovnek). Na desnem bregu pod pristavo je obsežen zemljiščni kompleks po imenu "Vrbje" (Verbie), v reki – ta teče med Krškim in Brežicami ponekod v dveh ali celo treh rokavih – pa nekaj peščenih otokov, ki so pripadali bližnjim sosedom (Gemeinschaftliche Inseln). Od njih se posebej imenujejo "Stara Pristava" (Alte Mayerhoff), kjer je očitno nekoč stala predhodnica pristave pri Žadovineku, "Malo Vrbje" (Male Verbie) in "Vrbje" (Verbie), deloma že poraslo s travnatimi površinami.

korakov nad območjem vasi Za Savo (Sassavia)²³ pridruži glavnemu koritu in deli otok "Log pri Pohanci" od velikega otoka nasproti Šentlenartu, ki se širi vse do gradu v Brežicah, na njem pa sta travnika po imenu "Log pri Šentlenartu" (Aue bey St. Léonhard) in "Mestni log" (Staditche-Aue, sic). Rečišče poteka dvesto korakov od cerkve sv. Lenarta in ob vznožju brežiškega gradu, 600 korakov pod njim pa se združi s starim rokavom, ki poteka blizu ledine Za Savo. Nasproti brežiškemu gradu je poleg velikega otoka, na katerem sta travnika "Log pri Šentlenartu" in "Mestni log", in starega rečnega rokava tudi peščen otok, dolg približno 600 korakov. Sotočje s Krko (Gurk) je 60 korakov oddaljeno od jezika tega otoka.

Od mesta, kjer se v Savo izliva Krka, do vasi Mostec (Brikel) je reka zaprta v eno samo korito. Nasproti te vasi je levo od rečišča otoček brez imena. Dvesto korakov niže najdemo na desni od rečišča otok "Gosposočinski log" (Herrschaftsliche-Aue, sic), ki ga od kopnega ločuje le zelo majhen potok. Na levem bregu sta dva velika otoka podobne narave, tisti, ki se imenuje "Log pri Mihalovcu" (Aue bey Mikalovitz), in pa "Log pri Ločah" (Aue bey Lotsch), med njima, naravnost nasproti vasi Mihalovec, pa še en otoček. Rečišče pušča te otoke na svoji levi, desno od njega in nasproti otočku, o katerem smo pravkar govorili, pa je dolg peščen in z grmičevjem porasel otok. Če se še naprej spuščamo po toku, poteka rečišče pri vasi "Franken",¹³ kjer se rokavi združijo. Tik zatem najdemo še otoček na levi od rečišča, 1500 korakov niže pa vas Jesenice (Jessenitza), nasproti katere leži levo od rečišča velik gozdnat polotok. Še nekoliko niže srečamo otok Rigonce (Rigounicza), ki tudi leži levo od rečišča. Od skrajne točke tega otoka do Bregane (Brégana) teče Sava po enem samem koritu.

Že ob začetku dela komisije so se pokazale nekatere temeljne razlike v stališčih obeh pooblaščenecv. Guillemintot je trdil, da schönbrunski mir Avstriji ne dopušča nikakršnih posesti na desnem bregu Save in nobenih enklav na Kranjskem, meja pa da mora potekati po savskem rečišču od izliva Bevsčice navzdol. Avstrijski predstavnik Zach pa je bil mnenja, da mora štajersko-kranjska meja teči tam, kjer je potekala v času sklenitve mirovne pogodbe. Soglasna sta si vendarle bila, da je treba razliko v njunih stališčih predložiti v obravnavo obema vladama in da do sporazuma na spornih področjih meje komisija ne bo postavljala mejnikov oz. jih bo le tam, kjer je bil potek meje soglasno določen.

Izjemno zapleteni tok Save od Krškega navzdol do meje s Hrvaško je povzročil v razmejitveni komisiji prvo večje nesoglasje. Zavoljo pogostih poplav se je namreč tako naglo in močno spreminjal, da so izginjale cele vasi, potek rečišča pa je bil slejkoprej odvisen od interpretacije, kajti Sava se je delila v več rokavov. Glede na načelno stališče svojega komisarja je Avstrija zahtevala zase naslednje otoke in zemljišča, deloma na desnem bregu: otok "Breseka" Vrbina nasproti Stare vasi pri Krškem, travnik in polja pri Starem gradu po imenu "Log pri Starem gradu", manjši travnik pri Gornjih Skopicah (Oberskopitz) na desnem bregu Save, otok "Log pri Pohanci" in posest pristave pri zdajšnji vasi Žadovinek (Meyer Hof Grund), otok "Log pri Šentlenartu", travnik "Mestni log", zemljišče in vas Za Savo, manjši travnik z imenom "Mestni log" na levem bregu Krke ter otok v bližini posestva Dvorce (med desnim bregom Save in njenim starim koritom). Za našeto ozemlje je avstrijski komisar trdil, da je bilo

²³ Vas "Za Savo" (Dorf Za Szava) je ležala v drugi polovici 18. stoletja na rečnem otoku desno od savskega rečišča, blizu D. Skopice in Krške vasi, gl. RAJŠP-FICKO, kot zgoraj, kjer to vas imenujeta "Zasavje".

dogovorjeno, da nobena od strani nad njim do odločitve obeh dvorov ne bo razglasila svoje suverenosti, francoski pa, da za sklenitev takšnega dogovora ni bil pooblaščen, pač pa le za določitev meje.

Komisija je ugotovila še dva večja sporna primera. Zanju je bilo tudi takoj sklenjeno, da presegata pooblastila obeh komisarjev in da ju je treba rešiti po politični poti s pogajanjem med obema državama. Takšen je bil najprej v drugem sektorju štajerski trg Motnik z okolico, v tretjem pa potek meje prek dvanajstih gospostev v beljaškem okrožju. O spornem področju na Koroškem je baron Zach s posebnim diplomatskim pismom uradno izrazil rezervo Avstrije.

Pri svojem delu na terenu je komisija naletela še na nekaj starih obmejnih sporov; vsi so izvirali izpred obdobja tretje francoske osvojitve naših krajev. Ob prelazu Presedlje pod Čemšeniško planino npr. sta se za potek posestne meje, ki je obenem tvorila deželno mejo, že dolgo tožila štajerski kmet Čevel (Tscheul) in kranjsko gospodstvo Gamberk. Z zadnjo v vrsti razsodb nezadovoljni Kranjci so v košnji 1807. nasilno vdrli na sporno ozemlje in z njega odpeljali seno, ki so ga pa morali nato po ukazu ljubljanske kresije z dne 22.9.1807 vrniti. Sodni proces je bil zatem obnovljen. Komisija je na podlagi citirane in drugih listin ugotovila, da je imel Čevel sporno zemljo v svoji posesti že pred sklenitvijo schönbrunskega miru, kar je z zacasno veljavo potrdila javna oblast. Komisarja sta sklenila, da je sporno zemljišče na dan podpisa mirovne pogodbe pripadalo Štajerski in zato mejo začrtala tako, da je ostalo na Štajerskem oz. v Avstriji. Gospodstvu Gamberk je komisija vendarle dopustila možnost, naj dokaže svoje pravice do sporne zemlje, pri tem pa izrecno zatrdila, da njena odločitev o poteku meje ne bo v ničemer vplivala na veljavnost morebitnih dokazil gamberskega gospodstva o lastninski pravici. Podobno je ob razmejevanju na Menini komisija naletela med vrhovoma "Verk Capitan" in Javoršek na "malo vredno" ozemlje in ga kljub zahtevam ilirskega gospodstva Kamnik prisodila na Štajersko, obenem pa tudi v tem primeru izjavila, da razmejitev v ničemer ne posega v pravice, ki bi jih do tega ozemlja utegnili imeti kamniško gospodstvo. Ob potoku Volovljek pri prelazu Rakova luža¹⁹ sta bili v sporu štajersko gospodstvo Gornji Grad in ono iz Kamnika na Kranjskem. Strani sta imeli vsaka svojo verzijo o poteku meje, v vojaški karti, na katero se je opirala komisija, pa je bila zarisana linija, ki je bila nekako sredinska med obema zahtevama. Zato se je komisija odločila zanj, saj se ji je zdela najnaravnejša, sklenila pa je tudi, da spomladi, ko ne bo več snega, ki je ponekod onemogočal njeno delo, postavi ustrezne mejnike, kakor jih je zarisala v posebno karto, pripravljeno v ta namen. Obe strani sta se dogovorili, kot že poprej, da opravljena razmejitev v ničemer ne razveljavlja morebitnih lastninskih pravic enega ali drugega gospodstva do spornega zemljišča. Gospodstvi lahko, če se jima to zdi primerno, uveljavita svoje lastninske pravice po sodni poti.

Ker je potekalo delo komisije pozimi 1809/1810, zavoljo visokega snega ni bilo mogoče postaviti mejnikov v više ležečih predelih. Tako na območju od glavne ceste Ljubljana-Celje pri Zajasovniku pod Trojanami do prelaza Slopj v dolžini približno 3700 sežnjev, od Slopov prek Menine planine do prelaza Črnivec (z medsebojno oddaljenostjo nekako 6800 sežnjev), potem pa v celotnem nadaljnjem poteku meje po visokogorskih vrhovih Savinjskih Alp in Karavank ter na zgor-njem Koroškem oz. na širšem območju ob tromeji med ilirskim delom Koroške, Štajersko in Solnograško. Komisija je soglasno sklenila, da bo razmejitev v teh predelih potrebno opraviti spomladi. Pri delu so ji bile v oporo vojaške karte pač avstrijske provenience, zasliševala pa je tudi priče iz vrst starejšega lokalnega prebivalstva in uporabljala različne starejše opise deželne meje.

Zgolj na prvi pogled se zdi nenavadno, da so uradni predstavniki zmagovitega Francoskega cesarstva najpoprej s takšno uvidevnostjo sprejeli na znanje pritožbe

porazenega Dunaja in njegovo nestrinjanje s potekom meje v treh segmentih, v manjših spornih primerih pa celo pristali na zase oz. za Kranjsko neugodno različico poteka meje. Ker so že od decembra 1809 dalje potekala z avstrijskim dvorom skrivna pogajanja o Napoleonovi poroki z nadvojvodinjo Marijo Luizo, hčerko cesarja Franca I., med katerimi so Avstriji celo namigovali, da bi ji utegnili Ilirijo vrniti,²⁴ je imel general Guillemintot najbrž navodila, naj ravna čim bolj spravljivo, Zach pa je takšno stališče seveda s pridom izkoristil. Da je šlo glede namišljene vrnitve ozemelj resnično le za taktično preigravanje, kaže dejstvo, da je francoski cesar aprila 1810, dobre tri tedne po poroki z "Avstrijko", ukazal svojemu zunanjemu ministru, naj avstrijskemu veleposlaniku knezu Schwarzenbergu izjavi, da ima njegov vladar namen schönbrunski mir natančno izpolniti v vsem, kar zadeva ilirske province.²⁵ To pomeni, da o kakršni koli prepustitvi Ilirije Habsburški monarhiji ni bilo več govora, čeprav so s to vabo Francozi do svojega umika 1813. še večkrat mahali, seveda ko jim je ustrezalo.

Manj jasno je, zakaj se je določitev poteka meje na treh spornih področjih zavlekla vse do spomladi 1811. Vsekakor je tedaj postalo nujno spraviti z dnevnega reda vprašanje meje, predvsem zavoljo upravno-pravne reorganizacije Ilirije in njene večje integracije s Francoskim cesarstvom, ki so ju napovedovale obsežne priprave na sprejetje vladarjevega organičnega dekreta; ta je bil podpisan 15. aprila 1811.²⁶ Ne le da je bila približno istočasno dokončno določena meja z Avstrijskim cesarstvom, marveč so jo le nekaj kasneje nekoliko spremenili tudi na zahodu, z Napoleonovim Italijanskim kraljestvom. V skladu z naziranjem o "naravnih" mejah je namreč postala Soča s cesarskim dekretom z dne 5. avgusta 1811 meja v vsem svojem toku, od izvira v Zadnji Trenti do izliva v morje. Poprej je od 1806. po njej potekala meja le od morja do Kanala, tam pa se je usmerila proti severu po goratem svetu zahodno od reke.²⁷ Za bilateralna pogajanja o meji med Ilirijo in avstrijsko Štajersko, ki so jih sklenili marca 1811 v Zagrebu s podpisom posebne konvencije, je avstrijska stran pooblastila dvornega svetnika grofa Josepha Klobusiczkega, Francijo pa je po nalogu prvega ilirskega glavnega guvernerja maršala Marmonta predstavljal šef glavnega štaba ilirske armade baron Marie-Joseph-Raimond de Lort (tudi Delort). Oba sta imela nalogo, naj dokončno in neprizivno razrešita mejna vprašanja, ki so ostala odprta po razmejitvi generalov Zacha in Guillemintota. Ker so si Francozi na Savi želeli tako imenovano "naravno" mejo, so Avstriji namesto zgoraj naštetih otokov v Savi od Krškega navzdol in nekaterih zahtevanih zemljišč na desnem bregu Save v istem predelu ter trga Motnik in ozemlja okoli njega (bourg et territoire de Mötnig) v ocenjenem obsegu 547 kvadratnih oralov in 98 kvadratnih sežnjev²⁸ z 228 prebivalci, ponudili kot kompenzacijo pas ilirskega ozemlja med Čemšeniško planino in okolico Motnika. Francoska stran je 13. marca 1811 kompenzacijo dodatno

²⁴ Prim. npr. Kopitarjevo pismo Žigi Zoisu z dne 13.3.1810 v: Franci KIDRIČ, Zoisova korespondenca 1809-1810, Ljubljana 1941, št. 43, str. 145. – O upih, ki jih je novica zbudila Zoisu, gl. prav tam, št. 45, str. 150.

²⁵ Napoleonovo pismo zunanjemu ministru Champagnyju, Compiègne 24.4.1810, v: Correspondance de Napoléon Ier publiée par ordre de l'Empereur Napoléon III, Tome 20, Paris 1866, št. 16407, str. 307.

²⁶ O vprašanju upravne in pravne integracije Ilirije s Francijo prim. Janez ŠUMRADA, Nekateri temeljni problemi ilirskih provinc. Disertacija, Ljubljana 1992, str. 44 sl.

²⁷ Kot v oponih 10, pièce 56, Rapport sur l'ancienne et nouvelle démarcation entre le Royaume d'Italie et les Provinces illyriennes, et sur les routes de communication, Trst 20.10.1811.

²⁸ Kvadratni oral (Joch) meri 57 arov, 54 m2 in 64 dm2, kvadratni seženj (Klafter) pa 3 m2, 59 dm2, 66 cm2 in 52 mm2.

pogojevala z de Lortovim pisnim predlogom, kjer je predložila, naj se Avstrija s posebnim pismom odreče svojim pretenzijam v beljaškem okrožju, saj jih je tudi pisno napovedala. Za Dunaj je bila ponudba, po kateri naj bi se odpovedal vsem svojim ozemeljskim zahtevam iz časa delovanja Guilleminotove in Zachove komisije, v zameno pa pridobil tolažilno ozemeljsko kompenzacijo, očitno v celoti sprejemljiva. Klobusiczky je namreč že 22. marca sestavil pisno izjavo, s katero se je v imenu svojega vladarja odpovedal teritorialnim zahtevam na zahodnem (ilirskem) Koroškem. Obe strani sta istega dne podpisali konvencijo, s katero se je Avstrija odrekla tudi svojim zahtevam na meji med Kranjsko in Štajersko, v zameno pa je dobila od Francije del dotlej ilirskega ozemlja. Le-to je ležalo med dotedanjo štajersko-kranjsko deželno mejo ter linijo, ki je bila na konvenciji priloženem zemljevidu obrobljena z zeleno. Potekala je s Čemšeniške oz. Velike planine (Velika Planina) po grebenu do vrha Jelenov rog (Jelenaiok), od tam pa v ravni črti do točke, kjer pride pot iz Limovc (Lemauz) na ono, ki vodi iz Šentgotarda (St. Gothard) v naselje Črni Vrh (Cserni Verch). Po poti v Limovce teče zatem nova meja vse do začetka te vasi, pri čemer so hiše tega zaselka v Iliriji, nato pa v ravni črti do križišča poti v Zajasovnik (Jesovije) z glavno cesto Ljubljana-Celje. Hiša in križ na vogalu ob križišču obeh smeri sta pri tem ilirska. Meja gre od tu zatem v ravni črti do motniškega ozemlja in sledi nato stari meji do izliva potoka Bela (ruisseau St. Nicolas) v Motnišnico (ruisseau...Mötnig). Zatem krene po Beli do bližine cerkve sv. Miklavža, kjer se v Belo izteka nek drug pritok, in sicer tako, da ostaneta cerkev in mlin v Iliriji. Končno se meja dvigne po desnem potoku in se na grebenu višine z imenom "Jeseurik" (tudi "Ukrail", nekje pri poti, ki vodi od cerkve sv. Miklavža do ilirskega kmeta Slopnika) pridruži dotedanji štajersko-kranjski meji. Celotno Avstriji prepuščeno ozemlje je merilo 2360 kvadratnih oralov.²⁸ V konvenciji je bilo še določeno, da bosta obe strani poskrbeli za postavitev mejnikov na doslej spornih delih meje, in ugotovljeno, da so s tem vse sporne točke na meji dokončno odpravljene.²⁹

Konec marca in v aprilu 1811. je mejna komisija delala na terenu in določila lego mejnikov na dotlej spornih območjih. Za praktično izvedbo razmejitve sta bila z avstrijske strani imenovana že znana kapetan baron Kavanagh (okolica Motnika) in Sunstenau von Schützenthäl (za štajerske enklave v Savi pri Brežicah), ilirske oblasti pa je na obeh območjih zastopal inženirski kapetan Gaspard Riollay. Zlasti natančno je komisija obravnavala novi mejni sektor med Čemšeniško planino in Motnikom, kjer je določila z ene in druge strani kar 55 oz. 56 mejnikov, mejo pa mikrotopografsko zelo natančno popisala in dala narisati dodatno karto dotlej manjkajočega območja med že pozimi 1809/1810 postavljenima mejnikoma št. 18 in 19 v drugem sektorju. Kar zadeva mejo na Savi južno od Krškega, so njen potek določili na novo od Stare vasi pri Krškem do Dvorc v bližini Cateža. Med 21. in 22. mejnikom v prvem sektorju, ki sta ju dala postaviti generala Zach in Guilleminot, je določila komisija Klobusiczky-de Lort na obeh straneh še po 14 mejnikov, petnajstega pa na ilirski strani pri Dvorcah, v bližini 23. mejnika iz leta 1809/10. Obenem je izdelala detajlno karto z določeno razmejitvijo. V primerjavi s potekom rečišča Save, kot ga je ugotovila komisija

²⁸ Kot v opombi 10, pišče 49, bilateralna konvencija o kompenziranju avstrijskih teritorialnih zahtev z delom ilirskega ozemlja, Zagreb 22.3.1811; pišče 50, pismo J. Klobusiczkega M.-J.-R. de Lortu, Zagreb 22.3.1811; pišče 48, de Lortovo poročilo komandantu ilirske armade, divizijskemu generalu baronu Alexisu-Josephu Delzonsu, s.d.; pišče 47, poročilo generala Delzonsa francoskemu vojnemu ministru, Ljubljana, 5.5.1811.

Zach-Guillemint, niso bile ugotovljene nikakršne spremembe. Po določitvi lege novih mejnikov so pristojne civilne oblasti z obeh strani meje – verjetno ilirski intendant za Kranjsko in celjski okrožni urad – na za to določenih mestih postavile mejnike, izvedle prevzem in izročitev zamenjanih ozemelj in o spremembi oblasti obvestile tamkajšnje prebivalstvo. Vse našete operacije so bile opravljene pred 20. aprilom 1811, saj sta se na ta dan v Celju ponovno sestala baron de Lort in grof Klobusiczky in podpisala dodatni zapisnik o dokončni razmejitvi med Ilirijo in Notranjo Avstrijo.³⁰

Meja med Ilirskimi provincami in avstrijsko deželo Štajersko je bila s tem definitivno določena in je kot štajersko-kranjska deželna meja za dobro stoletje preživela propad francoske Ilirije, do katerega je prišlo naglo po izbruhu avstrijske vojne z Napoleonom jeseni 1813.

KARTE³¹

1. Potek francosko-avstrijske meje v okolici Motnika, 1809/10;
2. Razmejitev med Francoskim in Avstrijskim cesarstvom okrog Brežic, 1809/10;
3. Karta dodatne razmejitve pri Brežicah, pomlad 1811;
4. Karta Velike in Male planine;
5. Nova razmejitev v okolici Motnika, pomlad 1811.

Janez Šumrada

LA DÉLIMITATION DE LA FRONTIÈRE ENTRE L'EMPIRE FRANÇAIS DE NAPOLEON ET L'AUTRICHE SUR UNE PARTIE DU TERRITOIRE ETHNIQUE SLOVÈNE APRÈS LA CRÉATION DES PROVINCES ILLYRIENNES

Résumé

En se basant sur des documents et cartes préservés au sein du Service Historique de l'Armée de Terre (Château de Vincennes près de Paris, France), l'auteur décrit la procédure des pourparlers diplomatiques ainsi que le travail technique sur le terrain dont le but fut d'établir, sur une partie du territoire ethnique slovène, la frontière entre l'Empire français de Napoléon et l'Autriche. En principe, la nouvelle frontière suivait celle qui avait servi avant 1809 pour démarquer les duchés habsbourgeois de Styrie et de Carniole, mais changeait parfois considérablement, surtout aux environs du bourg de Motnik. La nouvelle frontière entre les deux États fut le résultat des travaux de deux commissions bilatérales successives, présidées respectivement par les généraux A.-C. Guillemint et A. Zach en 1809/1810, ainsi que par le Baron M.-J.-R. de Lort et le Comte J. Klobusiczky au printemps de 1811. La description détaillée de la frontière, tirée des protocoles des commissions bilatérales, est complétée par plusieurs reproductions de cartes géographiques exécutées par les services du Génie français. Après la chute de l'Illyrie de Napoléon en automne 1813, la frontière entre les deux Empires continuait à exister jusqu'au 1918 en tant que ligne de délimitation administrative entre deux Länder autrichiens, les duchés de Styrie et de Carniole.

³⁰ Kot v opombi 10, pièce 51, Procès-verbal supplémentaire de la délimitation définitive de la partie de la frontière de l'Illyrie et de l'Autriche intérieure, Celje, 20.4. 1811

³¹ Izvirnih 28 kart francosko-avstrijske razmejitve v letih 1809/10 in 1811 hrani Service Historique de l'Armée de Terre (SHAT), grad Vincennes pri Parizu, sign. Mémoires et Reconnaissances. Autriche-Hongrie 1598

FRANCOSKI KROŽEK IN DRUŠTVO PRIJATELJEV ANGLEŠKEGA JEZIKA IN PROSVETE V MARIBORU MED VOJNAMA

Bruno Hartman*

UDK 930.85

HARTMAN Bruno: Francoski krožek in Društvo prijateljev angleškega jezika in prosvete v Mariboru med vojnama. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 69=34 (1998)2, str. 261-285, 64 cit.

Izvirnik v slov., povzetek v angleščini, izvleček v slov. in angl.

Med vojnama sta v Mariboru skrbela za promocijo francoščine in angleščine ter francoske in angleške kulture Francoski krožek in Društvo prijateljev angleškega jezika in prosvete. Vodili so ju zagnanci iz slovenskega meščanstva ob sodelovanju poznavalcev obeh jezikov. Z jezikovnimi tečaji, predavanji, kulturnimi prireditvami, zlasti pa s knjižnico in čitalnico so širili vednost o francoski in angleški kulturi in s tem zmanjševali dotlej vsiljeno prevlado nemške kulture.

UDC 930.85

HARTMAN Bruno: The French Circle and the Society of the Friends of the English Language and Education in the Inter-War Period. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 69=34 (1998)2, pp. 261-285, 64 notes

Original in Slovenian, summary in English, synopses in Slovenian and English.

In the Inter-War period, the care for the promotion of the French and of the English language, as well as of the French and the English Culture was undertaken by the French Circle and by the Society of Friends of the English Language and Education. They were led by enthusiasts from the Slovenian middle classes, along with those knowledgeable in the two languages. By way of lectures, cultural events, and particularly by way of the reading room, knowledge on the French, viz. English culture was disseminated and thereby the former forced predominance of the German culture was diminished.

Po prevratu leta 1918 se je položaj nemščine v Mariboru močno spremenil. Dotlej je bila uradni jezik, šole so bile skorajda brez izjeme nemške, napisi v

* Dr. Bruno Hartman, redni profesor in ravnatelj Univerzitetne knjižnice v Mariboru v pokoju, Prežihova 15, SI - 2000 Maribor.

javnosti nemški, občevalni jezik večinoma tudi. Moč sta nemščini pomagala utrjevati Deutscher Schulverein (Nemško šolsko društvo) in Deutscher Sprachverein (Nemško jezikovno društvo). Vseskozi so bile v nemščini dramske in glasbene predstave v mariborskem mestnem gledališču, prireditve nemških društev in organizacij, tudi delavskih (čeprav so bili med njihovimi člani tudi Slovenci). Z nemščino se je v mestu širila nemška kultura, ki so ji bili v podporo šole, gledališče, društva, časniki, časopisi in drug tisk. V šolah je bilo prvenstvo odmerjeno nemški znanosti in umetnosti, tako da so jo na široko spoznavali tudi slovenski učenci in dijaki in ju vsrkavali vase, medtem ko jim je bilo spoznavanje slovenskih omejeno spričo skromno odmerjenih učnih ur slovenščine (na gimnaziji in učiteljski); več so jo mogli spoznati v slovenskih kulturnih, prosvetnih in dijaških društvih.

O rabi drugih jezikov (izjema je seveda slovenščina) v Mariboru pred prevratom 1918 nimamo natančnih podatkov. V uglednejših meščanskih družinah so najbrž predvsem dekleta dobivala jezikovni pouk od domačih učiteljev; po vsej verjetnosti so se učila francoščine. Znan je podatek, da je bil v Mariboru štirideset let zasebni učitelj francoščine, angleščine in italijanščine Valentin Gašparšič, doma iz Železnikov na Kranjskem. 1848 ga je z Dunaja zvalil v Maribor nemški pesnik baron Ferdinand Rast-Hilarius, graščak bližnje falske graščine. Valentin Gašparšič, velik posebež in dobrodušnež, je poučeval v meščanskih družinah, ki so skrbele zanj v njegovem neogljenem odnosu do življenja tja do leta 1888, ko je 72-leten 14. februarja umrl v mariborski bolnišnici.¹ Kot zasebni učitelj (Privat-Dozent) je na mariborski gimnaziji v šolskih letih 1850/51 in 1862/67 poučeval francoščino kot neobvezni predmet. Posebno zasluženje za slovensko kulturo si je pridobil z zasebnim poučevanjem angleščine, ki ga je v letih okrog 1860 namenjal mariborskim slovenskim gimnazijcem Ivanu Vrbanu, Janku Pajku, Dragotinu Šauperlu, Karlu Glaserju, Božidarju Flegariču in Pavlu Turnerju. Prvi štirje so se lotili prevajanja Shakespeara v slovenščino (Šauperlov prevod Hamleta je Ivan Cankar čez leta priredil za prvo uprizoritev tega vrhunskega dramskega dela na slovenskem gledališkem odru)² in tudi z znanjem tega jezika mnogakaj prispevali v slovensko kulturo.

Francoščina je bila na mariborski klasični gimnaziji, odkar je ta postala 1850. osemletna, vseskozi neobvezen predmet. Običajno sta bila zanjo dva tečaja - za začetnike in za tiste, ki so je že nekaj znali; zanj se je prijaviло do petdeset udeležencev, marsikdaj pa jih je bilo tudi samo po dvanajst.

Pač pa je bila francoščina na mariborski k.k. državni višji realki od njene ustanovitve 1870 redni predmet od 1. do zaključnega 7. razreda, angleščina pa je bila pogojno obvezna od 1872/73 v višjih razredih, torej od 5. do 7. razreda. Profesorska knjižnica na zavodu je bila kar dobro založena z literaturo o francoskem jeziku in leposlovju. Od 1330 del, ki jih je imela ob koncu šolskega leta 1896/1897, ko so objavili njen katalog, je 101 zajemalo francoska literarna dela in literarno zgodovino, druga pa so obravnavala slovnico francoskega jezika, njegovo sintakso, staro francoščino, narečja, verzologijo in podobno. Del, ki so obravnavala angleščino in angleško literaturo, je bilo sicer samo 77, a so bila po izboru dovolj vredna.³

¹Val. Gašperič + . -Südsteirische Post 8(1888) 13, 15. II., 3.

(Starost.) Slovenski gospodar 22(1888)7, 16. II., 55

²Bruno Hartman: Slovensko dramsko gledališče v Mariboru do druge svetovne vojne. Maribor 1996, 17.

³Katalog der Lehrer-Bibliothek der k.k. Staats-Oberrealschule in Marburg. Marburg 1898, 13-18.

Francoščino so poučevali kot redni predmet na dvorazredni trgovski šoli,⁴ medtem ko je na učiteljskišči niso in tudi angleščine ne. V javnosti kakšnih znamenj o povezovanju tistih, ki so se zanimali za francoščino in francosko kulturo, ni bilo, z izjemo poskusa v letu 1883. V marcu je bilo v mestnem časniku *Marburger Zeitung* objavljeno vabilo na sestanek tistih, ki bi se radi povezali v društvo *Cercle français*. Zapisano je bilo, da bo namen francoskega krožka edinole izpopolnjevanje v francoščini in pogovarjanje v njej, izključeno pa da bo sleherno polemiziranje ali politiziranje.⁵ Še enkrat se je čez mesec pojavilo v časniku obvestilo, v francoščini, da se pričenjajo društveni sestanki, potem pa je vsa reč utihnila. Bržčas je treba vzroke iskati prav v spoznanju, da je bil društveni namen sumljiv, češ da bi uganjalo Francozom naklonjeno politiko. Nemški nacionalci in njihova društva v Mariboru so bili namreč vsenemško naravnani. Zato so poveljevali nemško cesarstvo in njegovo zmagovalstvo nad Francozi v francosko-pruski vojni 1870/71. Iz leta v leto so nemška nacionalna društva v Mariboru slavila bitko pri Sedanu 1870, v kateri so Prusi obkolili francosko armado in ujeli francoskega cesarja Napoleona III.⁶ Nenaklonjenost do Francije je bila med njimi živa tja do prve svetovne vojne, med njo pa se je sprevrgla v odpor in sovraštvo.

Poraz nemškega cesarstva v prvi svetovni vojni proti Francozom in Britancem ter njihovim zaveznikom je hudo prizadel vsenemško čustvovanje, tudi tistih mariborskih Nemcev, ki so ga gojili. Prvenstvo nemščine v mestu je bilo prizadeto, zlasti še, ko je slovenska stran z vojaškimi in upravnimi posegi prevzela oblast v mestu in se je struktura prebivalstva z odseljevanjem Nemcev in priseljevanjem Slovencev spremenila tem v prid. Slovenščina je postala uradni jezik, jezik poslovanja v javnosti, učni jezik v šolstvu (z izjemo manjšinskega).

Ob slovenščini in nemščini pa so se v Mariboru začeli zanimati tudi za druge jezike. Vsekakor so se za srbohrvaščino (takrat so jo imeli za skupen jezik Srbov in Hrvatov), ki je obetala biti osrednji jezik centralizirane nove države - Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Za njeno poučevanje so prirejali jezikovne tečaje.

Od svetovnih jezikov je takoj po koncu prve svetovne vojne največje zanimanje zbudila ruščina. Že 1920 je bil v Mariboru ustanovljen ruski krožek.⁷ Za ruščino in literaturo v njej so se najbrž predvsem zanimali levičarji in povrnjenci iz ruskega ujetništva. Zanju so se navduševali slovenski dijaki in tisti, ki jih je še zmeraj prevzemala misel o vseslovanstvu. Seveda so se ju oklepali tudi ruski legitimistični begunci, ki jih je bilo v mestu kakšnih sto. Med vojnoma je za spoznavanje ruskega jezika in kulture skrbela predvsem Ljudska univerza, pa tudi podružnica Ruske matice.

Po letu 1922 je dobilo spoznavanje francoščine, izza 1923. pa tudi angleščine posebne organizacijske oblike. Bili sta jezika v prvi svetovni vojni zmagovitih držav - Francije, Britanskega imperija in Združenih držav Amerike. Zanimiva za Mariborčane sta bila spričo njihovih kulturnih posebnosti ter gospodarske in politične moči. Francozi in Britanci so njihovo zanimanje rade volje sprejeli in ga na različne načine podpirali do druge svetovne vojne.

⁴Jahresbericht der vom hohen k.k. Ministeriums für Cultus und Unterricht und vom hohen Steiermärkischen Landtage subventionierten Handels-Lehranstalt in Marburg a/d Drau am Schlusse des Schuljahres 1887/88. Marburg 1888, 50, 53-54.

⁵*Cercle français* in Marburg. - *Marburger Zeitung* 22(1883) 36, 25. III, 4

⁶Freud und Leid eines Jahres. (Sept.1904-15.Sept.1905.) *Deutscher Bote für Steiermark und Kärnten* für das Jahr 1906. Marburg 1906, 30.

⁷Ruski kružok. - *Mariborski delavec* 3(1920) 46, 26. II., 2.

Francoščina je imela v Mariboru prednost. Izhajala je iz odnosov med Francijo in Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Ti so temeljili na bojnem tovarištvu Kraljevine Srbije in Francije med prvo svetovno vojno. Francozi so pomagali urediti srbsko vojsko, ki se je morala 1915. leta umakniti pred centralnimi silami na Krk. Hvaležnost Srbov do Francije se je prenesla po zedinjenju na vso novo državo. Seveda pa je Francija imela mimo občutkov bojnega tovarištva tudi politične, gospodarske in kulturne interese v njej, včlenila pa jo je tudi v strateške načrte na Balkanu in v širšem arealu. Temu namenu je stregel francosko-jugoslovanski pakt, ki sta ga državi sklenili 11. novembra 1927. leta.

Na gimnazijah v Sloveniji je 1925. leta v nižjih razredih francoščina nadomestila nemščino kot tuj jezik, zakon iz leta 1929 pa jo je uzakonil kot predmet v vseh razredih. Na realkah so francoščino kot tuji jezik poučevali v vseh razredih že kar od šolskega leta 1919/20.⁸

Na mladi ljubljanski univerzi so bili začetki romanistike, predvsem francistike, skromni. Položaj se je spremenil, ko je konec leta 1920 prišel nanjo za lektorja francoščine Francoz Lucien Tesnière, ki je študiral na pariški Sorbonni, na univerzah v Leipzigu in na Dunaju ter še na nekaj francoskih visokih šolah. Po vojni je bil prevajalec pri francoskem zastopstvu v mednarodni komisiji za izvedbo plebiscita na Koroškem, po njem pa se je ustalil v Ljubljani. V njej se je na moč posvetil znanstvenemu delu, hkrati pa je odlično organiziral francoski institut (L'Institut français), ki je bil med vojnoma žarišče francoskega kulturnega delovanja v Ljubljani. Njegova moč je segla tudi v notranjost Slovenije. Tako je spodbudil ustanovitev Francoskega krožka (Cercle Français) v Mariboru.⁹

O ustanovitvi Francoskega krožka v Mariboru so začeli razmišljati 1921. leta ali januarja 1922. Vsekakor je konec januarja pripravljalni odbor društva obvestil javnost, da snuje društvo, ki ima "namen širiti znanje francoskega jezika, poglobljati medsebojno spoznavanje in krepiti kulturne in prijateljske vezi med obema narodoma".¹⁰ Društvo bo ustanovilo francosko knjižnico in čitalnico, prirejalo bo predavanja, gojilo francosko konverzacijo na prijateljskih sestankih in odprlo tečaje francoščine. Enkratna vpisnina bo znašala šest dinarjev, letna članarina dvanajst dinarjev, za udeleževanje pouka francoščine v tečajih pa bo treba odšteti mesečno po petnajst dinarjev. Tečaji se bodo začeli 1. marca.

Člani pripravljalnega odbora so že pripravili pravila novega društva in jih predložili Pokrajinski upravi za Slovenijo v Ljubljani. Predsednica odbora je bila Marija Maistrova, soproga generala Rudolfa Maistra, podpredsednik dr. Josip Smodlaka, tajnika profesorja francoščine na realki (realni gimnaziji) Filip Gasparin in dr. Janko Kotnik, blagajničarki soproga državnega pravdnika dr. Mirka Grassellija in Anica Ašičeva, soproga notarja Ivana Ašiča, odborniki trije visoki častniki - Srbi - general Babić in polkovnika Stevanović in Draškić, mestni župan Viktor Grčar, ravnatelji srednjih šol - klasične gimnazije dr. Josip Tominšek, realke Jakob Zupančič in učiteljišča Matija Pirc, ter ravnateljica osnovne šole Antonija Štupca.

⁸Narte Velikonja: Razvoj šolske uprave. Slovenci v desetletju 1918-1928. Zbornik razprav za kulturno, gospodarsko in politično zgodovino. Ljubljana 1928, 720-21.

Josip Turk: Kultura. Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije. Ljubljana 1939, 185.

⁹Romanistika. Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani. Ljubljana 1969, 263.

Prijatelj Slovencev: Lucien Tesnière. (Pismo iz Montpelliera.) Slovenec 67 (1939) 133a, 14. VI., 8.

¹⁰Cercle français. Tabor 3(1922) 24, 29. I., 5.

Marija Maister, soproga generala Maistra,
predsednica Francoskega društva

Oddelek za notranje zadeve Pokrajinske uprave je "Pravila društva 'Cercle Français' (francoski krožek)" s sedežem v Mariboru potrdil z aktom št.6779 21. februarja 1922.¹¹ Prvi redni občni zbor je imelo društvo 17. marca 1922. Pravila so poleg že omenjenih temeljnih namenov obsegala še tale zanimiva določila:

"§ 3. V to svrho društvo

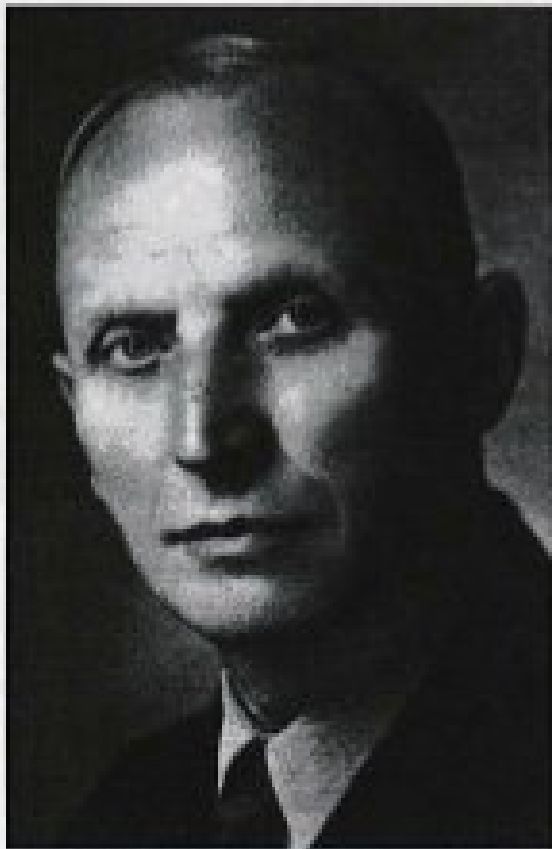
1. ustanovi francosko knjižnico in čitalnico;
2. prireja predavanja in goji francosko konverzacijo;
3. otvori in vodi francoske učne kurze;
4. deli in izposluje ustanove in podpore nastavnikom in dijakom, ki se žele udeležiti kurzov na Francoskem in se ondi izvežbati v francoščini;
5. prireja umetniške razstave in koncerte;
6. priznava nagrade za najboljše prevode iz francoščine v naš narodni jezik in naopak.

Društvo bo iskalo stikov s tuzemskimi in francoskimi društvi, ki imajo isti namen.

§. 4. Francoski učni kurzi se bodo ustanovili pod pokroviteljstvom društva 'Alliance française'."

¹¹Arhiv Republike Slovenije v Ljubljani. Fond Društvena pravila. Zap. št. 3905.

Posebej velja poudariti, da je društvo imelo v načrtu pripravljanje likovnih razstav in koncertov, torej prireditve, ki v začetku 20-ih let v Mariboru niso bile številne. Svoj načrt je res uresničevalo zlasti s sodelovanjem Ljudske univerze in Glasbene matice. Zanimiva je odločitev, da bo podpiralo pridobivanje štipendij dijakom in študentom, ki bi si želeli znanje francoščine in poznavanje francoske kulture razširiti v Franciji. Tečaje francoščine je podpirala L'Alliance française, ustanova francoske države, ki je z njo izza 1883. leta skušala večati svoj vpliv v tujini s propagiranjem francoskega jezika in kulture. V te procese so bili vključeni še francosko ministrstvo za prosveto, francoska ambasada v Beogradu ter francoska konzulata v Ljubljani in Zagrebu.

Prof. dr. Janko Kotnik, član Francoskega krožka
in predsednik Angleškega društva

Na prvem rednem občnem zboru je bil izvoljen takle društveni odbor: predsednica je ostala Marija Maistrova, soproga generala Rudolfa Maistra (v tej funkciji je v društvu bila do svoje smrti 1938. leta), podpredsednik dr. Josip Smodlaka, tajnik prof. Filip Gasparin, blagajničarka soproga dr. Mirka Grasellija, knjižničar prof. dr. Janko Kotnik, ki je to funkcijo in še druge v društvu opravljal dolga leta, odborniki pa so bili polkovnik Draškić, Anica Ašičeva, ravnateljica osnovne šole Antonija Štupca in major Mario Grizold, doma s Smolnika na

Pohorju. Preglednika računov sta bila inž. Janko Kukovec (ta je bil do druge svetovne vojne zelo uspešen predsednik mariborske Ljudske univerze) in sodni svetnik dr. Janko Sernec. Predsednica Marija Maistrova je bila ugledna narodna dama (tako so imenovali soproge odličnikov, politikov, gospodarstvenikov in kulturnikov, ki so odmevno delovale v narodnih ali humanitarnih društvih). Dobro je govorila francosko. Jezika se je naučila na višji dekliški šoli v Ljubljani, edini slovenski višji izobraževalni ustanovi za dekleta na prelomu 19. in 20. stoletja. Kasnejšemu soprogu generalu Rudolfu Maistru je bila z znanjem francoščine v pomoč, kadar je moral po prevratu kontaktirati z antantnimi častniki.¹²

Po njeni smrti 1938. leta je postal predsednik mariborskega Francoskega krožka ugledni politik še iz avstro-ogrskih časov, bivši mariborski veliki župan, dolgoletni vladni zastopnik v Parizu in nato senator dr. Miroslav Ploj, "eden najboljših poznavalcev Francije in izredno vneti pospeševalec francosko-jugoslovanskega prijateljstva", kakor ga je označil mariborski nemški dnevnik *Mariborer Zeitung*. Podpredsednik krožka je bil od 1933. leta. Dotlej je od 1925. leta opravljal to njegovo funkcijo inž. Henrik Furrer, konzularni zastopnik Republike Francije v Mariboru, ki se je v krožku izkazal kot izvrsten organizator, režiser in igralec ter celo kot pisec francoskih dramskih besedil. Po njegovem odhodu iz Maribora 1933. leta je postal konzularni zastopnik Republike Francije v mestu mariborski odvetnik dr. Vinko Rapotec; ta je bil zveza med krožkom in francoskimi državnimi zastopstvi v Jugoslaviji, v krožku pa je opravljal tudi kakšne funkcije. V odboru krožka so se zvrstili mnogi prizadevni člani. Med njimi so bili najdelavnejši profesorji francoščine na mariborskih srednjih šolah - Filip Gasparin, dr. Janko Kotnik, Josip Karba, S. Vogelnikova, Josip Umek, Marija Kovač in Franc Krušič. Predvsem so vodili jezikovne tečaje in knjižnico, prof. Filip Gasparin pa je bil dolgoletni tajnik. Kot blagajničarja sta dalj časa delovala dr. Janko Kotnik in učiteljica Anica Špendalova. Dolgoletna ravnateljica dekliškega zavoda "Vesna" Marija Rapoc je bila leta odbornica; krožku je dajala za prireditve na razpolago dvorano v zavodu. Po smrti predsednice Marije Maistrove je postala ob predsedniku dr. Miroslavu Ploju podpredsednica krožka. Med odborniki so bili sodni svetnik dr. Janko Sernec in njegova soproga Boža, inž. Janko Kukovec, železniški uradnik Janko Goršič, V. Kunst, učiteljica meščanske šole Pavla Šone, odvetnik in občinski politik dr. Andrej Veble, A. Pinterjeva, sin generala Maistra inž. Borut Maister. Častni član krožka je bil prof. dr. Josip Tominšek, dolgoletni ravnatelj mariborske klasične gimnazije.

Potem ko je bil Francoski krožek v Mariboru ustanovljen, se je lotil temeljnih nalog: spoznavanja francoskega jezika, literature in kulture. Začel je zbirati članstvo. Ob koncu prvega poslovnega leta (1923) je štel 90 članov, do 1932 pa se je število podvojilo.¹³ Do leta 1939 se je povzpelo na 199 članov.¹⁴ Dobršen del članstva so bili ruski carski emigranti iz višjih krogov, ki jim je bila francoščina v domovini občevalni jezik.¹⁵

Vpisnina v krožek je sprva znašala 6.- dinarjev, letna članarina 12.- dinarjev, ustanovniki so plačali po 200.- dinarjev, dobrotniki pa po 1000.- dinarjev.¹⁶ Seveda se se pristojbine v kasnejših letih višale.

¹²Bruno Hartman. Rudolf Maister. (Znameniti Slovenci.) Ljubljana 1989, 26.

¹³Ob desetletnici mariborskega Francoskega krožka. *Slovenec* 60(1932) 84, 13. IV, 4.

¹⁴Bogata bilanca francoskega krožka. *Večernik* 13(1939) 72, 29. III, 4.

¹⁵Izjava prof. Josipa Karbe meni 5. novembra 1977.

¹⁶*Cercle français*. *Marburger Zeitung* 62(1922) 24, 29. I, 5.

Francoski krožek je društvene prostore s čitalnico in knjižnico dobil v pritličju klasične gimnazije (današnje Pravne fakultete v Mladinski ulici), nato na učiteljski v sosesčini (današnji osnovni šoli Bojana Illicha). Jezikovni tečaji so potekali na učiteljski, nato na realni gimnaziji ter na osnovni šoli v Cankarjevi ulici. 1932. leta si je krožek svoje prostore s knjižnico in čitalnico uredil v Grajski ulici 1, nato v Grajski ulici 5/I, Gregorčičevi 7, od 1935. leta pa jih je imel v Gregorčičevi ul. 4, v hiši poleg realne gimnazije.

Posebno skrb je krožek namenjal jezikovnim tečajem. Bilo jih je več vrst: začetniški, nadaljevalni in konverzijski. Za srednješolce so bili organizirani tečaji, v katerih so dopolnjevali in poglobljali znanje francoščine, ki so si ga pridobili v šoli. Za otroke od petih do desetih let (včasih tudi do dvanajstih) so vsako leto odprli francoski otroški vrtec, v katerem so si malčki ob pripovedovanju, igri, petju in plesu prisvajali francoščino. Otroški vrtec - skupina v njem je štela do dvajset malčkov - sta dolga leta zelo uspešno vodili Berta Vrečko, soproga zdravnika dr. Frica Vrečka, sanitetnega polkovnika, po končani vojaški službi ravnatelja mariborske bolnišnice, in Jekaterina Akaro (sama si je prisvajala plemiški priimek v francoščini D' Acaro), soproga nekdanjega carskega častnika in v Mariboru skromnega uradnika v finančni kontroli. Jekaterina Akaro je bila po mnenju prof. Josipa Karbe "odličen jezikovni pedagog".

Prof. dr. Sergej Vrišer, nekdanji ravnatelj mariborskega Pokrajinskega muzeja, je kot nižješolac obiskoval dijaške francoske tečaje, v katerih je bilo do dvajset tečajnikov. Za učitelje je imel prof. dr. Janka Kotnika, prof. Filipa Gasparina in Jekaterino Akaro. Po Vrišerjevi sodbi so si tečajniki razmeroma dobro prisvojili francoščino.¹⁷

Jezikovni tečaji so se oblikovali po željah, potrebi in namenu. Tako so se 1924. leta učili francoščine bančni nameščenci, 1929. pa so imeli interesenti neobvezna konverzijska snidenja v kavarni Astoria. Takrat sta nekaj časa delovala v Mariboru kot učitelja francoščine Jean Lavergne in soproga Gabrielle Lavergne.¹⁸ Ta je vodila francoski literarni krožek, skupaj s soprogo pa sta imela konverzijske tečaje. Te sta imela tudi podpredsednik krožka inž. Henrik Furrer in njegova soproga. Tečajnina je v tridesetih letih znašala po 40.- dinarjev na mesec, kar niti ni bilo malo, za dijake, za otroški vrtec in za dijaške dopolnilne tečaje pa po 30.- dinarjev. Število tečajnikov je nihalo. Tako jih je bilo 1923. leta 191, 1924. 99, 1925. pa je zdrknilo na komaj 39, nato pa se je položaj izboljšal. V tridesetih letih je bilo tečajnikov v letu 1935 193, 1937 84, 1938 87 in 1939 111.

Posebno so se krožkarji potrudili za francosko čitalnico in knjižnico. V letu 1923 so bile na razpolago članom tele francoske periodične publikacije: štirje dnevnik - *Le Temps*, *Le Journal des Débats*, *Le Journal*, *Excelsior*, tednik *L'Opinion*, revije *La Revue des deux Mondes*, *La Revue de Paris*, *Mercure de France*, *Le Correspondant*, *L'Illustration*, *Fémina*, *Lecture pour Tous* in *Je sais Tout*. O umetnosti so poročale revije *La Gazette des Beaux - Arts*, *L' Art et les Artistes*, *Art et Décoration*, knjižnica pa je štela "nad 500 modernih francoskih knjig".¹⁹ Vodstvo krožka je javnost opozarjalo na informacije, ki jih je v njegovi čitalnici mogoče dobiti z različnih področij, hkrati pa je z vabilom iz leta 1926 odstrlo zanimive plati javnega življenja v Mariboru: "Naše kavarne so slabo založene s francoskimi listi. Cercle pa jih ima lepo vrsto in vrhu tega še zbirko revij, ki jih pri nas sicer ne dobiš. Ker je širjenje francoske kulture za nas tudi

¹⁷Izjava prof. dr. Sergeja Vrišerja meni 14. oktobra 1997.

¹⁸Izvestja Državne realke v Mariboru za šolsko leto 1929/30. V Mariboru 1930, 2.

¹⁹Cercle français. *Stráža* 15(1923) 108, 24. l.

nacionalno zelo važno, bi bilo treba posvetiti temu društvu vso pozornost, ki jo po pravici zasluži. Zato naj vsi, ki cene francosko kulturo, to dedinjo starih kultur in duševno mater moderne Evrope, posetijo občni zbor našega lokalnega francoskega ognjišča.²⁰

Število periodičnih publikacij v čitalnici se je z leti spreminjalo, zamenjali so se tudi nekateri naslovi. Tako se je prof. Josip Karba, ko je bil krožkov knjižničar med 1930 in 1937, spominjal, da so bile med revijanti na razpolago *Revue de Paris*, *Revue des deux Mondes*, *L'illustration*, *Fémina*, *Modeles d' Ouvrage*, *Art et Décoration*, edina znanstvena revija pa da je bila *Science et Vie*, od dnevnikov pa le vladni *Journal des Débats*, ki ga pa "nihče ni bral, ker je bil dolgočasen".²¹ Izbor revij je bil deloma prilagojen ženskemu delu članstva, kar je veljalo zlasti za revije o modi. Zanimivo je Karbovo pojasnilo, kako se je dopolnjevale krožkova knjižnica. Knjižničar je moral krožkovemu tajniku prof. Filipu Gasparinu predložiti spisek knjig, ki si jih je želel. Spisek so poslali v Pariz, kjer je pristojna vladna ustanova odbrala, kaj bo poslala v Maribor. Povprečno je knjižnica pridobila na ta način po šestdeset knjig, "ker so bile francoske oblasti škrte", se je spominjal prof. Josip Karba. Krožek pa je iz svojega denarja, iz članarine in darov poskrbel za dodatne knjižne nakupe, dobil pa je še kakšen knjižni dar, na priliko od Francoskega inštituta iz Ljubljane.

Prof. Josip Karba, knjižničar Francoskega krožka .

²⁰Francoska kultura v Mariboru. -*Tabor* 7 (1926) 84, 15..IV.,2.

²¹Gl. op. 15.

Knjižnico mariborskega Francoskega krožka so vodili od 1922-1927 prof. dr. Janko Kotnik, od 1927-1929 železniški uradnik Ivan Goršič, od 1929-1930 strokovna učiteljica na meščanski šoli Pavla Šonc, od 1930-1937 prof. Josip Karba, od 1937 do 1940 prof. S. Vogelnikova, nato pa do vojne prof. Josip Umek. Število knjižnih enot je bilo leta 1923 385, 1926 jih je bilo že približno 1000, 1929 1350 in 1932, ob desetletnici društva 1589. V desetih letih so člani prebrali 14.233 knjig iz knjižnice, v letu 1932 pa so imeli na voljo 19 periodičnih publikacij.²² Močno se je knjižnica obogatila 1938. leta, kar s 429 knjigami, tako da jih je bilo skupaj 2094. Leto kasneje jih je bilo 2155, 1941. leta, torej že po porazu Francije proti Nemčiji leto poprej, ko je zanimanje za francosko kulturo sicer popustilo, pa 2741 knjig.²³

Knjige so bile v društvenih prostorih v Gregorčičevi 4 spravljene v šestih knjižnih omarah. Priključena čitalnica je bila opremljena s šestimi pletenimi stoli in mizo. Knjižnica je vodila inventarno knjigo in abecedni listkovni katalog. V drugem desetletju krožkovega obstoja so člani prebrali poprečno po 1600 knjig na leto.

Društvo je začelo prirejati tudi predavanja. Po ohranjenih virih naj bi z nji-mi začel Lucien Tesnière, profesor francoske literature na ljubljanski univerzi. Januarja 1924 je bilo najavljeno, da bo imel v prvi polovici leta šest predavanj o razvoju francoske literature od njenih začetkov do sodobnosti. V francoščini so se naslovi predavanj glasili: *Les origines et la renaissance, Le grand siècle, Le siècle des philosophes, Le romantisme, Réalisme et Naturalisme, L' Époque contemporaine*.²⁴ Toda predavatelj je bil po zimskem semestru 1923/24 povabljen za profesorja na univerzo v Strasbourgu, tako da napovedanih predavanj v Mariboru skoraj zagotovo ni imel, vsaj vseh ne. Njegov naslednik v Ljubljani R. Martel pa je 14. junija 1924 predaval v dvorani mariborskega učiteljsišča o romanu Paula Mauranda *Lewis et Irene*, "romanu energije in moderne jeklene volje".²⁵ Naslednje leto je imel troje predavanj - o francoskih pesnikih, o vplivu francoske ženske na umetnost ter o Tuniziji, leto kasneje o južni Franciji in njenih mestih. Predavanja so poživile skioptične slike.

V prvih desetih letih delovanja krožka se je v njem zvrstilo 31 predavanj, ki so jih imeli Lucien Tesnière, R. Martel, lektor Marc Vey iz Ljubljane, R. Warnier, profesor za francosko literaturo z zagrebske univerze, pa tudi "odlični znanstveniki iz Pariza kot n.pr. prof. E. Haumont, G. Blondel in Léon Rey".²⁶ O čem so predavali, virov ni na razpolago. Tudi o predavanjih po letu 1932 nimamo kaj prida podatkov. Za 1936. leto vemo, da je bilo "pet francoskih predavanj", v letu 1937 jih je bilo četrto in 1938. leta troje.

Vsebinsko bogato je delovanje Francoskega krožka podprla mariborska Ljudska univerza. Od februarja 1926 do poletja je pripravila serijo predavanj, ki so obravnavala francosko preteklost in sodobnost. Uvedel jih je prof. dr. Ljudmil Hauptman z ljubljanske univerze, ki je obdelal politične in kulturne razmere na Francoskem od srednjega veka do osemnajstega stoletja. Tajnik Francoskega krožka prof. Filip Gasparin je "ob obsežni in pestri zbirki skioptičnih slik" prikazal francosko revolucijo. Mariborski profesor dr. Anton Dolar je govoril o Voltairu kot osrednji osebnosti francoskega razsvetljenstva, predsednik Ljudske univerze

²²Ob desetletnici mariborskega Francoskega krožka. *Slovenec* 60 (1932) 84a, 13. IV, 4.

²³Francoski krožek. *Jutro* 22 (1941) 52, 3. III., 7.

²⁴Cercle français. *Marburger Zeitung* 64 (1924) 17. I., 3.

²⁵Cercle français. *Straža* 16 (1924) 68, 13. VI., 3.

²⁶Ob desetletnici mariborskega Francoskega krožka. *Slovenec* 60 (1932) 84a, 13. IV, 4.

in odbornik Francoskega krožka inž. Janko Kukovec o Jeanu Jacquesu Rousseauju, prof. dr. Karel Zelenik s ptujske gimnazije pa o "francoski misli skozi stoletja". Mariborski profesor Viktor Gruntar je ob skioptičnih slikah predstavil francosko pokrajino in mesta, z več predavanji pa je prof. inž. arh. Rado Kregar z ljubljanske Srednje tehniške šole poročal o svetovni razstavi dekorativne umetnosti v Parizu leto poprej, 1925. Še posebej se je pomudil pri francoskem sočasnem gledališču, kar je za Maribor pomenilo bogato informacijo o gledaliških razvojnih smereh.²⁷

Nastop vrtca Francoskega krožka: Dvanajst mesecev (1938)
V zadnji vrsti vrtnarici: na levi Berta Vrečko, poleg nje na desni Anica Špendalova

Mariborski Francoski krožek je gojil tudi družabne prireditve - nastope francoskega otroškega vrtca (odlično sta jih pripravljali, tudi s priredbami literarnih predlog, voditeljici tečajev za malčke Jekaterina Akaro in Berta Vrečko) - imenovali so jih *fêtes infantines* -, čajanke, akademije in gledališke nastope. Na njih so nastopali recitatorji francoskih literarnih del - v glavnem srednješolci, pevci iz mariborskega gledališča ali tudi ljubiteljski pevci, ki so peli pretežno dela francoskih avtorjev, glasbeniki v komornih sestavah. Skorajda po pravilu so akademije sklenili s kakšno enodejanko ali odlomki iz večdejanek v francščini. Te prireditve so prirejali večinoma v dvorani Mestnega dekliškega zavoda Vesna v Aškerčevi ulici, ob desetletnici krožka pa so slovesno akademijo pripravili v Narodnem gledališču.

²⁷Bruno Hartman: Ljudska univerza v Mariboru 1922-1941 (tudi na Studencih in na Ptuju), Časopis za zgodovino in narodopisje 66=31 (1995) 1, 87.

Odrski nastopi so se začeli 1926. leta, ko je podpredsednik krožka in konzularni zastopnik Francije v Mariboru inž. Henrik Furrer pripovedoval "prešerno veselo zgodbo in izzval prisrčen smeh". 1928. leta so zaigrali neimenovano enodejanko Alfreda de Musseta, 1929. pa komedijo *Par un jour de pluie*, s katero so poželi veliko priznanje. Bržčas so prav z njo na povabilo ljubljanskega Francoskega inštituta (*L'Institut Français*) nastopili isto leto v ljubljanskem Narodnem gledališču.²⁸ Naslednji leti so uprizorili burko *Maitre Pathelin* in komedijo *Le cuvier*. Najmenitnejša je bila revija *Vez* (*Trait d'union*), ki jo je za akademijo ob desetletnici krožka napisal inž. Henrik Furrer in v njej tudi zelo uspešno nastopil. Ob njem se je proslavil tudi prof. Josip Karba (ta je nastopal več let zaporedoma in slovel kot izvrsten komik). Od igralk so bile pohvaljene Jekaterina Akaro, Anica Spendalova in Branka Rasbergerjeva, kasnejša poklicna igralka v mariborskem Narodnem gledališču. V naslednjih letih so nastopali dijaki z mariborskih srednjih šol z odlomki iz Labicheve veseligrice *Le Voyage de M. Perrichon* (1934) v režiji prof. dr. Janka Kotnika, 1938 pa z odlomki Molièrovega *Le bourgeois gentilhomme*. 1937. leta je krožek pripravil celovečerni koncert francoskega violinista Roberta Soëtensa.

Mariborski Francoski krožek so obiskovali francoski gostje, zlasti konzularni in diplomatski zastopniki. Krožek je sprejel bivšega francoskega poslanika v Beogradu Clémenta Simona, B. Lagarda in A. Boissiera s francoskega konzulata v Zagrebu, francoskega konzula iz Ljubljane E. Neuville, pa tudi glavnega tajnika *Alliance française* Paula Labela iz Pariza, skupino članov geografskega društva iz Lilla pod vodstvom prof. A. Lemana ter glavnega tajnika združenja *Les amitiés catholiques françaises a l'Etranger* E. Beaupina.

Po 1932. letu sta krožek in mesto obiskala francoski konzul v Ljubljani G. Remérand in lektor francoskega jezika na ljubljanski univerzi Jean Lacroix. Novi francoski konzul v Ljubljani je 1933 osebno izročil predsednici Mariji Maister francosko odklikovanje Njhan Istikar za njeno prizadevno povezovanje Maribora s francosko kulturo. 1935. leta sta prejeli francosko odlikovanje - akademske palme (*Palmes Académiques*) za kulturno delovanje Berta Vrečko in Jekaterina Akaro za uspešno vodenje francoskega otroškega vrtca.

Kasneje je francoske institucije vse bolj zastopal francoski konzularni predstavnik v Mariboru domačin odvetnik dr. Vinko Rapotec, sam član in odbornik krožka. Ta je podeljeval mariborskim srednješolcem, ki so se posebno dobro učili francoščine, knjige in priznanja, ki jim jih je namenila francoska vlada. Ljubljanski Francoski inštitut je konec tridesetih let podaril izbrane francoske knjige tudi Študijski knjižnici, Pedagoški centrali in srednješolskim knjižnicam.

Po svoji plati je za protokolarne stike skrbel tudi Francoski krožek sam. Njegovi zastopniki so se 1937. v Ljubljani udeležili sprejema novega francoskega poslanika v Jugoslaviji grofa R. de Dampierre, v Beogradu pa shoda vseh francoskih krožkov v Jugoslaviji.²⁹ Šest članov se je udeležilo tudi potovanja na svetovno razstavo v Parizu 1938. leta.

Ko je nemška vojska 1941. leta okupirala Maribor, so nacistične oblasti odpravile slovenska društva in njihove knjižnice. Tako je bila zasežena tudi knjižnica mariborskega Francoskega krožka. Njene knjižne zaloge so spravili v skladišča zaplenjenih knjig, nato pa odpeljali v Gradec, kjer so jih uskladiščili v Štajerski

²⁸ Zehnjähriges Jubiläum des "Cercle français" in Maribor. *Mariborer Zeitung* 72(1932) 89, 3. IV. 5.

²⁹ Med vojnama so bili francoski krožki v Sloveniji poleg Maribora še v Celju (1923), Novem mestu (1922), Trzinu (1928), Ormožu (1931), Murski Soboti (1932) in na Ptuj. Gl. Arhiv Republike Slovenije v Ljubljani. Fond: Društvena pravila.

deželni knjižnici. 1945. leta so bile te knjige že maja repatriirane v Maribor, v mestni grad. Tam so jih sortirali glede na lastništvo, ugotovljeno po žigih v knjigah. Vrnjene naj bi bile predvojnim lastnikom, tudi društvom.³⁰ Ker se Francoski krožek po vojni ni obnovil, so po tedanjih določbah prešle njegove nekdanje knjige v last Študijske knjižnice v Mariboru, kar se je zgodilo leta 1966.³¹ Ta jih je inventarizirala in na novo signirala. V posebni inventarni knjigi je bilo popisanih 1374 del. Od zadnjega štetja krožkovskega knjižnega fonda pred vojno (2741 zvezkov) se je ta torej prepolovil. Uničen ali izgubljen je bil z zanikrnim skladiščenjem in odvažanjem, menjal pa je tudi lastnike. Tako je bilo iz zbirnega skladišča zaplenjenih knjig 5. oktobra 1941 dodeljenih preko vrste romanističnemu seminarju graške univerze 132 francoskih knjig, ki so jih morda odbrali iz fondov mariborskega Francoskega krožka.³²

Med ohranjenimi knjigami je tudi originalni abecedni avtorski katalog knjižnice mariborskega Francoskega krožka izpred vojne. Z njim in z novim inventarnim katalogom je mogoče rekonstruirati njene predvojne fonde. Bili so bogato informativni. Zajemali so kompletna ali izbrana dela francoskih klasikov, romantikov, realistov, naturalistov in modernistov ob prelomu 19. in 20. stoletja. Dopolnjeni so bili z antologijami piscev posameznih obdobj. Razmeroma bogata je bila zbirka francoskih dramatikov. Knjižnica je bila dobro založena z deli francoske literature iz časov med vojnama (zastopani so bili avtorji kot na primer Paul Claudel, Marcel Proust, Georges Duhamel, André Malraux, Roger Martin du Gard, André Maurois, Marcel Prévost, Anatole France, Pierre Loti, Jules Romains, Jean Giraudoux, Colette). Res je bilo poleg tudi raznega lažjega berila, ki je dobri ženskem bralstvu (kakor je o tem delu knjižnice sodil prof. Josip Karba), kar pa je bilo glede na članstvo razumljivo in potrebno. Na razpolago so bili učbeniki francoskega jezika, krestomatije literarnih besedil, francoske literarne zgodovine, pa tudi turistični priročniki za potovanja po Franciji. Dosti je bilo literature o francoski preteklosti, zlasti o prvi svetovni vojni in času po njej, o političnem položaju v Evropi in po svetu. Kar nekaj del je govorilo o francoski glasbi in likovni umetnosti, zanimive pa so bile najsodobnejše knjige o psihologiji in sociologiji. Takšna, kakršna je bila, je knjižnica Francoskega krožka v Mariboru dobro služila svojemu namenu.

Skromno ohranjeni viri o nastanku in delovanju Francoskega krožka v Mariboru nam vendarle v obrisih kažejo njegovo podobo in vsebino. Njegov glavni namen je bil seznanjati Mariborčane s francosko literaturo in kulturo, pa tudi s francosko državo in njeno vlogo v svetu po prvi svetovni vojni. To je bilo kajpada v interesu francoske države, zato ga je s svojimi institucijami - predstavniškimi, s Francoskim inštitutom v Ljubljani in z L'Alliance française v Parizu - podpirala tako, da je njegovo knjižnico zalagala s francosko literaturo, pripravljala predavanja o Franciji in njeni kulturi, navezovala protokolarne in družabne stike z njim. Tako je izpodmikala tradicionalno vsiljujoči se vpliv nemške kulture v mestu in hromila moč nemške nacionalne politike.

Krožek je imel vodstvo, ki je izhajalo iz tistega dela slovenskega meščanstva, ki se je francoski kulturi posebno odprlo. Organizacijsko in pedagoško delo v njem pa so v veliki večini opravljali srednješolski profesorji in učitelji.

³⁰ Ivanka Žmavc-Baran: Mariborska Študijska knjižnica iz razpada v obnovo. Knjižnica 19(1975) 1-4, 11-23.

³¹ Poročilo o delu Študijske knjižnice v Mariboru za leto 1966, 5-6. Arhiv Univerzitetne knjižnice Maribor.

³² Delovodnik transportne službe (Steirischer Heimatbund Marburg?). - Ms 543 Univerzitetna knjižnica Maribor, zap. št. 336.

Medtem ko je bila pod Avstrijo v Mariboru angleščina pogojno obvezni predmet le v zadnjih treh razredih višje realke, je med vojnami, v Jugoslaviji, niso poučevali na nobenem mariborskem šolskem zavodu. Poučevali so jo samo zasebni učitelji. Znan je primer mariborskega nemškega podjetnika, lastnika parnega mlina v Melju Rudolfa Franza, ki je svojim trem hčeram, ki so se šolale po angleških internatih, po prvi svetovni vojni priskrbel angleško guvernanto. Ta je poučevala angleščino tudi pri nekaterih mariborskih družinah.³³

Spričo tesnejših odnosov med Francijo in Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, pa tudi zaradi večje podjetnosti Francozov, ki so delovali v Sloveniji, so v Mariboru že 1921. leta ustanovili Francoski krožek, ustanovitev Angleškega društva pa se je zakasnila za dobro leto. O delovanju društva arhivskih dokumentov ni, ker so bili uničeni med okupacijo 1941-45. O njem si je mogoče ustvariti podobo iz poročil po časnikih iz časov, ko je obstajalo, pa s pričevanji nekaterih nekdanjih odbornikov ali njihovih sorodnikov.³⁴

Na mladi ljubljanski univerzi je bila stolica za germanistiko ustanovljena 1920. leta, ko je bil za docenta umeščen dr. Jakob Kelemina. Ves čas med vojnami so si na ljubljanski univerzi prizadevali za stolicu za angleški jezik in književnost, a je država finančno ni omogočila.³⁵ Pač pa je 1921. leta nastopila službo na ljub-

Dr. Franc Toplak, zdravnik in porodničar,
predsednik mariborskega Angleškega društva

³³ Izjava Vere Gniuske, upokojene učiteljice, katere starši so stanovali v neposredni sosesčini Franzove vile na Meljski cesti 19. Otroci so se dobro poznali.

³⁴ Akademski slikar prof. Ivan Kos (4. novembra 1977), prof. Ivan Šumljak (2. decembra 1977), učiteljica Vera Gniusek (18. december 1997) in prof. dr. Manica Špendal (24. junija 1998).

³⁵ Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani. Ljubljana 1969, 266.

ljanski filozofski fakulteti lektorica za angleščino Fanny S. Barkworth Copeland, ki je tja do izbruha vojne 1941. leta tudi vneto skrbela za poglobljene slovensko-britanske stike. Z Jugoslovani se je povezala že pred prvo svetovno vojno, sodelovala z njimi politično, na mirovni konferenci v Parizu 1919. pa je bila zaposlena pri jugoslovanski delegaciji.³⁶

Kaže, da je bilo s prizadevanjem Copelandove ustanovljeno Jugoslovensko društvo za proučevanje angleškega jezika v Ljubljani. Njegova pravila so bila potrjena 1. februarja 1922.³⁷

V drugi polovici 1922. leta so se za ustanovitev Angleškega društva (tako so ga sprva na kratko imenovali) odločili tudi v Mariboru, najbrž prav tako na pobudo Fanny S. Barkworth Copelandove. Pripravljalni odbor pod vodstvom zdravnika ginekologa dr. Franca Toplaka³⁸ je sestavil pravila "po vzorcu sestrškega društva v Ljubljani".³⁹

Namen društva je bil gojiti kulturne stike z "anglosaškim svetom in ga seznaniti z našimi težnjami. Prijateljstvo anglosaškega plemena je v današnjem svetovnem položaju za nas Jugoslovane nepremisljivega pomena, zlasti tudi za težko okrnjeno Slovenijo".

Društvena pravila je potrdila Pokrajinska uprava za Slovenijo, oddelek za notranje zadeve 28. novembra 1922 z opravilno številko 42019.

Ime društva je bilo nekoliko drugačno, kot ga je imelo ljubljansko: Društvo prijateljev angleškega jezika in prosvete v Mariboru ali Society of the Friends of English Language and Culture in Maribor, medtem ko se je ljubljansko imenovalo Jugoslovensko društvo za proučevanje angleškega jezika ali Yugoslav Society for the Study of English. Mariborsko društvo so na kratko označevali za Angleško društvo, od tridesetih let dalje pa kar za Angleški klub, dasi je uradno ime obdržalo do okupacije 1941.

Pravila mariborskega društva so v 2. členu nalagala članstvu tole:

"a) skrbeti za vežbanje svojih članov v angleškem jeziku s prirejanjem učnih in konverzacijskih tečajev ter s prirejanjem predavanj in zabave;

b) vzdrževati knjižnico in čitalnico;

c) gojiti kulturne stike z anglosaksonskim kulturnim svetom v smislu proučevanja njegovega duševnega, umetniškega in gospodarskega življenja; v to svrhu stopi društvo lahko v zvezo z enakimi društvi in organizacijami;

d) prizadevati si, da se anglosaksonski svet spozna s slovenskimi, odnosno jugoslovenskimi kulturnimi napravami in težnjami."

Prvi društveni predsednik in nato edini častni član je bil odvetnik dr. Josip Rapoc, ki je bil društvu tudi mecen.⁴⁰ Z znanjem angleščine je bil poleg dr. Pavla Turnerja v prevratnem času prevajalec za angleščino pri Narodnem svetu za Štajersko.

³⁶ Slovenski biografski leksikon. I. Ljubljana 1925-1932, 84-5.

³⁷ Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana. Fond Društvena pravila, zap. št. 3926.

³⁸ Dr. Franc Toplak (1885-1971), doma iz Brengove pri Sv. Antonu v Slovenskih gorah, je po odlično opravljeni klasični gimnaziji v Mariboru študiral medicino na češki univerzi v Pragi in promoviral 1911 kot prvi slovenski medicinec. Po specializaciji v Ljubljani in v Pragi je 1921 odprl zasebno ordinacijo za ginekologijo in porodništvo, deloval pa je tudi v mariborski bolnišnici. Znal je sedem jezikov, med njimi tudi angleščino.

³⁹ Angleško društvo. Tabor 3 (1922) 280, 12. XII., 3.

⁴⁰ Dr. Josip Rapoc se je rodil v Mariboru 6. julija 1881, maturiral na mariborski klasični gimnaziji 1900, nato študiral pravo. 6. februarja 1919 je postal odvetnik v Mariboru, kjer je umrl 15. junija 1954. Bil je polglot in sodni tolmač za več jezikov.

Po ustanovitvi društva sta začela delovati dva tečaja angleščine (potekala sta v stavbi višje realke, v kateri je danes Prva gimnazija) - eden za začetnike z nemškim učnim jezikom, drugi konverzijski. V jeseni 1923 se jima je pridružil še začetni tečaj s slovenskim učnim jezikom. Učnina je znašala za dijake 30 dinarjev, za odrasle 40 dinarjev na mesec.

Društvo je dobilo svoje prostore v Mestni gospodinjiski in ženski obrtni šoli Vesna v Aškerčevi ulici, ki jo je vodila predsednikova sestra Marija Rapoc. V Aškerčevi ulici, ki je bila nekoliko odročna, je društvo delovalo do 1939. leta, ko se je preselilo v Gregorčičevo ulico 12, v "nove, reprezentativne prostore."⁴¹

V Vesni se je društvo le počasi razvijalo. Predsednik dr. Franc Toplak, ki je nasledil dr. Josipa Rapoca, je razlog videl v "pomanjkanju kadra in angleščine veščih oseb iz širše javnosti, kar ovira večji napredek društva". V društveni sobi je bilo 1924. leta na voljo le troje angleških periodičnih publikacij: dnevnik *Daily Telegraph*, tednik *The Graphic* in mesečnik *The nineteenth Century*, ki jih je društvo prejelo od britanske vlade s posredovanjem britanskega konzulata v Zagrebu. Sila počasi se je oblikovala društvena knjižnica, ki je zanjo nakupovalo knjige društvo samo. Do pomladi 1926 jih je bilo v knjižnici komaj sto, a so "vzbudile občudovanje gospe Copeland o priliki njenega poseta v Mariboru".

Od 1925. do 1936. leta je bil društveni predsednik dr. Franc Toplak, ki je imel v odboru zelo prizadevne sodelavce - podpredsednika prof. dr. Janka Kotnika z državne višje realke, tajnika višjega državnega pravdnika dr. Mirka Grassellija, blagajnika ravnatelja višje realke prof. Jakoba Zupančiča, knjižnico pa je sila skrbno urejal in vodil do okupacije 1941. leta železniški uradnik Edo Gniusek, ki si je kot diplomirani učitelj prebral službo iz šolstva na železnico.

Društvo je spočetka šteloz razmeroma malo članov - okrog sto, v kasnejših letih se je vzdignilo na sto petdeset. Predvsem se je posvečalo uku angleščine. Začetna tečaja sta vodila prof. dr. Janko Kotnik in Mr. Gross, po rodu avstrijski Nemec, nadaljevalnega in konverzijskega pa nekaj let Anglež iz Londona Charles Parmenter.⁴² Število tečajnikov ni bilo kaj veliko. V letu 1925 je pripravljali tečaj, ki ga je vodil prof. dr. Janko Kotnik, obiskovalo 28 članov, konverzijskega pod vodstvom Charlesa Parmenterja pa le 12 članov.⁴³

Velik kulturni naboj je imela društvena namera, da bo poskrbelo za angleško-slovenski in slovensko-angleški slovar, ki ga Slovenci dotlej še niso imeli. Načrtovali so šeststo strani obsegajočo knjigo. Stroške zanjo so predvideli v višini 100.000 takratnih dinarjev. Za pisca obeh slovarjev so izbrali prof. dr. Janka Kotnika. Kljub dobri želji pa namera ni bila uresničena.

Društvo je povezovalo članstvo z različnimi, sprva skromnimi prireditvami. Vsako leto je prirejalo čajanko v angleškem slogu (five o'clock tea), s predavanji (na primer Copelandove iz Ljubljane), recitacijami in glasbenimi nastopi. Prirejalo je tudi izlete, 1926. leta na primer v mežiški rudnik, ki je bil takrat v britanskih rokah. Glavni ravnatelj rudnika George Bargate je izletnikom omogočil ogled rudniških naprav. Društvu pa je pomagal tudi drugače, denimo z denarjem.⁴⁴

Društvo se je bržčas zgledovalo po učinkovitem mariborskem Francoskem krožku, ko se je lotilo gledališke uprizoritve. Prvi "poizkus angleške oderske uprizoritve v Mariboru" je bila sijajna veseloigra 'Dragi rajniki' 1930. leta.⁴⁵

⁴¹ Lepa slovesnost v Angleškem klubu. - Večernik 13(1939) 100, 3. V, 4.

⁴² Društvo prijateljev angleškega jezika in prosvete v Mariboru. - Tabor 7 (1926) 292, 25. XII., 4.

⁴³ Angleški krožek. - Slovenec 54 (1926) 65, 19. III, 5.

⁴⁴ Angleški krožek v Mariboru. - Jutro 10 (1929) 50, 28. II., 5.

Prisrčno slovo v Mežici. - Jutro 20 (1939) 131, 8. VI., 3.

⁴⁵ Prva angleška predstava v Mariboru. - Slovenec 58 (1930) 74, 30. III., 6.

Žig v knjigah Društva prijateljev angleškega jezika in prosvete v Mariboru

Deset let svojega obstoja je društvo počastilo s slovesno akademijo v mariborskem Narodnem gledališču 10. maja 1933. Dvorana je bila polna izbranega občinstva; med njim so bili odličniki britanski konzul Russel Macras iz Zagreba, okrajni glavar dr. Marko Ipavc, mestni poveljnik general Stevan Hadić, mestni župan dr. Franjo Lipold, predsednik okrožnega sodišča dr. Franc Žiher in predsednica Francoskega krožka Marija Maistrova. Dijaški orkester pod vodstvom skladatelja prof. Karla Pahorja je zaigral britansko in jugoslovansko himno. Slavnostni govornik je bil prof. dr. Janko Kotnik. Najprej je v angleščini, nato pa v slovenščini opisal zgodovino spoznavanja angleščine in angleške kulture v Mariboru, potem pa se pohvalil z uspehi društva. Podčrtal je, da si je v minulih desetih letih pridobilo manjše ali večje znanje angleščine okrog tristo ljudi. Člani so imeli na voljo "krasno knjižnico", udeleževali so se lahko društvenih družabnih prireditev. Društvo je poskušalo "seznanjati v okviru svojih možnosti tudi anglosaški svet o naših težnjah, se pravi slovenskih, jugoslovanskih in tudi mariborskih, in našem življenju". S posebnimi pismi so zbrane pozdravili veleposlanika Velike Britanije in Združenih držav Amerike v Beogradu ter ameriški konzul v Zagrebu, kar si je društvo štelo v posebno čast. Zlasti je bilo dobro sprejeto "prisrčno in obširno pismo ameriškega veleposlanika Princea," ki je govorilo "o pomenu angleščine kot svetovnega občevalnega jezika". V koncertnem delu so nastopali vokalni in instrumentalni solisti in ansambli ter peli pesmi tudi v angleščini. Slovesnost so zaključili s predstavo 2. prizora III. dejanja Shakespearove tragedije Julij Cezar v angleščini.⁴⁶

Proslava desetletnice je bila primerna sklenitev društvenega pionirskega obdobja. Njegovo delovanje od 1933. leta do okupacije 1941 je že potekalo v razmerah, ki jih je opredeljevalo spreminjanje političnih in kulturnih tokov ne samo v Evropi, pač pa tudi po svetu.

⁴⁶ Proslava pomembnega kulturnega dela. *Slovenec* 61 (1933) 108a, 12. V., 4.

Velika Britanija se je začela zlagoma bolj zanimati za Jugoslavijo kot protitež naraščajoči moči nacistične Nemčije in fašistične Italije, kar je nazorno opisal vojaški obveščevalec, Slovenec polkovnik Vladimir Vauhnik.⁴⁷ Posredno je Velika Britanija s svojimi diplomatskimi predstavniki in institucijami usmerila pozornost tudi na Jugoslavijo in zato okrepila svoj prijazen odnos so mariborskega Angleškega društva. Velika Britanija je 1934. leta ustanovila British Council (Britanski svet), organizacijo, ki naj bi širila vednost o njej in znanje angleščine ter poglobljala kulturne stike med seboj in tujino v prid Commonwealthu. V ta namen je podeljevala štipendije, odpirala britanska informacijska središča s knjižnicami ter prirejala jezikovne tečaje, predavanja in filmske predstave. V Zagrebu je bila ustanovljena Britanska čitalnica; ta je bila Mariboru najbližje in čez njo so potekale nove vezi med britansko kulturo in Angleškim društvom v Mariboru.

Toda pozitivnih učinkov britanskega zanimanja za Jugoslavijo mariborski Angleški klub, kakor se je društvo vse bolj imenovalo, dasiravno je uradno še zmeraj nosilo prvotno ime, ni bil takoj deležen. Prav nasprotno: na občnem zboru 1935. leta je društvo ugotovilo, da se je "v letih vsesplošne gmotne in duševne stiske naenkrat znašlo sredi velikih težav". Število udeležencev tečajev angleščine se je občutno znižalo. Zagrebški konzulat je društvu obljubil za tekoče poslovno leto le dvoje(!) predavanj britanskih ali ameriških poklicnih predavateljev. Britanska vlada je društvo podpirala zgolj z brezplačnim pošiljanjem enega samega časnika - Timesa. Društvo se je sicer postavljalo s svojo knjižnico, ki je takrat štela 561 knjig. Zanimivo pa je, da je bilo med njimi več kot 200 recenzijskih izvodov, ki jih je prejemale Mariborska tiskarna in jih je društvu podaril njen ravnatelj Stanko Detela.

V društvu je bilo vodstvo v glavnem še isto - predsednik dr. Franc Toplak, podpredsednik prof. dr. Janko Kotnik, tajnik akademski slikar prof. Ivan Kos, blagajnik veroučitelj na realni gimnaziji prof. Ivan Bogovič, v nadzornem odboru pe je bil član tudi prof. dr. Milan Grošelj, klasični filolog, takrat profesor na mariborski klasični gimnaziji, kasneje pa univerzitetni profesor in akademik. Knjižnico je še vseskozi urejal in vodil Edo Gnušek. Viden član društva je bil vadniški učitelj Anton Osterc, po sodbi Mladena Tancerja "ob dr. Žgeču najmarkantnejši predstavnik radikalnega mladinoslovja na Slovenskem". Kot sourednik pedagoške revije Popotnik, ki je dolgo izhajala v Mariboru, je zanj prevedel iz angleščine vrsto strokovnih člankov.⁴⁸ Še vidnejši je bil Ivan Šumljak, meščanskošolski učitelj, vsestransko razgledan pedagog, planinec, ki je zlasti znan po tem, da je zasnoval Slovensko planinsko pot (Slovensko transverzalo). Angleščine se je sam naučil, v Angliji pa je opravil izpit o njenem znanju. Vsaj desetkrat je potoval v Anglijo, jo spoznaval, predaval o Sloveniji in Mariboru in navezal prijateljske stike z mnogimi Angleži. V mariborskem Angleškem društvu je s prof. dr. Jankom Kotnikom vodil jezikovne tečaje.⁴⁹

V društveno življenje sta organizacijsko posegla še odvetniški pripravnik Odon Šorli in francoski konzularni zastopnik dr. Vinko Rapotec, begunec iz Nabrežine, praški doktor prava in poznavalec jezikov.⁵⁰

⁴⁷ Vladimir Vauhnik: *Memoiren eines Militärattachés*. Buenos Aires 1967, 172-173.

⁴⁸ Mladen Tancer: V spomin Antonu Ostercu. - Zbornik za zgodovino šolstva. Šolska kronika. 25(1992) 187-189.

⁴⁹ Prof. Ivan Šumljak - sedemdesetletnik. - Planine ob meji. Društveni letopis 1966-1969. Maribor 1969, 33-34.

Lepo je verjeti v škrate. - 7D (1980) 41, 9. X., 18-19.

⁵⁰ Primorski slovenski biografski leksikon. III. knjiga. Gorica 1986-1989, 139.

Edo Gniusek, železniški uradnik, knjižničar mariborskega Angleškega društva

1936. leto je pomenilo začetek vzpenjanja mariborskega Angleškega kluba. Število udeležencev jezikovnih tečajev je začelo naraščati; zlasti je poraslo zanimanje za angleščino in angleško kulturo med mladino, kar je bilo razumljivo spričo vse bolj napetega političnega vzdušja po Evropi. S posredovanjem British Councila si je za stalno učiteljico angleščine pridobil Miss Edith Oxley, ki je imela tudi precej zasebnih učencev iz mariborskih nemških družin, kar društvu ni bilo všeč.⁵¹ Klub je organiziral predavanja in večer ljudskih pesmi iz "vseh delov britanskega otočja", na katerem je nastopila pevka Ethel Lewis iz Londona.⁵² Ščasoma so prihajali predavat v klub lektorji angleščine z jugoslovanskih univerz, pa tudi predavatelji iz Velike Britanije. Predavali so o angleški književnosti, angleškem družabnem življenju, o angleških vzgojnih, gospodarskih in političnih problemih, o angleškem gledališču, likovni umetnosti, arheologiji, britanski ustavi in britanski skupnosti narodov. Predavanj so se udeleževali člani

⁵¹ O Društvu "Prijateljev angleškega jezika in prosvete." Spominski zapis Edo Gniuska iz leta 1947. Shranjen je v rokopisni zbirki Univerzitetne knjižnice Maribor.

⁵² Večer angleške narodne pesmi. • Slovenec 64 (1936) 41a, 19. II., 4.

društva in njegovi povabljenici. Klub je bil ponosen na svojo knjižnico; število knjig v njej se je povzpelo na 640,⁵³ ponujala pa je bralcem tudi nekaj angleških revij in časnikov.⁵⁴

Predsednik društva je po dr. Francu Toplaku postal prof. dr. Janko Kotnik (najbrž na občnem zboru 1936. leta). Potrudil se je, da je društvo dobilo nove prostore v Gregorčičevi ul. 12, torej v sosedstvu prostorov Francoskega krožka, bliže mestnemu središču. Preselitev konec aprila 1939 so proslavili s čajanko v zavodu Vesna, ki jim je 17 let nudit zavetje. Predsednik društva prof. dr. Janko Kotnik je pozdravil Miss Copelandovo, lektorico angleščine na ljubljanski univerzi, in visoko ocenil njene "dolgoletne zasluge za utrditev stikov med našim in angleškim narodom". Nato je Copelandova predavala o poglobitvenih potezah angleškega družinskega življenja po prvi svetovni vojni, o angleškem šolstvu in položaju ženske v angleški družbi.⁵⁵

Slovesnost je potekala v času, ko si je hitlerjevska Nemčija že prisvojila Avstrijo in razkosala Češkoslovaško in se pripravljala na vojno. Nemški rajh se je Mariboru približal na borih dvajset kilometrov. Nemška manjšina v mestu se je povečini okrenila k nacistični ideologiji in vse bolj dvigala glavo. Nemški rajh jo je podprl s tem, da je marca 1939 odprl v Mariboru na Glavnem trgu podružnico svojega konzulata v Ljubljani.⁵⁶ Angleški klub so začeli zapuščati njegovi nemški člani.

Mariborski Angleški klub si je naložil, da bo v sodelovanju z britanskimi institucijami pripravil počitniški tečaj angleščine, na katerem naj bi sodelovali tudi dijaki, študentje in profesorji iz Velike Britanije. Ko so v Mariboru uredili vprašanje nastavitve udeležencev (v Vesni, dijaškem domu in pri zasebnikih) so sredi junija 1939 že sporočili javnosti, da bo tečaj v Mariboru od 1. do 21. julija 1939.⁵⁷

Počitniški tečaj je bil namenjen predvsem jugoslovanskim učiteljem angleščine in dijakom, ki so se želeli posvetiti anglistiki, pa vsem, ki bi se želeli bolje seznaniti z britanskim kulturnim življenjem. Udeleženci so morali biti večji osnov angleščine. Delo v tečaju se je odvijalo v skupinah. V njih so se udeleženci seznanjali z angleškim leposlovjem in se usposabljali v govorjeni angleščini. Spoznavali so tudi ureditev in upravo Velike Britanije in Britanskega imperija. Posebna delovna skupina je imela nalogo preučiti možnosti za čim boljše širjenje vednosti o Veliki Britaniji in vzajemnih odnosov z Jugoslavijo.

Tečaj je potekal pod pokroviteljstvom Britanskega sveta iz Londona (British Council for Cultural Relations with Foreign Countries), vodstvo pa je bilo v rokah G. S. Frodshama, vodje izobraževanja pri Britanski čitalnici v Zagrebu. Poglavitni nosilci jezikovnega in literarnega pouka so bili lektorji angleščine z zagrebške in ljubljanske univerze, z le-te Miss Copelandova in Laurenson. Tečaja so se udeležili zastopniki Britanskega sveta iz podružnic po Jugoslaviji in univerzitetni učitelji angleščine z jugoslovanskimi univerz. Iz Velike Britanije se je tečaja udeležilo trideset študentov in profesorjev z univerz v Oxfordu, Cambridgeu, Londonu, Liverpoolu in Edinburghu.

⁵³ Prijatelji angleškega jezika. - Jutro 18 (1937) 43, 20. 11., 4.

⁵⁴ Ivan Šumljak mi je 2. decembra 1977 po spominu naštel tele angleške periodične publikacije, ki da jih je, včasih, pošiljal British Council: Times, Daily Telegraph, Manchester Guardian, Punch, Geographic Magazine

⁵⁵ Lepa slovesnost v Angleškem klubu. - Večernik 13 (1939) 100, 3. V., 4.

⁵⁶ Marjan Žnidarič: Prispevek k zgodovini Nemcev v Mariboru. - ČZN 54=19 (1983) 1-2, 228.

⁵⁷ Velika pridobitev za Maribor. - Slovenec 67 (1939) 135a, 16. VI., 7.

Tečaj je bil prvi takšne vrste v Jugoslaviji; na njem se je zbralo sto petdeset ljudi. Poslušali so predavanja, sodelovali na pogovorih o značilnostih britanskega življenja, o britanskih univerzah. Med drugim so zelo zavzeto razpravljali o ženski enakopravnosti. Vrstili so se koncerti, na katerih so nastopali mariborski, beograjski in britanski interpreti, družabni večeri in izleti v bližnjo in daljno mariborsko okolico - na Pohorje, Ptujsko Goro, na Ptuj, Rogaško Slatino, Kápele, Logarsko dolino in na Bled.

Tečaj je trajal od 3. do vključno 20. julija 1939. Obiskali so ga britanski konzul v Zagrebu Rapp, tiskovni ataše britanskega veleposlaništva v Beogradu Childs in dopisnik londonskega Timesa, ki je o tečaju poročal iz Maribora. Tečaj so spremljali tudi najvišji mariborski politični in kulturni predstavniki.

Med tečajem so potekale različne prireditve. Med njimi velja omeniti razstavo angleške knjige v knjigarni Vilka Weixla v Jurčičevi ulici, opozorila na angleške časnike, ki jih je bilo mogoče brati po mariborskih kavarnah ali jih kupovati po trafikah. Velik vtis na udeležence je naredilo skupno cirilmetodovsko kresovanje na mariborski Piramidi skupaj z Akademskim pevskim zborom iz Ljubljane.

Izlet udeležencev angleškega tečaja k Pohorskemu domu 19. julija 1939

Posebno učinkovito se je v potek tečaja in v propagando zanj vključil mariborski dnevnik Večernik, ki je pod urednikom Bojanom Ribnikarjem vsak dan poročal o dogajanjih na tečaju v slovenščini in angleščini. Objavil je pregled slovenske zgodovine v angleščini (A Survey of the History of the Slovenes) izpod peresa časnikarja Radivoja Reharja, pa tudi slovenska prevoda dveh pesmi udeleženca tečaja Charlesa Patricka Mc Ara z edinburške univerze.⁵⁸

⁵⁸ A survey of the History of the Slovenes. - Večernik 13 (1939) 159, 15.-16. VII., 3.

Uspeh in odmev angleškega tečaja sta bila izredna; o njem so poročali tudi britanski listi. Mariborčani so si obetali za naslednje leto nov tečaj s podvojeno udeležbo. Razgibano delovanje mariborskega Angleškega kluba je v letu 1939 privabilo v goste generalnega tajnika Britanskega sveta iz Londona in druge britanske odličnike, predvsem iz konzularne službe, predsednik kluba prof. dr. Janko Kotnik pa se je udeležil medklubske konference v Beogradu⁵⁹ in tam tudi sprejema predsednika Britanskega sveta lorda Lloyda.

Dejavnost kluba se je močno povečala. Pristopali so novi člani: domačim Židom, ki so bili včlanjeni že prej (industrialci Marko Rosner, Viljem Löbl, Viljem Freund), so se pridružili še nekateri, ki so iz Avstrije in Češkoslovaške pobegnili pred nacizmom. Najštevilneje pa je pristopala dijaška in študentska mladina, ki je tudi tako izražala svoj odpor do nacizma. Klub je moral odpreti dodatne tečaje angleščine, tako da sta imela prof. dr. Janko Kotnik in Ivan Šumljak polne roke dela. Britanski svet je mariborskemu Angleškemu klubu poslal na svoje stroške učitelja angleščine Petra Bougheya.⁶⁰ Vsi trije predavatelji so imeli kar 160 tečajnikov, Peter Boughey pa je imel tečaje angleščine še za mariborske bogoslovce, gojence zasebnih šol in natakarije.⁶¹ Velika Britanija in Združene države Amerike so tedaj zagotovile mariborskemu Angleškemu klubu tudi več periodičnih publikacij.

Največja klubova pridobitev so bili od januarja 1940 novi najeti prostori v pritličju Krekove 14, last konzularnega zastopnika Francije v Mariboru dr. Vinka Rapotca; preuredili in opremili so jih s pomočjo beograjskega britanskega konzulata. Obsegali so troje sob in bivališče Petra Bougheya. Klub je imel knjižnico z okrog 800 knjigami, čitalnico s periodičnimi publikacijami in radiom ter učilnico. Težišče klubskega dogajanja naj bi bilo v čitalnici, v kateri naj bi gostom stregel livrirani točaj. Dogajanje v klubu s čajankami naj bi predstavljalo kosček anglosaškega kulturnega in družabnega življenja.

Na občnem zboru februarja 1940 že v novih prostorih so ugotovili, da so imeli v minulem letu četvero predavanj, med njimi člana britanskega parlamenta Johnsona in lektorice Copelandove iz Ljubljane, za novo leto pa so jih načrtovali še več, med njimi Hughja Rutledgea o ekspedicijah na Mount Everest 1933. in 1936. leta.

Odbor je ostal v skoraj enaki sestavi, dopolnili pa so ga z dr. Vinkom Rapotcem in učiteljico Anico Špendalovo, ki je bila dolga leta v vodstvu mariborskega Francoskega krožka. Naprosili so jo, da je postala gospodinja kluba in skrbela za zadržano vzdušje v njem.

V jeseni 1940 se je od Maribora poslovil prof. dr. Janko Kotnik, predsednik Angleškega kluba in odbornik Francoskega krožka, ki si je več kot dvajset let prizadeval za to, da bi Maribor spoznaval francosko in anglosaško kulturo in jezik. Imenovan je bil za inšpektorja pouka modernih jezikov na srednjih šolah v državi s sedežem v ministrstvu za prosveto v Beogradu, kar je bilo zanj visoko priznanje.

Za predsednika mariborskega Angleškega kluba so tedaj izvolili odvetnika dr. Vinka Rapotca, konzularnega zastopnika Francije v Mariboru in predsednika

⁵⁹ V Dravski banovini, torej v Sloveniji, je bilo takrat četvero angleških klubov - v Ljubljani, Mariboru, na Ptuj in v še neugotovljenem kraju.

Gl. Mariborski Angleški klub med najstarejšimi v naši državi. - Večernik 2(1940) 21, 11. II., 4.

⁶⁰ Po vpisnici v registru mariborskega prebivalstva v Kraljevini Jugoslaviji, spravljenem pri Upravi enoti Maribor; se je Edward Peter Fletsher Boughey, po poklicu tehnik, rojen 21. novembra 1911 v Uppinghamu v Angliji, prijavil v Mariboru v oktobru 1939; leto dni kasneje je še bil v mestu.

⁶¹ Uspešno delo Angleškega kluba. - Slovenec 68 (1940) 34a, 11. II., 8.

mariborskega Rotary kluba. Tako so bile v njegovih rokah združene tri ugledne in vplivne funkcije.

V moskovskih arhivih je 1997. leta delegacija slovenskih arhivarjev naletela na nemško poročilo o ustanavljanju britanske špijonske centrale v Mariboru.⁶² Utegnilo bi biti povezano z razgibanim delovanjem Angleškega kluba ob izbruhu druge svetovne vojne in prihodu Petra Bougheya v Maribor. Z vsem tem bi utegnilo biti v zvezi predvojno delo Večernikovega časnikarja Radivoja Reharja, vsaj kolikor je mogoče sklepati iz njegovih izpovedi na povojnem procesu zoper njega leta 1948.⁶³ Preverjanje relevantnih dokumentov utegne odkriti zanimiv del mariborske preteklosti.

Vsekakor pa je nemška tajna državna policija (Gestapo) takoj po prihodu nemških čet v Maribor 1941. zasliševala v zvezi z delovanjem Angleškega kluba mnoge njegove člane, ki so bili nato izseljeni v Srbijo (med njimi družino Eda Gnijuška, Ivana Šumljaka in Anice Špendalove).

1941. leta so okupatorji mariborsko Društvo prijateljev angleškega jezika in prosvete prepovedali, zasegli njegovo imetje, tudi knjižnico. Iz delovodnika okupacijske transportne službe (Steierischer Heimatbunda?) je pod zaporedno številko 91 zapisano, da je bilo 18. novembra 1941 iz Angleškega kluba odpeljane v dveh voznjahl približno 1500 kilogramov različne literature.⁶⁴ Kakšna je bila ta literatura, ni mogoče ugotoviti, ker se niso ohranili njeni katalogi. Zadnje približne ocene o številu knjig (okrog 800) so bile z občnega zbora 1940. Kaj se je s knjigami natanko zgodilo, ni mogoče obnoviti. Del njih je bil z drugimi zaseženimi knjigami iz slovenskih knjižnic na okupiranem slovenskem Štajerskem odpeljan v Gradec, nato pa leta 1945 vrnjen. Do 1966. leta njihovo lastništvo ni bilo potrjeno, saj Angleški klub po vojni ni bil obnovljen. 1966. je bilo sklenjeno, da knjige Angleškega kluba po odločbi iz 1945. leta preidejo v last mariborske Študijske knjižnice. Zanje so v njej sestavili posebno inventarno knjigo, ki so vanjo med 7. januarjem in 8. septembrom 1966 vpisali 261 zvezkov večinoma z enotno signaturo 39780 in podštevilkami za posamični zvezek.

Velika večina ohranjenih knjig so izdaje znamenite nemške založbe Tauchnitz Edition iz Leipziga, ki je izza prve polovice 19. stoletja pošiljala na tržišče v malih osmerkah angleške in ameriške avtorje v izvirniku. Po vsej verjetnosti je te knjige kupovalo Angleško društvo samo. Manjše število ohranjenih knjig so izdaje britanskih in ameriških založb iz tridesetih let; te so bile bržčas darila britanskih in ameriških institucij. Večinoma gre za lažjo literaturo, med njimi mnoge detektivke.

Glede na vsebino ohranjenih knjig je mogoče pritegniti Ivanu Šumljaku, ki se je spominjal, da je bilo v knjižnici veliko leposlovja, pa ne kaj prida veliko strokovne literature. Tauchnitzeve izdaje obsegajo angleške klasike, med njimi celotnega Shakespeara, C. Dickensa, W. Scotta, pa tudi pisce iz sočasnosti kot na primer O. Wilda, J. Conrada, J. B. Priestleya, U. Sinclaira, J. Galsworthyja, T. S. Eliota, W. S. Maughama, H. G. Wellsa. Ohranjenih pa ni nič slovnice, slovarjev in jezikoslovnih del, ki bi jih vendarle kaj pričakovali. Domnevamo lahko, da so se porazgubili ob najrazličnejših pripetljajih med vojno viхро in po njej.

Iz skopega gradiva rekonstruirano delovanje Francoskega krožka in Društva prijateljev angleškega jezika in prosvete v Mariboru med vojnama nam kaže, da

⁶² Darka Zvonar Predan. Slovinci v moskovskih arhivih. - Večer 53 (1997)112, 17. V., 36.

⁶³ Drugi dan sodne razprave proti Bitenčevi vohunski skupini. - Slovenski poročevalci 9 9 (1948)89, 14. V, 3.

⁶⁴ Slovenske knjige med okupacijo. - Univerzitetna knjižnica Maribor, Ms 543.

sta kar zadovoljivo stregla svojemu osnovnemu namenu - seznanjanju Mariborčanov s francosko in angleško (in le skromno z ameriško) kulturo. S tem sta v zavesti dela mariborskih občanov odpirala širše kulturne razglede in z njimi segala čez dotedanje politično pogojeni primat nemške kulture. Nastanek obeh društev je bil uspešna povezava domačih zagnancev ter spodbudnikov iz francoskega in britanskega kulturnega kroga, delujočih v takratni Sloveniji ali njeji bližnjih Hrvaški in Srbiji. Mogoče je ugotoviti, da je bil Francoski krožek pri tem uspešnejši, kar je razložljivo s tem, da je bila francoščina znana vsaj v skromnih razsežnostih, so pa njeno prisotnost močno podpirali pouk francoščine na srednjih šolah in zanje akademsko usposobljeni učitelji francoščine, ki se jih je nabralo v dveh desetletjih kar nekaj. Z zagnanostjo in delavnostjo so poleg poučevanja francoščine skrbeli za knjižnico Francoskega krožka, opravljali zanj organizacijske posle in pripravljali programe njegovih prireditvev. Članstvo je bilo sicer družbeno slojevito, a vodilno jedro društva je bilo iz vrst slovenskega meščanstva, neopazen pa tudi ni bil delož ruske legitimistične emigracije. Krožek je bil povezan s francoskimi konzularnimi, diplomatskimi in znanstvenimi predstavniki v Sloveniji in Jugoslaviji. Francoske državne oblasti so krožek podpirale tudi gmotno, dasiravno ne zmeraj v obsegu, karšnega so si krožkarji želeli.

Pouk francoščine je potekal na več stopnjah; posebnost je bil francoski vrtec za najmlajše. Jezikovni pouk je bil obogaten z deklamacijskimi in glasbenimi elementi ter gledališčem v francoščini. Z njim se je krožek prikupil občinstvu.

Krožkova knjižnica je bila relativno bogata. Vsebovala je temeljna dela francoske književnosti, jezikovne priročnike in precej sočasne literature o francoski zgodovini ter obravnav vojaških in političnih dogajanj med prvo svetovno vojno in po njej - seveda s francoskega gledišča.

Mariborski Francoski krožek je med vojnama odpiral prebivalcem Maribora drugačne poglede na francosko kulturo, kakršnih so bili deležni dotlej.

Tudi Društvo prijateljev angleškega jezika in prosvete v Mariboru je nastalo - sicer malo kasneje kot Francoski krožek - s sodelovanjem domačih ljubiteljev angleške kulture in kulturnimi zastopniki Velike Britanije v Sloveniji. Značilno za društvo je bilo, da je bil pouk angleščine v rokah samoukov, ki so ga le za krajša obdobja poglobljali rojeni in jezikovno usposobljeni Angleži. Društvo tudi ni imelo zaledja poznavalcev angleščine in angleške kulture, ki bi jih oblikoval takratni šolski sistem. Kljub temu je društvo ob skromni knjižnici, čitalnici in izboru predavateljev z jezikovnimi tečaji izobrazilo kar nekaj sto ljudi.

Bistveno se je začel položaj Angleškega društva (kluba) spreminjati v tridesetih letih. Politični položaj v Evropi se je s prihodom nacistov na oblast v Nemčiji hitro zapletel. Velika Britanija je začela Jugoslaviji posvečati več pozornosti, tudi na kulturnem področju. Povrh je kulturne povezave s tujino okrepila s tem, da je ustanovila v ta namen posebno organizacijo - Britanski svet. Ti ukrepi so bili posredno v korist mariborskega Angleškega društva (kluba). Sredi tridesetih let je v Mariboru močno poraslo zanimanje za angleščino, ki je v obdobju gospodarske krize precej opešalo. Britanci so društvo podprli z literaturo, predavatelji in gmotnimi prispevki. Največje priznanje je društvo dobilo, ko je 1939. leta, na predvečer svetovne vojne, organiziralo z britansko pomočjo v Mariboru velik počitniški tečaj angleščine in niz predavanj o britanski družbi, prvi takšne vrste v Jugoslaviji. Udeležili so se ga študentje in profesorji iz Jugoslavije in Velike Britanije. Ko se je na Zahodu razdivjala vojna, si je mariborski Angleški klub uredil bogato opremljene prostore, Britanski svet pa mu je na svoje stroške poslal učitelja angleščine. Ob okupaciji Maribora so nacisti Angleški klub, ki jim je bil nadležen že prej, zatrli z drugimi slovenskimi društvi vred.

Obe društvi - francosko in angleško - sicer nista globoko posegli v zavest celotnega mariborskega prebivalstva; za kaj takega sta bili zaznamovani z nekaj meščanske ekskluzivnosti. Ta se je prilegala povezavam s takratnimi visokimi predstavniki Francije in Velike Britanije, spričo česar se je Maribor tudi vzdignil iz provincialnosti in manjvrednosti. Tako sta s svojim delovanjem premaknili kulturno zavest in samozavest Mariborčanov na višjo raven.

Bruno Hartman

THE FRENCH CIRCLE AND THE SOCIETY OF THE ENGLISH LANGUAGE AND CULTURE IN THE INTER-WAR PERIOD

Abstract

The French language was present in Maribor during Austrian domination, to a lesser extent, private teachers instructed it at homes. Otherwise, it was a compulsory subject as of the seventies of the XIX century in the last grades of the scientific secondary school. It is interesting, that during the sixties of the XIX century a group of Slovenian pupils from the academic secondary school (gymnasium) acquainted themselves with the English language with a private teacher. A few translators pursued from this group, who translated Shakespeare in the Slovenian language.

When Austria-Hungary fell apart and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was formed, the latter tilted toward the entente states of France and Great Britain. Thus, the domination of the German language and of German culture began to diminish. The French Circle (*Cercle Français*) was instrumental in this regard, as well as the Society of English Language and Culture. The former was established in 1921, whereas the latter was established in 1923. They were founded by enthusiastic Maribor admirers of French and English. The former was established with the assistance of the lector for French at Ljubljana University Lucien Tesnière, whereas the latter was established with the assistance of the lector for English at the same University Fanny S. Barkworth Copeland.

The associations intended to instruct French and English by way of courses, to prepare lectures, sociable events, arrange a library and a reading room. The French Circle was initially more successful, as there were more individuals acquainted with French, which was taught in secondary schools and due to the circumstance that French was introduced as a secondary school subject, as well as due to the circumstance that the number of university trained teachers of French had risen. The latter were the main planners of social life, where language courses prevailed, including those for the youngest, of lectures, social events and even of theatre presentations in the French language were held. French authorities supported the association's activities. The library, especially, was in full swing, and it was of substantial quality.

The Society of the English Language and Culture was professionally guided by intellectuals, who were self-taught in the English language. Only occasionally were they joined by lecturers Englishmen, who conducted courses in conversation. The work of the Society was satisfactory, but it could not be compared, as to its intensiveness, with the French Circle. Social events were modest, and the same goes for the library with the reading room. The matters were substantially changed in the middle of the thirties, when Germany was preparing to wage war. Great Britain began to become closer to Yugoslavia, as Britain considered Yugoslavia to be a counter-balance to NAZI Germany and fascist Italy. Britain intensified its cultural cooperation with foreign countries. The Maribor English Society (Club) benefited from it. After 1936, the interest for the English language and culture grew, particularly among youth. The library enjoyed growth and more lectures were held. The association acquired, with British support, pleasant premises in the urban centre. There, club life took place in the English style. The British Council sent Peter Boughey, a teacher of English, to Maribor. In this way, the quality of English language instruction improved. The greatest achievement is to be found in the large holiday course of English held in 1939, in Maribor. Many participants from Yugoslavia and Great Britain attended. Among them, there were numerous university professors acquainted with British society and state. It was the first one of its kind in the then Yugoslavia.

Both societies entertained lively contacts with diplomatic, consular and scientific representatives of France and Great Britain, contributing to the prestige of the city.

When Germans occupied Maribor in 1941, they did away with all Slovenian societies, including the French Circle and the Society of the English Language and Culture. Their property was seized, the libraries transported to the Reich, from where only fragments were returned after World War II.

PUBLIKACIJE ARHIVSKEGA DRUŠTVA SLOVENIJE

Viri št. 1,	Janko Pleterški, Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914-1917, Ljubljana 1980	500 SIT
Viri št. 2,	Janko Pleterški, Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914-1917, priloge poročilom vladne komisije (izbor), Ljubljana 1982	500 SIT
Viri št. 3,	Slovenski izseljenci (več avtorjev), Ljubljana 1990	500 SIT
Viri št. 4,	Franc Rozman, Korespondenca Albina Prepeluha - Adbitusa, Ljubljana 1991	750 SIT
Viri št. 5,	Jože Prinčič, Maruša Zagradnik, Marjan Zupančič, Viri za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po 2. svetovni vojni, Ljubljana 1992	1.000 SIT
Viri št. 6,	Darko Friš, Korespondenca Kazimirja Zakrajška, O.F.M. (1907-1928), Ljubljana 1993	1.500 SIT
Viri št. 7,	Jera Vodušek Starič, "Dosje" Mačkovšek, Ljubljana 1994	2.000 SIT
Viri št. 8,	Darko Friš, Korespondenca Kazimirja Zakrajška, O.F.M. (1928-1958), Ljubljana 1995	1.500 SIT
Viri št. 9,	Mateja Jeraj, Jelka Melik, Partizanski zdravniki in pravniki med stroko in politiko, Ljubljana 1996	2.800 SIT
Viri št. 10,	Lojz Tršan, Razbitje OF in partije v Ljubljani, Ljubljana 1996	2.800 SIT
Viri št. 11,	Marko Tavčar, Egon Pelikan, Nevenka Troha, Korespondenca Virgila Šeeka 1918-1947, Ljubljana 1997	3.000 SIT
Viri št. 12,	Zdenko Čepič, Zamisli o gospodarski ureditvi po drugi svetovni vojni v narodnoosvobodilnem gibanju, Ljubljana 1998	3.000 SIT
Viri št. 13,	Jurij Perovšek, Programi političnih strank, organizacij in združenj v času Kraljevine SHS, Ljubljana 1998	3.000 SIT
Arhivsko društvo Slovenije - 40 let, Ljubljana		1.000 SIT
Arhivi	letnik 1 - 14	500 SIT
	letnik 15	1.000 SIT
	letnik 16	1.500 SIT
	letnik 17	2.000 SIT
	letnik 18	2.000 SIT
	letnik 19/1996	2.000 SIT
	letnik 20/1997	2.500 SIT

INFORMBIROJEVSKI SPOR LETA 1948 - SPOR DVEH RAZLIČNIH MODELOV SOCIALIZMA?¹

Avgust Lešnik*

UDK 327.323.32:94(497.1)

LEŠNIK Avgust: Informbirojevski spor leta 1948 - spor dveh različnih modelov socializma? Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 69=34(1998)2, str. 287-302, 77 cit.

Izvirnik v slov., povzetek v angl., izvleček v slov. in angl.

Analiza potrjuje, da je bil jugoslovanski koncept razvoja socializma do spora z Informbirojem istoveten s sovjetskim (totalitarizem). Vsiljeni spor je povzročil iskanje lastne družbene poti (samoupravljanje). Vendar se KPJ tudi v proklamirani samoupravni družbi ne odreka oblasti oziroma vodilni idejni vlogi. Specifičnost jugoslovanskega neostanilizma je bila v njegovem prehodu iz totalitarnega v avtoritarni sistem (titoizem).

UDC 327.323.32:94(497.1)

LEŠNIK Avgust: The Cominform Dispute of 1948 - A Dispute between two Different Models of Socialism? Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 69=34(1998)2, pp. 287-302, 77 notes

Orig. in Slovene, summary in English, synopsis in Slovene and Engl.

The analysis confirms that the Yugoslav concept of socialism development until the dispute with the the Cominform (the Information Bureau of Communist Parties) was identical with the Soviet one (totalitarianism). The forced dispute caused the search for one's one way (self management). Nevertheless, the Communist Party of Yugoslavia did not renounce its power, i.e. its leading ideatic role, even in self management society. The peculiarity of Yugoslav neostalinism was in its transition from a totalitarian to an authoritarian system (Titoism).

* Dr. Avgust Lešnik, univerzitetni docent, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SI - 1000 Ljubljana.

¹ Pričujoča razprava je za objavo predelani avtorjev referat na Second European Social Science History Conference /ESSHC/, Amsterdam, 5.-7. marec 1998, vendar ohranja vsebinsko sporočilo. Informacija o Drugi evropski znanstveni konferenci za socialno zgodovino je na razpolago na internetu (<http://www.iisg.NL/ESSHC/>); poročilo o poteku Prve (Noordwijkerhout, 9.-11. maj 1996) sem objavil v Zgodovinskem časopisu /ZČ/, 51, 1997, str. 129-131.

Uvod

Sredina petdesetih let iztekajočega se stoletja je z začetim procesom destalinizacije v marsičem mejna črta v razvoju komunističnega gibanja. To je bil čas, ko so se po 20. kongresu sovjetske partije na stežaj odprla vrata procesu kritičnega obravnavanja dotedanje stalinistične teorije in prakse v samem gibanju,² pa tudi čas, ki je naznanjal začetek konca centralističnemu ustroju mednarodnega komunističnega gibanja, porojenemu z ustanovitvijo Komunistične internacionale /KI/ - Kominterne (1919).³ Pojavilo se je več komunističnih partij /KP/, ki niso bile več pripravljene dopuščati nobenega "vodilnega centra". Vrsta ključnih postavk dotedanje teorije in prakse komunističnega gibanja, temelječih na Stalinovih "resnicah", je bila podvržena ostri kritiki. V tem širokem procesu prenove komunističnega gibanja je imela prvenstveno vlogo Komunistična partija Jugoslavije /KPJ/ s svojim uspešnim uporom proti Stalinovi nadvladi v času Informbiroja /IB/.⁴ Razvoj v sovjetskem socialističnem taboru pa je prav kmalu pokazal, da se je začetni proces destalinizacije sprevrgel v neostalinizem;⁵ to potrjujejo krvavi dogodki na Madžarskem (1956), vkorakanje sil Varšavskega pakta na Češkoslovaško (1968) in teorija o "omejeni suverenosti", ki je temu sledila, potem zadušitev protestnega gibanja delavcev na Poljskem (1970) itd.

Spor, ki je nepričakovano izbruhnil v neprijetnem času za Stalina (v enem izmed vrhuncev hladne vojne), ni zadeval le medsebojne partijske, temveč tudi meddržavne odnose; s tem je dobil izjemno mednarodno publiciteto. Zahod se je zavedal pomembnosti ideološkega upora maršala Tita. Še bolj pa je znal ceniti strateški položaj Jugoslavije v vzhodnem Sredozemlju in v srednji Evropi, saj je bil prepričan, da bi bila v primeru napada, če ji uspe ostati neodvisna, obrambni ščit za Italijo in nosilni steber za Avstrijo in Grčijo. Kot je rekel Truman, "pomeni Titov beg izpod kremeljskega okrilja prvi poraz sovjetskega imperializma in je kot tak velik politični simbol. Poleg tega pa ima Tito na razpolago največjo udarno silo v Evropi, ki predstavlja važen dejavnik v zaščiti zahodne Evrope pred komunistično agresijo".⁶

V svojem prispevku želim opozoriti na nekatere odprte probleme in dileme preučevanja informbirojevskega kompleksa danes, hkrati pa odgovoriti na ključno vprašanje: ali je do jugoslovansko-sovjetskega spora v času IB prišlo zaradi dveh

² 20. kongres KPSZ (14.-25. 2. 1956) je bil z nastopom Hruščova postavljen pred dilemo: ali nadaljevati s stalinističnim obdobjem kulta osebnosti ali ponovno vzpostaviti leninistično linijo (Tajni referat N. S. Hruščova, Zagreb 1970).

³ P. Broué, *Histoire de l'Internationale communiste* (1919-1943), Paris, 1997; A. Lešnik, *Tretja internacionala - Komintern, Ljubljana*, 1988; isti, *Razcep v mednarodnem socializmu* (1914-1923), Koper/Capodistria, 1994.

⁴ Informacijski biro /IB/ - Informburo (Kominform) je bil ustanovljen na zasedanju devetih KP (22.-28. september 1947) na Poljskem (Szklarska Poreba, Varšava) kot posvetovalni organ evropskih komunističnih in delavskih partij. Devetletna praksa njegovega delovanja (1947-1956) je pokazala, da je IB pomenil le novo obliko institucionalizacije v mednarodnem komunističnem gibanju, ki je še naprej ohranjal stare, kominternske odnose.

⁵ Glej npr.: V. Zaslavski, *Neostalinistična država*, Zagreb, 1985; Z. Golubovič, *Staljinizem i socializam*, Beograd, 1982.

⁶ J. Pirjevec, *Jugoslavija 1918-1992. Nastanek, razvoj in razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije*, Koper, 1995, str. 193.

različnih pogledov na razvoj socializma (ideološki spor), kot bi to lahko sklepali na podlagi *pisem CK VKP(b)*, naslovljenih na jugoslovansko partijsko in državno vodstvo v prvi polovici leta 1948, ter *Resolucije IB o stanju v KPJ*, sprejete junija 1948.

Arhivski viri, dokumenti in literatura

Osrednja institucija na tleh bivše skupne jugoslovanske države, ki hrani *arhivsko gradivo*, konkretno zapisnike sej jugoslovanskega državnega in partijskega vodstva, na katerih so sprejemali ključne odločitve in odgovarjali na informirojevski pritisk, je bivši Arhiv CK ZKJ v Beogradu (sedaj je v sestavu Arhiva Jugoslavije v Beogradu).⁷ Gradivo, tudi t.i. "zgodovinskih" sej CK KPJ, je bilo deloma že objavljeno in komentirano v *zbornikih dokumentov* ter v *memoarih*, ki so jih pisali tedanji akterji jugoslovanske zunanje in notranje politike. Ključno arhivsko gradivo, ki bo potrdilo ali zavrlo vrsto hipotez v razjasnjevanju takratnega sovjetsko-jugoslovanskega spora, se nahaja v moskovskih arhivih,⁸ saj ne gre prezreti, da je Beograd le odgovarjal na poteze Moskve. Po razpadu Sovjetske zveze (1991) je Moskva postopoma začela odpirati dotlej za javnost zaprte arhive specializiranim raziskovalcem. Prvi izjemno pomemben rezultat skupnega mednarodnega raziskovalnega sodelovanja med *Ruskim centrom za hranjenje in študij dokumentov moderne zgodovine* v Moskvi in *Fundacijo Feltrinelli* v Milanu je že tu: bilingvistična rusko-angleška izdaja zapisnikov vseh treh zasedanj IB.⁹ Seveda pa zapisniki takratnih ključnih sej CK VKP(b) zaenkrat še niso dostopni. Izjemnega pomena za raziskovalce so tudi zapisniki sej tako CK KP v posameznih vzhodnoevropskih državah, ki so v novonastalih razmerah prav tako obravnavali partijske in državne odnose z Jugoslavijo, kot tudi CK KP Italije in Francije, torej tistih dveh članic IB, katerih državi - po delitvi v Jalti¹⁰ - nista spadali v sovjetsko interesno območje. Pri obravnavi kompleksa 1948 seveda ne gre prezreti arhivskega gradiva, ki se nahaja v arhivih zahodnoevropskih držav¹¹ in ZDA.¹² In še na eno specifično arhivsko gradivo velja opozoriti, na tonsko in filmsko dokumentacijo (hranila se je v "bunkerjih" nacionalnih kinotek) o zmontiranih sodnih procesih, tako v Jugoslaviji kot v vzhodnoevropskih državah.

⁷ A. Lešnik, *Archival Sources and documents for research of the Yugoslav communist movement*, v: *The International Newsletter of Historical Studies on Comintern, Communism and Stalinism /IN/*, Vol. II (1994/95), št. 5-6, str. 63-68.

⁸ Originalni arhivski IB-dokumenti se danes (po letu 1991) nahajajo v Arhivu predsednika Ruske federacije, kopije (ki so na razpolago raziskovalcem) pa v Ruskem centru za hranjenje in študij dokumentov moderne zgodovine /RTsKhIDNI, f. IB, št. 575/ v Moskvi. Pred razpadom Sovjetske zveze je bilo IB-gradivo hranjeno sprva v Mednarodnem oddelku CK KPSZ, nato pa med 22. 4. 1969 in 17. 3. 1970 preneseno v Centralni partijski arhiv Inštituta marksizma-leninizma pri CK VKP(b), ki se je transformiral po razpadu Sovjetske zveze (1991) v RTsKhIDNI.

⁹ The Cominform, *Minutes of Three Conferences 1947/1948/1949*, *Annali della Fondazione Giangiacomo Feltrinelli*, XXX, Milano, 1994 (Russian Centre of Conservation and Study of Records for Modern History /RTsKhIDNI/ & Fondazione Giangiacomo Feltrinelli).

¹⁰ A. Conte, *Jalta - delitev sveta*, Ljubljana, 1969.

¹¹ R. L. Jarman (Ed.), *Yugoslavia: Political Diaries 1918-1965*, Vol. 3 (1938-1948), Vol. 4 (1949-1965). The Broadway: Archive Editions Limited, 1997. V zbirki, ki jo hrani osrednji britanski arhiv Public Record Office v Londonu, so objavljena tudi poročila britanske ambasade iz Beograda o informirojevskem sporu; žal nekateri izjemno pomembni dokumenti še vedno ostajajo zaprti za raziskovalce, celo do leta 2048!

¹² Pomembne raziskave v arhivih v Rimu, Parizu, Londonu in Washingtonu je opravil prof. Jože Pirjevec in jih objavil v knjigi *Tito, Stalin in Zahod* (Ljubljana, 1987).

Tiskano *dokumentarno gradivo*, izdano v času spora, je imelo še posebno vrednost zaradi nedostopnosti arhivskega gradiva. Pri tem ne gre spregledati, da je bilo - tako zaradi vsiljene obrambne pozicije kot tudi zaradi negotovega končnega razpleta - jugoslovansko vodstvo (v nasprotju z vzhodnoevropskimi) zainteresirano, da je bila javnost sproti seznanjena s potekom spora prek dnevnega časopisja kot tudi z dokumentarnim gradivom, kot *sopisma*,¹³ *izbrani materiali*,¹⁴ *bele knjige*¹⁵ itd. Vse to gradivo je kasneje zbral, pokomentiral in objavil v treh knjigah Vladimir Dediđer.¹⁶ V Moskvi so storili prvi pomemben korak leta 1990 z objavo 17 dotlej nepoznatih arhivskih dokumentov,¹⁷ ki osvetljujejo predvsem stopnjevanje napetosti v jugoslovansko-sovjetskih odnosih v prvi polovici leta 1948.

O vzrokih, genezi in posledicah nepričakovane internacionalizacije jugoslovansko-sovjetskega konflikta v začetku poletja 1948 je bilo tako v jugoslovanski¹⁸ kot tudi v tuji¹⁹ zgodovinski, sociološki, politološki in spominski literaturi nemalo napisanega. Toda izhajajoč iz kvalitete publiciranega, zlasti pa po načinu interpretacije dejstev, lahko ugotovimo, da problematika "leta 1948" še zdaleč ni izčrpana. Nasprotno, šele sedaj, s postopnim odpiranjem bivših sovjetskih in vzhodnoevropskih državnih in partijskih arhivov - po zrušitvi evropske "železne zaves" in razpadu socialističnega (sovjetskega) tabora ter uveljavitvi demokratičnega pluralizma v "prerojenih" vzhodnoevropskih državah po letu 1989 - nastajajo objektivni pogoji za politično, idejno in historiografsko valorizacijo "leta 1948".

Mednarodni položaj in zunanja politika Jugoslavije po koncu 2. svetovne vojne

Do konca druge svetovne vojne so "veliki trije" (Churchill, Roosevelt, Stalin) več ali manj uspešno usklajevali svojo kompromisno politiko do Jugoslavije, čeprav s prikritimi in med seboj različnimi interesi.²⁰ Odsev interesne politike

¹³ Pisma CK KPJ in pisma CK VKP/b/, Ljubljana, 1948.

¹⁴ O neistinitim i nepravdnim optužbama protiv KPJ, Beograd, 1948; O kontrarevolucionarnoj i klevetničkoj kampanji protiv socijalističke Jugoslavije, Beograd 1949.

¹⁵ Bela knjiga o agresivnim postupcima vlada SSSR, Poljske, Čehoslovačke, Mađarske, Rumunije, Bugarske i Albanije prema Jugoslaviji, Beograd, 1951.

¹⁶ V. Dediđer, Dokumenti 1948, I-III, Beograd, 1980.

¹⁷ Vestnik /Glasilo Ministrstva za zunanje zadeve Sovjetske zveze/, št. 6 (Moskva, 31. marec 1990), str. 58-63; A. Lešnik, Novi moskovski dokumenti o Informbiroju, ZČ, 49, 1995, str. 631-638.

¹⁸ Npr.: Č. Štrbac, Jugoslavija i odnosi između socijalističkih zemalja: Sukob KPJ i Informbiroa (Beograd, 1975); A. Lešnik, Spor med Jugoslavijo in informbirojem (Ljubljana, 1978); R. Radonjic, Sukob KPJ s Kominformom i društveni razvoj Jugoslavije, 1948-1950 (Zagreb 1979); A. Lešnik, Titova partija v boju s Stalinovim dogmatizmom (Ljubljana, 1981); V. Dediđer, Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita, III (Beograd, 1984); J. Pirjavec, Tito, Stalin in Zahod (Ljubljana, 1987); M. Nikoliš, Informbiro, I-II (Zagreb, 1989); I. Banac, Sa Stalinom protiv Tita (Zagreb, 1990).

¹⁹ Npr.: J. Pirjavec, Tito, Stalin e l'Occidente (Trieste, 1985); I. Banac, With Stalin against Tito: Cominformist Splits in Yugoslav Communism (New York, 1988); A. Lešnik, Die KP Jugoslawiens gegen Stalins Dogmatismus, v: T. Bergmann & M. Keßler (Hrsg.), Ketzer im Kommunismus. Alternativen zum Stalinismus (Mainz, 1993), str. 203-220; G. Adibekov, Kominform i poslevoennaja Evropa, 1947-1955 (Moskva, 1994); L. Gibianskii, "The 1948 Soviet-Yugoslav Conflict and the Formation of the 'Socialist Camp' Model", v: O. A. Westad, S. Holtmark, I. Neumann (Ed.), The Soviet Union in Eastern Europe, 1945-89 (London-New York, 1994). Glej tudi bibliografijo v: The Cominform. Minutes of Three Conferences 1947/1948/1949.

²⁰ A. Lešnik, Die jugoslawische Frage in den Augen "der großen drei", 1941-1945, v: Kriza socialnih idej. Britovski zbornik / The crisis of social ideas. A festschrift for Marjan Britovšek (A. Lešnik /Ed./), Ljubljana, 1996, str. 407-418.

"fifty-fifty"²¹ je bil predvsem poskus, da bi v novonastajajoči drugi Jugoslaviji izvedli delitev oblasti med političnimi silami starega in novega režima, med meščanskimi strankami Kraljevine Jugoslavije in KPJ, ki je vodila narodno-osvobodilni in revolucionarni boj.²² Toda še pred koncem vojaških operacij, ob koncu aprila in v začetku maja 1945, se je Jugoslavija znašla zaradi Trsta in Julijske krajine v žarišču mednarodne krize. Truman in Churchill sta ultimativno zahtevala umik enot jugoslovanske armade s teh območij, ki jih je ta osvobodila (gre za slovensko nacionalno ozemlje, ki si ga je Italija pripojila po razpadu habsburške monarhije leta 1918). Predsednik jugoslovanske vlade J. Broz Tito je v govoru v Ljubljani 27. maja 1945 brez slepomišljenja odgovoril na neposredni pritisk: "Jugoslavija ne namerava biti drobiž za poravnavanje medsebojnih računov v politiki interesnih sfer velikih sil".²³ V napetem ozračju, ko sta Velika Britanija in ZDA (z noto jugoslovanski vladi, 2. junija²⁴) zagrozili z oboroženo akcijo in ko je Stalin - skladno s sporazumom "fifty-fifty" - odrekel direktno podporo jugoslovanskim zahtevam,²⁵ je bil 9. junija 1945 v Beogradu dosežen sporazum med Jugoslavijo, Veliko Britanijo in ZDA o zasedbi in začasni upravi v Julijski krajini ter umiku jugoslovanskih čet iz Trsta in dela slovenskega primorja za Morganovo črto.²⁶ Razočaranje nad zavezniško politiko je izrazil tudi podpredsednik jugoslovanske vlade Edvard Kardelj 12. junija v govoru v Ljubljani: "Maloštevilni slovenski narod je prvi v Evropi, ki mu odrekajo, da bi bil gospodar na svoji zemlji".²⁷

Medtem ko je bila nova Jugoslavija izpostavljena odkritim pritiskom Zahoda (nerešena meja z Italijo in Avstrijo kot tudi status slovenske narodne manjšine v obeh državah), se je hkrati 'odprla' proti Vzhodu, proti Sovjetski zvezi /SZ/.²⁸ Že od osvoboditve Beograda (oktobra 1944) dalje so bile vzpostavljene številne vojaške, politične in kulturne vezi. Tedaj je SZ v odnosih z Jugoslavijo - v nasprotju z načrtovano politiko "fifty-fifty"²⁹ - obrnila novo stran, saj se ji je ponudila priložnost za popoln vpliv na jugoslovansko notranjo in zunanjo politiko. Možnost

²¹ V. Dedijer, *Interesne sfere*, Beograd, 1980.

²² B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, Knj. 2: *Narodnooslobodilački rat i revolucija, 1941-1945*, Beograd, 1988.

²³ J. Broz-Tito, *Govori i članci*, 1, Zagreb, 1959, str. 277.

²⁴ E. Kardelj, *Spomini. Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije 1944-1957*, Ljubljana, 1980, str. 56.

²⁵ Komandant jugoslovanske IV. armade general Peko Dapčević je dobil od Tita 6. junija ukaz, da se z vojsko umakne iz Trsta. Ukazu je bila priložena kopija Stalinovega telegrama Titu: "V roku 48-tih ur morate umakniti vašo vojsko iz Trsta, ker ne želim, da zaradi tržaške krize, vstopim v tretjo svetovno vojno - Stalin." (A. Lešnik, *Tito in leto 1948, v: Avnoji i savremenost*, Sarajevo, 1984, str. 424.)

²⁶ Glej prispevke z mednarodnega simpozija *Primorska in Trst od Rapalla do Londonskega memoranduma, 1920-1954* (Koper, 26. maj 1995), v: *Annales - Anali za istrske in mediteranske študije* 8/96 (Koper/Capodistria, 1996); Slovenija, Italija: *Bela knjiga o diplomatskih odnosih*, Ljubljana 1996, str. 12-26.

²⁷ E. Kardelj, *Spomini*, str. 56.

²⁸ To je bil brez dvoma čas, ko so v ušesih jugoslovanskega partijskega in državnega vodstva še vedno denele Stalinove prepričljive besede, izrečene na svečanosti ob obletnici oktobrske revolucije v Moskvi leta 1941: "Mi nimamo in ne moremo imeti takih vojnih ciljev, da bi vsiljevali svojo voljo in svoj režim slovanskim in drugim narodom Evrope, ki od nas pričakujejo pomoč. Naš namen je pomagati tem narodom v njihovem osvobodilnem boju proti Hitlerjevi tiraniji, potem pa jih pustiti, da si docela svobodno uredijo življenje v svoji državi, kakor sami hočejo. Ne bomo se vmešavali v notranje zadeve drugih narodov" (A. Lešnik, *Titova partija*, str. 34).

²⁹ N. Popović, *Jugoslovansko-sovjetski odnosi u drugom svetskom ratu (1941-1945)*, Beograd, 1988.

za takšno politiko je ustvarila nova Jugoslavija /FLRJ/ pravzaprav sama, prepričana, da gre za iskrenega zaveznika in varuha pred "imperialističnimi težnjami" Zahoda. Neposredni stiki najvišjih voditeljev obeh držav, vštevši tudi več pogovorov med Stalinom in Titom (aprila 1945 in junija 1946), so pokazali, da so medvojna nesoglasja zglajena.³⁰ SZ naj bi bila tudi poroštvo za pozitivno rešitev mejnih problemov z Italijo in Avstrijo.³¹ Kardelj je kasneje zapisal, da "brez takšne pomoči Sovjetske zveze Jugoslavija ne bi dosegla takšnih mirovnih pogodb, kakršne je".³² Čeprav so jugoslovanski voditelji večkrat poudarjali, da gradijo v Jugoslaviji socializem v posebnih razmerah, jim je bila SZ kot prva dežela socializma "model, h kateremu je treba težiti". Na prošnjo CK KPJ in jugoslovanske vlade je SZ poslala v Jugoslavijo znatno število vojaških in civilnih strokovnjakov, ki so bili razporejeni na najpomembnejša mesta v vojski in v ekonomskem aparatu države. Prav na podlagi vsestranske infiltracije, prikrite s plaščem 'velikega prijateljstva' in 'nesebične pomoči' velike socialistične države majhni, je SZ lahko pričela politiko dominacije.

V prvem in drugem letu po osvoboditvi - v času zanosa mlade revolucije - je bila jugoslovanska zunanja politika popolnoma usklajena s sovjetsko. KPJ se je obnašala, kakor da bo del VKP(b), jugoslovanska vlada pa, kot da bo Jugoslavija del SZ oziroma sestavni del svetovne skupnosti socialističnih držav. Odras novega sodelovanja med Jugoslavijo, SZ in drugimi vzhodnoevropskimi socialističnimi državami je bilo podpisovanje pogodb o prijateljstvu, vzajemni pomoči in povojni dejavnosti.³³ Pri tem ne gre prezreti, da je bil to čas vse večjega zaostrovanja mednarodnih odnosov na relaciji Vzhod-Zahod, čas vzpostavitve evropske "železne zavesa";³⁴ v tem kontekstu je potrebno tudi razumeti politiko načrtnega razvijanja kulta medsebojnega zaupanja vzhodnoevropskih držav na čelu s SZ, zlasti še zaupanja med slovanskimi narodi (obujanje panslavističnih idej). Kljub tesnemu sodelovanju FLRJ in SZ v prvih povojnih letih³⁵ je Jugoslavija že v tem obdobju - pogojno rečeno - začrtala svojo zunanjo politiko na načelih popolne neodvisnosti in kasnejše miroljubne koeksistence, ki je prišla do polnega izraza šele po sporu z IB: "Jugoslavija je, kot članica Združenih narodov, zagovornica tesnega sodelovanja vseh miroljubnih, demokratičnih narodov... Jugoslavija je

³⁰ Zastopajoč idejo o posebni taktiki delavskega razreda v pogojih vojne, je Kominterni "priporočala" jugoslovanskemu partijskemu vodstvu t.i. dve, ločeni etapi nadaljnjega razvoja: "prva" naj bi obsegala boj proti okupatorju, medtem ko naj bi "druga" - t.j. socialistična revolucija - sledila šele po koncu svetovne vojne. To zahtevo potrjuje tudi brzojavka iz Moskve, naslovljena na CK KPJ, z dne 22. junija 1941: "... Upoštevajte, da gre v sedanjih etapah za osvoboditev izpod fašističnega podjarmljenja in ne za socialistično revolucijo" (A. Lešnik, Tito in leto 1948, str. 422). Poznano je, da jugoslovansko vodstvo kominternske "nasveta" ni upoštevalo, saj je obe "etapi" združilo v eno; odtod izvirajo medvojna nesoglasja, saj se je revolucija na jugoslovanskih tleh odvijala avtohtono, mimo moskovskih receptov in Stalinovih želja.

³¹ L. Gibianskij, Sovjetska zveza in Jugoslavija leta 1945, v: Slovenija v letu 1945. Zbornik referatov, Ljubljana, 1996, str. 53-70.

³² E. Kardelj, Spomini, str. 95.

³³ A. Lešnik, Titova partija, str. 48-49.

³⁴ "Senca je padla na prizorišča, ki jih je nedavno osvetlila zavezniška zmaga. Nihče ne ve, kaj namerava storiti Sovjetska Rusija in njena mednarodna komunistična organizacija v neposredni prihodnosti, ali kakšne so, če sploh so, meje njenih teženj po širjenju in pridobivanju privržencev. Od Szczecina na Baltiku do Trsta na Jadranu se je spustila čez kontinent železna zavesa. Za to črto ležijo vse prestolnice starih držav srednje in vzhodne Evrope... in so vse v taki ali drugačni obliki v zelo visoki meri pod kontrolo Moskve, ki v mnogih primerih še narašča... To prav gotovo ni svobodna Evropa, za kakršno smo se borili. Taka tudi nima bistvenih pogojev za trajni mir" (Churchill, 5. marca 1946 v Fultonu /Missouri/).

³⁵ L. Gibianskij, Sovjetski Sojuz i novaja Jugoslavija, 1941-1947, Moskva, 1987.

trdno odločena, da bo tudi v bodoče vodila miroljubno politiko v duhu pravil OZN, pravil, ki temeljijo na enakopravnosti in enakosti vseh njenih članov..." (Tito).³⁶

Razvoj jugoslovanskega socializma v teoriji in praksi (1945-1948)

Podobo socializma v Jugoslaviji v prvih povojnih letih (do spora z IB) lahko rekonstruiramo le na podlagi praktičnih ukrepov, ki jih je sprejela nova "ljudska" oblast, saj so bili teoretični pogledi protagonistov jugoslovanske revolucije - tako kvantitativno kot vsebinsko - skromni. Obstajale so le poenostavljene predstave o poteh, načinu in težavah, ki se bodo pojavile v procesu ustvarjanja novega družbenega sistema. Povedati je treba, da KPJ do vseh novih družbenih vprašanj in problemov ni imela svojega izdelanega stališča, zato je bila 'prisiljena', da v obliki idejnih in konkretnih rešitev sprejme tisto, kar je nudila sovjetska teorija in praksa. O tem govori tudi podatek, da je od 1500 članov KPJ, kolikor jih je bilo l. 1947 v partijski organizaciji jugoslovanske vlade, le 60 preučevalo zgodovino jugoslovanskega delavskega gibanja in narodnoosvobodilne vojne, vsi ostali pa zgodovino VKP(b).³⁷ Eden prvih in največjih prijemov v tej smeri je bila koncepcija prve jugoslovanske ustave (sprejeta 31. januarja 1946) po vzorcu sovjetske ustave iz leta 1936. Razen manjših razlik v definiranju oblik lastnine produkcijskih sredstev (jugoslovanska je poznala državno, zadružno in privatno,³⁸ medtem ko je sovjetska ustava dovoljevala privatno lastnino samo v okviru ohišnice)³⁹ ter metod delovanja lokalnih organov državne oblasti sta bili ustavi istovetni. Kot vse tedanje KP na oblasti je tudi KPJ izhajala iz predpostavke, da je razlastitev kapitalističnega razreda prvo in začetno dejanje diktature proletariata. *Nacionalizacija produkcijskih sredstev in ustvarjanje državne lastnine* - je bil torej poglavitni programski cilj KPJ, ki ga je začela uresničevati takoj, ko je bila postavljena nova državna oblast in njeno nadzorstvo nad državo.

V zgodovinskih okoliščinah, kakršne so bile v letih 1945-1948, iz več razlogov tudi ni bilo možno razpravljati o novih in drugačnih poteh razvoja socializma. Osnovni razlog tiči v odnosih med KPJ in Kominterni oz. VKP(b). V vsej svoji zgodovini je KPJ kot članica KI sprejemala njeno generalno politično usmeritev; izhajala je iz dejstva, da si je SZ kot prva socialistična dežela pridobila bogate in preverjene izkušnje, kot tudi, da je našla temeljne rešitve, sprejemljive za vse KP in novonastale socialistične dežele. V tej zgodovinski fazi, ko so bili v okrilju komunističnega gibanja prepričani, da obstaja samo sovjetska pot v socializem, ko gre za graditev državne lastnine in administrativno-centralističnega sistema upravljanja družbenih zadev, zlasti gospodarstva, je bilo seveda iluzorno pričakovati kakršnekoli širše in načelne razprave v okviru KPJ o novih poteh socialističnega razvoja. To je še toliko bolj razumljivo, če upoštevamo, da so se voditelji gibanja v obdobju pred vojno in med njo pretežno ukvarjali s pripravami in vodenjem narodnoosvobodilne vojne in ljudske revolucije. Od te splošne ocene izstopa le programski članek *Temelji demokracije novega tipa* (1946), v katerem Tito piše: "... Ni nujno, da bi pot za dosego tega cilja bila in niti ne more biti v vseh deželah prav takšna, kakršno zaznamuje velika oktobrska revolucija. Bilo

³⁶ J. Broz-Tito, *Jugoslavija v boju za neodvisnost in neuvrščenost* (Ljubljana, 1977), str. 12 (Tito v ekspozici o zunanji politiki Jugoslavije v Ljudski skupščini v Beogradu, 1. aprila 1946).

³⁷ R. Radonjić, *Sukob KPJ s Kominformom i društveni razvoj Jugoslavije 1948-1950*, str. 55.

³⁸ Ustav FNRJ, Beograd, 1946, str. 9.

³⁹ Ustav SSSR, Sarajevo, 1945, str. 37.

bi nemarksistično in nedialektično, če bi postavljali to vprašanje dogmatično. Te poti imajo lahko in tudi imajo mnogo skupnih stikališč, toda specifični pogoji in karakter notranjega razvoja določajo v sleherni deželi tudi specifične poti za dosego resnične ljudske demokracije".⁴⁰

Bistvo koncepcije KPJ o družbenoekonomskem sistemu v Jugoslaviji, temelječe na podlagi sovjetskega "modela", je bilo do spora z IB naslednje: državna lastnina produkcijskih sredstev, državno centralistično-administrativno upravljanje ter postopno omejevanje in popolna likvidacija sleherne oblike privatne lastnine. Ideje o delavskem samoupravljanju se v tem obdobju niso mogle pojaviti, še manj uveljaviti. Nasprotno, v teoriji je bilo sprejeto stališče, da pripada aparatu socialistične države vodilna pozicija organizatorja in kontrolorja družbenih procesov, zlasti procesov materialne proizvodnje in delitve, kar je temeljni kamen etatističnega pogleda na družbeni razvoj. K sprejetju *totalitaristične* koncepcije so pripomogle tudi številne druge zgodovinske okoliščine tedanjega časa. Ne gre prezreti, da je bila Jugoslavija v prvem povojnem obdobju pod vojaškim, političnim in gospodarskim pritiskom zahodnoevropskih držav in ZDA ter tretirana kot najbolj vdani sovjetski satelit. Zato ni slučaj, da so se obsežni in ambiciozni načrti jugoslovanskega gospodarskega razvoja naslanjali predvsem na SZ. Tudi splošna gospodarska struktura je bila v prid formiranju centralizma. Državna lastnina in centralizem v upravljanju družbenih zadev sta veljala za uspešno pot in metodo, da bi se v prvih povojnih letih izognili gospodarskemu polomu, ki bi utegnil nastopiti zaradi velikega vojnega razdejanja in sploh pomanjkanja za življenje potrebnih sredstev. Prav tako je vladalo prepričanje, da je brez državne lastnine in administrativnega upravljanja⁴¹ nemogoče akumulirati večja sredstva - tako materialne kot človeške sile - za gospodarsko graditev, kar je bil prvi pogoj za hitrejši družbenoekonomski razvoj Jugoslavije, tedaj ene najbolj nerazvitih evropskih držav.

Formalno KPJ tudi ni imela napisanega akcijskega programa za prvo obdobje povojnega socialističnega razvoja. Zgodovinski položaj, v katerem je potekala jugoslovanska socialistična revolucija, tudi ni terjal formalnega programa, saj se je večina ljudstva med vojno ali priključila k Narodnoosvobodilni fronti ali bila njen simpatizer ter na ta način sprejela ljudsko revolucijo, njene ideale in cilje. Čeprav je KPJ neposredno organizirala in vodila vse družbene procese, tako v javnosti kot tudi formalno, tega ni poudarjala. Izhodišča KPJ v prvih povojnih letih vsebujejo v glavnem dokumenti Ljudske fronte, Zveze sindikatov in drugih množičnih organizacij ter dokumenti organov ljudske oblasti. S tem ideje KPJ dobivajo svoj formalni in javni izraz v programih množičnih organizacij, ki jih je sama ustvarila. To sta bila pot in način, da so široke ljudske množice sprejele ideologijo in politiko komunistične partije, hkrati pa tudi pot za njihovo aktiviziranje, da so uresničevale partijski program. Takšen zunanji videz, ki se je razlikoval od uveljavljenega sovjetskega modela, je prikrival stvarno vlogo in položaj partije v družbi in je bil kot tak nerazumljiv Stalinovemu dogmatičnemu krogu; ker niso "KPJ" pogosto zasledili v časopisnih člankih, govorih, deklaracijah (kar je bila praksa v SZ) - so ugotovili, da je KPJ "utonila" v množičnih organizacijah in izginila. V resnici pa je bilo ravno nasprotno. Prav v tem obdobju, ko se je zde-

⁴⁰ J. B. Tito, Graditev nove Jugoslavije, II, Ljubljana, 1950, str. 210-211.

⁴¹ Načela graditve administrativno-centralističnega gospodarskega sistema je razložil jugoslovanski minister za industrijo in najuglednejši ekonomski teoretik KPJ Boris Kidrič (1912-1953) v ekspozici v jugoslovanski ljudski skupščini (21. julija 1946) ter nato v razpravi O značaju našega gospodarstva (B. Kidrič, Zbrano delo, III, Ljubljana, 1978, str. 65-79).

lo, da partije v javnem političnem življenju skoraj ni, je bila najbolj navzoča, saj je bil njen vpliv najmočnejši in najneposrednejši.⁴²

Z analizo tekstov programskih dokumentov partije in državnih organov v letih 1945-1948, objavljenih razprav in govorov jugoslovanskih državnih in partijskih voditeljev (J. Broz Tito, E. Kardelj, B. Kidrič, M. Pijade, M. Djilas, V. Bakarić idr.) je mogoče rekonstruirati koncepcijo vodstva KPJ o družbeni ureditvi, ki se je ustvarjala, čeprav politični jezik ni popolnoma ustrezal njeni vsebini. V političnem besednjaku ni pogosto srečati kategorij kot so "socializem", "komunizem", "diktatura proletariata", "socialistična država" in podobno, marveč prevladuje ljudskodemokratska frazeologija: "ljudska oblast", "ljudska demokracija", "oblast delovnega ljudstva", "ljudska država" in podobno. Celo v ustavi iz leta 1946 ni nikjer omenjena beseda "socializem". V bistvu se je nadaljevala tradicija iz časov narodnoosvobodilnega boja.

Druga pomembna ugotovitev iz analize dokumentov je, da načela političnega sistema, nastalega v vojni oziroma revoluciji,⁴³ ki ga je sankcionirala ustava in splošni zakon o ljudskih odborih leta 1946,⁴⁴ sploh niso vprašanje. Drugače povedano: politični sistem z odločilno vlogo države in komunistične partije velja za "trajni" in "dokončni model", v katerem ne bo sprememb.⁴⁵

Ko je mlada revolucionarna družbena struktura izvajala splošno smer oblikovanja etatističnega sistema, se je že toliko preobrazila v etatistično družbeno ureditev, da po treh, štirih letih ni bilo skorajda nobenega področja družbenega življenja - od gospodarstva do kulture in umetniške ustvarjalnosti - ki ga ne bi zajemalo državno upravljanje in vodenje. V letih 1945-1949 je bil revolucionarni etatistični sistem zgrajen.⁴⁶ Toda prav takrat, ko je bilo konstituiranje administrativnega sistema bolj ali manj končano, se je začel - v času spora z IB - radikalni prelom z dotedanjo stalinistično teorijo in prakso družbenega razvoja. Šele tedaj - kot odgovor na vsiljeni informbirojevski spor - je bil načrtan razvoj samoupravnega sistema kot alternativa stalinističnemu etatizmu.

Zgodovinske dimenzije ustanovitve Informbiroja

Ko je Stalin maja 1943 sprejel odločitev o formalni razpustitvi Kominterne, je izhajal iz točne ugotovitve, da se s tem dejanjem ne bo nič bistvenega spremenilo v strukturi in naravi odnosov v mednarodnem komunističnem gibanju, predvsem pa, da se vloga VKP(b) kot "vodilne partije" oziroma "centra" mednarodnega komunističnega gibanja ne bo zmanjšala. Toda v času druge svetovne vojne so bile mnoge partije v položaju, da samostojno odločajo, ne da bi se predhodno posvetovala s KI oziroma kasneje s sovjetskim vodstvom. Predvsem se je ta praksa kazala in po vojni nadaljevala pri jugoslovanski, delno pa tudi pri češkoslovaški in poljski partiji. Stalin je sklenil, da je potrebno v pogojih zaostrene "mednarodne

⁴² A. Lešnik, Titova partija, str. 64-66.

⁴³ Tito je že na plenumu CK KPJ konec aprila 1941 v Zagrebu jasno predložil perspektivo NOB: "... Sedaj je treba izdati vse ukrepe za prevzem oblasti, da je buržoazija ne bo nikdar več prevzela, da se bo vstaja proti okupatorju razvijala tako, da to ne bo nikakršna buržoazna revolucija, temveč da bodo delovne množice prišle neposredno do oblasti ..." (J. B. Tito, Delavski razred in Zveza komunistov Jugoslavije 1926-1977. Izbor govorov in člankov, Ljubljana, 1978, str. 124-133).

⁴⁴ M. Pijade, Izbrani govori in članki, str. 111-139 (O predlogu splošnega zakona o ljudskih odborih).

⁴⁵ A. Lešnik, Die KP Jugoslawiens gegen Stalins Dogmatismus, v: Ketzer im Kommunismus, str. 203-205.

⁴⁶ Več o tem: J. Vodusek-Starič, Prevzem oblasti 1944-1946, Ljubljana, 1992.

razredne borbe" in globoke blokvske razdelitve sveta tem težnjam in praksi narediti konec. To pa je bilo mogoče doseči edino s ponovno oživitvijo kominternskega tipa "železne" mednarodne discipline, z monolitno enotnostjo oziroma z rigorozno vzpostavitev novega kurza "vodilne partije". To je postalo za sovjetsko stran "nujno", kajti s prihodom desetih KP na oblast ni bil ogrožen samo prejšnji tip odnosov med komunističnimi partijami, temveč je sedaj stopilo v ospredje predvsem vprašanje odnosov med socialističnimi državami. Ta novi problem je imel pomembne teoretične in politično-praktične dimenzije. Poleg tega je v tedanji razdelitvi sil SZ v določeni meri zaostajala za Zahodnimi silami, predvsem na ekonomskem in vojnoprategem področju (nuklearno orožje). Stalin je ocenil, da bo bližnja konfrontacija med nasprotnima blokoma ("kapitalizem" ali "socializem") zelo težka in dolgotrajna, ter ugotovil, da je potrebno vse omenjene "šibke točke" lastnega tabora kompenzirati z maksimalno mobilizacijo in koncentracijo vseh razpoložljivih političnih potencialov. Da bi se to doseglo, je bila Stalinu potrebna kontrola nad vsemi političnimi silami, s katerimi je razpolagalo mednarodno komunistično gibanje. V novih mednarodnih okoliščinah na eni in spremembah v komunističnem gibanju na drugi strani se je sovjetsko vodstvo v letu 1947 odločilo, da ustanovi novo mednarodno komunistično telo - "Informacijski biro komunističnih in delavskih partij". Ustanovitev IB je bila tako ena izmed prvih praktičnih potez, ki so bile povlečene v hladni vojni dveh nasprotnih vojnopolitičnih grupacij. Naloga IB je bila, da pripomore k oblikovanju bloka socialističnih držav, zasnovanega na centralizmu in popolni podreditvi državno-partijski politiki SZ. Gornjo trditev potrjuje tudi podatek, da so bile - od sedemdesetih tedaj obstoječih komunističnih partij - vključene v IB vse pomembne vladajoče evropske partije, in samo dve iz t.i. kapitalističnih dežel (francoska in italijanska).

In kakšno stališče je zavzela KPJ na ustanovnem sestanku IB? Sodeč po nastopu E. Kardelja in M. Djilasa in njuni kritiki politike italijanske in francoske partije, usmerjene na parlamentarno pot reševanja družbenih vprašanj (tu sta se ujela na Ždanove limanice),⁴⁷ je bila tedanja pozicija KPJ dogmatska vsaj toliko, kolikor so bila dogmatska stališča VKP(b).⁴⁸ Zato ne presenečajo takratne ocene Zahoda, da je Jugoslavija najbolj vdani sovjetski satelit. In še nečesa ne gre prezreti: želje jugoslovanskega političnega vrha po privilegiranem položaju v primerjavi z ostalimi partijami, ki je temeljila na lastni vojaški osvoboditvi države, s čimer se druge partije niso mogle pohvaliti. Ta dogmatska pozicija KPJ se prične lomiti šele spomladi leta 1948, ko je Moskva potegnila poteze, ki so ogrožale jugoslovansko suverenost (npr. zahteva po takojšnji vzpostavitvi bolgarsko-jugoslovanske federacije).⁴⁹

Novejši dokumenti⁵⁰ potrjujejo, da Moskva v svojem pritisku na jugoslovansko vodstvo sploh ni računala na resnejši odpor, ki bi lahko imel širše med-

⁴⁷ "Naši odnosi s KPI in KPF so se tedaj seveda močno ohladili in poslabšali, prepričan pa sem, da je to tudi bil pglavitni namen Stalina in Ždanova, ko sta mene in Djilasa pahnila v to diskusijo. Prepričan sem, da je Stalin že takrat naredil načrt, da bi s pomočjo IB zlomil neodvisnost Jugoslavije, računajoč, da bo pri tem zaradi ohladitve, nastale med KPJ ter KPI in KPF, dobil podporo obeh teh partij. To se je v resnici tudi zgodilo, ko je samo štiri mesece pozneje začel svojo ofenzivo proti Jugoslaviji. Zato domneva, da je Stalin že ob prvem zasedanju IB nameraval udariti po Jugoslaviji, ni povsem izključena", je zapisal E. Kardelj v svojih Spominih, str. 109.

⁴⁸ A. Lešnik, Titova partija, str. 67-76; J. Foitzik, Die Bildung des Kominform im Jahre 1947 als Forschungsproblem, in: IN, Vol. I (1993), št. 1-2, str. 27-29.

⁴⁹ S. Nešović, Blejski sporazumi (Tito-Dimitrov) 1947, Ljubljana, 1978; A. Lešnik, Titova partija, str. 78-83.

⁵⁰ A. Lešnik, Novi moskovski dokumenti o Informbiroju, ZČ, 49, 1995, str. 631-638.

narodne posledice.⁵¹ Stalin je bil prepričan o uspehu stare preizkušene prakse: obdolžiti je potrebno krivoverce, zahtevati od CK njihovo zamenjavo in postaviti novo vodstvo, ki bo poslušno izvajalo moskovsko linijo.⁵² Vendar Beograd diktata Moskve ni sprejel; to je bil vsekakor prvi primer upora vodstva in članstva neke partije proti Stalinu.⁵³ In prav zaradi neposlušnosti Beograda dobi tedaj IB poznano vlogo mednarodnega komunističnega razsodnika. To kažejo tudi analize, saj je spopad s KPJ dal osnovni pečat vsej dejavnosti IB. V svoji devetletni zgodovini ta mednarodna komunistična organizacija ni nikdar uresničevala ciljev, zaradi katerih je bila uradno ustanovljena; nikoli ni uspela zaživeti kot instrument razvijanja sodelovanja med KP. V bistvu je IB po ustanovitvi samo še dvakrat stopil na sceno - bilo je to leta 1948 in 1949, ko se je "vodilna partija" odločila, da prek njega internacionalizira svoja razhajanja z vodstvom KPJ.⁵⁴ Na podlagi tega lahko sklenemo, da je bil IB ustanovljen izključno za doseg hegemonističnih ciljev "centra". Ko pa se je pokazalo, da IB ni bistveno vplival na potek spora, kakor tudi dejstvo, da je lahko Stalin ustvaril enak pritisk na Jugoslavijo tudi brez njega, je bil IB praktično porinjen na stranski tir.

Jugoslovanski "ne" Stalinu

Čeprav je Jugoslavija - z vzpostavitvijo "železne zaves" - sprejela sovjetski vzorec graditve socializma in se v zunanji politiki močno opirala na SZ in socialistične vzhodnoevropske države, se je od njih vendarle bistveno razlikovala: jugoslovanska revolucija je bila avtohtona, država je bila vojaško, kadrovske in politično neodvisna. In prav v specifičnem položaju jugoslovanske države in partije v primerjavi z drugimi socialističnimi državami kot tudi v vztrajanju voditeljev KPJ pri ohranitvi popolne samostojnosti v prihodnje - kar je bilo seveda v nasprotju s hegemonističnimi cilji sovjetske države in partije - je potrebno iskati vzrok, da je vodilna partija (VKP/b/) v vse bolj zapletenih mednarodnih odnosih sklenila, da s pomočjo IB na internacionalistični ravni "razčisti" svoja razhajanja s KPJ. S pomočjo drugih KP je hotel Stalin izpeljati učinkovit politični pritisk na KPJ, jo disciplinirati in zlomiti, hkrati pa posvariti tudi druge partije (vsaka neposlušnost bo kaznovana!).

Spomladi 1948, ko se je z dopisovanjem obeh CK⁵⁵ začel oster ideološko-politični pritisk na jugoslovansko partijsko in državno vodstvo,⁵⁶ je Beograd potegnil neobičajno potezo: na seji CK KPJ 12. in 13. aprila je načel "vprašanje odnosov socialistične Jugoslavije do prve dežele socializma - Sovjetske zveze - v

⁵¹ Sovjetski ideolog Ždanov je pokazal - na srečanju s skupino sovjetskih znanstvenikov, ki so se ukvarjali z različni jugoslovanskimi problemi - izredno samozavest in prepričanje, da bo zmaga hitra. Ko so ga vprašali, ali naj nadaljuje svoje delo o Jugoslaviji, se je Ždanov zasmel in dejal: "Mislim, da bo spor hitro končan" (V. Dedijer, *Izgubljeni boj J. V. Stalina, 1948-1953*, Ljubljana, 1969, str. 132).

⁵² Stalin je bil prepričan, da bo njegova kritika jugoslovanskega partijskega in državnega vodstva povzročila razkol v CK KPJ. To se na presenečenje Moskve ni zgodilo, saj sta se samo S. Žujović in A. Hebrang izrekla za Stalina.

⁵³ Glej zbornik razprav: *Ketzer im Kommunismus. Alternativen zum Stalinismus* (T. Bergmann & M. Koßler /Hrsg./).

⁵⁴ The Cominform. Minutes of Three Conferences 1947/1948/1949, str. 465-641: The Second Conference (19.-23. junij 1948), str. 645-1026: The Third Conference (16.-19. november 1949).

⁵⁵ Pisma CK KPJ in pisma CK VKP/b/.

⁵⁶ A. Lešnik, *Beitrag zur Geschichte des Informbüros - Die Genese der jugoslawisch-sovietischen Beziehungen in der ersten Hälfte des Jahres 1948*, v: IN, Vol. III (1996), št. 7-8, str. 34-41 & Vol. IV (1997), št. 9-11.

okolščinah stalinske hegemonistične politike do manjših in šibkejših dežel". V razpravi je Tito lucidno analiziral vsiljeni spor kot *državni spor* in ne kot ideološki spor dveh partij: "Tovariši, imejte v vidu, da tu ne gre za nikakršne teoretske diskusije, za nikakršne napake KPJ, za nikakršne naše ideološke stranpoti. Ne smemo dopustiti, da smo porinjeni v diskusijo o tem... Tovariši, tu gre predvsem za odnose med državama... Meni se zdi, da se oni poslužujejo ideoloških vprašanj, da bi opravičevali svoj pritisk na nas, na našo državo... Za to gre, tovariši..."⁵⁷ Tedaj so sprejeli tudi tisti "zgodovinski" sklep, ki bo še kako odmeval v mednarodnem komunističnem gibanju: "Nujno potrebno je najtesnejše sodelovanje med socialističnimi državami na temelju popolnega spoštovanja neodvisnosti in enakopravnosti".⁵⁸ In tu je potrebno iskati tudi začetek Titove državniške karizme; če so mnogi komunisti dvomili v "prav" svojega partijskega generalnega sekretarja, kar potrjuje tudi visok odstotek članov KPJ v vrstah informbirojevcev (torej tistih, ki so se izrekli za Stalina), pa ga večina ljudstva prav tedaj sprejme za "svojega" ljudskega in ne le partijskega predsednika.

O samem poteku spora ter političnem, ekonomskem in vojaškem pritisku na Jugoslavijo je napisano mnogo. Poudariti pa velja, da je jugoslovanska stran prav zaradi nenehnega vztrajanja, da gre v napadu IB za spor med dvema državama (tu je tudi ključ njenega uspeha!) in ne partijama, dosegla pomemben preobrat in simpatije v mednarodni skupnosti. Jugoslovanska vlada je na zasedanju generalne skupščine OZN v Parizu (26. novembra 1951) v predloženi pritožbi proti SZ in vzhodnoevropskim državam zahtevala,⁵⁹ da prizadete vlade urejajo svoje odnose in rešujejo medsebojne spore v skladu z duhom ustanovne listine OZN. Jugoslovanska prizadevanja je generalna skupščina - z obsodbo sovjetske politike do Jugoslavije - podprla. To je bilo tudi pričakovati, saj je FLRJ pred svetovno javnostjo nedvoumno povedala, da ne bo več objekt oziroma privesek sovjetske zunanje politike, temveč samostojni in aktivni subjekt v mednarodni skupnosti. Jugoslovanska zasnova bodoče zunanje politike (presejanje blokovske polarizacije) - na načelih aktivne miroljubne koeksistence ter razvoju gospodarskih, političnih in kulturnih odnosov z državami različnih družbenih sistemov (neuvrščенost) - je nesporno rezultat spopada s stalinističnim hegemonizmom. Seveda pa v tem kontekstu ne gre prezreti, da je na uspešen oziroma mirni razplet spora nedvomno vplivala interesnosferna politika, načrtana že na moskovskem srečanju med Churchillom in Stalinom, oktobra 1944; zdi se, da je past sporazuma prav v tem, da je zapisan, pustil pa je odprto vprašanje: kdaj in pod kakšnimi pogoji ga lahko njegovi akterji udejanjijo. Z drugimi besedami, Stalin ni vedel, ali bo njegov morebitni vojaški poseg v Jugoslaviji izzval spopad svetovnih razsežnosti, na katerega v tistem času še ni bil pripravljen (strah pred atomsko vojno). Po sporu z IB je bil sporazum o delitvi "50-50" zaradi Titove samosvoje politike začasno spravljen v predal.⁶⁰

⁵⁷ V. Dedijer, Dokumenti 1948, I, str. 227.

⁵⁸ Pisma, str. 18-26.

⁵⁹ Bela knjiga o agresivnim postupcima vlada SSSR, Poljske, Čehoslovačke, Madžarske, Romunije, Bugarske i Albanije prema Jugoslaviji: izvor agresivnega pritiska, politični pritisk, gospodarski pritisk in gospodarska blokada, teroristična in diverzantska dejavnost, izzivanje obmejnih incidentov, vojaški pritisk.

⁶⁰ A. Lešnik, Die jugoslawische Frage in den Augen "der großen drei", v: Kriza socialnih idej / The crisis of social ideas, str. 412-414.

Informbirojevski spor v luči bojev za oblast

Ta izjemno pomembna tema za razumevanje frakcijskih bojov v jugoslovan-skem komunističnem gibanju, tako v kominternem kot v informbirojevskem obdobju, je še vedno premalo razjasnjena. V tej smeri je še največ raziskoval Ivo Banac.⁶¹ Seveda pa se je ključno vprašanje v IB-sporu glasilo: kdo bo "gospodar" v Jugoslaviji. Ali bo to Stalin in njegovi oprodniki ali Tito in jugoslovanska par-tija. Z drugimi besedami, šlo je za vprašanje: ali bo Jugoslavija ostala suverena država ali ne. Vendar je v sporu in igri še en bistveni element, ki ima tudi svojo ideološko težo, čeprav ga Stalin direktno ne omenja. V okviru Stalinove vizije marksizma imata SZ in on osebno pravico, da vodita celotno gibanje, ves socialistični tabor in ga oblikujeta po svojih željah in potrebah. Tej temeljni postavki se je Tito uprl. V trenutku, ko je Tito Stalinu zanikal pravico, da bi imel zadnjo be-sedo v socialističnem taboru, v trenutku, ko je trdil, da je treba ljubiti svojo de-željo bolj kot SZ, v trenutku, ko je zahteval za Jugoslavijo suverenost in trdil, da morajo biti odnosi med državami tudi znotraj socialističnega tabora enakopravni, v tistem trenutku je Tito izoblikoval svojo lastno ideološko postavko.⁶² 'Nova' stališča podprejo tudi njegovi najožji sodelavci v CK (Kardelj, Kidrič, Pijade, Dji-las...), torej prav tisti, katerim je Stalin naložil nalogo, da zamenjajo Tita (v par-tijskem vrhu sta se za Stalina izrekla le A. Hebrang in S. Žujović). Stalin je bil tako prvič v svoji državniški karieri povsem nemočen do nekega komunističnega nasprotnika. Titu je uspelo nekaj, kar ni uspelo heretikom, kot sta bila L. Trocki ali N. Buharin: njegova država, njegova vojska in njegova policija so ga varovale pred Stalinovimi udarci, prav tako in še bolj pa sta ga varovala navdušenje in vdanost ljudstva, ki sta se še okrepila zavoljo njegovega kljubovanja Moskvi.⁶³

Ne glede na to, da bo potrebno v prihodnje o "kompleksu 1948" še marsikaj raziskati in razjasniti, pa lahko pritrdimo odličnemu poznavalcu mednarodnih razsežnosti IB-spora prof. Jožetu Pirjevcu, ki je v intervjuju dejal: "...Tita nočem poveljčevati, saj ne pozabljam, da je bil diktator in je stal na čelu totalitarnega režima. Vendar ni mogoče spregledati, da je bil tudi državnik velikih vizij in po-dvigov, kakor le malokateri voditelj našega stoletja. Tu ne mislim samo na njegov upor proti Hitlerju in Mussoliniju, temveč tudi na njegovo odločitev, da socializma ni mogoče graditi s slepim posnemanjem sovjetskega vzorca, odločitev, ki jo je mogoče zaznati še pred izključitvijo KPJ iz IB... Tito je prvi, ki je že na začetku šestdesetih let ugotavljal, da pglavitni problemi naše družbe ne izvirajo iz kon-fliktnega odnosa med Vzhodom in Zahodom, temveč da ji pogojuje razkorak v razvoju med Severom in Jugom. Misel, ki je danes še kako aktualna."⁶⁴

Politika represije

Problematika represivne politike zadeva v tem obdobju ne samo Jugoslavijo, temveč tudi druge vzhodnoevropske države, vključno s SZ, ki je tedaj doživljala vrhunec stalinizma. Soočala se je s procesi in zloglasnimi čistkami, ki jih poznamo

⁶¹ I. Banac, *Sa Staljinom protiv Tita. Informbirovski rasejepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*, Zagreb, 1990.

⁶² Primorske novice. Priloga: "40 let resolucije Informbiroja", 29. 4. 1988, str. 24 (Jože Pirjavec o letu 1948).

⁶³ I. Deutscher, Stalin. Politična biografija, Ljubljana, 1977, str. 536-537.

⁶⁴ Primorske novice. Priloga: "9. maj 1945-1995", 5. 5. 1995, str. 27 (Intervju s tržaškim zgodovinarjem Jožetom Pirjevcem).

iz let 1936-1938,⁶⁵ z edino razliko, da so bili ti procesi in uboji sedaj stroga državna tajnost.

V vzhodnoevropskih državah so na političnih procesih - po preizkušeni stalinistični teoriji "sodnega dokaza" A. Višinskega - obsodili in likvidirali vse, za katere je bilo pričakovati, da bi po jugoslovanskem vzoru lahko nasprotovali uveljavljanju sovjetskega stalinističnega sistema (o tem pričajo procesi proti t.i. "titoistom": L. Rajku v Budimpešti, T. Kostovu v Sofiji, R. Slanskemu v Pragi). Cilj teh procesov je bil, da se pred domačo in svetovno javnostjo opraviči gonja proti Titovi Jugoslaviji kot "oporišču imperializma". Ni pa bilo mogoče prezreti dejstva, da so v teh državah postavili pred sodišča predvsem tiste voditelje, ki so bili med drugo svetovno vojno v svoji domovini ter delili usodo s svojimi narodi, ne pa tistih, ki so leta 1945 skupaj z Rdečo armado prihajali iz Moskve in prevzemali oblast. Stalinovi agenti so skrbno spremljali in beležili sleherni znak kakršnekoli naklonjenosti "titoizmu". Tedaj se torej skuje izraz "titoizem"; vendar je potrebno poudariti, da ni šlo za nikakršno novo doktrino, pač pa za oznako oziroma vztrajanje pogumnih pri "različnih nacionalnih poteh v socializem".⁶⁶

V Jugoslaviji je bil prav zaradi nedostopnosti arhivskega gradiva fenomen represivne politike proti pristašem politike IB najprej obravnavan na področju umetniškega ustvarjanja (v gledališču, filmu, prozi).⁶⁷ Z objavo spominskega gradiva obsojencev oziroma kaznjencev ter s postopnim odpiranjem arhivskega gradiva sredi 80-ih let v Jugoslaviji je bilo možno šele pričeti raziskovanje tega momenta totalitete zgodovinskega dogajanja 1948. leta. V obdobju od objave resolucije IB do leta 1963 so organi za notranje zadeve v Jugoslaviji evidentirali 55.663 oseb, ki so na razne načine podpirale akcijo Moskve in vzhodnoevropskih držav; 16.731 (od teh je bilo 566 Slovencev) so jih poslali - po odločitvi sodišča ali po administrativnem odloku - v zapore oziroma taborišča, zlasti na Jadranske otoke (Goli otok, Sv. Grgur). V situaciji, ki bi lahko objektivno pripeljala do izničenja jugoslovanske samostojnosti, je tajna policija (Udba) dobila najširša pooblastila in dosegla relativno veliko avtonomnost. To je navsezadnje vodilo do grobih deformacij v njenem delu, ki so dosegle višek v maltretiranju kaznjencev oziroma t.i. informbirojevcev. Nasilne metode, ki so jih v taboriščih uporabljali za "prevzgojo", so bile seveda v popolnem nasprotju s humanimi načeli socialistične revolucije. Pri tem je zanimivo, da je že IV. plenum CK KPJ (4. junija 1951) obsodil nezakovitosti pri uporabi represivnih metod.⁶⁸

In kako je demokratično usmerjen Zahod gledal na represivno politiko? Jože Pirjevec piše, da ni "nikjer zasledil kakšnega poročila o Golem otoku ali čem podobnem. Ranković (šef Udbe) je v poročilih zelo cenjen; tudi delovanje Udbe je zelo cenjeno. Poglavitni problem je bil premagati informbirojevce. S kakšnimi sredstvi je bilo to doseženo, je bilo z vidika Londona ali Washingtona vseeno". Seveda je potrebno takšno stališče Zahoda razumeti v kontekstu interesnosferne politike. Res je, da je jugoslovanska emigracija zahtevala, da bi ZDA pomagale zrušiti Titov režim; toda ameriški in britanski državni vrh sta se zavedala, da emigrantske sile nimajo večjih možnosti. Šlo je za popolno realistično politiko; pri tem ni šlo za nikakršne simpatije do Tita, pač pa za dejstvo, da je bolje imeti na oblasti Tita kot pa sovjetsko lutko. Bili so mnenja, da morajo podpreti Titov režim v upanju, da se bodo stiki med Zahodom in Jugoslavijo poglobili

⁶⁵ M. Britovšek, *Stalinov termidor*, Ljubljana, 1984.

⁶⁶ A. Lešnik, *Titova partija*, str. 114-119.

⁶⁷ Npr., I. Torkar, *Umiranje na obroke*, Ljubljana 1984.

⁶⁸ Več o tem: D. Marković, *Istina o Golom otoku*, Beograd, 1987.

in da bi prišlo kdaj pozneje tudi do določenega "razvoja" (op. demokratičnega) znotraj tega režima.⁶⁹

Zakaj samoupravljanje ni uspelo preprečiti jugoslovanskega neostalinizma

Nedvomno je spopad s stalinizmom v obdobju IB na eni strani pospešil kritično presojanje in analiziranje jugoslovanskih in mednarodnih izkušenj, na drugi pa teoretično utemeljil in praktično uveljavil nove možnosti socialistične družbene preobrazbe. V tem kontekstu so jugoslovanski teoretiki videli v "samoupravljanju" tisto obliko zgodovinskega procesa družbenega osvobodjanja dela, ki naj bi pomenila ne samo alternativo stalinističnemu konceptu socializma, pač pa predvsem pot k humanejšemu socializmu. Jugoslovanska družbena praksa je v naslednjih desetletjih dokazala, da je bil nov projekt kljub vsemu "utopičen", saj ni v zadostni meri upošteval objektivnih zakonitosti družbenega razvoja - to je šibko razvite ekonomske osnove delavskega samoupravljanja; z njeno nerazvitostjo se je še naprej ohranjala in krepila državna in partijska birokracija, ki bo dokončno izničila "sanje" o dezalienaciji posameznikov in družbe kot celote. Drugače povedano, Jugoslavija je še naprej ostajala v kleščah zaprte oligarhije, ki je v svojih rokah držala vso gospodarsko, socialno in politično moč. Najostrejšo kritiko oziroma samokritiko akterjev revolucije ("birokratske kaste") in razraščanja birokracije v jugoslovanski družbi je podal Milovan Djilas v delu *Novi razred*,⁷⁰ kjer je označil birokracijo kot novi (vladajoči) razred v socializmu.

VI. partijski kongres (Zagreb, 1952)⁷¹ je v oceni notranjega razvoja ugotovil, da pomeni uvedba "delavskega samoupravljanja" prelomnico v razvoju socialističnih družbenih odnosov v Jugoslaviji, saj je bil "še le izročitvijo tovarn v upravljanje delavcem storjen prvi veliki korak, ki vsebuje temeljne elemente odmiranja države in razširjanja socialistične demokracije na proizvodnem področju in s tem tudi v celotni družbeni strukturi". V tem kontekstu si je kongres zastavil izjemno pomembno vprašanje, in sicer: določitev mesta in vloge KP v novem sistemu, v katerem "partija ni in ne more biti neposredna voditeljica in ukazovalka ne v gospodarskem ne v državnem ne v družbenem življenju, temveč deluje le s svojo politično in idejno dejavnostjo..." Glede na tako postavljene bodoče naloge partije je kongres sklenil, da spremeni ime KPJ v ZKJ /Zveza komunistov Jugoslavije/. "Jugoslovanski komunisti," piše Pirjevec, "so se na kongresu izkazali s svojo samozavestjo in ideološko drznostjo, v kateri so šli tako daleč, da niso govorili samo o odmiranju države, temveč tudi partije. Pri tem pa je značilno, da se kot po navadi niso bili zmožni soočiti s konkretno stvarnostjo".⁷² Da je bilo res tako, priča soočenje državnega in političnega vrha z Djilasovim javnim provokativnim vprašanjem: Kaj je glavni cilj partije - *socialistična demokracija* ali *oblast*? Razrešitev Djilasa - potem ko so ga obdolžili revizionizma, anarhizma in meščanskega liberalizma - z vseh funkcij na plenumu CK (januarja 1954) je bila jasen odgovor: *oblast*! Skratka, navkljub novemu programu in odporom v lastnih vrstah se ZKJ ne odreka oblasti oziroma vodilni idejni vlogi v tako proklamirani samoupravni družbi.

⁶⁹ Primorske novice. Priloga: "9. maj 1945-1995" (J. Pirjevec).

⁷⁰ M. Djilas, *The New Class* (1957); *Nova klasa*, Beograd, 1990.

⁷¹ Šesti kongres KPJ-ZKJ, Ljubljana, 1952.

⁷² J. Pirjevec, *Jugoslavija 1918-1992*, str. 213.

In kako je o tem ključnem problemu razmišljala glavni teoretik jugoslovanskega samoupravljanja Edvard Kardelj v Oslu:⁷³ "S tem seveda ne mislim reči, da je določen politični monopol *Zveze komunistov* oziroma *Socialistične zveze delovnega ljudstva* kaka trajna potreba po socialističnem razvoju v naši deželi, oziroma da je naš politični sistem, denimo, usmerjen na trajno prepoved tendence, da bi se ustanovljale politične stranke. Nasprotno, večja stabilizacija socialističnih ekonomskih odnosov, ki bo povratek h kapitalizmu ekonomsko praktično izključila, bo nedvomno povzročila, da se bo postopno odpravljalo administrativno omejevanje politične aktivnosti ljudi. Teoretično ne izključujem niti tega, da se bodo tudi v takem položaju kdaj pojavile tendence, da se formirajo politična združenja tipa strank klasične buržoazne demokracije, to je tendence, ki tudi zdaj obstojijo v antisocialističnih krogih v naši deželi. Prav tako pa sem tudi prepričan, da so to lahko le manifestacije zaostale politične zavesti brez kakršne koli realne perspektive za obstoj. Z razvojem mehanizma direktne demokracije in družbenega samoupravljanja bodo te oblike političnega življenja postale nepotrebne".⁷⁴

Lahko zaključimo, da je prav vsebinska neuresničitev smelega programa, sprejetega na VI. partijskem kongresu, potemtakem predstavljala tisto mejno črto - in to je nadaljnji razvoj jugoslovanske družbe potrdil⁷⁵ - ki je onemogočala samoupravnemu družbenemu sistemu, da bi se iztrgal iz okvirov neostalinizma. "ZKJ in jugoslovanska vlada sta zmagali v bitki s Stalinom za avtonomijo, jugoslovansko vodstvo pa ni dobilo bitke proti stalinizmu",⁷⁶ je nedvoumno in točno zapisal Anton Vratuša. Specifičnost jugoslovanskega neostalinizma (v primerjavi s sovjetskim oziroma vzhodnoevropskim) je bila, in to je potrebno poudariti, v njegovem prehodu iz totalitarne v avtoritarni sistem⁷⁷ (titoizem). S tem smo tudi odgovorili na uvodoma zastavljeno vprašanje.

Avugust Lešnik

THE COMINFORM DISPUTE OF 1948 - A DISPUTE BETWEEN TWO DIFFERENT MODELS OF SOCIALISM?

Abstract

The present paper deals with the causes and the consequences of the Yugoslav conflict with the Soviet Union in the time of Cominform (1948-1956). The Yugoslav and the Soviet concepts of socialist development were identical until the conflict with the Cominform (totalitarianism). The conflict arose only after the Yugoslav state and party leadership had refused to play an imposed subordinate role in its political and economic relationship with the Soviets. In this connection we must not overlook the fact that - unlike other socialist states - Yugoslavia was militarily, politically and otherwise independent from the Soviet Union. The imposed conflict, therefore, compelled Yugoslavia to search for its own way, which eventually led to the "workers' selfmanagement" (1950). The Communist Party of Yugoslavia, despite its new programme (1952), did not give up its power and its leading role in the newly proclaimed selfmanagement society. In this way the newly formed socialist system could not break away from the Stalinist framework. The specific of the Yugoslav neostalinism was in its transition from the totalitarian into authoritarian system (Titoism).

⁷³ Predavanje v Oslu 8. oktobra 1954 v aktivu Delavske stranke Norveške.

⁷⁴ E. Kardelj, Problemi naše socialistične graditve, knj. IV, Ljubljana, 1960, str. 239-240.

⁷⁵ Z. Golubović, Kriza identiteta sodanjenog jugoslovenskog društva. Jugoslovenski put u socijalizam vidjen iz različnih uglova, Beograd, 1988.

⁷⁶ J. Prjevec, Jugoslavija 1918-1992, str. 239.

⁷⁷ Vuč o tem: C. J. Friedrich, Z. K. Brzezinski, Totalitarian Dictatorship and Autocracy, Cambridge 1965; F. Neumann, Demokratska i autoritarna država, Zagreb 1974; N. Bobbio, Democracy and Dictatorship, University of Minnesota Press, 1989.

SISTEM LJUDSKE DEMOKRACIJE V SLOVENIJI IN JUGOSLAVIJI

Božo Repe *

UDK 940.2:321.74(497.4)

REPE Božo: Sistem ljudske demokracije v Sloveniji in Jugoslaviji. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 69=34(1998)2, str. 303-315, 35 cit.

Izvirnik v slov., povzetek v angleščini, izvleček v slov. in angl.

Pisec v prispevku obravnava sistem ljudske demokracije politične ureditve v prvih letih po drugi svetovni vojni) v Jugoslaviji, kjer se je sistem ljudske demokracije najprej in najbolj izrazil v Sloveniji, sicer pa je bil uveden tudi v drugih vzhodnoevropskih državah. Poudarek je bil na ljudskosti (oblasti množice). Sistem ljudske demokracije je bil specifičen: razločeval se od klasičnih meščanskih demokracij, čeprav je - vsaj formalno - še ohranjal nekatere prvne klasične parlamentarne oblasti. Večstrankarski sistem je bil npr. ustavno zagotovljen, v praksi pa je dejansko že šlo za mešanico partijskega monizma in večstrankarstva. Ko je bil obračun z opozicijo v vzhodno-evropskih državah končan, ko so oblast prevzele komunistične partije in je bila izvedena sovjetizacija, je sistem ljudske demokracije postal nepotreben, uveljavila pa se je teorija, da obstaja samo ena, to je sovjetska pot v socializem. Do leta 1948 je bila Jugoslavija že urejena po sovjetskem vzoru. Vendar je spor z informbirojem preprečil, da bi spremembo tudi formalno potrdili. Čeprav je Jugoslavija po sporu šla po drugačni poti kot vzhodnoevropske države (uvedba samoupravljanja), v začetku petdesetih let potrebo po dvojnosti sistema tudi v njej ni bilo več. Ustavni zakon iz leta 1953 je o Jugoslaviji že govoril kot o socialistični državi, formalno pa si je ime Socialistična federativna republika Jugoslavija nadela deset let kasneje, s sprejetjem ustave leta 1963.

UDC 940.2:321.74(497.4)

REPE Božo: The System of People's Democracy in Slovenia and Yugoslavia. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 69=34(1998)2, pp. 303-315, 35 notes

Orig. in Slovene, summary in English, synopsis in Slovene and Engl.

In this paper, the author deals with the system of people's democracy (the political order during the first post-World War II years) in Yugoslavia, where this system was carried into effect first and to the greatest extent. It was also introduced in other East European states. It underscored its people's character (the power of the masses). The system of people's democracy had its peculiarities: it differed from bourgeois democracies, though it - at least technically - retained some elements of classical parliamentary power. E.g., the

* Dr. Božo Repe, izredni profesor, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SI - 1000 Ljubljana.

multi-party system was constitutionally guaranteed, though in practice there was a mix of party monism and pluralism. When the showdown with the opposition was completed in East European states, when the power was seized by the communist parties and when the Sovietisation was carried out, the system of people's democracy became no longer necessary and the theoretical stand prevailed that there is only one, Soviet "road" to socialism. By 1948 Yugoslavia was already styled after the Soviet model. The dispute with the Inform-Bureau (Information Bureau of the Communist Parties) made it impossible that this change be also technically confirmed. Though Yugoslavia, after the dispute, adopted a different model (self management) than the one in Eastern Europe, by the beginning of the fifties there was no more any need for duality in Yugoslavia either. The Constitutional Law from 1953 considered Yugoslavia to be a socialist state, though the term Socialist Federal Republic of Yugoslavia was adopted ten years later, in the Constitution from 1963.

Politični in mednarodni okvir nastanka sistema ljudske demokracije

S pojmom ljudska demokracija označujemo politično ureditev Jugoslavije in vzhodnoevropskih držav v prvih letih po drugi svetovni vojni. Izraz so že med vojno začeli uporabljati sovjetski, pa tudi nekateri drugi politiki (npr. Eduard Beneš).¹ V praksi se je sistem ljudske demokracije najprej in najbolj izrazito uveljavil v Jugoslaviji. Poudarek je bil na ljudskosti (oblasti množic). V srbohrvaščini se uporablja izraz "narodna demokratija", za ljudsko oblast pa "narodna vlast", kar ima v bistvu dvojen pomen: ljudski in nacionalni. Implicitno je torej izraz vseboval tudi težnjo po nacionalni, to je izvirni poti v socializem, čeprav so ga tako razumeli le redki posamezniki, ki so večinoma nato tudi prišli v konflikt z uradno usmeritvijo. Sistem ljudske demokracije je bil specifičen: razločeval se je od klasičnih meščanskih demokracij, čeprav je - vsaj formalno - še ohranjal nekatere prvine klasične parlamentarne oblasti. Večstrankarski sistem je bil npr. ustavno zagotovljen, v praksi pa je dejansko že šlo za mešanico partijskega monizma in večstrankarstva (to se kaže npr. v ocenjevanju, katere stranke so primerne, da lahko obnovijo dejavnost, v enotnem programu Ljudske fronte, ki so ga morale stranke sprejeti, ko so vanjo vstopile, v omejevanju dejavnosti tistih strank, ki so nastopale samostojno). Ni pa sistem ljudske demokracije še socialistični sistem, čeprav je bila socialistična družba glavni cilj komunistične partije. Teoretično sistem ni bil vnaprej izdelan, lahko bi rekli, da so ga nekako "prinesle" razmere v drugi polovici vojne, ko mednarodne in notranje okoliščine še niso dovoljevale neposredne uvedbe socializma, tako da gre za neke vrste "prehodno fazo" od kapitalizma k socializmu. Zelo jasno je to izrazil Josip Broz Tito na ustavnem kongresu KP Srbije 12. maja 1945 v Beogradu: "Veliko je komunistov, ki mislijo na tisto drugo etapo, ki mislijo, da bo sedaj, ko bo vojna končana, prišla tista druga etapa, ne vedo pa, da v to drugo etapo že gremo tako lepo, da se sploh ne opazi. Ni treba da pričakujemo nek močan preobrat, da se bo čez noč uresničil komunizem. Rekel sem že, da gremo mi k našemu cilju po drugi poti, ki so nam jo vsilile razmere te velike osvobodilne vojne, in niso zelo jasno oblikovane etape

¹ Po mnenju nekaterih zgodovinarjev naj bi bil pojem ljudska demokracija v sovjetski teoriji zgolj nadomestek za pojem diktatura proletariata, ki - zlasti v vojnih razmerah - zaradi odnosov z zavezniki ni bil primeren. Analogno naj bi bile ljudske republike le drugo ime za sovjetske republike, kar naj bi dokazoval primer Ljudske republike Mongolije (ta se je kot ljudska republika poimenovala že leta 1921, op.p) - glej npr. Marija Obradović, "Narodna demokratija" u Jugoslaviji 1945-1952, Inis, Beograd 1995, str. 17.

buržoazno-demokratske in proletarske revolucije. To gre malo drugače. Prišel bo čas, ko se bo to tudi teoretično pojasnilo."² Sovjetska teorija se je s pojmom ljudska demokracija spopadla šele leta 1947, ko so njeni znanstveniki začeli obravnavati novo formo oblasti v vzhodnoevropskih državah in prišli do podobnega zaključka kot Tito, da gre za prehodni sistem od parlamentarne demokracije k sovjetskemu modelu socializma.³ Sprva zaradi nestabilnih političnih razmer v posameznih državah vsaj načelno niso nasprotovali možnosti različnih nacionalnih poti v socializem (to so pojmovali predvsem v taktičnem smislu, kot prilagoditev lokalnim razmeram). Ko pa je bil obračun z opozicijo v vzhodnoevropskih državah končan, ko so oblast prevzele komunistične partije in je bila izvedena sovjetizacija in ko je postalo jasno, da ljudskofrontni model ne bo uspel v Franciji in Italiji, kjer so bili komunisti ena najmočnejših političnih sil, pa je bil teoretični sklep jasn: obstaja samo ena, to je sovjetska pot v socializem.

Koncept ljudske demokracije je izhajal iz tradicije predvojnih ljudskih front, ki so bile sorazmerno uspešne v drugi polovici tridesetih let (Francija, Španija, deloma Češkoslovaška in še nekatere države), vendar se nikjer niso obdržale (upanje, da se bodo bolje obnesle tam, kjer so klasični moščanski sistemi odpovedali - v boju proti fašizmu - se ni uresničilo). Zamrle pa so tudi zaradi preusmeritve kominternske politike (kot posledice sprememb v sovjetski zunanji politiki - pakt Ribbentrop-Molotov, sovjetsko-finska vojna) leta 1939, zaradi katere so se komunistične partije povrnila k razredni politiki. Med vojno so to tradicijo zavezništva med raznimi skupinami in strankami na protifašistični in narodnoosvobodilni osnovi skušali obnoviti (v Sloveniji že aprila 1941 z ustanovitvijo Protiimperialistične oz. Osvobodilne fronte).

Na jugoslovanski ravni je do te odločitve prišlo po drugem zasedanju Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (Avnoji), ko je le-ta postal najvišji organ oblasti s svojo vlado, to je Nacionalnim komitejem osvoboditve Jugoslavije (Nkoj).⁴ V vodstvu KPJ so ocenili, da je prišel skrajni čas za ločitev splošnih političnih funkcij od oblastnih (vojaške so formalno ločili po 1. zasedanju Avnoja v Bihaču). To so jim narekemale mednarodne razmere, zlasti prizadevanja za priznanje nove Jugoslavije, pa tudi bližajoči se konec vojne, ki bi bil lahko zelo nepredvidljiv (prihod zaveznikov, stopnjevanje državljanske vojne kot v Grčiji) in na katerega je hotela biti KP pripravljena. Na seji Nkoja in predsedstva Avnoja je bil predlog za ustanovitev "politične organizacije nove Jugoslavije" (kot so predlog formulirali) sprejet januarja 1944. Najverjetneje je bila pri tem upoštevana uspešna izkušnja slovenske Osvobodilne fronte. Z ustanovitvijo nove organizacije naj bi se narodnoosvobodilno gibanje institucionaliziralo v obliki Ljudske fronte, sestavljene iz enotnih ljudskih front po posameznih pokrajinah in Avnojem kot "državno institucijo" (tedaj mednarodno še nepriznana).

² Hronologija revolucionarne delatnosti Josipa Broza - Tita, priredili Branimir Ilić, Vojislav Čirković, Mičo Leković, Milenko Pejović, Radomir Vujošević, Export - Press, Beograd 1978, str. 92.

³ Tito je sicer - kljub težnji po posnemanju sovjetskega vzora - vztrajal pri stališču, da je treba vsaj v prehodnem času upoštevati jugoslovanske specifičnosti. Še v vojnem času je (po pričevanju prevajalke Olge Ninčič) na razgovoru s Churchillom v Neaplju na vprašanje, ali mislijo v Jugoslaviji vzpostaviti socializem po sovjetskem vzoru, odgovoril, da so nekatere sovjetske izkušnje za Jugoslavijo koristne, da pa so v Jugoslaviji drugačne razmere (Vladimir Dedijer, Novi prilozi za biografijo Josipa Broza Tita, Liburnija Rijeka, Mladost, Zagreb 1981, str. 86-870).

⁴ Nkoj je deloval od 19. novembra 1944 do 7. marca 1945. Imel je 21 poverjeništev (ministev), njegov predsednik je bil Josip Broz, eden od treh podpredsednikov pa Edvard Kardelj. Tudi sicer je bilo v njem več Slovencev, med njimi Edvard Kocbek kot poverjenik za prosveto.

Vzroki za nastanek sistema ljudske demokracije so tako zunanje kot notranjepolitični. Pri zunanjepolitičnih je bil v ospredju boj za mednarodno priznanje nove, Titove Jugoslavije. Sporazum Tito-Šubašić iz junija 1944 na Visu je predvideval, da naj bi v jugoslovansko begunsko vlado prišle osebnosti, ki se niso kompromitirale s sodelovanjem z okupatorjem, glavna naloga naj bi bila pomoč ljudstvu in vojski in usklajevanje dela begunske vlade z Nkojem. To naj bi omogočilo čimprejšnjo sestavo enotnega državnega predstavništva. Vprašanja kralja in monarhije naj ne bi zaostrovali, o obliki državne ureditve pa naj bi se odločilo ljudstvo samo po osvoboditvi.⁵ Zavržena pa sta bila predloga, da naj bi z dogovorom med Titom in kraljem Petrom sestavili enotno kraljevsko vlado s Šubašićem na čelu (to je predlagal Churchill) ali pa da bi skupno vlado sestavili tako, da bi v kraljevo vlado vključili člane Nkoja, kralja Petra pa priznali za vrhovnega poveljnika vojske (Šubašićev predlog). Koncesija s strani vodstva narodnoosvobodilnega gibanja emigrantski vladi je bila torej dana z odstopom od avnojskega sklepa, da se begunski vladi odvzamejo legitimne pravice, to pa je bilo več ali manj tudi vse.⁶ Britanski pritisk se je tudi po sporazumu še nadaljeval in je med drugim vseboval omejevanje pomoči in zmanjševanje zavezniških akcij nad ozemljem Jugoslavije. Churchill je Tita na sestankih v Caserti in Neaplju avgusta 1944 prepričeval, naj pristane na skupno vlado in sestanek s kraljem Petrom, dobil pa je le splošno obljubo, da narodnoosvobodilno gibanje državi ne bo vsiljevalo komunizma oz. da Avnoj ne bo uporabil sile, da bi vplival na svobodno izražanje ljudi glede prihodnosti bodoče ureditve v državi.⁷ V deklaraciji o sporazumu je Šubašićeva vlada nato priznala "začasno upravo Avnoja". 25. in 29. avgusta je bilo v duhu sporazuma ukinjeno četniško vrhovno poveljstvo (Kraljeve vojske v domovini) in razrešen Draža Mihailović.

Drugi, konkretnější sporazum med Šubašićem in Titom je bil sklenjen šele 1. novembra 1944 na predhoden pritisk SZ, do katerega je prišlo zaradi delitve interesnih sfer z Veliko Britanijo po pogovorih Stalina in Churchilla 9. oktobra 1944 (znanem "fifty"- "fifty" dogovoru).⁸

Po sporazumu je Avnoj ostal zakonodajno telo, sestavili naj bi enotno vlado z 28 ministrstvi, ki bo razpisala volitve v ustavodajno skupščino. Kralj se do dokončnega sklepa o obliki državne ureditve ni smel vrniti v Jugoslavijo, svoje pravice pa je prenesel na namestništvo (njegove člane je imenoval v soglasju z Nkoj). Sporazum je potrdil načelo federativne ureditve in predvidel deklaracijo o demokratičnih pravicah in svoboščinah, všteti svobodo veroizpovedi, govora, združevanja in tiska ter pravico do lastnine in zasebne pobude.

7. decembra so na pritisk Velike Britanije sprejeli še dodatne sklepe, da bo enotna vlada čim prej organizirala civilno upravo, se lotila obnove, začela pripravljati volitve v ustavodajno skupščino najkasneje tri mesece po osvoboditvi, začela delovanje političnim strankam in skupinam ter organizirala pravosodje

⁵ Sporazum nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i kraljevske jugoslovenske vlade, Vis 16. juna 1944, Branko Petranović, Momčilo Zečević, Jugoslavija 1918-1984, zbirka dokumenata, Rad, Beograd 1985, str. 566-567 (Dalje Petranović, Jugoslavija...).

⁶ Britanci so od srečanja pričakovali veliko, verjeli so celo, da bo Šubašiću uspelo prepričati Tita, naj se sreča s kraljem Petrom, ki je v ta namen skupaj s Šubašićem potoval do Malte in nato v Caserto, kjer je čakal na izid pogovorov. (Jugoslavia, Political Diaries 1918-1965, Volume 3, Archive Editions 1997, str. 517).

⁷ Prav tam, str. 519.

⁸ Tudi Stahn je pod vtisom dogovora s Churchillom med Titovim obiskom v Moskvi konec septembra in v začetku oktobra 1944 Tita (kasneje pa tudi Kardelja) prepričeval, naj Nkoj vsaj začasno dovoli vrnitev kralja Petra na prestol, vendar je ta to odločno zavračal.

v demokratičnem duhu.⁹ Kralj Peter je nastopil proti sporazumu, vendar je realistični Churchill njegove zahteve po obnovitvi kraljeve oblasti z morebitno zavezniško vojaško intervencijo zavrnil.

Enajstega februarja 1945 so zavezniki na Jalti sprejeli pogoje za dokončno rešitev jugoslovanskega vprašanja.¹⁰ Kralj Peter je že pred tem, konec januarja 1945, imenoval namestništvo.¹¹ 5. marca je kraljeva vlada namestništvu podala ostavko, Nkoj pa prav tako predsedstvu Avnoja. 7. marca 1945 je bila pod predstvom Josipa Broza - Tita sestavljena začasna vlada Demokratične federativne Jugoslavije (DFJ), kot se je začasno imenovala Jugoslavija. V vladi so bili tudi predstavniki meščanskih strank dr. Ivan Šubašić kot minister za zunanje zadeve, Milan Grol kot eden od dveh podpredsednikov (drugi je bil Edvard Kardelj) in Juraj Šutej kot minister brez listnice. Ambicija Churchilla še pred drugim sporazumom med Šubašićem in Titom je bila (kot so ocenjevali vodilni jugoslovanski politiki), da bi vlado sestavljalo majhno število ljudi, ki bi bili sprejemljivi za partizansko stran. Kraljevi del vlade bi tako po eni strani ustvaril most do vodstva partizanskega gibanja, po drugi pa je bila njegova glavna naloga rešiti kralja in monarhijo.¹² Tito je po pričevanju ljudi iz njegovega najožjega kroga vztrajal pri obsežnem kabinetu prav zato, da bi si v njem zagotovil večino. Tako je preprečil, da bi v duhu dogovora med Stalinom in Churchillom prišlo med Nkojem in kraljevo vlado do delitve ministrskih mest na pol, saj naj bi Šubašić ne mogel najti več kot pet ministrov, ki so ustrezali dogovorjenim kriterijem.¹³

⁹ Sporazum Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i Kraljevske jugoslovenske vlade, Beograd, 1. novembra 1944, Službeni list DFJ št. 11, Beograd 9. 3. 1945, str. 121-122; Declaration of the Royal Yugoslav Government, 8th August 1944; Declaration of the National Committee of Liberation of Yugoslavia, 17th August 1944, Agreement between prime Minister of Royal Yugoslav Government and Marshal Tito; Elections for the Constituent Assembly and organisation of Public Powers, 7th December 1944 - Yugoslavia, Political Diaries 1918-1965, Volume 3, Archive Editions 1997 str. 522-526.

¹⁰ V komunikeju z jaltske (krimske) konference je v VII. točki zapisano:

"Sporazumeli smo se, da nujno moramo maršalu Titu in dr. Šubašiću priporočiti, naj nemudoma začne veljati sporazum med njima in naj na podlagi tega sporazuma oblikujeta začasno enotno vlado.

Odločili smo se tudi predlagati, naj nova jugoslovanska vlada, takoj ko bo ustanovljena, da izjavo: 1. da so bo Antifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije razširil s tistimi poslanci zadnje jugoslovanske skupščine, ki se niso kompromitirali s sodelovanjem z okupatorjem, in da se bo tako sestavljen organ imenoval začasna skupščina;

2. da bodo zakonski akti, ki jih je sprejel Antifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije, predlagani v potrditev ustavodajni skupščini".

Prav tako smo si nasploh izmenjali mnenja o drugih balkanskih vprašanjih". (Slobodan Nešović Tretje zasedanje Avnoj. Komunist, Ljubljana 1975 str. 18, dalje: Tretje zasedanje Avnoj). Podrobnejša obravnava Jugoslavije je razvidna iz ločenih zapisnikov sovjetske in ameriške delegacije (glej Slobodan Nešović, Diplomatska igra oko Jugoslavije 1944-1945, Stvarnost, Zagreb 1987 str. 182-184, dalje: Diplomatska igra...).

¹¹ Namestništvo so v skladu s predvojno ideologijo o "treh plemenih enega naroda" sestavljali predstavniki Srbov, Hrvatov in Slovencev: dr. Srdan Budisavljević, dr. Ante Mandić in inž. Dušan Sernec. Vsi trije so bili kljub vidnim političnim funkcijam pred vojno privrženci narodnoosvobodilnega gibanja. Namestništvo ni imelo nobene politične moči. Kardelj v svojih Spominih (DZS Ljubljana 1980, str. 64) npr. pripoveduje, kako je k njemu prišel dr. Ante Mandić in mu povedal, da so mu na vrata pisarne namesto napisal kraljevi namestnik dali tablico "kraljevi namestnik". Kljub temu pa je namestništvo imelo nalogo, da formalno na predlog predsedstva AVNOJ-a 7. marca 1945 imenuje Začasno vlado DFJ.

¹² Kardeljevo pismo CK KP Slovenije septembra 1944, Edvard Kardelj, skica za monografijo, Delo, Ljubljana 1979, str. 109.

¹³ Momčilo Stefanović, Podpis Tito, Bila sva Titova šifrant, pripoved Branke in Pavleta Savića, Globus, Zagreb 1980, str. 170.

V vladi so bili sicer nekomunisti poleg Šubašića, Grola in Šuteja (slednja dva iz HSS, vsi trije pa so bili prej člani kraljeve vlade) še Sava Kosanović (član Samostojne demokratske stranke), Jaša Prodanović (član Republikanske stranke), Franjo Frol (član HRSS - to je tistega dela HSS, ki se je pridružil osvobodilnemu gibanju), Edvard Kocbek (član slovenskih krščanskih socialistov) ter še nekaj nestranskih predstavnikov. Dejansko opozicijo pa so predstavljali le prvi trije. Vlada, ki naj bi imela samo omejene pristojnosti (priprava in izvedba volitev), je dejansko kot svoj program zastavila nadaljevanje kontinuitete iz NOB, kar je Tito jasno poudaril že v nastopnem govoru, potem pa še večkrat. Kraljeva stran je lahko temu le šibko ugovarjala, generalne usmeritve pa ni mogla preprečiti (deloma tudi zato, ker je zlasti Grol skušal hkrati z oponiranjem komunistom zavirati tudi federalizacijo Jugoslavije, s čimer pa se Šubašić ni strinjal).

V naslednjih dveh mesecih je po navodilih Predsedstva Avnoja sledila tudi ustanovitev vlad nastajajočih federalnih enot, najprej v Srbiji in nazadnje v Sloveniji. Imenovali so jih protifašistični sveti oz. njihovi izvršni organi (predsedstva) po posameznih pokrajinah.¹⁴ Vse vlade so izšle iz partizanskega gibanja in so bile privržene Titu.

Zavezniške sile in nevtralne države so po ustanovitvi začasne vlade DFJ priznale; 11. aprila 1945 pa je vlada sklenila s Sovjetsko zvezo pogodbo o prijateljstvu, vzajemni pomoči in povojnem sodelovanju (kar je izražalo prevladujoč vpliv KPJ v vladi DFJ in njeno pojmovanje odnosov s SZ v prihodnosti), zaradi vprašanja Trsta, Istre in slovenskega Primorja pa je prišlo do hude zaostritve z zahodnimi zavezniki zadnje dni vojne.

Ustanovitev Enotne narodnoosvobodilne fronte Jugoslavije

Že od leta 1942 so obstajale množične organizacije, ki jih je kontrolirala KPJ. Najbolj številčni sta bili Združena zveza protifašistične mladine Jugoslavije (USAOJ) in Protifašistična zveza žena (AFŽ). Enotna narodnoosvobodilna fronta Jugoslavije naj bi te organizacije povezala, hkrati pa naj bi (po vzoru OF) nastale nacionalne frontne organizacije. Prva taka je - na osnovi sklepa politbiroja CK KPH 24. marca 1944 in na predlog Edvarda Kardelja - nastala na Hrvaškem maja 1944. Ustanovitelji so bili del Hrvaške (republikanske) kmečke stranke, protifašistični mladinska in ženska organizacija, kulturni delavci, srbski klub poslancev Enotnega protifašističnega sveta narodne osvoboditve Hrvaške (ZAVNOH) in predstavniki KP Hrvaške.¹⁵ Glede vloge ljudske fronte so bili različni pogledi tudi v sami KP; nekateri voditelji so pluralistično zasnovo ljudske fronte vzeli zares, poudarjali pa so tudi pomen nacionalnih organizacij (v njih so videli dejanski izraz federalizma, kar pa je bilo v nasprotju s tedanjo težnjo po krepitvi centra zaradi mednarodnih okoliščin in načrtovanih revolucionarnih ukrepov). Zaradi tega je npr. v vrhu KP Hrvaške prišlo do konflikta. Andrija Hebrang, sekretar CK KP Hrvaške, je bil kasneje celo odstavljen, ker je "precenjeval vpliv Hrvaške kmečke stranke in zagovarjal nekatera nacionalistična stališča".¹⁶

¹⁴ Slobodan Nešović, *Diplomatska igra oko Jugoslavije 1944-1945*, Stvarnost, Zagreb 1978, str. 117.

¹⁵ Saopštenje osnivačke konferencije Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte Hrvatske, 18. maja 1944, *Vjesnik jedinstvene narodnooslobodilačke fronte Hrvatske 1941-1945*, drugi del, Zagreb 1970, str. 156-157 (glej tudi Petranović, *Jugoslavija* str. 612-613).

¹⁶ *Zgodovina zveze komunistov Jugoslavije*, ČZDO Komunist, DZS, Ljubljana 1986, str. 263.

Po podobnem načelu so bile do konca leta 1944 ustanovljene organizacije Enotne narodnoosvobodilne fronte v Bosni in Hercegovini, Črni gori, Srbiji, Makedoniji in Vojvodini, nekaj pozneje pa v specifičnih okoliščinah še na Kosovu in v Metohiji.¹⁷ V nobeni od teh pokrajin meščanske stranke niso bile obnovljene, v Bosni so bili aktivni le nekateri predvojni politiki HSS in Jugoslovanske muslimanske organizacije - JMO. Ljudska fronta Jugoslavije je svojo bazo v začetku leta 1945 razširila še z nanovo ustanovljenim Enotnim sindikatom delavcev in nameščencev Jugoslavije, katerega naloga je bila, da pisani frontni sestavi vtisne zlasti delavski pečat.

Z izjemo Srbije in zveznega vodstva Enotna narodnoosvobodilna fronta Jugoslavije ni imela izrazito koalicijskega značaja, saj so tako posamezniki kot skupine morali sprejeti njen program in postati člani lokalnih odborov, ambicija vodstev povsod pa je bila, da bi se približala "idealnemu" stanju, kakršno je npr. v Sloveniji že dosegla OF.¹⁸

Uvajanje sistema ljudske demokracije je bilo najbolj težavno v Srbiji. Nanjo so v svojem nasprotovanju politiki KPJ najbolj računali tudi v Veliki Britaniji, saj so bile tu predvojne meščanske stranke najmočnejše, velik je bil vpliv četniškega gibanja, osvobodilno gibanje pa sorazmerno šibko (večina najmočnejših srbskih partizanskih enot je bila do prve polovice leta 1944 zunaj Srbije). Po oceni britanskih opazovalcev naj bi bilo srbsko osvobodilno gibanje dejansko ločeno od srbskega naroda. Churchill je tako sliko skušal ustvarjati zlasti pred srečanjem s Stalinom oktobra 1944, pri čemer je položaj Srbije dramatiziral z namenom, da bi Srbiji v odnosu do vodstva jugoslovanskega osvobodilnega gibanja omogočil poseben položaj pod patronatom Velike Britanije.¹⁹ Partizanska stran je take britanske ocene dokaj argumentirano zavračala.²⁰ Od druge polovice leta 1944 so po navodilih pokrajinskega komiteja KP za Srbijo začeli ustanavljati prve odbore Enotne narodnoosvobodilne fronte Srbije, zaradi še potekajočih vojaških operacij pa ni prišlo do sklica ustanovne konference (želja je bila tudi, da bi ga sklicali v Beogradu, ko bo ta osvobojen). Do nje je prišlo šele 14. novembra 1944, po beograjskem sporazumu med Titom in Šubašičem in po ustanovitvi Velike protifašistične narodnoosvobodilne skupščine Srbije. KP Srbije je sicer hotela preprečiti, da bi fronta imela koalicijski značaj, vendar se ji je še vedno zdelo bolje, da so stranke v fronti in pod nadzorom, kot pa da se obnavlja klasični večstrankarski sistem. Nekatera obnovljena vodstva strank (Republikanska in Samostojna demokratska stranka, Zveza kmotov, Socialdemokratska stranka) in nekatere manjše skupine so se fronti pridružile kljub kritikam svojih strankarskih kolegov iz tujine. Dr. Sava Kosanović, generalni sekretar Samostojne demokratske stranke, je svoje sodelovanje v fronti opravičeval s tem, da se je le tako dalo izogniti državljanski vojni in da je bil Tito edini, ki je zmozel Jugoslavijo

¹⁷ Vojislav Simović, Branko Petranović, *Istorija narodne vlasti u Jugoslaviji, Savremena administracija*, Beograd 1979 str. 79-190 (dalje: *Istorija narodne vlasti...*).

¹⁸ V Sloveniji je, kot je znano, OF obstajala že od leta 1941, do poenotenja na znotraj je pod pritiskom KPS prišlo spomladi 1943 s t.i. Dolomitsko izjavo, ko je OF koalicijski značaj tudi uradno izgubila. Februarja 1944 se je SNOS konstituiral kot vrhovni predstavniški organ in s tem so tudi na vrhu ločili politična in državna telesa (na terenu je do tega prišlo že z volitvami v narodnoosvobodilne organe).

¹⁹ Branko Petranović: *Srbija u drugom svetskom ratu 1939-1945*, Vojnoizdavački centar i novinski centar, Beograd 1992, str. 617.

²⁰ Zapisnici NKQJ-a i Privremene vlade DFJ, Beograd 1991, citirano po Petranović, *Srbija u drugom svetskom ratu*.

obdržati skupaj.²¹ Od pomembnejših strank v fronto ni hotela vstopiti Demokratska stranka, ki je obnovila vodstvo z Milanom Grolom na čelu (ta stranka je tudi edina predstavljala resno opozicijo). Tudi Narodna kmečka stranka, ki jo je vodil Dragoljub Jovanović, je s pristopom oklevala, vendar je naposled le pristopila. Izvršni odbor ENFJ paje zavrnil pristop Jugoslovanske nacionalne stranke zaradi njenega "profašističnega značaja" (podpore okupatorju in Draži Mihailoviću med vojno).²²

Program Ljudske fronte in notranji odnosi

Na ustanovnem kongresu od 5. do 7. avgusta 1945 v Beogradu so se pokrajinske (republiške) organizacije Ljudske fronte združile v enotno organizacijo, sprejeta sta bila statut in program organizacije. Kongresa se je udeležilo 1186 delegatov. Iz Slovenije jih je bilo 150 in vsi so poudarjali enotnost Osvobodilne fronte ter zagotavljali, da v Sloveniji poleg nje ne more obstajati nobena druga politična stranka.²³ Program Ljudske fronte je v osnovi temeljil na postavkah, ki so bile sprejemljive za vse sloje: ozemeljska celovitost, bratstvo in enotnost, obnova, izboljšanje delovnih in življenjskih pogojev.²⁴ V resnici pa je splošna usmeritev Ljudske fronte služila kot pokritje za izvajanje revolucionarnega programa KPJ, katerega temelj je bila izvedba revolucionarnih ukrepov in prehod v socializem, kar je zaostrovalo odnose znotraj Ljudske fronte.

Statut je določal, da je lahko član vsak državljani DFJ, ki sprejema programska načela fronte in plačuje članarino, predvidena pa je bila "moralna kvalificiranost" članov. Članice so bile lahko tudi organizirane politične skupine in stranke. Ljudska fronta je bila organizirana po teritorialnem in tovarniškem principu. Na najnižji ravni so bile ulične, vaške in v podjetjih obratne konference, na višji ravni pa okrajne in okrožne. Teoretično je bila predvidena večstrankarska (koalicijska) struktura in proporcionalna zastopanost v vodilnih organih. Dejansko so bile meščanske stranke v manjšini, saj so poleg množičnih političnih organizacij v Ljudsko fronto sprejeli tudi vrsto kulturnih, športnih in drugih organizacij. S tem je KPJ omejila samostojno izražanje meščanskih strank, ki so bile zaradi medvojnega ravnanja že sicer šibke in razdrobljene. Dr. Ivanu Šubašiću je sicer Edvard Kardelj ponudil, da bi ga izvolili v najožje vodstvo, vendar je ta zavrnil ponudbo, da bi vstopil v fronto kot posameznik. Zahteval je, da se sreča z dr. Vladkom Mačkom, ki je bil v tujini, in da po dogovoru z njim vstopi v fronto kot predstavnik HSS.

Če poleg tega upoštevamo, da je bila še bolj omejevana dejavnost redkih strank, ki niso vstopile v Ljudsko fronto, in da je bil sorazmerno velik odstotek volilnih upravičencev brisan z volilnih spiskov, si je KPJ z Ljudsko fronto pripravila dobro izhodišče za volitve.

V času ustanovnega kongresa je namreč že potekal tih, a zagrizen boj za razširjeno sestavo Avnoja. Jaltska (krimska) konferenca ni določila, koliko poslancev iz zadnje predvojne skupščine naj bi se vključilo v Avnoj, niti ne natančnejših kriterijev, po katerih naj bi to storili. Ministrstvo za konstituantno je začasni vladi predložilo, naj bi bilo "nekompromitiranih" poslancev 53, in to z možnostjo,

²¹ Jera Vodušek Starič, Prevzem oblasti, Cankarjeva založba, Ljubljana 1992, str. 329-330.

²² Istorija narodne vlasti... str. 185-189.

²³ Jera Vodušek Starič, Prevzem oblasti, Cankarjeva založba, Ljubljana 1992, str. 330.

²⁴ Osnovna programska načela Narodnog fronta Jugoslavije in Osnovna organizaciona načela (Statut) Narodnoga fronta Jugoslavije, Petranović, Jugoslavija... str. 642-643.

da nekateri po naknadnem preverjanju odpadejo, druge, katerih biografije še niso bile preučene, pa se naknadno vključi. Na koncu je bilo izbranih 36 (bili so iz različnih strank): 7 iz Srbije, 15 iz Hrvaške, 3 iz Slovenije (z liste JRZ), 3 iz Bosne, 1 iz Črne gore, 5 iz Makedonije, 2 iz Vojvodine.²⁵ Poleg poslancev naj bi vključili še predstavnike strank po predpostavljenem vplivu (skupaj 60-70), in sicer: Zveza kmetov 15 poslancev, Demokratska stranka 10, Narodna kmečka stranka 10, Jugoslovanska republikanska stranka 6, Samostojna demokratska stranka 5, skupina dr. Ive Šubašića 5, Socialistična stranka 2, Socialdemokratska stranka 2, ostale skupine in posamezniki 13 (javni delavci v glavnem brez strankarske opredelitve). Svoje delegate sta poleg teh izbrala tudi Vojvodina in Kosovo in Metohija, ki jih do tedaj nista imela, številčno pa so izpopolnili še makedonsko in srbsko delegacijo.²⁶ S tako razširitvijo naj bi omogočili zastopstvo vseh struj in gibanj pa tudi narodov v Jugoslaviji, saj je bil Avnoj oz. potem Začasna narodna skupščina enodomen. V celoti so ga razširili s 124 novimi poslanci in jih je na koncu štel 489.

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja pred tako odločilnim dogodkom, kot je bilo oblikovanje Začasne narodne skupščine, ki naj bi izvedlo volitve v konstituantno, ni hotelo ničesar tvegati. Zato je naredilo natančno interno analizo kandidatov in jih razdelilo na "zanesljive", to je take, ki so politiko ljudske oblasti absolutno podpirali, "kolebljive" (take, ki so se sicer obnašali "pozitivno", a bi se lahko ob neugodnem razmerju sil povezali z "reakcionarnimi elementi"), in pa nasprotnike. Po kalkulaciji naj bi "revolucionarna večina" v Avnoju imela homogeno skupino 320-330 poslancev, "kolebljivci" 40-50, nasprotniki in politično nezanesljivi pa 80-100. To razmerje je bilo dejansko še ugodnejše, saj so bili predstavniki Vojvodine, Kosova in Metohije privrženci "revolucionarne skupine", pa tudi med "kolebljivci" so lahko računali na marsikaterega politika. S tako sestavo so privrženci osvobodilnega gibanja in revolucionarnih sprememb lahko mirno pričakovali tretje zasedanje Avnoja in preoblikovanje v Začasno narodno skupščino.²⁷

²⁵ Na volitvah leta 1938 številni poslanci niso prišli v parlament, čeprav so dobili večino v svojih volilnih enotah. Volitve (sicer javne in izvedene tako, da je vsak volilec pred policijskim poverjenikom podpisal, za katero listo voli) so bile izvedene po d. Hondtovem sistemu (torej podeljevanje mandatov po strankarskih listah, ne pa po kandidatih) in na ta način je bila favorizirana t.i. vladna lista. Zato je Avnoj upošteval tudi del takih poslancev, ki bi - glede na dobljeno število glasov - leta 1938 lahko prišli v parlament.

²⁶ Težave pri razširitvi Avnoja so bile tudi zaradi neenakomerne zastopanosti nekaterih federalnih enot (Srbije, Makedonije), kar je bila predvsem posledica šibkejših oblastnih struktur med vojno, in pa zaradi nedorečenosti bodoče federalne ureditve. Avnoj se je želel izogniti kakršnemukoli preglasovanju na nacionalni osnovi, kar je bilo tedaj še posebej občutljivo vprašanje, vendar je pri tem naletel na težave zaradi "prehodnega" stanja in tudi nasprotovanje opozicije, ki se s federalizacijo nekaterih enot (Makedonija, Črna gora) ni strinjala. Na osnovi popisa iz leta 1931 in ob primerjavi s številom prebivalstva v novo nastalih federalnih enotah je vodstvo Avnoja sicer naredilo izračun, koliko poslancev bi posamezna federalna enota morala imeti glede na število prebivalstva (po en odposlanec naj bi prišel na 30.000 oz. alternativno na 35.000 oz. 40.000 prebivalcev). Pri pokrajinah so na novo upoštevali Vojvodino, Kosovo in Metohijo, Sandžak (ki je imel v Avnoju dva predstavnika) pa je bil 29. maja 1944 razdeljen med Srbijo in Črno goro. Srbija je svoje predstavnike (82) izvolila šele na seji Velike protifašistične narodnoosvobodilne skupščine 11. novembra 1944 v Beogradu (prej je imela precej manj zastopnikov in ti so bili dejansko kooptirani iz vojaških enot, ne pa izvoljeni, ker v Srbiji prej ni bilo protifašističnega sveta. (Tisti, ki so bili na zasedanjih v Bihacu in Jajcu, so bili prav tako potrjeni). Podobno velja za Makedonijo, ki je imela v Avnoju tudi predstavnika Pirinske Makedonije - kar kaže na prizadevanja Makedoncev, da bi združili vse tri Makedonije: Pirinsko, Egejsko in Vardarsko. Na zasedanju Asnoma med 28. in 31. decembrom 1944 v Skopju pa ta predstavniki ni bil znova izvoljen oz. se je zaradi intervencije CK Bolgarske delavske partije odrekel kandidaturi.

²⁷ Istorija narodne vlasti... str. 219-230.

Na drugi strani se je opozicija skušala povezati in organizirati, pridobiti podporo zahodnih sil, hkrati pa izzvati krizo v vladi. Podpredsednik vlade Milan Grol, minister brez listnice dr. Juraj Šutej in nekateri diplomati (zlasti Ivan Frangeš, odpravnik poslov jugoslovanskega veleposlaništva v Washingtonu) so s pomočjo britanske vlade skušali ZDA prepričati v tako interpretacijo Jaltškega sporazuma, po kateri naj bi zahodni zavezniki oz. ZDA nadzirale volitve v konstituantno. Vendar je bila premoč revolucionarnega krila očitna, kljub latentnim konfliktom, ki so julija in prve dni avgusta pretresali vlado Tito-Šubašić, ta ni razpadla. Zato sta Grol in Šutej začela pritiskati na Šubašića, da naj še pred tretjim zasedanjem Avnoja odstopi in tako izzove krizo, s čimer bi dal povod za intervencijo velikih sil. Šubašić (sicer po ocenah sodobnikov kolebljiv politik s protislovnimi stališči) pa tega ni hotel storiti. Po pričevanju britanskega veleposlanika je ocenjeval, da je "enotna fronta nujnost, ki ima samo eno alternativo - državljansko vojno ob "tuji vojaški pomoči", kar pa ne pride v poštev."²⁸

Strategija izzivanja krize je bila naravnana na konferenco v Potsdamu, kjer je Churchill vprašanje Jugoslavije hotel spraviti na dnevni red 19. julija 1945, Stalin je temu ugovarjal, češ da tega ne morejo storiti brez navzočnosti jugoslovanskih predstavnikov, ker ti sedaj že imajo enotno vlado, Truman pa je bil nasploh proti temu, da se Veliki trije vmešavajo v notranje zadeve posameznih držav.²⁹ Tako stališče je nato opozicijo v Jugoslaviji precej omehčalo in je brez večjih ugovorov pristala na zmanjšano število poslancev.

Tretje zasedanje Avnoja, volitve in prevzem oblasti

Tretje zasedanje Avnoja je bilo od 7. do 26. avgusta 1945 v Beogradu (10. avgusta se je preimenoval v Začasno ljudsko skupščino). Samo zasedanje je - ob sicer občasnih ostrih polemikah z opozicijo - šlo v smeri, ki jo je v govorih večkrat začrtal Josip Broz - Tito, predsednik ministrskega sveta: odpraviti monarhijo in zagotoviti oblast ljudski fronti. To je na prvi seji jasno povedal predsedujoči dr. Ivan Ribnikar v poročilu o zakonodajnem delu Avnoja, rekoč: "Glede notranje ureditve ni nikakršne kontinuitete med današnjo in predvojno Jugoslavijo (Ploškanje). S stališča notranje ureditve je današnja Jugoslavija torej nova država. Kontinuiteta stare Jugoslavije se je ohranila le še v mednarodnih odnosih naše države."³⁰

Izraz kontinuitete v delu Avnoja je bila tudi potrditev zakonov, ki jih je med drugim in tretjim zasedanjem Avnoja sprejelo njegovo predsedstvo (49 zakonov in 34 odlokov iz let 1943-1945). Med njimi so bili tudi taki, ki so že nakazovali revolucionarne spremembe ali zagotavljali vpliv Ljudske fronte oz. KPJ v posameznih vejah oblasti (razpust starih državnih tožilstev in imenovanje novih, zakon o konfiskaciji imovine in o upravljanju narodnega imetja).

²⁸ Slobodan Nešović, Tretje zasedanje Avnoj str. 35.

²⁹ Truman se je tako odločil kljub informaciji (ki jo je imel zapisano v beležnici za konferenco), da se deklaracija z Jalte v zvezi z Jugoslavijo ne izvaja, da po zanesljivih virih prihaja do odstranjevanja političnih nasprotnikov partizanov, konfiskacije imovine brez zakonske osnove, pritiska na duhovščino, vzpostavljanja državnih monopolov ipd. (zelo verjetno je take informacije tako ameriški kot britanski vladi prek veleposlanikov posredovala opozicija).

³⁰ Tretje zasedanje Avnoj str. 62. Pri tem velja omeniti tudi kritiko v poročilu, da med predsedstvom Avnoja in predsedstvi federalnih narodnih predstavništev ni (bilo) tesne zveze, kar kaže na tendenco, da bi se že začela centralizacija, ki je bila na ključnih področjih že izpeljana (komunistična partija, vojska, Organizacija za zaščito naroda, kasnejša Služba državne varnosti), razširila tudi na oblastno in zakonodajno področje.

8. avgusta, med tretjim zasedanjem Avnoja, je v politične razmere v Jugoslaviji še zadnjič poskušal poseči kralj Peter, ki je z objavo po londonskem radiu odpoklical svoje namestnike, vendar je podpredsednik vlade in minister za konstituantu Edvard Kardelj na seji - sklicujoč se na sporazum Tito-Šubašić - ta odpoklic zavrnil in Začasna ljudska skupščina ga je podprla.

Neuspešen je bil tudi poskus opozicije, da bi spremenila volilni zakon, ki je šel na roko pripadnikom narodnoosvobodilnega gibanja. Volilni zakon je prvič dajal volilno pravico ženskam in vojakom ter znižal starostno mejo volilnih upravičencev na 18 let. Opređeljeno je bilo, kdo nima volilne pravice.³¹ Zakon je bil sprejet kot nujen in o njem so lahko razpravljali samo predstavniki organiziranih skupin. Klub ljudskih poslancev ljudske fronte Jugoslavije ga je sprejel, ker - kot je dejal njegov predstavnik Sreten Žujović - "povsem ustreza naši stvarnosti, ustreza razpoloženju našega ljudstva in popolnoma zagotavlja državljanske pravice."³² Sprejemu zakona je v svojem nastopu v imenu skupine Demokratske stranke nasprotoval podpredsednik ministrskega sveta Milan Grol, ki je razpravo o zakonu izkoristil tudi za širšo kritiko delovanja večine v Avnoju.³³ Preoblikovanje Avnoja v začasno ljudsko skupščino naj bi po njegovem imeo smisel le, če bi se razširila politična osnova, ki bi zagotovila svobodno izmenjavo misli v skupščini - tudi o zakonih, ki jih bo sprejela. Zakon o volilnih imenikih bi po njegovem morali sprejeti hkrati z zakoni, ki bi zagotavljali svobodo tiska, govora, zborovanja; predvsem pa bi morali omogočiti razmere za uporabo teh zakonov. Po Grolovem mnenju je to omejevano, saj obstajajo tendence, da se fašizem in reakcija enačita z normalnimi razlikami v svobodi mišljenja. Zakon, kot je dejal, omejuje državljanske pravice in ne more biti sprejet, preden bodo sprejeti širši zakoni, ki bodo zagotavljali državljanske pravice, ker, kot je rekel, "ne smemo začeti z izjemami, temveč moramo z izjemami končati."³⁴ Kljub njegovim ugovorom je bil zakon sprejet le z dvema zdržanima glasovoma. Opozicija je sicer neuspešno nasprotovala tudi sprejetju drugih zakonov, zlasti zakonu o ustavodajni skupščini (ta je zadeval vprašanje dvodomnosti in z njim povezane federativnosti), zakonu o izboru narodnih poslancev, zakonu o združenjih, zborih

³¹ Med ljudmi, ki jim je zakon odvzel volilno pravico, so bili ministri v vladah od 1929 do 1939, vsi pripadniki okupatorskih formacij in vojaških formacij, ki so sodelovali z okupatorjem v boju proti zaveznikom in NOB, člani Kulturbunda, italijanskih fašističnih organizacij in člani njihovih družin, če ne morejo dokazati, da so delali v korist protifašističnega boja, osebe, ki so bile aktivni funkcionarji in pomembni člani ustaških, četniških, nedićevskih, ljotićevskih organizacij, bele in plave garde ter podobnih organizacij doma in v tujini, osebe, ki so bile v policijski službi, osebe, ki so prostovoljno dajale na voljo vojaška in gospodarska sredstva sovražniku, osebe, ki so bile s sodno odločbo obsojene na izgubo nacionalne časti, osebe pod skrbništvom.

³² Tretje zasedanje Avnoj str. 134. Po statutu ljudske fronte so bili vsi njeni poslanci tudi člani parlamentarnega kluba ljudske fronte in predstavnik kluba je na odboru predstavnikov skupin zastopal enotno stališče kluba. Na sejah kluba so se tudi dogovarjali o enotnem nastopu na sejah Začasne narodne skupščine in po odborih. Klub poslancev ljudske fronte se je delil na 6 sekcij, v vsako od teh so prihajali predstavniki federalnih enot. Statut je predvideval, da imajo bodisi v sekcijah bodisi v klubu kot celoti svoje klube tudi predstavniki strank in skupin, vključenih v ljudsko fronto, vendar s pogojem, da ne nastopajo proti enotni liniji ljudske fronte, sicer so lahko izključeni iz kluba.

³³ Grol je bil pred vojno gledališki kritik in poslanec, pronicljiv intelektualac, vendar, kot sem že omenil, velik nasprotnik samostojnih federalnih enot, še zlasti Makedonije in Črne gore. Makedonecem in Črnogorcem ni priznaval posebne nacionalnosti, ampak jih je štel za Srbe. V osnovi se je zavzemal - kolikor se to da razbrati, kajti v govorih se ni izražal zelo eksplicitno, ampak bolj po ovinkih - za tri enote Srbijo, Hrvaško in Slovenijo, torej v osnovi za koncept treh banovin, kakršen se je pred vojno začel uvajati s sporazumom Cvetković-Maček (ustanovitve Banovine Hrvatske).

³⁴ Tretje zasedanje Avnoj str. 134.

in drugih javnih manifestacijah, zakonu o zločinih proti narodu in državi in še nekaterim drugim zakonom. Večina, ki jo je imela ljudska fronta, je začasni skupščini omogočila sprejetje teh in drugih zakonov, med drugim tudi takih, ki so že najavljali revolucionarne ukrepe (npr. o sodstvu) ali zagotavljali ljudski fronti še večjo podporo (npr. zakon o agrarni reformi in kolonizaciji, s katerim so zaradi delitve zemlje pridobili velik del kmečkega prebivalstva).

Volitve 11. novembra 1945 so prinesle veliko zmago Enotne ljudske fronte Jugoslavije in novoizvoljena ustavodajna skupščina je 29. novembra sprejela deklaracijo o proglasitvi republike. Monarhija je bila tudi formalno ukinjena, kralju s celo dinastijo pa odvzete pravice, ki so mu dotlej pripadale.³⁵ Začasna vlada DFJ pod vodstvom Josipa Broza Tita je 30. novembra 1945 dala ustavodajni skupščini ostavko, ki pa ni bila sprejeta. Vlada je nato delovala naprej kot vlada Federativne narodne republike Jugoslavije (FNRJ). Grol je že avgusta 1945 odstopil, tako da je ostal en sam podpredsednik (Edvard Kardelj). Oktobra sta odstopila tudi Šušbasić in Šutej, Tito pa je postal tudi vršilec dolžnosti zunanjega ministra.

Januarja 1946 je bila - brez enega glasu proti - sprejeta prva povojna jugoslovanska ustava. V njej je bil opazen precejšen vpliv sovjetske ustave iz leta 1936. Po ustavi je oblast izhajala iz ljudstva in mu pripadala. Najpomembnejša proizvodna sredstva in ves tuji kapital so bili razglašeni za državno lastnino, zemlja pa z agrarno reformo bodisi podržavljena bodisi razdeljena "tistemu, ki jo obdeluje" (ni pa bila kot v Sovjetski zvezi izvedena kolektivizacija). Ustava je formalno ohranjala pluralizem lastnin in večstrankarski sistem, na področju mednarodnih odnosov pa federalizacijo (čeprav ne tako dosledno kot sovjetska ustava, ki je dopuščala republikam lastno vojsko in neposredno navezovanje mednarodnih odnosov). Ustava je bila tako jasen pokazatelj dvojnosti sistema. Po eni strani je vsaj formalno zagotavljala temeljne postulate meščanske družbe (dejansko je bil do leta 1948 opravljen temeljit obračun s politično opozicijo), po drugi strani je omogočala okvir za sprejemanje revolucionarne zakonodaje, s pomočjo katere je komunistična partija, "skrita" za ljudsko fronto, v naslednjih letih izvedla glavne revolucionarne ukrepe. Do leta 1948 je bila Jugoslavija že urejena po sovjetskem vzoru in potrebe po sistemu ljudske demokracije ni bilo več. Vendar je spor z informbirojem preprečil, da bi spremembo tudi formalno potrdili. Čeprav je Jugoslavija po sporu šla po drugačni poti kot vzhodnoevropske države, v začetku petdesetih let potrebe po dvojnosti sistema tudi v njej ni bilo več. Ustavni zakon iz leta 1953 je o Jugoslaviji že govoril kot o socialistični državi, formalno pa si je ime Socialistična federativna republika Jugoslavija nadela deset let kasneje, s sprejetjem ustave leta 1963.

Božo Repe

THE SYSTEM OF PEOPLE'S DEMOCRACY IN SLOVENIA AND YUGOSLAVIA

Abstract

In this paper, the author deals with the system of people's democracy in Yugoslavia. By this term, we denote the political order in Yugoslavia and in the states of Eastern Europe during the first post-World War II years. The term was being used by Soviet and some other politicians (e.g., Eduard Beneš), already during the War. In practice, the system of people's democracy was carried into effect primarily in Yugoslavia. It underscored particularly its people's character (the power of

³⁵ Britanska vlada si je nekaj časa prizadevala, da bi bilo vprašanje kralja rešeno z referendumom, vendar je po oceni, da večina v Jugoslaviji obnovitvi kraljevine nasprotuje, to opustila.

the masses). The system of people's democracy had its peculiarities: it differed from bourgeois democracies, though it at least technically retained some elements of classical parliamentary power. E.g., the multi-party system was constitutionally guaranteed, though in practice there was a mix of party monism and pluralism (this may be discerned already as to which parties may renew their activity after the War, in the united program of the People's Front, which the parties had to accept when entering it, in the limitation of the activity of those parties, which acted independently). The system of people's democracy is not yet a socialist system, though socialist society was the main goal of the Communist Party. In theory, the system was not elaborated in advance. One could say, that circumstances somehow "brought it along" in the latter half of the War, when international and domestic circumstances did not yet allow the introduction of socialism. Thus people's democracy is somehow an "transitional stage" from capitalism towards socialism. When the showdown with the opposition in East European states was completed, when the power was seized by the communist parties and when Sovietisation was carried out, it became clear that the Popular Front will not succeed in France and Italy, where communists were one of the major political forces. The system of people's democracy became unnecessary, there prevailed a theoretical stand that there is only one, Soviet "road" to socialism. By 1948, Yugoslavia was already styled after the Soviet model. Though Yugoslavia, after the dispute, adopted a different model (self-management) than the one in Eastern Europe, by the beginning of the fifties there was no more any need for duality in Yugoslavia either. The Constitutional Law from 1953 considered Yugoslavia to be a socialist state, though the term Socialist Federal Republic of Yugoslavia was adopted ten years later, in the Constitution from 1963.

ZGODOVINA ZA VSE

Nova slovenska znanstvena
revija, polna zanimivih in
kratkočasnih zgodb, ki jih
piše življenje

VSE ZA ZGODOVINO

Vse informacije lahko dobite na sedežu.

Zgodovinskega društva Celje

(Muzej novejšje zgodovine Celje)

Prešernova 17, 3000 Celje

tel.: (063) 442-501, fax: (063) 443-490

Na voljo so vam vse številke po ugodni ceni.

ZGODOVINSKI ČASOPIS (HISTORICAL REVIEW)

glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije
osrednja slovenska historična revija

Zgodovinski časopis (ZČ) že več kot pol stoletja izhaja v Ljubljani in nadaljuje tradicijo svojih predhodnic, ki sega že v leto 1846. ZČ objavlja rezultate proučevanja zgodovine slovenskega naroda in slovenskega ozemlja, študij splošnih in specialnih vprašanj zgodovine sosednjih narodov in srednjeevropskega prostora, obče zgodovine, pomožnih zgodovinskih ved, teorije zgodovine ter pouka zgodovine v šoli. ZČ objavlja pregledne razprave in krajše zapise, predavanja s kongresov in diskusijske prispevke iz vseh obdobij zgodovine od najstarejših dob do današnjih dni; pri tem nadrobnejše obravnavanje posebnih panog, obdobij, problemov in območij prepušča drugim slovenskim historičnim revijam. Vsebina prispevkov se nanaša tako na kulturno, politično in gospodarsko zgodovino, kakor tudi na prikaz vsakdanjega življenja v preteklih obdobjih. ZČ poroča o kongresih, simpozijih in razstavah, o delovanju strokovnih društev in zgodovinskih institucij ter kritično vrednoti nove zgodovinske publikacije. Vlogo referenčne revije ZČ opravičuje tudi z objavljanjem slovenskih zgodovinskih bibliografij in s predstavitvami pomembnejših slovenskih zgodovinarjev. Jezik prispevkov v reviji ni hermetičen, ampak je razumljiv tudi nepoklicnim zgodovinarjem.

V zadnjih letih kar okoli petino razprav za ZČ prispevajo zgodovinarji, ki se izven meja Republike Slovenije posvečajo proučevanju slovenske zgodovine. V tujino gre tudi znaten del naklade revije, ki je presegla 2000 izvodov.

Ob štirih rednih zvezkih posameznega letnika ZČ je uredništvo **postopoma ponatisnilo** vse starejše že razprodane zvezke revije, ki je tako v kompletu (kar 100 zvezkov!) dostopna tudi mladim generacijam historikov in ljubiteljev zgodovinskega branja. V **Zbirki Zgodovinskega časopisa** pa je doslej izšlo že osemnajst zaokroženih razprav ali zbornikov o posameznih vprašanjih slovenske preteklosti.

Zgodovinski časopis in publikacije iz njegove zaloge lahko kupite ali naročite na **upravi ZČ: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, Ljubljana**; e-pošta: **zgodovinski.casopis@uni-lj.si**; tel.: **061 1769 210**. Naročništvo za osrednjo slovensko historično revijo vam zagotavlja redno prejemanje ZČ (štirje zvezki v letu 1997 veljajo za zaposlene 3600 SIT, za upokojence 2700 SIT ter za dijake in studente vsega 1800 SIT), obveščenost o dejavnostih Zveze zgodovinskih društev Slovenije in članske ugodnosti (cenejši nakupi knjig pri nekaterih slovenskih založbah, brezplačni ali cenejši obiski domačih in tujih muzejev ter galerij). Cene starejših zvezkov ZČ so razprodajne, za nakup kompleta ali več števil revije uprava nudi možnost brezobrestnega obročnega odplačevanja.

ZAPISI - NOTES

UDJE DRUŽBE SV. MOHORJA MED MURO IN RABO V LETIH 1893-1918

Andrej Vovko*

Pregled udov Družbe sv. Mohorja v Prekmurju in Porabju v letih 1893-1918 je nadaljevanje pregleda "družbenikov" te ljudske založbe in od 1860 dalje tudi cerkvene bratovščine v istem prostoru v letih 1870-1892, objavljenega v prejšnji številki Časopisa za zgodovino in narodopisje.¹ Oba prispevka skupaj pomenita tako celoten pregled mohorjanov med Muro in Rabo v obdobju habsburške monarhije. V pričujočem delu ne nameravam ponavljati v prvem prispevku objavljenih uvodnih podatkov o Družbi sv. Mohorja. Pozornost bom posvetil predvsem drugemu delu njenega razvoja preko Mure, ki ga dosednji raziskovalci razvoja Družbe sv. Mohorja v Prekmurju in Porabju, najprej Ivan Škafar² in po njem tudi Stanislav Zver,³ označujejo kot Ivanocyjevo obdobje po vnetem katoliškem duhovniku in gorečem narodnem buditelju prekmurskih Slovencev dr. Francu Ivanocyju (1857-1913).⁴ Za čas Ivanocyjevega obdobja Družbe sv. Mohorja je med drugim značilno predvsem naraščanje madžarizacijskega nasilja državnih oblasti ogrske polovice monarhije nad slovenskim in drugim nemadžarskim prebivalstvom, ki so se mu med Muro in Rabo postavili po robu predvsem katoliški duhovniki, medtem ko so protestantski pastori večinoma delovali v madžarizacijskem duhu. V takem ozračju so bile slovenske knjige Družbe sv. Mohorja za ogrske oblasti hudo moteča prвина in njihovi prejemniki, v še večji meri pa poverjeniki Družbe, ki so jih delili ljudem, osumljeni kot državni sovražniki in

* Dr. Andrej Vovko, znanstveni svetnik, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Gosposka 13, SI - 1000 Ljubljana.

¹ Andrej Vovko, Udje Družbe sv. Mohorja med Muro in Rabo v letih 1870-1892, Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 69/34/1998, št. 1, str. 133-154.

² I. (van Škafar), Družba sv. Mohorja in Slovenska krajina, Celje 1937, 31 str. (Dalje I. Škafar, Družba sv. Mohorja...)

³ Stanislav Zver, dr. Franc Ivanocy in Mohorjeva družba, Vilko Novak, (ur.), Ivanocyjev simpozij v Rimu, Slovenska bogoslovna akademija v Rimu, Rim, Ljubljana 1985, str. 31-46 (Dalje S. Zver, Dr. Franc Ivanocy...)

⁴ O dr. Ivanocyju glej predvsem: Šr. (Janko Šlebinger), Ivanocy Franc, Slovenski biografski leksikon, I. Ljubljana, 1925-1932, str. 366-367. Vilko Novak (ur.), Ivanocyjev simpozij v Rimu, Slovenska bogoslovna akademija v Rimu, Rim, Ljubljana, 1985, 149 str. Jože Smej, Pastoralna dejavnost Ivanocyjevega kroga, Maribor 1975, (disertacija).

"panslavisti". Da si bil ud in še zlasti poverjenik Družbe v takih razmerah, je bilo potrebno veliko poguma in običajno tudi od države bolj ali manj neodvisen poklic. Nikakor ni naključje, da med udi in poverjeniki Družbe sv. Mohorja v Ivanocyjevem obdobju skoraj ne zasledimo več nekoč precej številnih učiteljev, tisti trije, ki pa so še vedno vztrajali v njej, Fran Rožman in Blaž Štercin, ki sta bila celo farna poverjenika, ter Nikola Ficko, pa so bili resnični narodni junaki.⁵ Stebri Družbe sv. Mohorja so tako bili predvsem katoliški duhovniki, ki pa so bili tudi deležni tako hudega državnega pritiska in cerkvenih prestavitev na madžarske župnije (Ivan Baša, Jožef Klekl st.),⁶ da so imeli n. pr. Mohorjeve knjige leta 1894 naročene samo dr. Franc Ivanocy, Jožef Borovnjak in Jožef Ivanocy.⁷ Kasneje se je pojavil nov krog duhovnikov in bogoslovcev, ki so si upali imeti imeti naročene Mohorjeve knjige in jih celo priporočati s priiznice in druge - Ivan Slepce, Jožef Sakovič, Vin. Motnjek, dr. Franc Rogač, Jožef Klekl ml., dr. Mirko Lenarčič, Jožef Ostovič, Rudolf Bednaržik, Štefan Kühar, Jožef Miroslav Baša, Jožef Čačič, Koloman Kiš, Jožef Krantz, Andrej Berden, Jožef Hauko, Štefan Lejko in Rudolf Vadovič.⁸ Kot močni in neustrašni oporniki Družbe in njeni farni poverjeniki so delovali tudi kmetje Jožef Baša, Marko Rous, Jurij Tomej, Mihael Ŭtroša, Mihael Matjašec, Štefan Draškovič, Ivan Horvat, Mihael Donša, Štefan Edšid, Peter Gomboši, Štefan Kerec, Franc Gaber, Štefan Donoša in Mihael Gyorek.⁹ Preveč prostora bi nam vzelo in tokrat ni namen tega zapisa, da bi raziskali, kakšnega nasilja in pritiskov so bili deležni udje Družbe sv. Mohorja. Naj omenimo le dejstva o hišnih preiskavah pri njih in njihovih zaslšanjih ter preganjanje dr. Ivanocya, ob katerem omenimo zgolj časopisno gonjo učiteljev proti njemu v letu 1899 na pobudo velikega župana Antona Karolija in istega leta njihovo ovadbo proti njemu na okrajno glavarstvo v Murski Soboti, da poučuje verouk in spoveduje v slovenščini, piše slovenske knjige in širi med ljudstvom Mohorjeve knjige.¹⁰ Vse to raznarodovalno nasilje oblasti in njihovo preganjanje Mohorjev je nujno pripeljalo tudi do pojava, ki bi ga bilo potrebno podrobno raziskati, vendar pa se zelo bojim, da je za to že prepozno, ker bi raziskava temeljila pretežno na ustnih virih - do tihotapljenja knjig Družbe sv. Mohorja preko Mure iz avstrijske v ogrsko polovico. O tem tihotapljenju v vrečah med prekmurske sonarodnjake imamo znano zanimivo izjavo dr. Antona Koroša iz leta 1910.¹¹ Podobno kot prvi je tudi drugi del nastal po poimenskih seznamih udov Družbe sv. Mohorja, ki so jih njeni Koledarji v proučevanem obdobju vsako leto prinašali po škofijah, dekanijah in župnijah. Ponovimo, da so se člani Družbe, ki so bili več kot zgolj naročniki letnih knjižnih zbirk - "knjižnega daru", po njenih pravilih imenovali "družbeniki" ali "udje". Pravila so poznala dve vrsti članov - dosmrtni in letne. Dosmrtni člani so proti koncu prejšnjega stoletja plačali enkrat za vselej 15 goldinarjev ali dvakrat po 8 goldinarjev v enem letu, letni pa enkrat letno po 1 goldinar.¹² Naj tudi v drugem prispevku ponovim nekaj pojasnil k tabelam. V svojem pregledu članstva po posameznih župnijah sem vsakega "družnika" sledil leto za letom, tiste med njimi, ki so s svojim članstvom prešli iz prvega Žižek-Borovnjakovega v drugo Ivanocyjevo obdobje, pa označujem s pomišljaj-

⁵ I. Škafar, Družba sv. Mohorja..., str. 16.

⁶ S. Zver, Dr. Franc Ivanocy..., str. 38.

⁷ I. Škafar, Družba sv. Mohorja..., str. 16.

⁸ I. Škafar, Družba sv. Mohorja..., str. 24-26.

S. Zver, Dr. Franc Ivanocy..., str. 42-44.

¹⁰ I. Škafar, Družba sv. Mohorja..., str. 26-27.

¹¹ I. Škafar, Družba sv. Mohorja..., str. 18.

¹² S. Zver, Dr. Franc Ivanocy..., str. 44.

¹³ Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1893, Celovec 1892, str. 155.

jem pred mejno ali kako kasnejšo letnico, ko se ponovno pojavi med udi Družbe sv. Mohorja, n. pr. (-1893-) ali (-1897-). Pri letnici 1909 je pogosto navedena tudi oznaka (10?), podobno tudi 1918 (?), ker so bili v seznamih v Koledarjih za leti 1910 in 1918 poimensko navedeni samo poverjeniki in novi "družbeniki". Udje Družbe se pogosto pojavljajo s spremenjenimi imeni, priimki, v slovenski ali pomadžarjeni obliki pisave. Proti koncu monarhije se madžarizacija imen, priimkov in krajevnih imen znatno povečuje, skladno s povečanim madžarizacijskim pritiskom. Tako se madžarska imena krajev pojavijo celo v seznamih v Koledarjih in so označena v tabelah v oklepajih pod slovenskimi imeni krajev. Za razliko od obdobja pred letom 1893 so tokrat oznake poklicev zelo redke. Vse te spremembe sem skušal natančno zabeležiti, seveda pa so možne tudi napake. Tako so lahko kot različni udje navedeni isti ljudje, enkrat v slovenski, drugič v pomadžarjeni obliki imen in priimkov in seveda tudi obratno, predvsem tisti, ki so zabeleženi samo z začetnicami imen in med njenimi članicami, če so se medtem poročile in zamenjale priimek. Večkrat se pojavlja v isti župniji več članov s povsem enakimi imeni in priimki, tako da sem bil v dvomu, ali gre za različne osebe ali za napake v poročilu.

Beltinci

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1893		72	72
1894		85	85
1895		115	115
1896		108	108
1897		99	99
1898		99	99
1899		96	96
1900		96	96
1901		97	97
1902		101	101
1903		104	104
1904		90	90
1905		53	53
1906		71	71
1907		67	67
1908		109	109
1909		101	101
1910		83	83
1911		77	77
1912		69	69
1913		55	55
1914		54	54
1915		55	55
1916		60	60
1917		82	82
1918		88	88

Poverjeniki (farni predstojniki):

Jožef Baša (Bassa), veleposestnik (-1893-97, 1899-1904) (od 1896 do 1902 2 "iztiska"), Marko Rous, kmet (1905-1914), Štefan Kühar, župnijski administator (od 1918 župnik) (1915-18(?))

Dosmrtni člani:**Letni člani:**

Marko (Marka) Rousz (Rus, Ros, Rovs), kmet (-1893-98, 1900-1904, 1915-18(?)), Štefan Sreč (Sreč, Srež, Sreč, Sreš, Srejs), kmet (-1893-1907), Andrej (Andraž) Zver (Zvejr), kmet (-1893-18(?)), Miha Zver (Zvejr) (-1893-1901), Miha (Mihael) Gelt (Geld), kmet (-1893), Mihael Ferjan (Forjan, Forijan), kmet (-1893-95), Mihael Balažic (Balažič), kmet (1893-98, 1900-01, 1907-09 (10?), 1912-18(?)), Štefan Žizek, kmet (-1893-98, 1900-05, 1907-1915), Barba (Bara) Vučko, kmetica (-1893-96, 1898-1901), Štefan Raduha, kmet (-1893), Mihalj. Kuhar (Kühar), kmet (1893-96, 1898-1901, 1904-1912, 1916-18(?)), Štefan Gutman (Gujtman), kmet (1893), Andraš (Andrej) Ferenčak, kmet (-1893-95, 1900-01), Štefan Dominko, kmet (-1893-96, 1902), Ivan Zver (Zvejr), kmet (1893-18(?)), Martin Forjan, kmet (-1893-96, 1898-1905, 1907-18(?)), Štefan Gelt, kmet (1893-96), Ana Baša (Basa, Bassa), kmetica (-1893-1914, 1916-18(?)), Jožef Copot (Copot, Copout, Copovt), kmet (-1893-1902), Marka (Marko) Tibaot (Tibaut), kmet (-1893-95, 1903-09 (10?)), Peter Škafar, kmet (-1893-98, 1900-02, 1904-05), Štefan Kostrica (Kostrič, Koštric), kmet (-1893-97), Štefan Glavač, kmet (1893-96, 1898-1902), Matjaž Lešnik (Lešnjek), kmet (-1893-97, 1900-06), Jože Hajdinjak, kmet (-1893-94), Štefan Zorko, kmet (-1893-98, 1900), Ivan Vučko, kmet (1893-97), Marko Zver, kmet (-1893), Štefan Košar (-1893-96, 1898, 1900), Kajetan Fuchs (Fuks) (-1893-1914), Katarina (Katalena) Mujdrica (Mudrica) (1893-95, 1898-18(?)), Matj. Smodiš (-1893-18(?)), Jož. Cigan (-1893-96), Jožef Mavčec (Maučec, Maočec) (-1893-96, 1898-18(?)), Jožef Mavčec (Maučec, Maučec, Maočec) (-1893-96, 1898-1902, 1908-1914), Jožef Časar (-1893-1902), Martin Rebrica (-1893-94), Mart. Bobovec (Babovec) (-1893-94, 1908-09 (10?), 1917-18(?)), Jožef Bakan (-1893), Mihal Horvat (-1893, 1895-96, 1898, 1900-01, 1903, 1914), Andr. Raduha (-1893-94, 1896, 1900, 1902, 1907-09 (10?), 1915-16), Terez. Golinar (-1893-96, 1898-1913), Štef. Baligač (Boligač, Beligač) (-1893-94, 1896, 1908-09 (10?)), Ivan Antolin (Antoulin, Antailin) (-1893-94, 1898-1900, 1902-04, 1906-09 (10?), 1912, 1915-18(?)), Ivan. Pučko (Pücko), (-1893-96, 1899-1903, 1917-18(?)), Gejta Smej (Smej) (-1893), Balaž (Blaž) Smodiš (-1893-96, 1898), Mihal Copot (-1893, 1906-09 (10?)), Andr. Kociper (-1893-95), Ivan Vinkovič (-1893-96, 1898, 1903-04, 1908, 1911), Ivan Forjan (-1893-96, 1898-1911, 1913, 1917-18(?)), Ferd. Novak (-1893-96, 1898-99, 1901-03, 1911-18(?)), Andr. Zemljč (Zemlič) (-1893-1900, 1902-1912, 1916-18(?)), Štefan Sabotin (Sobotin) (-1893-95, 1897-1903, 1908-09 (10), 1917-18(?)), Štefan Smodiš (1893-95, 1908), Štefan Mesarič (Meserič) (1893-1902, 1904-18(?)), Marija Fister (1893-94, 1896, 1898-1904, 1907-1912), Andraž Žužek (Žüžek, Žizek) (1893-96, 1898-1904, 1906), Jurij Antolin (1893), Mihalj. Vohar (1893-95, 1899, 1902), Jan. Sabotin (1893-95), Franc Olaj (1893), Martin Cigan (1893-1904, 1908-1914, 1917-18(?)), Matj. Sraka (1893-94), Mart. Žizek (1894-1895, 1897), Jožef Horvat, kmet (1894-96, 1898-1902), Ivan Bakan (1894, 1898-1918(?)), Mih. Matko (1894, 1901), Fr. Zver (1894, 1902), Urša (Orša) Smodiš (1894-96, 1899, 1904-), Miha Rebrica (1894-95, 1898-99, 1901, 1903-1911, 1913, 1916-18(?)), Štef. Duh (Düh, Dujh, Dich) (1894-99, 1903-1912, 1915-18(?)), Jože Sraka (1894), Ivan Vuček (1894), Jož. Mlinarič (1894), I. Rengeo (1894), Tom. Toplak (1894-96), Matjaž Mavčec (Maučec, Movčec, Maočec) (1894-1905, 1907-08), Marko Forjan (-1895,

1903), Jan. (Iv.) Baligač (1894-95, 1898), Štef. Kos (1894), Mart. Križanič (1894-96, 1898-1905), Fr. Meserič (Mesarič) (1894-95), Iv. Horvat (Horvath) (1894-96), Tereza Vincec (Vinčec) (1894-97), Urša (O.) Pozderc (Pozderec) (1894-1902, 1904), Iv. Tivadar (1894-96, 1908-1911), Štef. Pavel (Pavco), (1894-99, 1901-02, 1907-09(10?)), Kat. Kobilec (1894-02), Štefan Zver (Žver) (1894-96, 1901-02), Štefan Tivadar (Tivadaš), kmet (1894-96, 1899-1901), Štefan Rengeo (Renges), kmet (1894-96, 1917-18(?)), Peter Bernjak (1894-1902), Mih. Raduha (1894, 1896), Martin Marič (1894, 1896, 1898), Štef. Prša (1895-96, 1903-04, 1907-08), Kata Virag (Virak) (1895-1903), Iv. Rozman (Rožman) (1895-98, 1900-04), Mart. Panker (1895-99, 1901-02), Štefan. Vizi (1895), Marko Raduha (1895-96), Ivan (Janez) Copot (1895-1903), Štef. Pučko (Pücko), (1895-96, 1898), Marija Kovač (1895), Mihajl Meserič (1895-96, 1898-1900, 1909(10?)), Jan. Slavič (1895-96), Štef. Žužek (Žižek) (1895, 1899-1904, 1916-18(?)), Marjanka (Marija) Zver (Zvejr) (1895-1901, 1903-04), Jože Pučko (Pücko) (1895-96, 1901), Andr. Mavčec (1895-96, 1898), Mart. Forjan (1895-96, 1898-99, 1906-09(10?), 1916), Jožef Mavčec (1895-96, 1898-1900), Karol Zemlak (1895), Jožef Zver (1895, 1909-1911, 1916-), Matjaš Vinkovič, kmet (1895-96), Ivan Balazič (1895, 1897-1900, 1902-04, 1906-08, 1911, 1913), Štef. Lendvaj (1895-98), Štef. Mavčec (1895), Ana Rousz, kmetica (1895, 1897-1900, 1902-1912, 1915-), Martin Žižek, kmet (1895-1900), Jože Vörös (1895-96), Mart. Šumen (Šümen, Šimen) (1895, 1898-1904), Štefan Mulec (Močec, Mučec, Mavčec), kmet (1895), Štef. Jerič (1895, 1897-99, 1902-04), Neimenovani (1895-98) (1896 2 "iztiska"), Jan. Baša, bogoslovec (1895), Martin Pivar, kmet (1896, 1898-1902), Ivan Škafar, kmet, (1896, 1899-1908), Jožef Klemenčič (1896-97, 1899-1906, 1908-1913), Štef. Ščančar (Ščavničar) (1896-1900), Urša (Orša) Vučko (1896-1906, 1908-09 (10?)), Mat. Kozjan (1896), Miha Pozderek (1896), Franč. Kovačič (1896, 1917), Mihael Herman (Harman) (1896, 1906-1911, 1916), Jan. Šrajber (1896, 1899-1900), Iv. Kühar (Kuhar) (1896-99, 1901-04, 1907-09(10?), 1912-18(?)), Iv. Novak (1896-98, 1900-1906, 1908-1911), Ana Lebar (1896), Mart. Babovec (1896), Fr. Zvejr (1896), Iv. Srejš (Sreš) (1896-99, 1909-1911, 1914, 1916-18(?)), Urša Zvejr (1897), Andr. Glavač (1897, 1905-06, 1908-1911), Jož. Peterka (1897-1900), Kata Vegič (1897), Štefan Legen (1897-98, 1901-03, 1907-1912, 1915-18(?)), Št. Vizi (1897-98), Jož. Majcen (1897-98), And. Novak (1897-98), Mihael Baligač (1897), Jožef Baša (Bassa), veleposestnik (1898, 1905-1906), Gejta (Geta, Jeta) Balažic (1898-1904, 1906-1914), Štef. Kolar (1898-1904), Jan. Rous (1898-1903, 1905-06, 1911-14), Anton Kühar (1898, 1900-04, 1906-1913, 1915-18(?)), Štef. Maršič (1898-1909 (10?)), Mat. Smodiš (1898), A. Peterka (1898), Jož. Jerebič (1898-1904, 1912-15), Jož. Slavič (Slavic) (1898-1900, 1903, 1905-1914), Štef. Jerebič (1898-99, 1903, 1908), Fil. Števan (1898), Mihael Škafar (1898-1901, 1903-1912, 1917-18(?)), Štef. Mujdrica (1898-99, 1905-07, 1911), Andr. Jerebic (1898-1904), Mart. Žižek (1898, 1912-13), Jož. Horvat (1898), Mart. Balažic (1898-1901), Jož. Kovačič (1899), Mart. Rous (1899), Ivan Pivar (1899), Mari. Peterka (Petrka), (1899, 1906), Martin Erjavec (1899-1904, 1908-18(?)), Iv. Rous (1899), Štef. Štefanec (Števanec) (1899-1901), Janez Erjavec (1899-1904), Jož. Mavčec (1899), Iv. Balažič (1899, 1908), Martin Jerebič (1899-1901, 1907-1911, 1917-), Mart. Kühar (1899), Št. Filip (1899-1901, 1903-04), Mar. Smodiš (1899-1900, 1902, 1908-09 (10?)), Mar. Novak (1900-04, 1906, 1908-09(10?)), Jož. Bobovec (1900-01), Matjaž Balažic (1900, 1903-05, 1909-1912, 1914-18(?)), Urša (Orša) Jerebič (1900-05, 1909(10?), 1912, 1914-16), Martin Pauker (1900), Gejta Marič (1900), Mar. Kavaš (1900), Štef. Miholič (1900), Ign. Jug (1900), St. Kouter (1900-01), Jožef Lendl (1900-02), Martin Brūnec (1900-04), Iv. Klemenčič (1901-04, 1906-1914, 1916-18(?)), Ana Forjan (1901-03), Lud. Kovačič (1901-04), Ant. Mlinarič (1901, 1908-09(10?)), Jožef Antolin (1901, 1904-1912, 1917-18(?)), Jož. Fujs (1901-04, 1908), Miško Balažič (1901-

02), Al. Horvat (1901), And. Gregurec (1901-03), Mat. Magdič (1901-03), Mat. Pozderec (Pozdejrec) (1902-08), Iv. Pintarič (1902-03), Jož. Tivadar (1902-1911), Tomaž Meznarič (Mesnarič) (1902-06), Balaž Mühič (1902), Margit Jerič (1902-04, 1907-18(?)), Mar. Košar (1902-04, 1906, 1908-09(10?), 1915-18(?)), Ivan Sraka (1902-04, 1907-18(?)), Jož. Šuklar (1902-03), Fr. Štelcer (1902), Iv. Foj:n (1902), Ana Paveo (Pavel) (1902, 1904-1911), Ana Nemec (1902-04, 1915-16), Jožef Senica (1902-16), Iv. (Jan.) Sagaj (Saggai) (1902, 1907-18(?)), Štef. Smolko (Smolk) (1903, 1905-09 (10?)), And. Rous (1903), Št. Šebjan (1903-04), Mihael Temlin (1903-04, 1906-18(?)), Matjaž Bassa (1903-07), Iv. Škafar (1903-04), Iv. Meserič (1903), Mat. Tratnyek (1903), Mihael Rebrica (1903-04, 1906-09(10?)), Iv. Bassa, d. p. (1903-06), Marija Horvat (1903, 1906, 1909-1912, 1914-18(?)), Martin Zvejr (Zver, Zveir) (1903, 1905-), Ign. Šleifer (Šteifer) (1903-04, 1906-1912), Jan. Saggal (1903), Štef. Jerič (1903), Št. Grlec (1904), Št. Plej (1904-08), Al. Fras (1904), Bara Bakan (Bokan) (1904, 1908-1911), Ana Grüškovnjak (1904), Marija Meserič (1904), Martin Pücko (1904), Ena rodovina (1904), Ana Balažič (1904, 1908-18(?)), Barba Pört (1904), Št. Perša (1905-1913), Ana Novak (1905), Ivan Filip (1905, 1909-10?), Mari Bakan (1906), Mari Kovačič (1906), Mih. Mlinarič (1906), Bara Balažič (1906-07), Stevan Horvat (1906), Matj. Voroš (1906), Mari Sraka (1906, 1908), Kata Balažič (1906), Mat. Baša (1907), Ana Jerebic (1906), Jožef Šakovič, kaplan (1907-09(10?)), Jož. Ostrovič, kaplan (1908), Jož. Antolin (1907-1911), Mar. Bobovec (1908), Orša Cigan (1908), Mar. Čačovič (1908), Jurij Ferenčak (1908, 1911, 1914), Mart. Ferenčak (1908-1911), Iv. Forjan (1907-09(10?), 1912, 1914, 1917-18(?)), Ana Hajdinjak (1908), Ivan Hozjan (1908), Ivan (Janez) Jerebic (1907-1912, 1914), Marjeta Jerič (1907-1913), Mih. Škafar (1907-1913), Martin Jerebič (Jerebic) (1907-09(10?), 1916-18(?)), Ivan Jerič (1908-09(10?), 1912-14), Mart. Klemenčič (1908-18(?)), Ivan Krčmar (1908), Št. Markoja (1908-1912, 1914-16), Ivan Matko (1908-09(10?)), Mar. Mesarič (1908), Novakovi iz Dokležovja (1908), Orša Prša (1908), Geta Ropoša (1908), Orša (Urša) Sraka (1908-09(10?), 1912-13), Manka (Mar.) Špilak (1908-09(10?), 1915-16), Orša Voroš (1908-09(10?)), Ana Vrban (1908-09(10?)), Katra Vrban (1908-09(10?)), Urša Zver (1907-09(10?)), Mat. Žizek (1908-09(10?)), Mart. Peterka (1907-09(10?)), Jož. Apatič (1909-1915), Mari Baligač (1909-(10?)), Marija Düh (1909-(10?), 1917-18(?)), Ivan Ferenčak (1909-(10?)), Ana Horvat (1909-1914), Marko Horvat (1909-(10?), 1917-18(?)), Marija Kolar (1909-(10?)), Mih. Kovačič (1909-(10?)), Matjaš Küzma (1909-(10?), 1911-14), Bara Lukač (1909-(10?)), Ana Škafar (1909-(10?)), Št. Škraban (1909-(10?), 1916-18(?)), Ivan Sreš (Sreiš, Sres) (1909-(10?), 1912-13, 1916-18(?)), Mart. Vinkovič (1909-(10?)), Št. Virag (1909-(10?)), Iv. Zver (Zveir) (1909-1911, 1917-18(?)), Ivan Zver (Zveir) (1910, 1913-14), Ana Herič (Horič, Heric, Heritz) (1910-12, 1915-18(?)), Jož. Bakan (1910), Št. Kovač (1910-11), Iv. Škrjout (1910), Janoš Benkovič (1911), Jožef Benkovič (1911), Urša Koleman (1911), Ant. Zver (1911), Magdal. Škarjot (Škarjot) (1911-12), Janez (Janoš) Hajdinjak (1911-13), Št. Rous (1911-18(?)), Kar. Bakač (1912-13), Iv. Küzma (1912-14), Mat. Štūvanec (1912), Št. Hülen (1912), Mih. Starman (Sterman) (1912-13), Jožef Šebjan (1913), Jož. Kranjc, kaplan (1913), Štefan Kühar, kaplan (1914), Jožef Škafar (1914-18(?)), Andraš Antolin (1914-15, 1917-18(?)), Matjaž Gostan (1914), Štefan Škrban (1914-15), Matjaž Rousz (1914-), And. Berden, kaplan (1915-18(?)), Štefan Lejko, kaplan (1915-16), Ivan Antolin (1915-16), Matjaž Blažic (1915-16), Verona Copot (1915-16), Št. Golec (1915), Mihael Jerič (1915-18(?)), Agata Knaus (1915-18(?)), Iv. Ozimec (1915, 1917-18(?)), Ana Voroš (1915), Marija Grlec (1916), Ana Maočec (1916-18(?)), Mart. Sabotin (1916-18(?)), Ana Tratnyak (1916-18(?)), Ana Antolin (1917-18(?)), Mart. Berendias (1917-18(?)), Matjaž Domjan (1917-18(?)), Mar. Filo (1917-18(?)), Štef. Gerlec (1917-

18(?), V. Forjan (1917-18(?)), Juri Kavas (1917-18(?)), Jož. Mesarič (1917-18(?)), Iv. Miholič (1917-18(?)), Hel. Novak (1917-18(?)), Iv. Pal (1917-18(?)), Jož. Ropoša (1917-18(?)), Jož. Škafar (1917-18(?)), Št. Prendl (1917-18(?)), Jožef Zadravec (1917-18(?)), Bara Škafar (1917-18(?)), Štef. Vohar (1917-18(?)), Orša Žemlič (1917-18(?)),

Bogojina (Od 1912 Bagonya)

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1893		12	12
1894		10	10
1895	1	11	12
1896	1	16	17
1897	1	14	15
1898	1	15	16
1899	1	15	16
1900	1	10	11
1901	1	12	13
1902	-	13	13
1903	-	11	11
1904	-	15	15
1905	-	9	9
1906	-	10	10
1907		5	5
1908	-	8	8
1909	-	3	3
1912	-	10	10
-		-	-
1915	-	10	10
-			
1917	-	14	14
1918	-	24	24

Poverjeniki (farni predstojniki):

Andrej Zsizsek (-1893), And. Bojnec (1894), Jan. Benkovič (1895-96), Jož. Benkovič (1904-05), Ivan Bassa, župnik (1912, 1915, 1918) (1915 10 "iztiskov", 1917 14 "iztiskov")

Dosmrtni člani:

Ant. Pičko (Pücko) (1895-1901)

Letni člani:

Andrej (Andraš) Bohnec (Bojenec, Bojnec), kmet (-1893, 1896), Janez (Ivan) Benkovič, kmet (-1893-94, 1899-1904, 1906-08, 1912), Franc (Ferenc) Pučko

(Pičko, Pücko), kmet (-1893-99, 1912), Jan. Pučko (Pičko, Pücko) (-1893, 1895-96, 1898), Janoš Gabor (-1893), Jož. Jerebič (Jerebic) (-1893-96) Ant. Pičko (Pücko) (-1893), Štefan(?) Plej (1893), Jož. Dervarits (Drvarič) (1893-96), Mih. Kočar (1893-1902), Jož. Gunak (1893), Kat. Trajbarič (1894), Ana Toplak (1894), Ivan Puhani, cerkovnik (1894-1902), Ter. Ošljaj (1894-99), Jožef Benkovič (1895-1903, 1906-09 (10?)), Ivan Lovrenčič (Lovrenčec) (1895-06, 1908), Fr. Šumak (Šomak) (1895-1902), Ivan Horvat (1896-06), Štefan Berden (1896, 1903), Št. Trajbarič (Traibarič) (1896-99, 1905), Ivan (Jan.) Ošljaj (Ošlay), kmet (1896-97, 1899, 1903), Jožef Trajbarič (Treibarič) (1897-99, 1902-04, 1906), Matjaž Meričnjak (1897), Mart. Bojnec (Bojniec, Bojnic, Bohinec) (1898-1908, 1912), Ant. Berden (1898-1902), Iv. Berden (1898), Marija Prasl (1898), Franc Puhani (Pohani) (1899, 1902 - 09(10?), 1912), Fr. Rous (1900), Ana Pücko (1901), Klara Benkovič (1902), Magda Ivanič (1902-03), Fr. Časar (Casar) (1902-04), Mar. Horvat (1904), Št. Ošljaj (1904-06, 1908), Št. Ošljaj (1904), Mat. Nemec (1904), Jož. Tratnik (1904), Ivan Pücko (Pücko) (1904-08, 1912), Mart. Trajbarič (1906), Andrej Žižek (1908), Št. Rous (1909-10), Martin Stanko (1909-10(?)), Jožef Bassa (1912), Mart. Plej (1912)

Cankova

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1893		20	20
1894		17	17
1895		22	22
1896		27	27
1897		16	16
1898		33	33
1899		32	32
1900		32	32
1901		31	31
1902		20	20
1903		29	29
1904		37	37
1905		29	29
1906		27	27
1907		16	16
1908		17	17
1909		17	17
1910		1	1

Poverjeniki (farni predstojniki)

Jožef Borovnjak, dekan (1893-1909) (1894 2 "iztiska", 1899 4 "iztiski", od 1901 do 1902 in od 1906 do 1908 2 "iztiska")

Dosmrtni člani:

Letni člani:

Nikola Ficko, nadučitelj (1893-96), Jos. (Jožef) Kranjčec (Kranjec), kmet

(-1893-96), Janez Luk (Lük), kmet (-1893-96, 1898-1909), Jožefa Hojs (Hois), kuharica (-1893, 1895-96, 1899, 1902-03), Matijaš Dvoršak (Dvorščak, Dvorscak), čevljar (-1893-99, 1901-10), Leop. Kežman (Kešman, Kesman), oskrbnik (-1893), Franc Žilavec (Žibavec), kmet (-1893, 1895-96, 1899-1901, 1904-05), Janez Štotel (Stottl, Štochl, Štotl), gostilničar (1893-94, 1898, 1902-06), Jožefa Gutman (Gusman) (-1893-94), Jož. Geder (1893, 1898-99, 1901, 1904, 1907, 1909), Marija Bagola (-1893), Marija Flisar (1893-95, 1897, 1899-1901), Leopold Benko (1893-94), Ana Čontala (1893), Jož. Gomboc (1893, 1896), Matj. Vučak (1893), Janez (Janos) Benkič (Benkics, Benkovič) (1893-95, 1898, 1900-09), Št. Vučak (1894), Jož. Kočar (Koczar), župan (1894, 1896, 1901-07), Marija Prasl (1894-97), Jožef Kosendar (1894), Franc Čontala (1894, 1896), Ter. Gomboc (1894-95, 1897-1900, 1903-05), Al. Kos (1895), Jan. Bagari (1895-96), Franc Vogrinčič (1895-96, 1898-1902), Jan. Jurjovič, oskrbnik (1895-97, 1900), Janez Sabo (1895-98), Mikl. Sukič (1895-96), J. Vučak (1895), Neimenovani (1895), Neimenovani (1895), Iv. Kos, kmet (1896), And. (Andras) Gibičar (Gibicsar), mizar (1896), Št. Šinko (1896-97, 1906-08), Alojz Ficko (1896), Mar. Benkič (1896), Jož. Lulik (1896), Ant. Jank (1896), Fr. Fuks (1896-97), Mikloš (Nikol.) Dündek (1896, 1899-1906), Ana Škraban (1896), Ana Benko (1896), Mar. Sakovič (1897), Mar. (Mimi) Vugrinčič (1897, 1903-06), M. Lah (1897), M. Benko (1897), Jož. Lulik, (1897), Ana Grečl (1897-98), Mih. Recek (1898), Blaž Štercin, učitelj, (1898-1902, 1904-06), Jožef Hari (1898-99, 1901-03), Jan. Škotnik (Skotnik) (1898, 1901, 1904-06), Mat. Klemar (1898-1900), Peter Gomboši (1898, 1901-02), Ivan Suppi (1898), Mih. Zelko (1898), Jurij (Gjuro) Recek (Reczek) (1898-1909), Mih. Tanacek (Tanaček) (1898-99, 1905), Štef. Tanacek (1898), Mici Jurjovič (1898), Janez (Ivan) Črpnjak (Crpnjak), (1898, 1900-01), Štefan Marič (1898-99), Ana Mencigar (1898, 1900-01, 1903), Janez Maček (1898-99), Adela Lapoši (Laposi) (1898, 1900, 1902, 1904), Mikloš Maček (1898), Jož. Tanacek (1898-1900, 1904), Ana Žilavec (1898), Franc Šadl (1898), Štef. (Istvan) Lenarčič (Lenarcsics) (1898, 1900-01, 1908-09), Miha Benkič (1899), Jož. Sabo (1899), Maričevi štirje (1899), Ter. Bočkaj (1899), Jož. Sluga (1899), Mat. Sluga (1899), Eva Gomboc (1899), Julia Gaber (1899), Anton Mencigar (1899), Ana Črpnjak (1899), Jan. Škodnik (1900), Mih. Bence (Beneze) (1900-09), Jurij Vogrinčič (1900), Alojzij Geder (1900), Leop. Vogrinčič (1900, 1902, 1908), Jan. Gomboc (1900), Jož. Tūrha (1900), Miha Geder (1900), Mih. Šadl (1900-01), Franc Grah (1900-01), Janez Tanaček (1900-01), Št. (Istvan) Geder (1901-08), Elizab. Pavel (1901, 1903, 1906), Mar. Vogrinčič (1901, 1905), Jož. Kerec (1901, 1905), Al. Hadinjak (1901), Mar. Črpnjak (1901), Viktor Bagari (1901), Ter. Vugrinčič (1901), Štef. Morcsics (1902-03), Jan. Benko (1903, 1906-07), Terezija Benko (1903, 1905-09), Franc Cipot (Čipot, Czipott) (1903-08), Mar. Derkač (1903-04), Mih. Gyergyek (1903-05), Mar. Gyergyek (1903-05), Liza (Eliz.) Gutman (1903-06), Štef. Hajdinjak (1903, 1905), Janez Lük (1903-04), Jož. Pavlinjek (1903), Karol Jank (1904-05), Jan. Prasl (Prassl, Praszl) (1904, 1906-09), Fr. Bagola (1904), Ver. Fenos (1904), Tereza Gomboc (1904, 1906), Vinc. Lorenjak (Lovenjak) (1904-05), Fr. Horvat (1904), Jož. Šinko (1904-05), Jož. Benko (1904), Jan. Gomboc (1904), Jožef Lapoši (1905-06), Jož. Sinko (?) (1905), Treza Geder (1905-06), Iv. Kranjec (1906), Jožef Flisar (1906), Apol. Fenoss (Feosz, Fujs?) (1906, 1909), Apolon. Tanacek (1906), Mari Geder (1906-07), Karolina Dündek, (1907), Terez. Kornhauser (1908-09), Janez Geder (1908-09), Ana Gibičar (1908), Mih. Ficzkó (1908), Jožefa Poklics (1909), Jan. Geder (1909), Istvan Kousz (1909)

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1893		23	23
1894		37	37
1895		50	50
1896		48	48
1897		37	37
1898		38	38
1899		39	39
1900		34	34
1901		33	33
1902		43	43
1903		41	41
1904		32	32
1905		26	26
1906		22	22
1907		21	21
1908		25	25
1909		19	19
1910		16	16
1911		18	18
1912		17	17
1913		19	19
1914		26	26
1915		25	25
1916		33	33
1917		51	51
1918		43	43

Poverjeniki (farni predstojniki):

Fran Rožman (Rozman), nadučitelj (-1893-99), Jurij Tomec, trgovec (1900-1905), Mihael Ūtrosa (Ūtrosa) (1906-11), Jožef Klekl, župnik (od 1912 v.p.) (1911-17), Jož Čačič, župnik (1918)

Dosmrtni člani:

Letni člani:

Ivan Zelko (Želko), kmet (-1893-18(?)), Jožef Plejh (Pleh, Plej), kmet (-1893-18(?)), Martin Horvat, krojač (-1893), Ivan (Jan.) Močec (Maučec), trgovec (1893), Martin Žizek (-1893, 1896), Matjaž Škafar (-1893-18(?)), Jožef Raj (Rai) (-1893-99), Ana Kreslin (Kreslan) (-1893-1900, 1902, 1904-05, 1911-18(?)), Ivan Gyura (-1893), Štef. Tompa (-1893-99), Štefan Horvat (Horvath) (-1893-94, 1896-1903, 1906-18(?)), Martin Žerdin (-1893-96, 1917-18(?)), Bara (Barba) Ros (Rojz, Rous) (-1893-97), Marija Nerad (-1893-94, 1897, 1902-06), Štefan Korzet (-1893), Štefan Krampač (1893-1905), Janoš Markoja (1893-95, 1897, 1900, 1902-03), Ana Zelko (1893), Štefan Cigan (1893-96), Marjanska družba I. rožnovenca (Sestre

rožnega venca) (1894-1900), Marjanska družba II. rožnovenca (1894-99, 1902-05), Marjanska družba III. rožnovenca (1894-96), Marjanska družba IV. rožnovenca (1894-96, 1899-1900, 1902), And. Žmai (1894), Mart. Joko (1894), Iv. Čurics (Čurič, Curič) (1894-1902, 1904), Martin Plej (Pleh) (1894-1901), Ivan Hozjan (Hozian) kmet (1894-1904, 1915-16) Magdalena Jakšič, kmetica (1894-96), Miha (Mihal) Škafar, kmet (1894-1909 (10?)), Mart. Kreslin (1894, 1917-18(?)), Mica (Marijana, Mar.) Kreslin (Kresl ?) (1894-96, 1898-1904, 1907, 1911-12, 1914-18(?)), Jožef Sariaš (Sarjaš) (1894-95, 1897, 1899, 1901-02), Ivan Salai (Szalai) (1894-97), Iv. Copot (1894-96), Mihael Uterša (Utroša, Ūtroša) (1894-1905, 1912, 1914-18(?)), Jožef Tkalec (Tkalecz), krojač (1894-1905, 1907-09(10?)), Anton Rai (Raj) (1894-96), Mihael Horvath (1894-95, 1917-18(?)), Jožef Fujs (Fus, Fujsz) (1894-1900, 1902-18(?)), Štefan Žalig (Zsalig), kmet (1894, 1896), Mat. Horvath (1894, 1896, 1900-02, 1911), Janoš Kovač (Kovacs) (1894, 1896-1909 (10?), 1914-16), Kata Törnár (1894, 1896-98), Peter Kolenko (1894, 1896-99, 1901-05), Št. Hrovath (1895-96), Kat. Fonar (1895-96), Iv. Hozjan (1895-96), Št. Ciglar (1895-96), Mih. Markoja (1895-1908), Matjaž Rousz (Ros), kmet (1895-98), Jan. Perša (1895-96), Marija Kolenko (1895, 1901), Marjanska družba V. rožnovenca (1895-96), Mart. Čurič (1895-96, 1903), Mat. Hajdinjak (1895), Iv. Horvat (Horvath) (1895, 1897, 1904), Janoš (Janez) Horvat (1896, 1900-1914, 1916-18(?)), Jož. Žerdin (1896-97), Ana Tkalec (1896, 1898-99, 1901), Mart. Kramar (1896), Jož. Hozjan (1896), Štefan Padar (1896), Mih. Izalik (1896), Barba Kohek (1897), Mart. Vučko (1897, 1901-05, 1916-18(?)), Jožef Cigan (Cegan, Czigán, Czigon) (1897-1902, 1907-1914), Iv. Raj (1897), Iv. Salai (1897), Ana Stimetz (Štimec) (1897-98), Ivan Bedernjak (Bedinjak, Bedrnjak) (1898-99, 1903, 1914-18(?)), Iv. Kolenko (1898-99), Jož. Kovač (1898), Št. Farkaš (1898-1900), Štef. Jürkeš (Györkes, Györkeš Jörkiš) (1898-05), Jul. Kovač (1898-99), Mihael Dorenčec (Doreučec, Dorenšec, Dorencsecz) (1898-99, 1902, 1907-08), Št. Horvat (1898, 1901-02, 1914, 1917-18(?)), Mart. Tibavt (Tibaut), (1898, 1901-05), Jož. Garjaš (1898), Št. Raj (Rai, Roj) (1898, 1900-01, 1903), Jurij Tomecz (Tomec) (1898-99, 1906-1914, 1916-18(?)), Matj. Sobočan (1899, 1903), Jož. Kramar (1899), Ivan Tompa (Tonpa) (1899-1903, 1906), Anton Markoja (1899-1903), Matj. Jerebic (1899), Jož. Cvetkovič (1900, 1903-05), Peter Ritous (Ritos) (1900-04, 1916-18(?)), Martin Kolarič (Kolarics) (1900, 1908-09(10?)), Mart. Vagner (1900, 1902), Ferenc (Fr.) Cvetkovič (1901-02), Št. Hozjan (1901), Janoš Kolar (1901-03), Matj. Törnár (1902-1911, 1914-18(?)), Marija Utroša (Ūtrosa) (1902-18(?)), Štefan Zver (1902), Jožef Copot (1902-03), Jan. Zadravec (1902), Jožef Krampač (Krampacz, Krampacs) (1903-09(10?), 1914), Ivan Kolar (1903), Mat. Kustec (1903), Ter. Horvat (1903-06), Martin Koštre (Košterc, Kostercz, Kostricz, Kostricza) (1903-06, 1908-09(10?)), Jož. Dorenčec (1904), Jurij Štimec (Stimecz) (1904-18(?)), Apol. Kolenko (1906, 1908), Štefan Sernek (1906), Janez Saruga (1906), Marija Kreszlin (1907), Ivan Tkalecz (1908-1912), Ant. Ritlop (1908), Ana Kolenko (1908), Mar. Kovacs (1908), St. Vagner (1908), Martin Gabor (1909-(10?), 1912-), Jož. Horvat (1909-(10?), 1916-), Mari. Kovač (1909-(10?), 1916), Janoš Horvat (1911-13, 1917-18(?)), Št. Prša (1912-16), Jož. Čačič, (Čacič) kaplan (od 1916 župnik) (1913-17), Peter Kovač (1913-15, 1917-18(?)), Mer. Ščrnjavič (1913), Jož. Cigan (1913-18(?)), Matj. Čurič (1914-18(?)), Marko Horvat (1914-18(?)), Št. Berdrnjak (Bedrnjak) (1914-18(?)), Tretji red sv. Frančiška (1915-18(?)), Štef. Koštric (1915-18(?)), Jož. Hauko, kaplan (1916-18(?)), Jožef Koštric (1916-18(?)), Iv. Glavač (1916-18(?)), Ana Korlin (Koren) (1916-18(?)), Mar. Balažič (1916-18(?)), Iv. Hren (1917-18(?)), Marko Törnár (1917-18(?)), Terez. Šoštarčič (1917-18(?)), Št. Raščan (1917-18(?)), Matj. Špilak (1917-18(?)), Lovr. Golinar (1917-18(?)), Anton Cuk (1917-18(?)), Magda Žižek (1917-18(?)), Mar. Varašanec (1917-18(?)), Ana Tibant (Tibaut ?) (1917-

18(?)), Tomaž Kosija (1917-18(?)), Janoš Prša (1917-18(?)), Štefan Smodiš (1917-18(?)), Martina Horvat, dovica (!) (1917-18(?)),

Dobrovnik

Letni član: Gregor Mohor (1908)

Dolga vas

Letni član: Janez Rajc (1908)

Gornja Lendava (Grad)

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1893		1	1
1894	1	2	3
1895	1	3	4
1896	1	4	5
1897	1	2	3
-	-	-	-
-	-	-	-
1908		2	2
1909		2	2
1910		2	2
1911		2	2
1912		2	2
1913		2	2
1914		2	2
1915		2	2
1916		2	2
1917		3	3
1918		5	5

Poverjeniki (farni predstojniki):

Blaž Štercin, učitelj (1896), Rudolf Bednarik, (Bednarik) župnik (1910-)

Dosmrtni člani:

Nikola Bunderla, vojak (1894-97)

Letni člani:

Blaž Štercin (Štercin, Sterezin), nadučitelj (-1893-95, 1897, 1908-10), Štef. Slamar (-1893), Jurij Recek (Režek, Reček), posestnik (1894-97, 1911-18(?)), Adela. Lapoši (1895-96), Franc Grah (1896), Ter. Bednarik (1908), Rudolf Bednarik, župnik (1909), Franc Tanaček (1917-18(?))

Gornji Senik

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1893		6	6
1894		10	10
1895		10	10
1896		10	10
1897		8	8
1898		6	6
1899		7	7
1900		11	11
1901		9	9
1902		6	6
1903		2	2
1904		6	6
1905		7	7
1906		8	8
1907		8	8
1908		10	10
1909		10	10
1910		11	11
1911		11	11
1912		11	11
1913		7	7
1914		6	6
1915		5	5
1916		6	6
1917		6	6
1918		7	7

Poverjeniki (farni predstojniki):

Jožef Mukič, (Mukics, Mukičš), kmet (-1893-1902), Matija Labrič (1903-18(?)),

Dosmrtni člani:**Letni člani:**

Matija (Mat.) Labrič (Labric), kovač (-1893-1902), Jurij Praunstein (Braunstein), tkalec (-1893-96, 1899-1900), Franc Horvat (Horvath), kmet (-1893-18(?)), Jožef Čuk (-1893-1901), Imre Škaper (-1893-97), Franc Labrič (1894-96), Št. Ripoš (1894-95), Štefan Ripoš (1894), Emer Labrič (1894), Iv. Perša, župnik (1895-1901, 1904-1913), Pavel Krajcar (1895-97, 1908-1912), Lovrenc Labrič (1896), Martin Perša (1897), Martin Filič (1898), Jož. Emberšič (1899-1901), Jožef Baizek (1900), Jožef Mukits (Mukič) (1900-02, 1911-12, 1916-18(?)), Jožef Kraicar (1900-02), Štefan Labrič (Labric) (1901-02, 1904-18(?)), Št. Labrič (1904, 1908-1912, 1915-18(?)), Jož. Labrič (1904-08), Štefan Kühar (1905-06, 1907-10),

Štefan Mukič (1906-18(?)), Štefan Čuk (1906, 1908), Ana Andrejek (1907-18(?)), Štefan Grebenar (1909-1914), Martin Mukič (1910-13), Mat. Vahter (1911-12)

Sv. Helena (Pertoča)

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1893		-	-
1894		3	3
1895		4	4
1896		5	5
1897		6	6

Poverjeniki (farni predstojniki):

Jan. Črpnjak (1895), Jož. Geder (1896)

Dosmrtni člani:

Letni člani:

Janez Čerpnjak (Črpnjak, Crpnjak, Coprnjak), kmet (-1893-94,1897), Jožef Geder (Gider), kmet (-1893-95,1897), Ana Domiter (1894-95), Ter. Mencinger (1895), Štefan Marič (1896), Mih. Havžar (Haužar) (1896-97), Ana Mencingar (1896-97), Franc Šadl (1896-97), Matj. Klemar (1897),

Sv. Jurij (Rogaševci) (Od 1907 Vizlendva)

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1893		3	3
1894		2	2
1895		4	4
1896		4	4
1897		4	4
-		-	-
-		-	-
1900		17	17
1901		25	25
1902		-	-
1903		15	15
1904		15	15
1905		13	13
1906		13	13
1907		10	10
1908		6	6
1909		4	4
1910		4	4
1911		1	1
-		-	-

Poverjeniki (farni predstojniki):

Franc Gaber, mizar (1896), Ivan Baša, kaplan (1900-01), Jožef Klekl (1904-06), Pavel Püczko (1908-10)

Dosmrtni člani**Letni člani:**

Franc Gaber, mizar, cerkovnik (1893-95, 1897, 1900), Marija Turha (Türha), kmetica (1893), Janez (Ivan) Maček (Maczek) (1893-97, 1904-1910), Helena in Janez Maček (1901, 1903), Martin Klemar (1895-96), Štefan Šinko (1895), Janez Györek (1896), Matjaž Sluga (1897, 1900, 1904), Heva in Matjaž Sluga (1901), Mikl. Maček (1897, 1901), Jula in Klara Gaber (1900), Jula Gaber (1901), Terez. Bočkaj (1900-01), Maričevi štirje (1900), Jurij in Mihael Gider (Geder) (1900-01, 1903-04), Helena Maček (1900), Barb. Bokan (1900-01, 1903), Jož. Rogan (1900), Jan. Skledar (1900-01), Jož. Sluga (1900-01, 1903-04), Štefan Marič (1900-01), Janez Rajsar (1900), Jul. Forjan in Janez Rajsar (1901), ? Žuža (1900), Fr. Hana (1900), Eva Zavec in Jožef Bočkaj (1900-01), Jož. Nemec (1901), Forjan Krenos (1901), Gabrovi štirje (1901, 1903), Pav. Püčko (Püczko) (1901, 1903-07, 1911), Ana Vinko (1901), Cecil. Frčko in Pet. Bokan (1901, 1903-04), Barb. Marič (1901, 1903-04), Langovi štirje (1901), Fr. Marič (1901), Fr. Marič in Ivana Gider (Geder) (1901, 1904), Neža Marič in Peter Gider (1901, 1904), Apolonija Šumann (1903), Ivana Ljides in Fr. Marič (1903), Jož. Donoša (Donossa) (1903-05), Ljiderovi trije (1903), Jož. Klekl (1903), Jožef Hajdinyak (1903, 1905-1910), Tereza Bednarik (1903-07), Mar. in Št. Geder (1904), Jos. Majdingar (1904), N. Geder (1904), Fr. Geder (Gider) (1905-07), Bl. Stercin (Štercin) (1905-07), Mih. Gider (1907), Marija Geder (Gider) (1905, 1909-10), Juri Geder (1905), Pet. Bokan (1905-06), Terez. Kornhäusel (1905-07), Jož. Csontala (1906-10), Pet. Forjan (1906-08), Fr. Biček (1908-09), Ana Magyar (1910)

Martijanci

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1893		4	4
1894		5	5
1895		6	6
1896		5	5
1897		8	8
1898		8	8
1899		7	7
1900		7	7
1901		8	8
1902		5	5
1903		5	5
1904		5	5
1905		5	5
1906		5	5
-		-	-
-		-	-
1909		4	4
1910		5	5
-		-	-

Poverjeniki (farni predstojniki)

Miha Györek, kmet (1895-97, 1899, 1901, 1910),

Dosmrtni člani:**Letni člani:**

Miha Jörek (Györek, Jürek), kmet (1893-94, 1898, 1900, 1902, 1909), Štefan Čipot (Čipot, Cipoth), kmet (-1893-1906), Janez Dravec, kmet (-1893-96), Ivan Kovačič (-1893), Jože Györek, kmet (1895), Balaž (Blaž) Bukovec (Bükovec), kmet (od 1896 trgovec), (1895-1906, 1909-10), Jož. Törk (Türk), kmečki sin, kmet (1895-1906, 1909-10), Jož. Kovačič (1895), M. Törk, kmečki sin (1896), Anton Mir, mizar (1896-1906, 1909-10), Jan. Györek (1897-98), Jož. Samak (Šumak, Šomak) (1898-1901), Peter Lokač (Lukač) (1898-1901), Mat. Küzmič (1901),

Rakičan

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1916		8	8

Poverjeniki (farni predstojniki):

Ign. Gorza (1916)

Letni člani:

Št. Bencak (1916), Orsa Spolar (1916), Mar. Veren (1916), Fr. Zsitek (1916), Iv. Zsalik (1916), Jož. Rajner (1916), Mar. Filo (1916)

Satahovci (Mura Szentes)

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1904		5	5

Poverjeniki (farni predstojniki):

Št. Benčak (1904)

Letni člani:

Fr. Rožič, (1904), Fr. Čigot (1904), Urša Špolar (1904), Mat. Mataj (1904)

Sv. Sebastjan (Pečarovci)

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1893		3	3
1894		3	3
1895		2	2
1896		4	4
1897		4	4
1905		3	3
1906		3	3

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1907		3	3
1908		6	6
1909		7	7
1910		8	8
1911		23	23
1912		8	8
1913		7	7
1914		12	12
1915		12	12
1916		15	15
1917		17	17
1918		15	15

Poverjeniki (farni predstojniki):

Jožef Ivanoci, župnik (1896), Jož. Klekl, župnik (1906-10), Jožef Klekl, kaplan (1911) (1911 16 "iztiskov"), Števan (Štefan) Kerec (Kerecz) (1914-18(?))

Dosmrtni člani:**Letni člani:**

Jožef Ivanoci, župnik (1893-95, 1897), Peter Gombosi (Gumboši, Gomboši) (-1893-97, 1905-18(?)), Mihael Zelko (-1893-94, 1896-97), Ivan Suppi (1896-97), Jož. Klekl, župnik (1905), Tereza Sakovič (Izakovics, Szakovics) (1905-1915), Juri Fujs (Fujcz) (1908-18(?)), Štefan Kerec (1908-1913), Roza Vrečič (Vreccics) (1908-18(?)), Jož. Supi (Szuppi) (1909-1912, 1914-18(?)), Lena (Elena) Dundek (Dündek) (1911-18(?)), Neimenovani (1911), Miha Zrinszki (1912-14), Iv. Perša (Prša), župnik (1914-18(?)), Števan (Štefan) Kerec (1914-18(?)), Jož. Zóks (Zóks) (1914-18(?)), Jož. Šerúja (Šerüga, Šeruga) (1914-18(?)), Treza Čizmarič (1915-18(?)), Mat. Gašpar (1916-18(?)), Jož. Küplen (1916-18(?)), Franc Fujs (1916-18(?)), Elena Horvat (1916-18(?)), Marija Vogrinčič (1917-18(?)), Ivan Kerec (1917-18(?))

Sobota (Murska Sobota)

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1893		16	16
1894		22	22
1895		28	28
1896		20	20
1897		27	27
1898		24	24
1899		21	21
1900		17	17
1901		27	27
1902		32	32

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1903		17	17
1904		25	25
1905		8	8
1906		2	2
1907		3	3
-		-	-
-		-	-
1913		34	34
1914		26	26
1915		12	12
-		-	-
1917		4	4
1918		3	3

Poverjeniki (farni predstojniki):

And. Marič (1894), Štef. Tudjan (1895-96), Štefan Bencak (1907), dr. Mirko Lenarsich (1913), Ignacij Gorza (1914-15), Marija Gorza (1917-18(?))

Dosmrtni člani:

Letni člani:

Štefan (Ištvan) Benčak (Benczak, Bencak), kmet (-1893-1903, 1905-06, 1913-15), Marija Kuhar (Kühar), kmetica (1893-99, 1901-02, 1904, 1913-14), Urša (Uršula, Orša) Špolar (Spolar), kmetica (-1893-1901, 1903, 1907, 1913-15), Jožef Kovačič, kmet (-1893-94), Ana Srejs (Srejš, Srež, Sreš), kmetica (-1893-1904, 1913-14), Štef. Tudjan, kmet (1893-94, 1897-98, 1900-01), Matjaž Flisar (Fliscar), kmet (-1893, 1897-99, 1901-02, 1913-14), Anton Kuhar (-1893-97), Ana Prelec, (-1893-98), Ign. Kreft (1893), Emerih Jona (Gona) (1893-95), Mikl. Červek (1893), Štefan Behek (1893, 1898-99, 1905), Marija Veren (-1893-94, 1898-1904, 1914-18(?)), Katarina Sukič, kmetica (1893-94), Adam Gorza (1894-95, 1897-98), Fr. Jančar (1894-96), Mikloš Erjavec (1894-98, 1904), Ivan Erjavec (1894), Emer. Milak (1894), Štef. Bejek (1894), Franc Žitek (Zsitek, Zsijtek, Zsytek) (1894-95, 1913-15), Jož. Rajnar (1894, 1917-18(?)), Mar. Meis (Mes) (1894-96), Anton Červek (1894), Andrej Marič, kmet (1895), Jan. Slepec (1895, 1897, 1904), Ivan (Janez) Ružič (Ruzic, Rüzič, Ružič), kmet (1895), Jan. (Ivan) Benčak (Bencak) (1895), Katarina (Katalin) Lukač, kmetica (1895), Št. Mataj (1895, 1913), Jožef Donša (Dansa) (1895-1904, 1914), Anton Kuzma (Küzma), zidar (1895, 1897-99, 1913-15), Mih. Marič (1895-1901), Št. Gregor (1895), Julij Rajnar (1895-96), Štef. Lapoš (1895), Mat. Ratnik (1896-99), Fr. Veren (Vezén) (1896, 1913-15), Fr. Erjavec (1896), Jož. Bencak (1896), Ana Kuhar (Kühar) (1896-1905), Mikl. Pertoci (1897), Štefan Kovač (1897-1900, 1902, 1904), Franc Ružič (Rüšics, Rüzics) (1897-99, 1906-07, 1913), Mih. Kovačič (1897-99, 1902-05, 1913-14), Iv. Horvat (1897-99, 1903), Štef. Rajnar (1897-98), Mar. Mencigar (1897), Ter. Sogorec (1897), Katar. Sokič (1897), Anton Črvek (1898), Apol. Kozar, (1898), Ana Novak (1898-99), Terez. Jančar (1898-1904), Avgust Bencak (1899-1900), Barba Marič (1899-1900), Roza Horvat (Horvath) (1899-1900, 1904), Jan. Bratkovič (1900, 1902), Št. Cigüt (1900), Fr. Smodiš (1900-02), Ana Šukar (1900-1905), Marija Vörös (1900), Franc Rajnar (1901-04), Jož. Lukač (1901), Marija Sogorec (Sogorec) (1901-04, 1914), Štef. Morčič (1901-02), Štefan Kovačič (1901), Imre

Milak (1901), Ferd. Fras (1901), Terez. Pintarič (1901,1904), Štef. Temlin (1901-05), Fr. Cigüt (Cigüth) (1901-03, 1913, 1915), Miklož Martinec (1902), Mih. Števanec (1902), Urša Horvat (1902), Fr. Kolmanič (1902), Mat. Mataj (1902), Julija Vörös (1902-04), Julija Kolmanič (1902), Mat. Mataj (1902), Iv. Števanec (1902), Jure Milak (1902,1906), Ana Žokš (1902), Mih. Morič (1902), Št. Meš (Mes, Mesz) (1903-04, 1914), Jož. Morčič (1903), Jul. Morčič (1903), Bl. Štercin (1903), Mar. Meolic (1904), Anton Sečko (1904), Marija Serec (1904), Iv. Titan (1904), Jož. Zrin (1904), Bara Pörš (1905), Ign. Jug (1913), Št. Spartlan(?) (1913), Ana Kumin (1913), Mat. Jelenovec (1913), Jož. Rehn (1913), Št. Scsap (1913), Jan. Kočar (1913), Barb. Zver (1913), Mar. Bagary (1913), Ter. Kovač (1913-14), Miha Györek (1913-14), Jož. Lončar (1913), Jož. Tork (Törk) (1913-14), Jožef Douša (1913), Bela Bukovec (Bükovec) (1913-14), Iv. Žalik (Zsalik) (1913, 1915), Fr. Ščančar (Sesarnicsar) (1913-14), Ign. Gorza (1913), M. Filő (1913), Jožef Krancz, kaplan (1914-15), Andrej Forjan (1914), Ign. Antalics (1914), Iv. Zalog (1914), Istv. Martinec (1914), Fr. Lončar (1914), Ant. Erjavec (1914), Jancz Ketisz (1914), Št. (Istvan) Sparkl (1914-15), Ant. Balasko (1915),

Tišina

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1893		20	20
1894		31	31
1895		36	36
1896		31	31
1897		56	56
1898		67	67
1899		77	77
1900		107	107
1901		90	90
1902		104	104
1903		64	64
1904		72	72
1905		68	68
1906		81	81
1907		56	56
1908		67	67
1909		36	36
1910		40	40
1911		56	56
1912		85	85
1913		33	33
1914		30	30
1915		27	27
1916		30	30
1917		67	67
1918		57	57

Poverjeniki (farni predstojniki)

Dr. Fr. Ivanoczy, župnik (-1893), Mihal Donša, kmet (1895), Matj. Edsüd (1896), dr. Fr. Ivanoczy, dekan, (1899), Jož. Klekl, kaplan (1900-02), Jožef Sakovič, kaplan (1903-05), Fr. Ivanoczy, dekan (1906-1913) (od 1909 čast. kanonik, od 1913 čast. kanonik in dekan) (1913 2 "iztiska"), Števan Edšidt (1914-16) (od 1914 do 2 "iztiska"), Rudolf Vadovits, župnik (1918),

Dosmrtni člani:**Letni člani:**

Mikloš (Miklavž) Pavlinjak (Pavlinjek), kmet (-1893-94, 1900-02, 1908, 1911, 1914-15, 1917-18(?)), Jožef Domjan, (1893-94, 1897, 1901-09(10?), 1913-18(?)), Matjaš Cipot (Ciput) (1893-1906), Janez Lehko (Lejko) (1893-94, 1915), Katra Kuhar (Kühar) (-1893-1901, 1906-07), Rozal. Kuhar (1893), Hel. Vrečič (-1893-94, 1917-18(?)), Matj. Gibičar (Gibicsar) (-1893-95, 1898, 1900-1911, 1915-18(?)), Štefan Vrban (-1893, 1897), Jan. Rogač (Rogacs) (-1893-1905, 1908-09 (10?), 1913-18(?)), Matj. Edšüd (Edsüd, Edšid) (-1893-95, 1897-98, 1900-01), Terezija Varga (-1893-95), Jož. Stefanec (1893), Rozalija Rogač (1893), Štefan Ratnik (Rotnik) (1893-98, 1900, 1902), R. Cigan (1893), Roza Rajbar (1893-96), Ana Ficko (1893-95), Jož. Dindek (Dündek) (1893-1903, 1912), Mat. Lukač (1894-95, 1900-01), Štefan (Stev, Ištvan) Šostarec (Sostarecz) (1894-95, 1897-1906, 1908, 1913-14, 1917-18(?)), Mihal Števanec (Štefanec) (1894-96, 1900-02, 1906-07, 1909(10?), 1912, 1917-18(?)), Jož. Števanec (1894, 1898), Jož. Püvar (1894, 1897-1908, 1911-12, 1914, 1917-18(?)), Kata Rogač (1894-97), Fr. Varga (1894), Ana Šostarec (1894), Ivan (Jan.) Küzma (1894-95), Mart. Fric (1894), Marija Šumec (1894-1902), Mihal Donša (1894, 1896-99), Ant. Martinec (1894, 1896, 1900-1911, 1913-18(?)), Andraš Klekl (1894-1902), Urša (Orša) Kuhar (Kühar) (1894-96, 1901-08), Mat. Gomboc (1894-1907), Mar. Gomboc (1894), Mikl. Rajbar (1894, 1897-98), Roza Bakan (1894-95), Jožef Bratkovič, kmet (1894-98, 1913-18(?)), Tereza Bežan (Bezsán, Bežun, Bešan), kmetica (1894-1906, 1908-09 (10?), 1913-18(?)), Štefan (Ištvan) Šbul (Zbül, Šbüll, Sbüll, Šbul) (1895-1909 (10?), 1917-18(?)), Ivan Majcan (1895, 1898), Katar. Martinec (1895, 1900-05, 1912), Jožefa Stiblar (1895, 1917-18(?)), Julij Debelak (1895), Ana Flisar (1895-1903), Janez Šostarec (1895-1902), Mar. Martinec (1895), Alojz Varga (1895, 1897, 1900-02, 1906-07), Julija Banfi (1895), Jože Vogrinčič (1895), Julijana Behek (1895-96), Leop. (Lipot) Šinko (Sinko) (1896-1911, 1917-18(?)), Leop. Šostarec (1896), Jožefa Vrečič (Vrčič) (1896-1909 (10?), 1912-15), Ant. Gomboc (1896-1900), Jožef Küzma (1896-97), Mar. Rogač (1896), Anton Botjan (Batjan, Bottjan) (1896-1900, 1902-08), Matjaž Bakan (1896-98, 1900-02), Mart. Gibičar (1897), Miha Škrilec (1897), M. Bratkovič (1897), Jula Kolmanič (1897, 1900, 1911), Jan. Vogrinčič (1897, 1900, 1902), Jan. Rajbar (1897), Ivan Ribaš (Riboš) (1897-99, 1905), Franc Gaber (1897), Matj. Pajšlar (Pajžlar, Paižlar, Paišlar, Pajšler, Pajzslar, Paušler) (1897-98, 1900-1912), Jan. Gaber (1897), Kata Üllen (1897), Mat. Horvat (1897), Alojz Sršen (1895, 1897-1905), Ana Hegedüş (1897), Jožef Meglič (1897, 1900-02, 1913-14), Matjaž Šostarec (1897, 1899-1900, 1917-18(?)), Mat. Serec (1897, 1899), Matjaš Gobar (Goubar) (1897-1900, 1902, 1908-09(10?), 1912-18(?)), Mat. Hegedüş (Hegedejš) (1897, 1899-1918(?)), Mat. Flegar (1897-1904, 1906-1912), Anton Kreft (1897), Ivan Šostarec (1897-1902), Jožef Žilavec (1897), Janoš (Janez) Vüjec (1897-1907), Jula (Julija) Pintarič (1898-1906), Iv. Hegedejš (Hegedüs) (1898-99), Matjaž Rajbar (Raybar, Rajhar) (1898, 1911-12, 1917-18(?)), Štef. Verban (1898), A. Gomboc (1898), Štef. Rogač (1898, 1901), Jan. Sršen (1898, 1900-02), Janoš Hohegger (Hochecker) (1898-1902, 1917-18(?)), J. Harij (1898), Štef. Klekl (1898-

01,1904), S.F. (1898), Jož. Klekl, kaplan (1898-99,1904), Al. Kūhar, kaplan (1898), Jan. Paštinski (1898), Jož. Kloufar (1898), Jan. Pertoci, (1898-99) Fr. Šilavec, (1898), Leop.(Lipot) Gumilar (Gomilar) (1898-99,1901-18(?)), Jan. Vugrinčič (1898), Roza Plahūt (Plahut) (1898-1912), Jan. Šoštarec (1898,1903), Mih. Kranjec (1898,1900, 1906), Al. Podlessek (1898-1900), Julia Kūronja (1898,1900), Mih. Serec (1898-1902), Štef. Temlin (1898-1900, 1906-1912), Mihal Vukan (1899-1907), Terez. Lazar (1899-1903, 1905), Stevan (Štefan) Edsüdt (Edšidt, Edžidt, Adšid, Odšid) (1899-1913, 1917-18(?)), Mar. Püvar (1899,1902), Mat. Gibusar (1899), Fr. Silaver (1899), Mat. Paisler (1899), Jož. Pajšlar (1899), Fr. Džuban (Dšuban) (1899-1903), Jož. Semlič (Žemlič, Šemlič) (1899-1912), Kata Rajbar (Raybar) (1899-1909 (10?)), Mat. Bakar (1899), Roza Plahūt (1899), Štef. Kosedkar (1899), Mar. Kranjec (1899), Mat. Osojnik (1899-1900), Roza Flegar (1899, 1912), Julia Kreft (1899), Ivan Horvat (1899-1900, 1902, 1908, 1915-18(?)), Iv. (Jan.) Bežan (Bešan) (1899-1902, 1904-08, 1917-18(?)), Ivan Smodiš (Szmodis) (1899-1903, 1905, 1908, 1911-13), Ter. Kreft (1899-1902), Kata Gregorec (Gergorec) (1899-1918(?)), Jož. Ratnik (1899, 1911), Mat. Nemec (Nemecz) (1899-1902, 1906-08), Matj. Lukež (1899), Jan. Seršen (1899), Jož. Šilavec (1899), Mikloš Lazar (1899-1912), Jož. Sakovič, kaplan (1899-1900), dr. Fr. Ivanoczy, dekan, (1900-05), o. Vince Misnyek, dominikanec (1900-01), Fr. Rogač, bogoslovec (od 1904 kaplan, od 1907 dr., od 1908 spiritual) (1900-1911), Št. Marič (1900), Matijaš Pertoci (1900-06), Mat. Ciglar (1900-01), Iv. Gregorec (1900), Anika Pölcl (1900), Fr. Lütar (1900, 1902-05), Jožef Vidonja (1900), Julia (Julija) Klekl (1900-02), Štef. Vučina (1900-1914), Št. Bagaroš (Bagoroš) (1900-03), Ver. Sršen (1900), Julia Trstenjak (1900), Fr. Žilavec (1900, 1902), Fr. Rajnar (Rajner, Rajhar) (1900, 1905, 1912-13), Ivan Vogrinčič (1900, 1902-04), Ivan Želodec (1900), Jož. Pajžlar (1900, 1902, 1904, 1908-09(10?)), Fr. Debelak (1900-06, 1911, 1917-18(?)), Jož. Hauko (1900, 1908), Jož. Ružič (Rüžič, Rüžits) (1900-02, 1908), Julia Hegedűs (1900), Mat. Ciglar (1900), Ter. Majcan (1900, 1902), Bara Kofjač (1900), Bara Flegar (1900-04), Št. Šban (1900), Fr. Flegar (1900), Jak. Zver (1900), Mar. (Mima) Kloufar (Klomfar, Klamfar) (1900, 1904-09(10?),1915, 1917-18(?)), Ela Potec (1900-05), Jan. Šiftar (1900), Jožef Lazar (1900, 1908, 1911), Mat. Püvar (1900-06), Iv. (Jan.) Števanec (1900,1904-06, 1917-18(?)), Ant. Zver (1900-02), Jan. Dšuban (1900), Mih. Kovač (1900,1902-03,1905), Ana Makovec(1900), Marija Flisar(Flissar) (1900, 1912), Fr. Ščitar (1901), Jož. Ščavničar (1901), Janoš Gabor (1901-02, 1905, 1908, 1911), Št. Hajdinjak (1901-02), Bara Rüžič (1901-03), Iv. Pajžlar (1901-02), Jožef Dravec (1901-07), Terez. Sakovič (1901-05), Št. Šertüga (Šeriga) (1901-02), Mat. Vogrinčič (1901), Marič. Horvat (Horvath) (1901-04), Bara Žemlič (1901), Št. (Istvan) Sršen (Seršen,Szeršen) (1901-02,1904-1913, 1917-18(?)), And. Tudjan (1901-18(?)), Fr. Kolmanko (1901), Fr. Györek (1901-02), Mat. Kranjec (1901-05), Janez Györek (1901), Julija Püčko (1901), Al. Hege düs (1901,1903-06), Janez Pelcl (Pelzl) (1901,1908), Leop. Fliser (1902), Julija Fujs (Fuis) (1902-09(10?)), Regina Kodila (1902), Julija Kofjač (1902), Štefan Donša (1902), Jožef Kūhar (1902-05, 1909-18(?)), Eva Prektor (1902), Št. Ciganj (1902), Štef. Flegar (1902), Veronika Števanec (1902,1904), Ter. Mitnjek (1902-04), Jož. Gumilar (1902), Mih. Vukan (1902), Jan. Benko (1902), Mih. Kožar (1902), Jož. Košar (1902), Terezika Števanec (1902-05), Fr. Banfi (1902, 1905), Ant. Ribas (1902), Jan. Kos (Kous, Kousz, Kaus) (1902,1904-06,1914-18(?)), Mat. Donša (1903), Kata Horvath (1903), Ant. Sakovič (1903-05), Iv. Bagaroš (Bagoros, Bagares) (1904-18(?)) Mat. Bertalanč (1904), Marija Gabor (1904-06), N. Kūhar (1904-05), Jan. Püvar (1904), Al. Rogač (1904-07), Bara Sant (Sandt) (1904, 1908), Franč. Števanec (1904-05), Fr. Jos, krojač (1904-05), Fr. Banfi (1905), Iv.

Gergorec (1905), Helena Pertoci (1905), Ana Varga (1905), Jožef Donša (1905-06), Marija Kuhar (Kühar) (1905-06, 1911-12), Mari Šogorec (1905-06), Ana Sreš (1905-06, 1912), Ana Tutan (Tütan, Titan) (1905-07), Fer. Lahko (1906), Iv. Rogač (Rogacz) (1906, 1911-12), Barb. Same (1906), Ivan Perdigal (Perdigav) (1906-08, 1911-14), Ant. Pertoci (1906), Fr. Trstenjak (1906), Ana Bočkai (1906), Mar. Rūžič (1906-08), Št. Dündek (1906-07), Urša Špolar (1906, 1909, 1912), Jož. Hanko (1906), Matjaž Zobar (1906), Št. Koszednar (1906), Leop. Smodiš (1906), Štef. Šoštarec (1906-08, 1912), Mih. Števanec (Števanecz) (1906-08), Št. Mész (1906), Štefan (Stevan) Horvat (Horvath) (1906-08, 1911-12), Ivan Cipot (1906), Ana Šukar (1906-07), Ana Kühar (1906-08), Janoš Slepec (1906), Luc. Vörös (1906), J. (Mirko) Lenarsich (Lenaršič), kaplan (od 1909 dr.) (1907-12), Iv. Kroff (Kraft) (1907-08), Jožefa Varga (1907-08), Terez. Lejko (1907, 1917-18(?)), Ter. Kranjec (1907), Terez. Bešin (1907), Mikl. Pertoci (1907), Ter. Lejko (1907), Ana Ratnik (1908), Ant. Bakan (1908), Stevan Bruczak (1808), Mikloš Magiar (1908), Ivan Cziglar (Criglar) (1908-09(10?)), 1912), Ana Gombocz (Gombac) (1908-), Jan. Jug (1908, 1911), Fr. Rūžits (1908), Fr. Pintarič (1908), Jožef Czipot (1908), Ivan Novak (1908), Hel. Potecz (1908), St. Perkič (1908), Terez. Horvat (1908, 1917-18(?)), Štev. Bac (1909-(10?)), Jožefa Kons (Kousi) (1909-11), Apol. Fuis (Fujss, Fujs) (1911-16), Štefan Bencak (1911-12), Mat. Štefanec (1911), Ivan Domjan (1911-12), Jan. Lejko (Lohko) (1911, 1916), Ivan (Jan.) Ciglar (Cuglar, Csiglar) (1911-), Ter. Bersan (1911), Vinc. Marics (1911), Fr. Raybar (1911), Št. Flinar (1911), Jož. Sostarec (1911), Fr. Banji (1911), Jan. Tkalec (1911), Mih. Bertalanics (1911, 1916-18(?)), Jan. Bersan (1911), Miško Štefanec (1911), Jož. Siftar (1911), J. Bratkovič (1911), I. Kopač (1911), Jožef Klekl, župnik (1912), Jož. Szrez (1912), Ant. Dervarics (1912), Iv. Žalik (1912), Jož. Bašša (1912), Ana Heklič (1912), Kat. Vorošič (1912), Mih. Rajner (1912), Št. Knez (1912), Iv. Ozevnik (1912), Ant. Kūzma (1912), Ferd. Fras (1912), Štef. Scsap (1912), Mat. Titan (1912), Ana Novak (1912), Mat. Flissar (1912), Jožef Douša (1912), Ter. Kovacs (1912), Julia Maučec (1912), Jan. Kočar (1912), Janez Tudjan (1912), Julia Vörösa (1912), Fr. Žizek (1912), Fr. Ščančar (1912), Fr. Gomboc (1912), Iv. Škraban, (1912) Jož. Rehn (1912), Julia Rajnar (1912), Mar. Šogorec (1912), Marko Milak (1912), Miha Györek (1912), Ant. Mer (1912), Balas Bükovec (1912), J. Türk (1912), Jož. Loncsar (1912), Franjo Rūšits (1912), Ign. Antalič (1912), Mikloš Jablanovič (1912), Št. Kühar, kaplan (1912), Al. Pertoci (1912), Kat. Vrečič (1912), Ana Kocian (1912-14, 1917-18(?)), Jož. Mlazič (1912), Koloman Kiss, kaplan (1913), Fr. Kühar (1913), Janez Rous (1913), Jan. Pollak (1913), Iv. Kofjač (1913-14), Jož. Šoštarec (1913-14), Jan. Hojekar (1914), Ant. Šoštarec (1914), Bara Rajbar (1914-18(?)), Ant. Serec (1914), Jan. Škalič (1914-16), Ilona Vrečič (1916), Janoš Ficko (1916), Ant. Pajžlar (Pajzslar) (1916-18(?)), Iv. Pedigal (1916-18(?)), Ištvan Števanec (1916), Matjaž Flisar (1916), Jož. Bartalanič (1917-18(?)), Lajos Kodila (1917-18(?)), Ferenc Vogrinesics (1917-18(?)), Mih. Püvar (1917-18(?)), Št. Kousz (1917-18(?)), Imre Ratnik (1917-18(?)), Mih. Pelcer (1917-18(?)), Mana Gabor (1917-18(?)), Ištvan Janič (1917-18(?)), Antal Plahüt (1917-18(?)), Paveo Kousz (1917-18(?)), Mat. Varga (1917-18(?)), Ferenc Kranjec (1917-18(?)), Mar. Cigüth (1917-18(?)), Lujza Gumilar (1917-18(?)), Mana Farics (1917-18(?)), Jož. Ranko (1917-18(?)), Iv. Horvath (1917-18(?)), Jan. Kerec (1917-18(?)), Jos. Horvath (1917-18(?)), Sobota Fr. Szenecsar (1917-18(?)), Ver. Kreft (1917-18(?)), Lujza Matay (1917-18(?)), Iv. Bratkovič (1917-18(?)), Matj Pliszar (1917-18(?)), Ter. Csörgöly (1917-18(?)), Ana Kurnin (1917-18(?)),

Turnišče (Od 1913 Bantornya)

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1893		9	9
1894		10	10
1895		15	15
1896		23	23
1897		26	26
1898		22	22
1899		21	21
1900		14	14
1901		18	18
1902		22	22
1903		17	17
1904		9	9
1905		9	9
1906		11	11
1907		11	11
1908		13	13
1909		10	10
1910		3	3
1911		4	4
1912		7	7
1913		7	7
1914		5	5
1915		5	5
1916		5	5
1917	1	5	6
1918	1	13	14

Poverjeniki (farni predstojniki):

Št. (Istv.) Draškovič (Draskovics), kmet (-1893-1909), Ivan Horvat (Horvath), krojač (1910-),

Dosmrtni člani:

Ištvan Ftičar (1917-18(?))

Letni člani:

Štefan Törnár, kmet (1893-97), Mart. Törnár (Turnar) (1893-96), Štefan (Istvan) Rezsonga (Rezonja, Režonja, Rezsonyer), (-1893-95, 1897-99, 1901-02), Andr. Rajš (Raj) (-1893-1907), Ferencz (Franc) Kolman (Kollman) (-1893-96, 1900-02), Marko Zver (-1893-1903), Štefan (Stevan) Tratnjek (Tratayek) (-1893-95, 1897-98, 1908), Mihael Matjašec (Matjašic, Matjasciz, Matyasisz) (1894-97, 1901-02, 1907-08, 1913-14), Andrej Zadravec (1894, 1896, 1908-1911), Štef. Tivadar (1894, 1897-1902, 1906-09(10?)), Jan. (Ivan) Lutar (Lútar), kmet (1895-96), Štefan Zver, kmet (1896-1912), Jan. Gorkis (1895), Franc (Ferenc) Gerič (Geren, Gerics,

Göries) (1895, 1897-98, 1900-06, 1908-1913, 1915), Jožef Horvath (1895, 1897, 1901-06, 1908), M. Zver (1895), Štef. Dominko (1896-1903, 1912-13), Ana Rousz (Rus), kmetica (1896), Janez Zadravec, kmet (1896), Št. Zver (1896), Št. Rezsanger (1896), Jožef Raj (1896-99), Mart. Horvat (1896-97, 1899), Mih. Markoja (1896-99), Jož. Püčko (1896-99), Mart. Zsoldos (1896-97), Jož. Matjašec (1896), Mih. Smodiš (1896), Ter. Kolman (1897), Št. Rasesan (1897), Št. Koren (1897), Iv. Zadravec (Zadravec) (1897, 1899, 1901), Jož. Režonja (Rezsanya) (1897-99, 1901-03), Št. Mertik (1897), Peter Szobocsan (1897-1903, 1905, 1907-1911), Matjaš Hozjan (1897), Ivan Törnar (Törnör) (1898-1903, 1909-1911), Marko Balažic (Ballazsicz) (1898-1901), Andrej Zver (1898-1902, 1904-08), Jož. Markoja (Markoga) (1898, 1902-03), Jan. Čadež, trgovec (1898), Jožef Balažič (Ballazsicz) (1899, 1901-08), Ter. Gerics (1899), Mart. Szobocan (1899), Štefan Cseh (Csih) (1900-03), Jer. Ballazsicz (1900), Pet. Törnar (1902), Mart. Matjašec (1902, 1904, 1908), Štefan Szobocsan (Sobočan) (1902-09(10?)), Marko Szlivnyek (Szlivanyek) (1902-03), Mart. Dominko (1903), Mart. Magdič (Magdics) (1906-08), Št. Györkös (1907-08), Fr. Ballazsics (1909-10(?)), Jan. Kovacs (1909-10(?)), Marko Hozjan (Kozian) (1911-14), Bara Kolman (1912-18(?)), Jožef Szobocsan (1912-18(?)), Istvan Fticsar (1916), Štefan Horvath (1916-18(?)), Fr. Szobocan (1917-18(?)),

Že hiter pogled na tabele mohorjanov po posameznih prekmurskih farah in edini preostali porabski fari Gornjem Seniku¹³ nam potrdi znano dejstvo o dveh močnih mohorjanskih centrih - Beltincih in Tišini. Zanimiva značilnost je dejstvo, da v Prekmurju v obdobju 1893-1918 naletimo na zgolj tri dosmrtno ude Družbe sv. Mohorja - na Nikolo Bunderlo v Gornji Lendavi v letih 1894-97, Antona Pücka v Bogojini v letih 1895-1901 in na Ištvana Ftičarja v Turnišču v letih 1917-18 - ter da dosmrtni ud ni bil nihče od njenih duhovniških pospeševalcev, niti dr. Ivanocy. Opazimo tudi, da si celo mnogi dolgoletni zvesti letni udje od časa do časa privoščijo odmor in Mohorjevih knjig v določenih letih niso naročili. Mogoče so si jih sorodniki ali sosedje izposojali med sabo ali pa je bil knjižni dar tako bogat, da je zadoščal za več let branja. Naslednja, s prejšnjo povezana značilnost je veliko nihanje števila članov od leta do leta v posameznih farah, medtem ko se skupno število udov Družbe sv. Mohorja v Prekmurju ni tako močno spreminjalo. Tako z letom 1898 izgine fara Sv. Helena, z letom 1910 fara Cankova, z letom 1912 Sv. Jurij in Martjanci, svoja "nična obdobja" imajo Bogojina, Gornja Lendava, Murska Sobota in pred "izginotjem" Martjanci, Satahovci in Rakičan pa se očitno niso mogli "prijeti". Podrobnejši pregled članstva pokaže pogoste selitve mohorjanov iz ene fare v drugo in nazaj. Leta 1898 so se n. pr. udje Družbe sv. Mohorja iz far Gornja Lendava, Sv. Helena, Sv. Jurij in Sv. Sebeščan vključili v faro Cankovo, udje iz Murske Sobote v Martjance in kasneje v Tišino, nato pa leta 1913 nazaj v Soboto in leta 1917 spet v Tišino, celo v imeniku s posebno soboško podskupino. Podobno je bilo z mohorjani iz Bogojine, ki so imeli v letih od 1907 do 1909 podobno s svojim krajevnim imenom označeno podskupino v Beltincih. V letih 1910 in 1911 celo ta podskupina izgine, v letu 1912 pa se v imeniku spet pojavi samostojna Bogojina, vendar pod madžarskim imenom Bagonya. Sploh je po letu 1907 v seznamih udov iz Prekmurja v Koledarjih opaziti veliko pomadžarjenje slovenskih imen in priimkov. Pregledovanje tabel pri nekaterih farah (Cankova, Tišina) zelo olajša dejstvo, da mohorjane navajajo po abecednem redu priimkov, žal samo v nekaterih letih. Kot že omenjeno, iz imenikov razen pri poverjenikih skoraj povsem izginejo poklici udov, vendar pa na podlagi redkih

¹³ Tabele so narejene na podlagi letnih imenikov udov Družbe sv. Mohorja, objavljenih v njenih Koledarjih za leta 1894 do 1919.

preostalih navedb in primerjav s prejšnjim obdobjem lahko upravičeno sklepamo, da gre ob duhovnikih v ogromni večini za kmete ob kakšnem obrtniku in trgovcu, kmečkem sinu in celo "dovici".

Udje Družbe sv. Mohorja med Muro in Rabo 1893-1918

Poverjenik:

Leop. Vožlič, kaplan v Radgoni (-1893-1898)

Leto	Število far	Dosemrtnih članov	Letnih članov	Skupaj	Družba sv. Mohorja članov		
					Dosemrtnih	Letnih	Skupaj
1893	12		189	189	915	56.483	57.398
1894	13	1	235	236	984	64.968	65.952
1895	13	2	310	312	1.057	71.040	72.097
1896	13	2	311	313	1.132	74.095	75.227
1897	13	2	307	309	1.168	70.372	71.540
1898	9	1	312	313	1.232	75.899	77.131
1899	9	1	315	316	1.309	76.794	78.103
1900	10	1	345	346	1.362	77.234	78.596
1901	10	1	350	351	1.413	74.697	76.110
1902	9		346	346	1.473	78.573	80.046
1903	10		305	305	1.521	74.537	76.058
1904	11		311	311	1.561	83.037	84.598
1905	11		230	230	1.608	81.964	83.572
1906	11		253	253	1.660	80.319	81.979
1907	10		203	203	1.707	77.439	79.146
1908	10		263	263	1.740	82.649	84.389
1909	10		206	206	1.788	83.726	85.514
1910	10		170	170	1.858	83.931	85.789
1911	8		192	192	1.837	83.018	84.855
1912	8		209	209	1.848	76.719	78.567
1913	8		164	164	1.951	76.320	78.271
1914	8		161	161	2.090	76.271	78.361
1915	9		152	152	2.080	72.234	74.314
1916	9		161	161	2.122	76.023	78.145
1917	9	1	249	250	2.290	80.509	82.799
1918	9	1	257	258	2.492	88.020	90.512

Pregled gibanja mohorjanov med Muro in Rabo v letih 1893-1918 in njihova primerjava s skupnim številom udov Družbe sv. Mohorja nam pokažeta naraščanje in vrh v letih 1901-1902 v začetku Ivanocyjevega obdobja, nato pa usihanje vse do ponovnega vzpona ob koncu I. svetovne vojne. Primerjava z gibanjem celotne Družbe Sv. Mohorja pokaže, da je bilo naraščanje skupnega števila udov kljub občasnim sunkom navzdol veliko enakomernejše, podoben pa je vzpon članstva ob koncu vojne. Na upad števila prekmurskih mohorjanov je nedvomno močno vplivalo že omenjeno madžarizacijsko nasilje in preganjanje ogrskih oblasti, ob

čemer pa seveda ne smemo pozabiti tudi na prav tako omenjene preko ogrskih meja vtihotapljene mohorske knjige.

Poleg zgoraj zajetih mohorjanov med Muro in Rabo naletimo v sombateljski in drugih ogrskih škofijah še na druge mohorjane, ki niso vključeni v zgornjo skupno tabelo¹⁴. Na nekatere od njih smo naleteli že v prvem obdobju, tako na dominikanca p. Egidija Glašiča (dosmrtni ud št. 395), ki je v letih 1905-10 in 1915-16 dobival Mohorjeve knjige v mesto Vasvar. V Sibinju je bil Mohorjan c. in kr. nadporočnik Jos. Vodopivec (dosmrtni ud št. 1910) (1905-07), ki ga potem leta 1908 zasledimo v Budimpešti, v letih 1909-10 in od 1915 dalje pa v Bratislavi, od 1915 dalje kot ritmojstra - konjeniškega stotnika. V Budimpešti so bili udje Družbe še pravoslovec - študent prava Josip Kocsar (1905), kapucin p. Anton Horvat (1909-12), Marica Romer (1913, 1915-16), in Matija Lisac (1917-18(?)), v Bratislavi pa duhovnik in upokojeni profesor Edvard Krajnjak (1907, 1911-18(?)) in Fort. Müller (1916). V že omenjenem madžarskem pregnanstvu v kraju Inced je ostal Mohorjevi družbi zvest kaplan Jožef Klekl, kaplan (1903), že omenjeni Edvard Krajnjak pa je bil še v kraju Grössling (1905, 1908-10), z njim še Franc Treven (1905). Po en ali dva Mohorjana sta bila še v krajih, ki jih imeniki v Koledarjih družbe sv. Mohorja navajajo v mešanici madžarskih, slovanskih in nemških imen: Šafarsko - Franc Belovics (1905), Štefan Belovics (1905), Tata - Towaros - kapucin p. Ant. Horvat (1906-08), Somogy - Fr. Oremus, rudar (1905), Putnok - Jak. Brezovšek (1905), Malačka - vrtnar Ferdo Zorzut (1905-07, 1910-11), Palfalva - Franc Potočar (1905-12), Murafured - Ivan Mesarics (1905), Velika Kaniža - Terezija Mihelič (1905-1910), Körmöczbanya - Pavla Vrtak (1905), Hodsag - Simon Šrimpf (1906), Kirald - Jakob Brezovšek (1906-07, 1913), Vasaš - rudar Ant. Loger (1906), Niezkyfalva - Sim Šrimpf (1908), Vršec - Sim. Šrimpf (1911-13), Fünfkirchen - Fil. Gorenc (1908), Ant. Logar (1908), Kebele - Gr. Mohar (1909), Sombatelj - Istvan Kühar (1909-10), Jožef Hauko (1915), Rakovica - Tomaž Tomašič (1910), Biroszek - Jož. Šoštarec (1912-13), Gorghy - Ana Zsilaveta (1912-13), Petrozsény - Jak. Teršak (1912-13), Vasvecses - Jož. Kolmanko (1912-) (poverjenik do 1914-) Št. Koželj (1914-15), Mariahütte - Matevž Bertoncej (1913-14), Skakovci - Matija Kocsar (dosmrtni ud) (1914), Macinec - župni upravitelj Ignacij Lipnjak s 3 "iztiski" (1914) (poverjenik 1914) in Mihael Žnidarič (1914), Mura Ref. - Janez Balažič (1915-18(?)), Mari Densa (1916), Izsep - Mihael Živko (Zsviko), župnik (1915-18(?)), Szeged - Ivana Prislán (1915), Murahely - Ivan Klemencics (1915-18(?)), Felsőseged - Marija Nerath (1916), Neufeld - Štefan Vožintin (1917-18(?)) in Mottolyad - Franc Supan (1917-18(?)). Iz te skupine bolj ali manj osamljenih mohorjanov na Ogrskem pa izstopajo tri mohorjanska jedra, najmočnejše v rudarskem mestu Tatabanya, kjer so bili naslednji udje družbe sv. Mohorja: Pongr. Pirtusek (Pirtovšek), kovaški mojster (1908-18(?)) (od 1910 do 1913 poverjenik), Ant. Gorenc, strel. mojster (1910-18(?)) (poverjenik od 1914 do 1918(?)), Fr. Mesnik, rudar (1911-14, 1916-18(?)), Anton Vidič (Vidic), krojač (1911-15), Fr. Gorenc, rudar (1912-14, 1916-18(?)), Rozi Wengust, gospodinja (1914-18(?)), Josip Trušnik, nočni čuvaj (1916-18(?)), Mihael Duša, strelni mojster (1916-18(?)), Ivan Paglavac, strelni mojster (1917-18(?)), Terezija Hudec, gospodinja (1917-18(?)). Preostali skupini sta bili v Kaposvaru - poverjenik Alojzij Sosteric (1908), Ivan Kostičič (1908) in Karol Kovačič (1908) in Bottornyi - Podturnu - Jožef Zavrl (poverjenik) (1917-18(?)), Janez Hudolin (1917-18(?)) ter Anton Gašperac (1917-18(?)).¹⁵

¹⁴ Tabela je narejena na podlagi letnih imenikov udov Družbe sv. Mohorja, objavljenih v njenih Koledarjih za leta 1894 do 1919.

Naj za sklep obeh zapisov o udih Družbe sv. Mohorja v Prekmurju in Porabju zapišem ugotovitev, do katere so v več ali manj podobni obliki prišli že drugi proučevalci preteklosti naših rojakov med Muro in Rabo. Sto, dvesto, tristo udov Družbe sv. Mohorja v primerjavi z desettisoči po drugih slovenskih deželah in po svetu sicer ni veliko, vendar pa moramo za vsakim izmed njih gledati stotine in stotine slovenskih Mohorjevih knjig, ki so med prekmurske in porabske Slovence desetletja v ostro okolje madžarizacijskega raznarodovanja prinašale zdrave in trdne moralne nauke, ob njih in z njimi pa tudi blagodejne tople sape slovenskega narodnoobrambnega delovanja in narodnoprerebne ozaveščanja. Ni dvoma, da bi bilo brez na videz sicer skromnega števila udov Družbe sv. Mohorja v obdobju habsburške monarhije med Muro in Rabo Slovencev danes krepko manj.

DVE DOMOVINI TWO HOMELANDS

Razprava o izseljenstvu *Migration Studies*

Edina slovenska znanstvena revija za področje izseljenstva. Revija je interdisciplinarna, dvojezična (v slovenskem in angleškem jeziku), ima mednarodni uredniški odbor, avtorji študij so raziskovalci izseljenske/priseljenske problematike iz Slovenije in tujine. Izhaja enkrat letno od leta 1990, povprečni obseg številke je 300 strani. Številka 9/1998 izide decembra letos.

Naslov uredništva:

Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU
Novi trg 4, 1000 Ljubljana, Slovenija
Tel.: (061) 125-60-68, Fax: (016) 125-52-53
E-mail: izi@zrc-sazu.si

¹⁵ Na podlagi podatkov v imenikih v Koledarjih Družbe sv. Mohorja za leta 1904 do 1919.

PRISPEVKI ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

Inštitut za novejšo zgodovino izdaja osrednjo slovensko zgodovinsko revijo za problematiko novejšje zgodovine

Prispevki za novejšo zgodovino.

Revija izhaja že od leta 1960, najprej kot Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, od leta 1986 pa pod sedanjim imenom. Sprva je bila revija usmerjena izrazito v zgodovino delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja, z leti pa je razširila krog predstavljanje zgodovinske problematike na celotno zgodovinsko dogajanje na Slovenskem in širše v drugi polovici 19. stoletja in v 20. stoletju. Sedaj je to revija za novejšo slovensko zgodovino. V reviji objavljajo sodelavci Inštituta za novejšo zgodovino in tudi drugi zgodovinarji znanstvene razprave, strokovne članke, historično dokumentacijo, knjižna poročila in ocene ter tekočo letno bibliografijo sodelavcev Inštituta.

Revija izhaja enkrat ali dvakrat letno. Do sedaj je izšla v 37. letnikih.

Revijo, tudi stare letnike, lahko naročite na

Inštitutu za novejšo zgodovino,
Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana,
telefon 061 1256 152/fax 61 214 260.

Na prodaj je v vseh večjih slovenskih knjigarnah.

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo »Kronika«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znansvenih prispevkov iz slovenske zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I. Po izredno ugodnih cenah je na razpolago tudi večina starejših letnikov revije.

V seriji »Knjižnica Kronike« so izšle naslednje publikacije:

strani	Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96
	Igor Vrišar, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani
	Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani
strani	Sergij Villan – Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE IIIŠE (1958), 128
strani	Peter Vodopivec, LUKA KNAPFELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104

PROBLEMI IN DISKUSIJE - PROBLEMS AND DISCUSSION

ZAKAJ TAKO GROBE IZMIŠLJOTINE?

V *Časopisu za zgodovino in narodopisje* (številka 2, 1996) je bil objavljen *Zapis izjave Marije Anželj iz Knežje vasi*. V njem opisuje tragično smrt svojih treh bratov Franceta, Jožeta in Ivana Mežana 27. oktobra 1943, prav tako tragično smrt dekana Franca Gomilška in še nekatere druge dogodke. Glavno krivdo za njihovo smrt je sicer pripisala Nemcem, toda velik delež krivde je pripisala tudi nekaterim domačinom legionarjem. Petinpetdeset let kasneje je resnico nekoliko težje iskati, saj so mnogi, ki so jo poznali, že umrli. Nekateri, ki jih Anžljeva najbolj bremeni, so bili ubiti že takoj po vojni. Toda nekateri domačini, ki nekaj o takratnem dogajanju vedo, so še živi in so bili nad pisanjem in obtožbami Marije Anželj zelo neprijetno presenečeni. Napisala je namreč vrsto hudih neresnic. Te neresnice, ki jih je opremila celo z zaklinjanjem k Bogu, bi lahko preverila kar v domačih krajih in hišah, ki jih omenja, saj živi nedaleč v stran v vasi Blato pri Trebnjem. Zakaj tega ni naredila, ne vemo, prav tako ne, zakaj je nekatere ljudi okrivila s tako hudimi obtožbami, ki so tako rekoč vse po vrsti hude neresnice. Če je pripis zgodovinarja Toneta Ferenca še objektivno, tega za drugi pripis zgodovinarja Janka Pleterskega žal ne moremo reči. Za nameček si je tudi on dovolil napačno "razlago". Ker je v knjižici *Kri mučencev* ob opisu umora dekana Frana Gomilška omenjeno, da je padel "kot posredna žrtev brezbožnega komunizma", nato Pleterski dokazuje, da ga niso ubili partizani, ampak Nemci. Toda v knjižici *Kri mučencev* so se s tem, ko so napisali, da je padel "kot posredna žrtev brezbožnega komunizma", resnici kar precej približali. Pleterski svoj sklep izpeljuje, tako kot mnogokrat v svojem pisanju o dogajanju med drugo svetovno vojno na Slovenskem, iz zamolčanja bistvenih informacij.

Tu se bom omejil le na nekatere dele pisanja Marije Anželj, ki sem jih večinoma povzel iz daljšega odgovora na pisanje Anžljeve, ki ga je leta 1997 v Kanadi sestavil Florijan Slak, domačin iz Dobrave pri Dobrniču. Njegovih 42 strani tipkopisnega odgovora je bilo potrebno za objavo v ČZN močno skrajšati. Slakov originalni odgovor je dostopen vsakomur, ki ga tema zanima.

Tragični dogodki so se zgodili med veliko nemško ofenzivo jeseni 1943, ki je zelo prizadela Dolenjsko in Notranjsko. Zaradi hudega pritiska so mnogi, ki so jih po italijanski kapitulaciji mobilizirali partizani, dezertirali in se skrivali v domačih krajih. Tako tudi trije bratje Marije Anželj. Nemci so bili na svoji poti zelo odločni in so najhuje kaznovali vsako sumljivo situacijo.

Anžljeva omenja Smoličev skedenj, ki so ga, kot piše, s streli zažgali Nemci. Neki Nemec je po pripovedovanju domačinov ponoči slišal v skednju sumljivo premikanje, zato je ustrelil v tisto smer, pri čemer je zaradi zažigalnih nabojev skedenj začel goreti. Koliko so tudi takšne situacije, kot je panično nemško

streljanje (v tem primeru ponoči proti Smoličevemu skednju), povzročile, da so Nemci zjutraj nastopili proti vaščanom zelo ostro, lahko le domnevamo. Verjetno je šele po požigu Smoličevega skednja nemški oficir zahteval vse moške iz vasi in jim zagrozil, da če bi se še enkrat zgodilo kaj takšnega, bo dal postreliti deset talcev.

Matija Slak, ki živi v Kanadi, je bil nad pisanjem Anžljeve zgrožen. Prisluhnimo mu: "Z Mežanovimi fanti smo bili po partizanski mobilizaciji po italijanski kapitulaciji skupaj ves čas v Cankarjevi brigadi. Ni res, kar pripoveduje zdaj njihova sestra, kaj so počeli v partizanih, da je bil eden mitraljezec, drugi kurir, tretji pa bolničar. Vsi smo bili takrat "enaki", samo navadni borci z italijansko puško in nekaj naboji. Tudi to, da so bili stalno v bojih, ni res. Res je le to, da smo bili enkrat preko takratne italijansko-nemške meje v vaseh Goba in Preska. Spopadli smo se le enkrat. Se spomniš Micka, takrat, ko ste ve dekleta prišle na Brezovo nad Sv. Križem? Z operativnim oficirjem sva pripeljala v vas strelivo iz Podturna pri Dolenjskih Toplicah. Bataljon je že odšel, ve dekleta pa ste stale pred hišo in čakale na brate. Ker se je že mračilo, sem šel vprašat, če imajo kaj prostora za tri dekleta, da bi prenočile. Prenočile ste v praznem učiteljičnem stanovanju, jaz pa na ganku.

Zjutraj so se fantje vrnili in povedali, da so ponoči napadli vas Dole. Nekaj Nemcev so ujeli in jih vse takoj postrelili. Večina se jih je prebila in ušla. Bilo jih je malo, le kakšni dve desetini. To je bil edini boj, v katerem so sodelovali vaši fantje.

Še nekaj dni smo se potepali ob meji, nato pa smo odšli v Radohovo vas (ne v Temenico). Tam se je takoj začela reorganizacija. Iz bataljona so pobrali bolj zanesljive, sestavili dve četi in ju takoj poslali naprej proti Žužemberku in Soteski. Tam so se srečali z Nemci in bili razbiti. Tudi mladi Jože Štupar iz Dobrniča je tam padel. Ostali pa, ki nismo bili zanesljivi, tudi Marijini bratje, smo bili dodeljeni komori. Naložili smo vse, kar je ostalo od bataljona, minomete, težke strojnice, strelivo in hrano oziroma kuhinjo, na vozove, polovili mule in odšli po cesti proti Trebnjemu. Pri Mučajki smo zavili proti Veliki Loki. Tam smo prenočili, zjutraj pa spet krenili nazaj po isti poti. Ustavili smo se pri postaji v Radohovi vasi.

Popoldne smo jo spet mahnili po isti poti proti Podgabru. Tedaj pa je priletelo majhno letalo Šeuka. Razbežali smo se po polju, ležali in gledali, kako je odvrгло dve bombi in zažgalo eno zgradbo. Ko smo ležali na polju, smo videli fante domačine, ki so se odpravili proti domovom. Tudi mi iz okolice Dobrniča smo se dogovorili, da bomo to naredili ob prvi priložnosti. Na to ni bilo treba dolgo čakati. Ko smo spet prišli do Mučajke, je tam kolona zavila na majhno cesto, mi Dobrničani pa smo krenili po veliki cesti do Občin. Tam je bil tretji bataljon. Straža nas je ustavila in odpeljala pred hišo, kjer je bil štab. Prišel je oficir in nas vprašal, kdo smo in kam gremo. Odgovoril mu je France Mežan, da smo iz prvega bataljona in da smo na poti v Veliko Loko. Ker pa smo doma iz sosednje vasi, gremo samo za kratek čas domov pogledat, potem pa pridemo nazaj. Rekel je, naj hitro opravimo in se vrnemo, kar smo mu seveda obljubili in odšli naprej.

Marija Anželj piše, da so nas napadli pri Mali vasi. To seveda ni res, saj takrat še ni bilo tam okoli nobenega Nemca. Blizu doma v Knežji vasi so ostali Mežanovi trije bratje, Tone Tomšič in še nek mlad fant iz Luže. Sam sem odšel naprej z Ludvikom Kužnikom, ki je bil iz Podliska. On je ostal doma, jaz pa sem jo mahnil kar čez njive, ker sem se bal, da bi koga srečal.

Zelo previdno sem se bližal domu in dolgo prisluškoval. Na drugem koncu vasi sem slišal glasove "Stoj!". Na našem koncu vasi je bilo vse mirno.

Neško ofenzivo sem pričakal skrit v Koritih. Ko so doma izvedeli, kaj se je

zgodilo v Knežji vasi, so mi sporočili, da nikakor ne smem domov, dokler ne odidejo Nemci. Tako sem ostal v skrivališču do prvega novembra 1943.

Kaj sem takrat sam izvedel o dogodkih v Knežji vasi? Fantje, ki so prišli od partizanov, so se poskrili. Kje se je skrival Tone Tomšič, ne vem, Mežanovi so bili skriti na Luži. Vem, da je imel Jože tam dekle. Ko so prišli Nemci v vas, so pono-či v Smoličevem skednju začutili sumljivo premikanje, zato so tja spustili nekaj rafalov, pri čemer so skedenj zažgali. Zjutraj so zaradi tega Nemci ukazali, da se morajo na določenem mestu zbrati vsi moški. Kaj se je torej zgodilo v tem, za celotno dogajanje tako kritičnem trenutku? Nekdo je šel klicat Mežanove tri brate na Lužo, da morajo takoj domov. Kdo je bil to? Marija Anželj prav gotovo ve, pa tega v svoji pripovedi ni povedala. Ali je bila to morda sama?

Fantje, nič hudega sluteč, so šli domov. Toda še preden so prišli do doma, so jih Nemci opazili in prišli. Nič niso pomagale prošnje dekana Gomilška, ki so ga nekoliko kasneje, ker ga je prepoznal nemški oficir še iz časa, ko ga je zasliševal na Štajerskem, ustrelili."

Ce tu za trenutek prekinemo pričevanje Matije Slaka in pogledamo smrt dekana Franca Gomilška, moramo ugotoviti, da so ga ustrelili Nemci. O tem v dopisu k izjavi Marije Anželj govorita tudi zgodovinarja Tone Ferenc in Janko Pleterski. Tako je tudi tu postavljena Anžljeva na laž, saj je ona trdila, da so dekana "umorili naši domači legionarji".

Ko Anžljeva opisuje smrt svojih treh bratov, ves čas za nemškega oficirja uporablja besedi "morilec" in "rabelj" in nikoli ne napiše, da gre za Nemca. Tako si lahko nepazljivi bralec zaradi vtisa drugih delov teksta hitro misli, da je ta morilec oziroma rabelj Slovenec. Zakaj Anžljeva tu ni jasno napisala, da je ta morilec Nemec? Verjetno zato, ker bi potem bili drugi deli njenega teksta, kjer pa za smrt svojih bratov in še drugih krivi slovenske legionarje, preveč nepričljivi?

Anžljeva se sprašuje, kako to, da so njene brate ubili, hkrati pa so izpustili Toneta Tomšiča, Jožeta Laha in Antona Slaka, ki so prav tako pobegnili od partizanov. Potem seveda dodaja, da so vsi trije imeli sorodstveno povezavo z ljudmi, ki so bili na protirevolucijski strani. Pri tem pa gladko zamolči, zakaj je v Sloveniji (in seveda tudi na Dobrniškem) do te protirevolucije sploh prišlo. Seveda, če bi to omenjala, bi se njen konstrukt sproti sesipal. Anžljeva dobro ve, kaj so počeli partizani nekaj več kot eno leto pred tem v bližnjih vaseh, ko so na praznik malega šmarna (8. septembra 1942) zverinsko pobili pet ljudi. Očeta Antona Novaka in njegovega sina Antona iz Rožempelja, Lovrenca Trunklja, prav tako iz Rožempelja, Jožeta Sirka iz Selc, nato pa še Franca Udovča, očeta petih otrok. Takrat bi pobili tudi ostale tri Novakove, če jim ne bi ušli (ubiti so bili ob koncu vojne). Že prej so 18. junija 1942 za Stavčo vasjo ubili Feliksa Bestra, Frančiško in Franca Jeniča ter Ano Kaplan, nato pa 3. julija v gozdu Kremenjek še nabavnega referenta iz Ljubljane Jožefa Egra, ki je prišel v te kraje za Baragovo semenišče nabavljat hrano. Vse to Anžljeva kot domačinka seveda ve in s tem tudi, zakaj so se potem v drugi polovici leta 1942 ustanavljale protirevolucijske vaške straže. Zanje, še posebej pa za Janka Pleterskega, ta del zgodovine, ki je bistven za razumevanje tako rekoč vsega ostalega, ne obstaja.

Vrnimo se k pripovedi Matije Slaka: "Vse, kar Marija Anželj piše o domačih legionarjih oziroma domobrancih, kako so se posmehovali njenim bratom, preden so jih obesili, da so oni umorili dekana Gomilška, je velika laž. Tako jaz kot tudi vsi Knežani, ki so bili takrat priče tem dogodkom, vemo, da nobenega od legionarjev, ki jih Anžljeva imenuje celo z imeni, takrat ni bilo v Knežji vasi. Trije, Lovro Lah, France Koželj in Tine Tomšič, so bili takrat na bloku v Ljubljani, Lojze Pograjc pa je bil v Novem mestu, v 32. četi, ki je prišla v Trebnje šele nekaj dni

pozneje, ko so Nemci že odšli. Tam so bili teden dni, nato pa so se vrnili v Novo mesto. Z njimi sem šel tudi sam in še nekateri drugi, ki smo se do takrat skrivali.

Zato Micko Mežanovo sprašujem, zakaj po toliko letih toliko sovraštva in laži. In to potem, ko je še toliko krivic nepopravljenih! Tvoji bratje, moji dobri prijatelji, prav gotovo teh laži niso zaslužili. Zato te prosim, da povej resnico in s tem popravi krivico tem pred petinpetdesetimi leti pobitim ljudem, ki si jo naredila zdaj s svojim pisanjem." Tako Matija Slak.

Sicer pa Marija Anželj sama na koncu svojega članka zapiše, da so Lovro Lah, France Koželj in Tine Tomšič takoj po kapitulaciji Italije odšli "ali na Rakovnik v Ljubljano ali na Rakek". Že iz tega se vidi, da niso mogli biti z nemško vojsko v njeni rojstni Knežji vasi, saj so ti Nemci, ki jih v svoji pripovedi omenja in ki so pobesili njene tri brate, prišli s hrvaške strani, čez Belo krajino in nato šli preko osrednje Dolenjske.

Več ljudi je po tem pisanju Anžljeve zatrdilo, da je bil Lovro Lah, ki ga Anžljeva najbolj bremeni, takrat v Ljubljani, potem ko se je s skupino drugih vaških stražarjev po kapitulaciji Italije preko Žužemberka, Turjaka in Zapotoka prebil do Ljubljane. Med njimi je bil Ivan Starič, ki se je takrat prav s to skupino prebil do Ljubljane (glej *Zaveza*, št. 27, str. 60). Ko sem pripravljal to besedilo, sem od različnih ljudi slišal začudenje, da bi bilo nekaj takšnega, kar pripisuje legionarjem Anžljeva, nemogoče, saj med osebami, ki jih omenja, ni bilo nobenih sporov. Proti njenim trem ubitim bratom ni imel nihče od tistih, ki jih obtožuje, nič. Bili so v legiji, potem pa so jih, kot mnoge druge, nasilno mobilizirali partizani. Kako bi jim lahko kdo kaj od tega očital? Anžljeva piše, da je med vojno prišel k njim Tine Tomšič in jim povedal, da je bil pri umoru njenih bratov zraven Lovro Lah, ki naj bi potem izjavil: "Mi smo pa vse tri Urščeve komuniste pobesili." Pa še to naj bi temu Tomšiču povedal France Koželj. To seveda zelo diši po "reklakazala". Urščevih ni nihče mogel imeti za komuniste, saj za kaj takega ni bilo razlogov, pa tudi Nemci ne bi poleg sebe pustili obešanja komu drugemu.

Na koncu Anžljeva omenja tudi, da je v vasi Luža legionarska patrulja dobila nekega partizana: "Odpeljali so ga v Plusko in ga na Malnarjevem vrtu obesili na drevo ob cesti." Ko je Anžljeva imela namen svojo pripoved dati v javnost, prav gotovo ni imela namena govoriti resnice in jo iskati ali preverjati v svojih domačih krajih. Kdor koli bo šel danes k Malnarjevim, bo izvedel, da takrat pri obešenju tistega partizana ni bilo o kakšnih legionarjih ne duha ne sluha. Hrasjarjeva na Pluski št. 12 bo vsakemu povedala, kako je bilo. Blizu njihove hiše so se ustavili Nemci. Na bližnjih Občinah so zalotili partizana, ki je stražil strelivo. Privedli so ga v Malnarjevo hišo, tam zasliševali in pretepali. Domačini so slišali, da jih je milo prosil in omenjal svojo mamo in da je bil doma iz Loža. Domača dekleta so zelo jokala in Nemce prosila zanj, toda nek Nemec, ki je zelo zmaličeno govoril po slovensko (ali je bil koroški, štajerski ali kočevski Nemec), jim je zagrozil, da bodo še njih pobesili na okenske križe, če ne bodo tiho. Partizana so nato obesili na drevo ob cesti.

Glede dveh nemških vojakov, ki so ju Nemci sami ustrelili in ki ju omenja Anžljeva, češ da so ju ustrelili zato, ker sta pozdravila pogrebce, ko so mimo peljali pokopavat njene ubite brate, se lahko pozanima pri Ivanu Korelcu, ki je zdaj poročen v Knežji vasi. Bil je zraven, ko so ustrelili tista dva aziata (Nemce je spremljala turkeštanska divizija). "Ustrelili so jih v Marnicah. Jaz sem prav tam tedaj pasel krave, kakor tudi oče Modic iz Dobrnič. Naenkrat so prišli čisto blizu Nemci. Bilo jih je za en vod. Postavili so se v zbor in pred njega postavili dva vojaka. Nemški oficir je nekaj spregovoril, nakar so ju ustrelili in odšli. Oče Modic, ki je znal nemško, mi je povedal, da je tisti oficir med razsodbo dejal, da sta hotela krasti in posiljevati ženske v Stranjah. Aretirali so ju potem, ko se je

oče dveh žensk prišel pritožiti na komando. Ko so ju spoznali, so ju takoj razorožili in obsodili na smrt. Dejal je tudi, da je to v nemški vojski strogo prepovedano, da sta ta dva s tem onečastila sebe in nemško vojsko in da ju zato naglo sodišče obsoja na smrt. Z Modicem sva ju potem tam pokopala.”

Še nekaj. Iz Knežje vasi so po revoluciji komunisti pobili 10 mož in fantov. Nemci so ubili 3 Mežanove in samo eden je padel v partizanih.

Občina Dobrnič je imela pred drugo svetovno vojno 2.800 prebivalcev, leta 1988 pa le še 1.320. Žrtve revolucije in vojne so naslednje: ena oseba je bila težko ranjena pri zavezniškem bombardiranju Borovnice (bil je pri nemški delovni organizaciji todt; en partizanski mobiliziranec in nato dezerter je bil ubit, ne ve se točno ali od partizanov ali od Nemcev; 15 jih je padlo pri partizanih, od tega so bili štirje aktivisti, drugi pa prisilno mobilizirani; 14 jih je padlo pri domobrancih, dva že prej pri vaški straži; 19 jih je umrlo v internaciji, od tega 16 na otoku Rabu; 8 so jih ubili Italijani, od katerih je bil le eden simpatizer OF; 6 so jih ubili Nemci med ofenzivo oktobra 1943; 21 civilistov so ubili partizani med revolucijo; 22 domobrancev iz novomeške skupine, ki niso prišli na Koroško, so pobili kot skrivače ali potem, ko so se javili; iz Vetrinja je bilo vrnjenih in ubitih 172 domobrancev. Skupaj torej 279 ljudi. Od tega so jih pobili partizani 229 (194 po “osvoboditvi”).

Kako naj torej razumemo pisanje Marije Anželj? Kako je možno, da je v njem toliko izmišljotin? V prejšnjih desetletjih je bilo mnogo tovrstnega čtiva na Slovenskem, toda takrat tega nihče ni mogel ne preverjati, kaj šele da bi pisal o vsem tistem, kar so prej zamolčevali. Zamolčevali, gospod Pleterski! Kljub temu da so mnogi akterji že zdavnaj mrtvi in je poteklo že 55 let od takratnih dogodkov, lahko danes še vedno vsak preveri pisanje Marije Anželj in odkrije, za kako grobe izmišljotine gre. Ali mar gre samo še za krčevito zlivanje gnojnice po ljudeh, ki so zaradi revolucije toliko pretrpeli in bili mnogi tudi pobiti, z namenom, da se čim bolj očrni slovensko protirevolucijo?

Ivo Žajdela

POJASNILO

Gospod Anton Ožinger je v 1. številki letnika 69 (Nova vrsta 36) ČZN na straneh 181-183 objavil zanimivo oceno knjige Tamare Griesser - Pečar, Stanislav Lenič - življenjepis iz zapora. Avtorju se je na koncu zapisala groba in popolnoma depasirana kritika na račun naše ustanove (ki je sicer z imenom ne imenuje), češ da je bilo bizarno, ker je pri mariborski predstavitvi izostalo vabilo avtorici knjige. Brez ambicije, da bi polemiziral z avtorjem ocene, sem dolžan bralcem pojasniti, dr. Ožingerja pa spomniti, da Muzej narodne osvoboditve Maribor v okviru ciklusa predavanj iz novejšje zgodovine in aktualnih političnih dogajanj 30. januarja letos ni organiziral predstavitve knjige, ampak predavanje mariborskega naslovnega škofa dr. Vekoslava Grmiča, Razmišljanja ob knjigi "Stanislav Lenič - življenjepis iz zapora". Zato tudi vabila avtorici Griesserjevi ni bilo. Na vabilo, ki ga je dobil tudi dr. Ožinger, smo napisali, da "bo dr. Grmič govoril o izjemno zanimivem liku nekdanjega ljubljanskega pomožnega škofa dr. Stanislava Leniča, ki je doživel pet ljubljanskih škofov in se tako na poseben način zapisal v zgodovino slovenske katoliške cerkve, tako s svojim delom, kakor s svojo priljubljenostjo med duhovniki in ljudmi". Škoda in bizarno je, da dr. Ožinger površno bere vabila!

Za Muzej narodne osvoboditve
Maribor:
Marjan Žnidarič

arhivi

glasilo Arhivskega društva Slovenije in arhivov Slovenije

Arhivi so začeli izhajati leta 1978 in so osrednje glasilo Arhivskega društva Slovenije. Glasilo spremlja arhivska vprašanja od organizacije in načrtovanja dela v arhivih, vrednotenja, urejanja in popisovanja gradiva do njegove uporabe ter dogajanja v arhivski stroki tako doma kot v svetu. Poleg prispevkov s področja arhivistike, arhivske dejavnosti in arhivske tehnike, objavljajo *Arhivi* tudi prispevke s področja zgodovinskih pomožnih ved, prispevke o virih, fondih, strukturi inštitucij in zgodovini državnih ureditev. *Arhivi* niso namenjeni le arhivskim strokovnim delavcem, ampak tudi uporabnikom arhivskega gradiva za raziskovalne, študijske, kulturne in izobraževalne namene, pa tudi drugim, ki uporabljajo gradivo za različne uradne, poslovne in osebne namene. Glasilo skuša razvijati strokovne, izobraževalne in informacijske funkcije arhivov ter povezovati arhivsko stroko s sorodnimi družboslovnimi vedami, zlasti z zgodovino, pomožnimi zgodovinskimi vedami, informatiko ipd.

Prispevki so razdeljeni v naslednje rubrike: Članki in razprave - Iz prakse za prakso - Iz arhivskih fondov in zbirk - Poročila o delu Arhivskega društva Slovenije - Poročila o delu arhivov in zborovanjih - Ocene in poročila o publikacijah in razstavah - Osebne vesti - Nove pridobitve arhivov - Bibliografija arhivskih delavcev - Sinopsisi.

Arhive lahko kupite ali naročite pri Arhivskem društvu Slovenije, Zvezdarska 1, 1000 Ljubljana, tel. (061) 1251 222, faks (061) 216 551. Cena za dvojno številko je 2000 SIT, za člane Arhivskega društva Slovenije 1000 SIT ter za dijake in študente 500 SIT. Pri Arhivskem društvu Slovenije lahko naročite tudi starejše številke Arhivov in druge publikacije Arhivskega društva.

OCENE IN POROČILA - REVIEWS AND REPORTS

Ptujska župnijska cerkev sv. Jurija, Zbornik znanstvenega simpozija ob praznovanju 1150. obletnice posvetitve mestne cerkve in 850. obletnice "Konradove cerkve", Ptuj 1998, 416 str.

Med 23. in 25. 5. 1997 je bil na Ptuju simpozij, posvečen dvema obletnicama (847 in 1147) iz bogate zgodovine župne cerkve sv. Jurija. Trajno je dokumentiran z zbornikom, ki je izšel leto pozneje ter obsega 28 referatov 26 avtorjev. Prispevki so zbrani po strokovni pripadnosti: 12 jih obravnava zgodovinsko, 9 umetnostno-zgodovinsko, 3 glasbenozgodovinsko in 4 cerkveno tematiko. Vsi prispevki so opremljeni s povzetki v slovenskem in nemškem jeziku, na koncu zbornika pa so zbrani sinopsisi v nemščini. Med teksti in na koncu zbornika je razporejeno ilustrativno gradivo, ki ga ni preveč, a je premišljeno odbrano. Po uvodnem besedilu urednika gvardijana Slavka Krajnca ter pozdravnih tekstih provinciala Janeza Kurbusa, mestnega župana Miroslava Lucija in mariborskega škofa Franca Krambergerja si sledijo sestavki v časovno in vsebinsko smiselno zaporedju, ki nam postopoma razpira naše vedenje o zgodovinskem dogajanju na Ptuju v času od arheoloških obdobij do danes.

Rajko Bratoš obravnava podatkovno skromni čas od antične škofije na Ptuju, ki sega od konca 3. do konca 4. stoletja, saj še ni preciziran niti pojav škofa Viktorina (ali okoli 260 ali okoli 300) niti razmere v času gotske zasedbe mesta okoli 380 (škof Julijan Valens), pa tudi ne poznejša organiziranost mestnega življenja, čeprav se Ptuj omenja še okoli leta 450 (Priskos) in posredno sto let pozneje.

Miran Špelič obravnava teološko dejavnost škofa Viktorina, ki je imela korenine v 3. stoletju, ko je bila cerkev še preganjana, in je bila zato v 4. stoletju, ko je cerkev postala del javnega življenja, presežena in nekako "moteča".

Ivan Tušek razlaga arheološke izsledke izkopavanj, opravljenih leta 1990 okoli mestnega stolpa. Najdbe kažejo, da je bil ta prostor naseljitveno aktiven vse od bronaste dobe. V času Rimljanov je bila tu stavba s hipokavstom, v 10. in 11. stoletju staroslovansko grobišče, v naslednjih pa pokopališče, katerega nivo so po njegovi ukinitvi 1775 in opustitvi 1796 v 1. četrtini 19. stoletja znižali za 100 do 130 cm.

Marjana Tomanič Jevremov predstavlja rezultate sondažnih izkopavanj, opravljenih leta 1972 v srednji ladji in podkorju župne cerkve. Odkritih je bilo 12 skeletnih grobov iz obdobja od 4. do 17. stoletja, na prehodu podkorja v ladjo pa najden temelj prvotne cerkvene fasade.

Jože Mlinarič govori o cerkveni organizaciji in verskih razmerah na območjih ptujske in hoške pražupnije v poznem srednjem veku. Ptujška pražupnja, ki se omenja že leta 890, je na Dravi mejila s hoško, prvič omenjeno leta 1146; meja med njima pa je predstavljala že od leta 811 tudi mejo med salzburško nadškofijo in oglejskim patriarhatom. Versko življenje na obravnavanem območju sta pospeševala oba ptujška samostana (dominikanski in minoritski), poživljali pa bratovščine, beneficiji in romanja, v 15. stoletju zlasti k Mariji zaščitnici s plaščem na Ptujski Gori.

Helfried Valentinitsch v svoji razpravi opisuje delovanje italijanskih priseljencev, predvsem trgovskih družin, ki so se med leti 1500 in 1640 za daljši ali krajši čas naselili na Ptuj. Med njimi avtor izpostavlja zlasti družine Marenzi, Caccia, katerih ena veja je od 1. polovice 17. stoletja živela v Mariboru, Guffante, Mosconi, Qualandri in Inzaghi, od katerih le prva ni bila plemenitena, vse pa so imele pomembno vlogo v zgodovini mesta.

Marija Hernja-Masten je za nastop na simpoziju pripravila opis župne cerkve iz 1. poglavja Kronike mestne župnije Ptuj, ki jo je leta 1732 nastavil dekan in nadžupnik grof Franc Ignacij Inzaghi, končal pa v glavnem kurat Simon Povoden, ki je umrl novembra 1841.

Anton Ožinger obravnava prafaro sv. Jurija na Ptuj kot mater župnij hčera sv. Lovrenca, Ruperta, Urbana in Andreja v Slovenskih goricah, sv. Marjete niže Ptuja, Device Marije na Vurberku in sv. Ožbalta pred mestom.

Vitomir Belaj je prispeval sestavek o izvoru in pomenu patrocinija sv. Jurija. Hipotetično bi ga bilo namreč mogoče izvesti iz slovanske mitološke zgodbe o prihodu boga vegetacije v deželo. Jurij (Jaryl) se srečuje s hčerko gromovnika Peruna ob vodi. Gre za mitsko situacijo, na katero spominjajo toponimi. Na Grajskem griču je bilo morda svetišče Peruna, pod njim reka Drava, ob reki vas Budina, ki imensko asociira na kačo v reki, za Mestnim vrhom gozd Dobrova, med njim kot sakralni kraj srečanja ruševine starokrščanske prednice sedanje cerkve.

Kristina Šamperl-Purg na osnovi arhivskih virov opisuje odnose med občino Ptuj in župnijo v letih 1880-1918. Ti odnosi so bili glede rabe jezika izredno slabi, boljši na področju urejanja šolstva, korektni pa pri usklajevanju protokolarnih zadev.

Nada Jurkovič prikazuje razmerje med župnijo in šolstvom, ki sta bila v času monarhije preko verouka vedno vzgojno povezana. Čeprav šolo omenja že mestni statut iz leta 1513, lahko o kontinuiranem razvoju šolstva govorimo šele za čas od ustanovitve mestne šole leta 1778 do nastanka dekliške osnovne šole in trgovske šole leta 1902 v Mladiki ob Dravi.

Nataša Kolar opisuje družbeno stanje Ptuja v 19. stoletju. To se je ravnalo po splošnem stanju na Štajerskem, vendar je bilo po napoleonskih vojnah zaradi tranzitne trgovine s takrat pridobljeno Benečijo dobro. Po letu 1848 se je sicer začasno poslabšalo, vendar pa se je po vzpostavitvi Vzhodne železnice 1859, ukinitvi Invalidske uprave 1860, pridobitvi statusa avtonomnega mesta 1887 in povečanjem pritoka (nemškega) kapitala v času župana Jožefa Ornika zopet popravilo; začeli pa so se mednacionalni spori, ki so se po letu 1870 vedno bolj zaostrovali in uničili prejšnje umirjeno meščansko vzdušje.

Jože Curk je prispeval gradbeni oris proštjske cerkve, katere zgodovinski začetek sega v 9. stoletje, gradbeni pa v njeni sedanji sestavi v 11. Posebna vrednost cerkvene stavbe je zlasti v tem, da hrani gradbene elemente iz vseh razdobij svojega razvoja in zato kaže stilne značilnosti vseh evropskih slogov od romanike do neogotike. Njena najkvalitetnejša stavbna dela sta prezbiterij in pevska empora iz začetka in konca 14. stoletja, pomembne pa so tudi vse štiri baročne kapele iz 18. stoletja.

Igor Weigl se ukvarja s problematiko krilnega oltarja, ki ga je izdelal Konrad Laib okoli leta 1460 in je posvečen sv. Marku. Gre za zadnje delo tega znanega salzburškega slikarja. Za oltar pa se ne ve, komu je bil namenjen in kje je bil pred letom 1512, ko je že zagotovo stal v proštjski cerkvi. Ob tem avtor opozarja tudi na nekatere njegove ikonografske in oblikovne posebnosti.

Sergej Vrišer nam predstavlja izdelke baročnega kiparstva v cerkvi. Ti so večinoma anonimni, kar velja tako za oltarje v ladji kot v Dizmovi in Ksaverijevi kapeli, ve pa se, da so oltarni kipi v Marijini kapeli delo graškega kiparja F. J. Strauba iz leta 1745, oltar v Križevi kapeli Mariborčana J. Holzingerja iz 1775, prižnica pa domačina P. Marnzellerja iz 1763. O tabernakljastem glavnem oltarju iz leta 1816 smemo reči, da je postbaročno delo neznanega grškega kiparja, ki pa je pred letom 1880 zgubilo naslikani nastavek, delo Matije Schifferja.

Andrej Kropčej se loteva fresk iz leta 1775 v Dizmovi kapeli in podvomi o avtorstvu A. A. Moelka, saj jih z zadržkom pripisuje J. Goeblerju, ki je leta 1771 poslikal prezbitarij minoritske cerkve v Mariboru. Vendar se temu avtorjevemu dvomu ne morem pridružiti. Dejstvo namreč je, da se je J. A. Moelk leta 1775 mudil v naših krajih in ob tej priliki poslikal Križovo kapelo pri mariborski stolnici in Križovo cerkvico na Glivniku pri Hočah. Ker je veljal za izredno hitrega slikarja, so tudi razlike med njegovimi manjšimi priložnostnimi stvaritvami velike in pogosto atipične. Zato so slikarije v naši kapeli vendarle najverjetneje njegove in ne od nekoliko bolj okornega J. Goeblerja.

Marija Mirkovič analizira 4 slike (pete ni več) iz zakristije župne cerkve, ki so ugotovljeno delo domačega slikarja Ferdinanda Scheidtnagla iz let 1750-51. Gre za sicer arhivsko znanega slikarja, ki pa je bil doslej brez trdnejše atribucije, zato so naše slike toliko dragocenejše za poznavanje ptujskega baročnega slikarstva.

Slavko Krajnc se je posvetil raziskavi 4 lesenih relikviarjev iz okoli 1760 in 6 posodic z relikvijami, ki so ostale od opuščenih oltarjev, med njimi ene z napisom iz leta 1444.

Anton Ožinger v svojem drugem prispevku prikaže mašno ustanovo ptujske meščanke Maruše Botkovič iz leta 1632, ki je z glavnico 800 gld zagotovila letnih 40 gld obresti za opravljanje določenega števila maš v cerkvi Vseh svetnikov.

Marjeta Ciglenečki predstavlja portrete 9 ptujskih nadžupnikov, dekanov in proštov iz 18. in 19. stoletja, med njimi Franca Ignacija Inzaghija in Gregorja Jožefa Plohla. Od portretov jih je pet signiranih, Inzaghijev pa opremljen z inicialkama SL (morda Sebastijana Lerchingerja), tako da niso zanimivi samo po prikazu 9 pomembnih mož iz ptujske zgodovine, ampak tudi po svojih avtorjih, med njimi domačinih R. Gaupmannu in A. Osvatiču.

Stanka Gačnik nam v svojem članku predstavlja kiparski prispevek Viktorja Gojkoviča k opremi župne cerkve, nujni za nove liturgične potrebe. Z njimi se njena starosvetna notranjščina neprisiljeno povezuje s sodobnimi likovnimi stvaritvami.

Darja Koter predstavlja notno zapuščino župne cerkve. Gre za glasbeni fond, ki obsega okoli 800 enot glasbene dediščine, segajoče od konca 18. do začetka 20. stoletja. Prevladujejo skladbe za štiriglasni zbor z orkestralno spremljavo, v kateri so se od 2. polovice 19. stoletja začela vedno močneje uveljavljati trobila, kar je v vzporedju s splošnim razvojem orkestracije.

Edo Škulj poroča o orglah v minoritskih cerkvah po Sloveniji. Red namreč oskrbuje 9 lastnih in inkorporiranih župnih cerkva: proštjsko in samostansko na Ptuj, romarsko na Ptujski Gori, one v Olimju, Podlehniku, Vidmu niže Ptuja, Dornavi in Sostrem pri Ljubljani ter samostansko v Piranu, vendar so od starih orgel ohranjene le one v Olimju iz leta 1764, če mednje ne štejemo Janečkovega

procesijskega portativa iz leta 1739 (sedaj v glasbeni zbirki PMP) in orgelske omare na Ptujski Gori iz leta 1696.

Maksimilijan Feguš poroča o glasbenem življenju v ptujski župniji v zadnjih 25 letih. To je posebno pridobilo z ustanovitvijo mladinskega zbora leta 1969 in mešanega zbora sv. Viktorina leta 1971, ki sta skupaj izvedla že preko 1500 nastopov, od teh vsaj sto v spremljavi orkestra poklicnih glasbenikov opere SNG Maribor.

Slavko Krajnc razgrinja zgodovino verskega in liturgičnega življenja v župniji od 16. stoletja dalje. Ob splošnem orisu tega dogajanja izpostavlja nekatere pomembnejše liturgične dogodke in obhajanja, kot so razne procesije, posebno ono iz leta 1766, obhajanje 1600-letnice smrti sv. Viktorina leta 1903, proslavo 1000-letnice ptujske župne cerkve 1844, evharistični shod leta 1932, razne fundacije in podobno.

Stanislav Slatinek razmišlja o vlogi funkcije prošta v sodobnem cerkvenem pravu. Ker zakonika cerkvenega prava iz let 1917 in 1983 ne omenjata več prošta, tolerirata pa ta naslov pri stolnih kapitljih, kjer je še v rabi, je naslov ptujskega prošta (1863-1972) izrazito častni naziv v spomin na starokrščansko škofijo, ki je na Ptuj obstajala med 3. in 6. stoletjem.

Jakob Emeršič je zbral podatke o duhovnikih, ki so kadarkoli in kakorkoli sodelovali pri verskem življenju ptujske župnije: od konca 3. stoletja starokrščanskih škofov, od 13. stoletja župnikov, od 1550 kornih magistrov, nato kaplanov, beneficiatov in drugih, pa tudi na Ptuj pokopanih laikov, med njimi mnogih, ki so bili pomembni za našo splošno, predvsem pa kulturno zgodovino.

Janez Šamperl v svojem kronikalno zastavljenem poročilu govori o zadnji veliki obnovi cerkvene notranjščine med leti 1979 in 1988, ki je cerkvi vrnila njeno kulturnozgodovinsko vsebino. Poleg restavratorskih in konservatorskih posegov osvetljuje tudi dogajanje v zvezi z vračanjem oltarja Konrada Laiba in kipa sv. Jurija cerkvi, kjer sta našla svoji prvotni mesti.

Na koncu zbornika so dodana še tri poročila. Janez Kmetec objavlja statistični pregled verskega stanja v župniji v zadnjih 25 letih (1972-1997), Andreja Černivec poroča o delovanju mešanega cerkvenega zbora sv. Viktorina, Božena Čačkovič pa izpoveduje svoje doživljanje obnovljene cerkve kot vira trajnega navdiha.

Jože Curk

Gradivo za zgodovino Maribora, 23. zvezek, Pokrajinski arhiv Maribor, 1998, 222 str.

Jože Mlinarič je pripravil, PAM pa poleti 1998 izdal 23. zvezek Gradiva za zgodovino Maribora, v katerem je neutrudni avtor začel objavljati matične zapise župnije sv. Janeza Krstnika v Mariboru iz 17. stoletja. Od ohranjenih župnih matičnih knjig segajo rojstne do 1650, poročne in pokopne do 1664, zato njihova objava seže kar 300 do 350 let globoko v mestno zgodovino oziroma zgodovino njegovega prebivalstva. Gre za prvo tovrstno izdajo pri nas, ki razkriva, da so tudi matične knjige lahko pomemben vir za proučevanje naše starejše zgodovine. Res je, da gre pri tem le za lokalno omejene izseke iz nje, vendar pa je iz njihovih podatkov mogoče ustvariti tudi širše vpoglede v takratno zgodovinsko stanje pri

nas. Kot dokaz temu lahko služi kar objavljeni del krstne liste iz let 1650 do 1665, ki kljub časovni omejitvi na samo 15 let postreže z vrsto podatkov, ki so zanimivi za mariborsko gradbeno, likovno pa seveda tudi splošno dogajanje, saj osvetljujejo obdobje mestne zgodovine iz let po velikih požarih v letih 1648 in 1650, ki so ohromili njegov razvoj v 2. polovici 17. stoletja. Na oder našega zavedanja stopajo možje, ki so bolj ali manj pomembno sodelovali pri izgradnji našega mesta v sicer stagnantnih desetletjih, obeleženih s turško nevarnostjo, kugo in ponovnim velikim mestnim požarom leta 1700, ki je ta desetletja kar nekako simbolično zaključil.

Med nastopajočimi tesarji je najimenitnejši **Peter Wolf**, ki se je jeseni 1650 kot vdovec poročil s hčerko meščana Gašperja Fischerja Marjeto. Ta mu je 23. 12. 1651 rodila Evo, 29. 3. 1653 Magdaleno, 2. 5. 1658 Petra, 6. 8. 1659 Mihaela, 10. 12. 1660 Tomaža in 18. 12. 1663 ponovno Evo ter bila enako kot on večkrat botra.

Med zidarji jih je več vrednih omembe: najprej **Krištof Sollar** z ženo Marijo, ki sta do 12. 10. 1658 večkrat nastopila kot botra; nato **Matija (H)interhoffer**, ki je imel s Suzano 17. 7. 1652 nezakonsko Marijo, z ženo Katarino pa 11. 9. 1653 Mihaela, 18. 2. 1655 Marijo Ano, 30. 4. 1657 Filipa, 26. 4. 1661 Marijo in 2. 9. 1664 Regino ter bil večkrat boter; **Blaž Staudinger**, ki je imel z ženo Marjeto 13. 1. 1653 Marijo; **Vid Solhart**, ki je imel z ženo Uršulo 28. 8. 1655 Franca, 18. 11. 1657 Katarino, 5. 2. 1660 Matijo, 19. 6. 1662 Janeza Krstnika in 4. 10. 1664 Simona; **Jurij Strasser**, ki je imel z ženo Marijo 2. 3. 1654 Kristino ter bil enako kot žena večkrat boter; **Pankracij Maierhoffer**, ki je z ženo Uršulo večkrat omenjan kot boter; **Zaharija Muur**, ki je imel z ženo Marijo 28. 8. 1662 Franca in 5. 11. 1664 Janeza; **Janez Haim**, ki je 21. 12. 1662 nastopil kot boter; **Štefan Muschtegl** ali **Mosstegl** z ženo Heleno, ki mu je 7. 5. 1658 rodila Urbana in bila enako kot on večkrat botra; ter **Pankracij Fischer**, ki je imel z ženo Marijo 25. 5. 1655 Janeza, 10. 8. 1657 Marijo, 27. 7. 1659 Marto, 11. 9. 1661 Mihaela in 29. 11. 1664 Barbaro ter bil tudi večkrat boter.

Med kamnoseki je omeniti **Mihaela Peza**, poročenega s Katarino, ki mu je rodila 4. 3. 1657 Friderika, 18. 11. 1659 Andreja, 31. 12. 1661 Marijo, 21. 11. 1663 Janeza in 22. 10. 1665 Katarino, ter **Krištofa Stameza** ali **Stamiza** z ženo Elizabeto, ki mu je rodila 11. 9. 1651 Uršulo, 16. 3. 1653 Benigno, 2. 2. 1657 Apolonijo in 17. 9. 1658 Katarino.

Poleg gradbenikov nastopajo tudi likovniki: kipar **Janez Schoy** st. z ženo Magdaleno, ki mu je rodila 16. 6. 1654 Janeza ml., 25. 12. 1661 Štefana in 26. 12. 1663 Veroniko, ter slikarja: **Janez Jurij Kiendl**, ki sta mu ženi Marija in nato Eva rodili 7. 5. 1652 Marijo Suzano, 24. 6. 1655 Petra Pavla, 10. 1. 1654 Janeza Viljema, 11. 8. 1657 Suzano, 5. 8. 1659 Dominika in 10. 10. 1663 Ferdinanda (njihov večkratni boter je bil zlatar Janez Viljem Angermayer), ter **Mihael Mimbl**, ki je z ženo Jero nastopil 12. 6. 1665 kot boter.

Med očeti in botri se pojavljajo seveda tudi druge zanimive osebnosti: mestni pisar Tomaž Niederl, učitelj Kristijan Sartori, organist Pavel Sisinački, ključar župne cerkve Janez Valentin Devorgo, poštni mojster Janez Krstnik Paretti pl. Schoenfels, rabelj Lenart Strauch, zdravnik dr. Krištof Leopold He(oe)ffner, člani trgovskih hiš Caccia, Moscon, de Johannis, Gregor Malla (slikar?), Krištof Glockengiesser (zvonolivar?), župnik Melhior in njegov drugi naslednik Pavel Andrej Rainier, Dominik Mercator (trgovec?), Peter Rosetti in drugi.

Viri za gradbeno zgodovino Maribora II/9, Pokrajinski arhiv Maribor, Maribor 1997, 284 str.

Drugo PAM-ovo edicijo predstavlja 9. zvezek (z letnico 1997) serije Viri 2, katere prvih šest zvezkov obravnava levobrežni del mesta, naslednji trije pa območje Studencev. Gre za popis stavbnega fonda na osnovi ohranjenega arhivskega gradiva, nastalega po letu 1850, katerega izdaja je opremljena z originalnimi signaturami arhivskih enot, imeni ulic skozi čas, katastrskimi občinami, letnicami uporabnih dovoljenj, številkami gradbenih parcel, imeni lastnikov, leti gradenj, ohranjenimi gradbenimi načrti in njihovim številom, imeni projektantov, splošnimi spisi z mejnimi letnicami, uporabljenim jezikom in eventualnimi opombami. S temi podatki je ustvarjen aparat, namenjen zainteresiranim uporabnikom tega gradiva, ki je sicer analitične narave, a uporabno tudi za strokovne, zlasti gradbenozgodovinske potrebe, saj je na koncu vsakega zvezka pridano tudi kazalo stavb in projektov po ulicah ter abecedni seznam arhitektov in zidarskih mojstrov, ki se pojavljajo kot avtorji načrtov. Gre za dolgo vrsto predvsem gradbenih podjetnikov, ki so jih po povojnih nacionalizacijah nadomestili arhitekti, zaposleni pri projektivnih birojih in velikih gradbenih podjetjih. Iz obravnavanega gradiva je razvidno, da večina ohranjenih gradbenih načrtov ne sega v prejšnje stoletje, da se je torej v njem na območju Studencev manj in predvsem skromno gradilo ter da so za to zadostovali primestni in podeželski zidarski mojstri, ki so večinoma uporabljali preproste, pogosto šablonizirane načrte. Med predvojnimi gradbenimi podjetniki so le redko zastopani takrat vodilni svoje stroke kot n. pr. Kiffmann, Šlajmer - Jelenc in drugi, zato pa več manjših, med njimi zlasti Rajmund Glase (121-krat), Franc Grein (67-krat), Anton Hoste (71-krat, tudi še nekaj let po vojni), Karel Stupan (49-krat), Ivan Špes (45-krat, tudi še nekaj let po vojni), Alojz Peklar (40-krat), Franjo Vrabl (39-krat), Marko Štuhec (34-krat) in Ivan Živic (33-krat, tudi še nekaj let po vojni), med povojnimi pa nekateri mlajši predvojni podjetniki, ki so se po vojni zaposlili kot projektanti: Stane Lovše (79-krat), Maks Hlad (53-krat), in Jože Požauko (41-krat).

Že iz povedanega je razvidno, da bo gradivo, ko bo zbrano v 15 zvezkih za vse urbano območje Maribora, s pridom služilo tudi za raziskovalne in študijske namene, uporabne za urbanogradbeno, sociološko, etnološko in vrsto drugih strokovnih področij.

Jože Curk

Vlado Habjan: Mejniki slovenske zgodovine, Založba 2000, Ljubljana 1997, 269 str.

Čeprav smo slovenski zgodovinarji Vlada Habjana že doslej poznali kot nekoliko samosvojega iskalca zgodovinske resnice, smo bili ob izidu njegovih Mejniki slovenske zgodovine vseeno nekoliko presenečeni. Vedeli smo, da že dalj časa pripravlja obsežno Zgodovino Slovencev, ki naj bi izšla kar v šestih knjigah, in se bali, da bo zaradi širine zastavljenega dela in ob upoštevanju avtorjevih let (prihodnje leto se bo srečal z osmim križem) delo težko pripeljati do uspešnega konca. Vemo, da se drugod takih projektov lotevajo cele ekipe stro-

kovnjakov, Vlado Habjan pa si je takšen projekt kot prosti strelec med slovenskimi zgodovinarji naložil na lastna pleča.

Besedilo Mejnikov slovenske zgodovine je nastajalo dvajset let in je bilo napisano žeavnega leta 1980, ko je, po avtorjevem mnenju, napočil čas odštevanja bivši Jugoslaviji. Zato je škoda, da delo ni izšlo že takrat, ko bi bila še možna tudi vsebinska polemika z zgodovinarji, ki so na posamezna obdobja slovenske zgodovine, zlasti na srednji vek, imeli precej drugačne poglede od Habjanovih (na primer akademik dr. Bogo Grafenauer).

Knjiga, ki je izšla pri Založbi 2000 in pod uredniško taktirko Petra Kovačiča - Peršina, je bogato ilustrirana z dokumenti, fotografijami, risbami in zemljevidi, med katerimi je tudi šest barvnih, vsebuje pa tudi rodovnika Celjskih in Habsburžanov. Na koncu so še kratki povzetki v slovenščini, angleščini, nemščini in italijanščini.

Avtor je delo razdelil v sedem poglavij, ki tudi kronološko ne zaobjemajo posameznih zgodovinskih obdobij v takšnih časovnih intervalih, kot smo bili vajeni doslej. Dovolj zgovorni in za Vlada Habjana značilni so tudi naslovi posameznih poglavij, saj govore o tako imenovanih razvojnih plasteh slovenske zgodovine. Prvo poglavje Habjanove knjige zajema čas od leta 476 do 955, ki ga avtor označuje kot čas prehoda iz poganstva v krščanstvo oziroma zahodno civilizacijo. Pokristjanjevanje v 8. in v prvi polovici 9. stoletja avtor označi za prvo revolucijo na Slovenskem, šlo je za odpor salzburški nadškofiji. Habjan tudi zelo natančno opredeli razliko med salzburško nadškofijo in oglejsko patriarhijo, ki je bila do Slovencev precej strpnejša. V drugem poglavju obravnava čas do sredine 14. stoletja (do 1360), za katerega je značilno utrjevanje krščansko-fevdalnega družbenega reda. Tretje obdobje slovenske zgodovine, ki ga Vlado Habjan zakoliči med leta 1360 in 1460, je po njegovem mnenju sto slovenskih zlatih let, ko so Celjani na precejšnjem delu slovenskega ozemlja vzpostavili proti Habsburžanom in njihovi germanizaciji politični zid. Četrto obdobje slovenske zgodovine je avtor postavil v čas med leta 1460 in 1700. To je čas kmečkih uporov in hkrati čas usihanja slovenstva, ko nas je pričela Avstrija, kot pravi avtor, na nagloma požirati. Tako imenovana peta razvojna plast slovenske zgodovine je postavljena v čas med 1700 in 1918. V tem obdobju smo bili Slovenci na obrobju kapitalistične veledržave. V šestem delu pa avtor obdela obdobje od konca prve svetovne vojne do osamosvojitve Slovenije in ga imenuje desetletja pretehtavanj in iskanja prihodnosti. Slodi še sklepno poglavje, ki je na podlagi zgodovinskih izkušenj predvsem avtorjev razmislek o Slovencih za prihodnost. Med drugim pravi, da se Slovenci ob koncu dvajsetega stoletja nismo kaj prida spremenili iz naroda hlapcev v narod pokončnežev, dobili pa smo drugačne zgodovinske geoperspektive. Od nas samih pa je odvisno, kako jih bomo izkoristili.

Monografija Mejniki slovenske zgodovine ni klasično napisano zgodovinsko delo, temveč gre bolj za zgodovinski esej, ki je usmerjen kulturološko, antropološko in zgodovinsko-fotografijo uporabljajo zgolj za argumentacijo svojih tez. Zaradi takšne konstrukcije je delo po svoje tudi močno izzivalno, saj ponuja vrsto novih in drugačnih razmislekov o slovenski preteklosti.

V Mejnikih slovenske zgodovine se je Vlado Habjan ponovno pokazal kot "enfant terrible" slovenskega zgodovinarstva, saj se v ničemer ne podreja kronološko-interpretacijskim klišejem, ki jih je izoblikovala tako imenovana ljubljanska zgodovinska šola. Bralec ima občutek, da avtor mrzlično sledi tistim tokovom v naši preteklosti, ki so stremeli h konstituiranju slovenskega naroda in samostojne slovenske države. V svojih argumentacijah je včasih tako prepričljiv in sugestiven, da imamo občutek, da se je slovenska zgodovina odvijala po skrbno pripravljenem scenariju z obveznim "happy endom" v samostojni državi.

Vlado Habjan sodi danes med redke slovenske zgodovinarje, ki se znanstveno ukvarjajo s celovito narodovo preteklostjo (morda bi mu ob bok lahko postavili samo še Janka Prunka), z genezo političnega, kulturnega in gospodarskega razvoja na prepišnem geostrateškem slovenskem narodnem ozemlju. Pohvalno je, da zelo suvereno obvladuje vsa zgodovinska obdobja, da jih analitično razčlenjuje ob vsestranskem upoštevanju virov in literature. Hkrati pa je evidentno, da je s svojim zgodovinarskim erosom še najbližje celjskim knezom, ki so v 14. in 15. stoletju dali usoden pečat precejšnjemu delu slovenskega in hrvaškega ozemlja, gotovo pa ne tako proslavenskega in državotvornega ter usodnega za nadaljnjo slovensko zgodovino, kot meni avtor. Res je, da so Celjski uspeli v nekem obdobju ustvariti fevdalni klan, vezan na naš prostor, in ustvariti politični zid proti habsburški germanizaciji. Kljub avtorjevi tezi o dvojezičnosti nekaterih vodilnih plemiških rodbin na Slovenskem (Celjski, Goriški, Ortenburški) pa je v bistvu vendarle šlo za tujerodno plemstvo, z nemščino kot primarnim jezikom sporazumevanja.

S svojo tezo o pokristjanjevanju Slovencev v 8. in v začetku 9. stoletja kot prvi revoluciji na Slovenskem je Vlado Habjan prav dramatično izpostavil pomen (menim, da povsem upravičeno) enega izmed mejnikov slovenske zgodovine, obenem pa verjetno vnesel precej nejevolje med tiste zgodovinarje, ki sodijo, da je bil to logičen in naravni razvoj, ki je prinesel slovenskemu ozemlju zahodno (krščansko) civilizacijo. Prinesel že, vendar za kakšno ceno in ob kolikšnih žrtvah! Žrtve druge svetovne vojne so v primeri s krvavim pohodom salzburške nadškofije v slovenske dežele v srednjem veku pravi drobiž.

Temeljna značilnost Habjanovega pisanja je v njegovi kritičnosti do zgodovinskih dogajanj in njihovih akterjev, pa tudi v kritičnosti do dosedanjih interpretacij teh dogajanj, ki so resnično družbeno preozko prikazovale posamezne segmente slovenske zgodovine. Občudovanja vredna je Habjanova sposobnost nizati zgodovinska dogajanja vseskozi in izključno na vzročnosti ter posledičnosti zgodovinskega razvoja. Zato tudi nobena njegova trditev ne obvisi v zraku, vsaka ima svoj vzrok in logično posledico. In če ob tem upoštevamo še, da je avtor pisatelj, potem ni čudno, da se knjiga bere kot napeta pripoved, v kateri nas Habjan opozarja, da je naša historična zamuda dohitela ostale evropske narode šele z visoko moralnim bojem Slovencev za osvoboditev v času okupacije med drugo svetovno vojno, ko smo prvič resnično ravnali državotvorno.

Habjanovi Mejniki slovenske zgodovine so velik dosežek slovenskega zgodovinopisja. Zakoličili so nekatere nove okvirje našega zgodovinarskega dela, obenem pa pokazali na vrsto zanemarjenih vrtičkov v naši historiografiji, ki čakajo na poštene, pridne pa tudi dovolj pogumne obdelovalce.

Marjan Žnidarič

Valentin Inzko: Zgodovina Slovencev do leta 1918. Mohorjeva založba Celovec-Dunaj, 1991, 160 str.

Iz kolofona knjige (str. 4) je razvidno, da je Zgodovina Slovencev ponatis oziroma 2. nespremenjena izdaja gimnazijskega učbenika za 6., 7. in 8. razred slovenske gimnazije v Celovcu (Bundesgymnasium für Slowenen) in potrjena šolska knjiga št. 151 avstrijskega zveznega ministrstva za šolstvo in umetnost

(Bundesministerium für Unterricht und Kunst). Knjiga je torej uradni učbenik slovenske nacionalne zgodovine v republiki Avstriji.

Učna snov tega učbenika je razporejena v tri velike sklope, ki morejo zapolniti število učnih ur zgodovine slovenske gimnazije v Celovcu. V prvem sklopu, ki je, po vsem sodeč, namenjen 6. gimn. razredu, je zajet zgodnji in visoki srednji vek. Tej tvarini je namenjenih 14 tem, skupaj 43 naslovov, ki bi mogli ustrezati številu učnih ur šestega razreda gimnazije. Drugi sklop je pozni srednji vek, ki ima 13 tem, skupaj 29 naslovov. Tretji sklop je novi vek, ki ima 32 tem, skupaj 86 naslovov; dvakrat toliko kakor prva dva. Če je 3. sklop namenjen 8. gimnazijskemu razredu, potem mora biti število učnih ur sorazmerno večje.

Casovne razmejitve med visokim in poznim srednjim vekom ni hvaležno "obesiti" na neko konkretno letnico, kakor se to dela pri periodizaciji za začetek novega veka z odkritjem Amerike (l. 1492). Investiturni boj, clunyjske reforme in križarske vojne pa vendar bolj sodijo v visoki kakor pozni srednji vek. Zdi se mi tudi potrebno in primerno, da bi v enem ali v dveh poglavjih našla svoje mesto predslovanska zgodovina; prazgodovinsko, ilirsko-keltsko in rimsko obdobje. Zlasti to slednje, ki je sicer trajalo manj kot štiri stoletja, pomeni zlitje ilirskih in keltskih ljudstev z rimskimi gospodarji, delno romanizacijo in pokristjanje; vsaj del tega prebivalstva je v 6. stol. "pričakal" prihod novega ljudstva, Slovanov, ga tudi preživel in se z njim zli v "etnos" slovenskih prednikov. Mislim, da bi to dejstvo bilo dobro upoštevati tudi v didaktičnem smislu, da ne bi zgodovinarji brez potrebe dajali streliva novobitnim Ilirom oziroma Venetom.

Pri Ilirskih provincah (str. 102-104) bi kazalo omeniti ali naštet vseh 7 ilirskih provinc (Kranjska, Koroška, Istra, Civilna Hrvaška, Dalmacija, Dubrovnik in Vojna krajina). Vse province razen Vojne krajine so bile razdeljene na distrikte, ki so nekako ustrezali avstrijskim kresijam, distrikti so imeli več sodnih okrajev ali kantonov, kantoni pa so se delili v občine ali merije. Upravna struktura ilirskih dežel je posnemala francosko ureditev; pomembne novosti so bile na področju uprave z uvedbo občin (fr. merie) z županom na čelu (fr. mâr), katerih do takrat naše dežele niso poznale, pa tudi na področju sodstva, zemljiškoposestnih odnosov, davkov, vojaške službe ter razmerja do Cerkve (obvezna civilna poroka pred županom).

Na str. 110 bi v zvezi s poglavjem "Preoblikovanje slovenskega pisemstva" bilo potrebno omeniti t. i. črkarsko pravdo v tridesetih letih 19. stoletja, ko so menili, da je potrebno - če je to bilo res nujno - reformirati Bohoričev črkopis. Med dvema predloženima predlogoma, Franca Metelka na Kranjskem in Petra Dajnka na Štajerskem, med "metelčico" in "dajničico", je med pristaši enega in drugega predloga izbruhnil večletni spor, ki se je končal s prepovedjo obeh predlaganih reform in uvedbo gajice, to je s sprejemom črkopisne reforme Hrvata Ljudevita Gaja. Ta črkopis je v veljavi do danes.

O šolstvu (str. 110-111) bi kazalo omeniti vse tri šolske reforme oziroma naredbe, leta 1774, 1805 in 1869. Zlasti o 2. šolski reformi ali naredbi, ki ima sicer dolgi, kontroverzni naslov (Politische Verfassung der deutschen Schulen ...), je razmeroma malo govora. Pozitivni rezultati 2. šolske naredbe iz leta 1805 pa so, sicer res postopoma, tudi ne brez pomanjkljivosti, prav s farnimi ali trivialnimi šolami, katere so obvezno morali ustanoviti pri vsaki dušnopastirski postojanki (župnija, lokalna kaplanija), zelo približali šolo našemu kmečkemu prebivalstvu. Pri tem moramo seveda poudariti, da je takratni delež tega prebivalstva v slovenskem prostoru kar krepko čez 90 odstotkov. Napor in uspeh 2. šolske naredbe se nam, gledano iz današnjega zornega kota, morda ne zdijo zavidanja vredni, toda pomembna je vztrajno vcepljena zavest o potrebnosti, koristnosti, nujnosti in obveznosti šolanja otrok, kljub očitno izkazanim slabostim ter pomanjkljivostim (šoloobveznost je zgolj formalna in deklarativna, šol-

nina, katere so oproščeni samo otroci najrevnejših staršev, učitelj, ki je hkrati mežnar-organist, pičlo nagrajevanje učiteljev tudi v naravi s t. i. bēro...). 3. šolska naredba iz l. 1869 je uzakonila moderno, nekonfesionalno šolo, katere izhodišča so v pretežni meri še vedno v veljavi. (Nekonfesionalnost ne pomeni ateistične usmerjenosti, ampak prej državni nadzor. Še naprej je ostal verouk obvezni in celo prvi učni predmet za katoliške učence, duhovniki oziroma župniki so sedeli v šolskih svetih, verska praksa učencev je bila obvezna, šola pa je pri njej aktivno sodelovala...)

V celoti drži trditev avtorja o "silnem napadu Mahniča na slovenskega pesnika Simona Gregorčiča" ali še bolj točno povedano na njegove pesmi (str. 140). Vendar je Mahnič "udrihal" po Gregorčiču oziroma njegovih pesmih, kakor tudi po drugih pisateljih, še kot goriški bogoslovni profesor in semeniški predstojnik. Ko je leta 1896 (22. nov.) dr. Anton Mahnič postal krški škof in se je seveda preselil v svojo novo škofijsko rezidenco na otoku Krku, se praktično ni več ukvarjal s slovenskimi razmerami, postal pa je zelo dejaven v hrvaških.

Omeniti bi bilo nekaj manjših pomanjkljivosti pri nekaterih osebah in pojmi:

Na str. 102, kjer je govor o francoskih vojnah in Ilirskih provincah, bi bilo potrebno precizirati, da gre pri francoskih pohodih skozi naše kraje leta 1797 in 1805 za vojaško osvojitve ali okupacijo, ki je kakopak začasna, leta 1809 pa se je francoski vojaški pohod in vojaška okupacija končala z meddržavno mirovno pogodbo, s schönbrunnskim mirom, ki je velike dele avstrijskega državnega ozemlja dodelila Franciji. To pa ni več okupacija - po analogiji nemške in italijanske okupacije 1941-45, ki je morda slučajno tudi trajala 4 leta (Prim. V. Melik, Ilirske province v slovenski zgodovini, ŽČ 40 /1986/, 4, str. 423-430). Pri omenbi generalnih guvernerjev Ilirskih provinc bi bilo potrebno navesti še, da so bili štirje: August Marmont, Henri Bertrand, Andoche Junot in Joseph Fouché.

Pri ustavni reformi v avstrijski državi leta 1860 navadno uporabljamo izraz oktobrska diploma, ne o. diplom (str. 127). Pri navedbah oseb bi bilo potrebno, vsaj ko se omenjajo prvič, navesti tudi osebno (krstno) ime: Janez (Johann) Martin Schmidt, Lucas (Luka) Kranach (str. 147), Mihael Vošnjak, Kazimir Badeni (str. 139), Otto von Bismark (str. 151), August von Mackensen (str. 155)...

Manevri avstro-ogrsko vojske junija 1914 so bili med Sarajevom in Konjicem v osrednji Bosni in Hercegovini, ne v zahodni Bosni (str. 153). Dogodki v Rusiji leta 1917, ki so v določeni meri usodno vplivali na razvoj evropske zgodovine, so na str. 155 opisani skoraj preveč na kratko, "slavna" boljševiška oktobrska revolucija pa ni niti omenjena! Tudi o jugovzhodnem, avstro-ogrsko-italijanskem bojišču, ki se je raztezalo od švicarske meje do izliva reke Soče v Jadransko morje, zlasti o soški fronti bi morda kazalo povedati nekaj več.

Na str. 156, 157 bi morali namesto "majska" uporabiti že splošno sprejeto in uveljavljeno formulacijo "majniška (deklaracija)", namesto "ameriški prezident" na str. 157 pa "ameriški predsednik".

Na str. 158 bi kazalo omeniti, da se je poslednji avstro-ogrski monarh, Habsburžan Karel I., leta 1921. iz svojega izgnanstva v Švici dvakrat skušal vrniti na ogrski prestol. Antantni zavezniki (Angleži) so poslednjega avstro-ogrškega monarha internirali na osamljen atlantski otok Madeira, kjer je že naslednjega leta umrl. Ogrska je sicer po padcu republike Béle Kuna ostala kraljevina, seveda brez kralja, kraljevsko oblast je imel kot regent bivši avstro-ogrski admiral Miklós Horthy do svojega padca (1944). Antantne sile so sklenile mir v Versaillesu z Nemčijo, posebej z Avstrijo v St. Germainu, posebej z Ogrsko v Trianonu, z Bolgarijo v Neuillyju, s Turčijo pa v Sevresu oziroma dokončno v Lausanni. Na isti, 158. strani bi kazalo vsaj za odlične dijake navesti polna imena "velike četverice" na pariških mirovni pogajanjih: ameriški predsednik Woodrow Wilson, francoski ministrski predsednik Georges Clemenceau, ministrski predsednik Združenega

kraljevstva Lloyd George in italijanski ministrski predsednik Vittorio Emanuele Orlando.

Zgodovina Slovencev do leta 1918 Valentina Inzka je pregleden, dovolj izčrpen, razumljivo in jasno napisan učbenik, snov ni podana preobširno niti prezahtevno za gimnazijo, tudi ni prenatrpan z letnicami in krajevnimi ter osebnimi imeni. Jezik sicer deluje nekoliko arhaično, morda zaradi vpliva literature, sicer pa je knjiga zanimiv in praktičen učbenik za slovensko zgodovino na gimnazijski in srednješolski ravni, najbrž uporaben tudi kje drugod kakor samo v Avstriji.

Anton Ožinger

**Janko Pleterški: Dr. Ivan Šusteršič 1863-1925.
Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma.
Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC,
Ljubljana 1998, 500 str.**

Dr. Ivan Šusteršič [Šusteršič]¹ je kot prvak stranke političnega katolicizma na Kranjskem dominiral na slovenskem političnem prizorišču od preloma stoletja pa vse do prve svetovne vojne. Veljal je za "nekronanega vojvodo kranjskega",² kot načelnik kluba slovenskih poslancev in vodja različnih slovanskih parlamentarnih frakcij v dunajskem državnem zboru pa se je uspel uveljaviti tudi v širšem okviru habsburške monarhije. Že med svetovno vojno, predvsem pa ob prevratu leta 1918 in po njem so ga politični nasprotniki zaradi njegovega apodiktičnega legitimističnega stališča stigmatizirali kot "avstrijakanta". Zato se je večina zgodovinarjev v novoustanovljeni jugoslovanski državi do njega opredeljevala izrazito negativno ali pa ga je sploh ignorirala in se trudila, da ga izbriše iz slovenskega zgodovinskega spomina. Dolgo se nihče ni lotil pisanja biografije o Šusteršiču, če izvezamo seveda krajši sestavek Silva Kranjca v Slovenskem biografskem leksikonu. To očitno vrzel v slovenskem zgodovinopisju je sedaj s svojo novo knjigo končno zapolnil akademik prof. dr. Janko Pleterški.

Ivan Šusteršič se je rodil 29. maja 1863 v Ribnici na Dolenjskem. Izhajal je iz uradniške, strogo konservativne in legitimistične družine. Šusteršičevih rodbinskih vezi in mladostnih let Pleterški ni raziskoval, prav tako pa v njegovi knjigi ne najdemo opisov zasebnega življenja protagonista. Njegov glavni namen je bil prikazati dejavnost Šusteršiča tako v okviru slovenskega političnega kato-

¹ Pri pisanju priimka tega slovenskega politika se je v novejši slovenski historiografiji uveljavila oblika "Šusteršič". Toda v večini virov je njegov priimek zapisan kot "Šusteršić", torej brez druge strešice. To velja tako za državnoborske oz. deželnoborske zapisnike ter časopise kot tudi za korespondenco in memoare njegovih sodobnikov (npr. Frana Šukljeta). Pomemben del slovenskih zgodovinarjev je uporabljal obliko "Šusteršić", med drugim tudi Fran Erjavec in Dušan Kermavner, prav tako pa večina tujih avtorjev (npr. Mirjana Gross). Po mnenju Janka Pleterškega se je Šusteršič do prevrata leta 1918 podpisoval brez druge strešice, po vrnitvi iz begunstva pa kot "Šusteršić", zato je treba to obliko pisati tudi "za nazaj". V knjigi Pleterškega, ki jo ocenjujem, je na strani 468 objavljen dokument iz leta 1922, torej že iz časa Kraljevine SHS, kjer pa se je Šusteršič podpisal brez druge strešice. V virih torej prevladuje oblika "Šusteršič", zato jo tudi uporabljam. Primerjaj: Janko Pleterški, Dr. Ivan Šusteršič 1863-1925. Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma (Ljubljana 1998), str. 11.

² Primerjaj: Igor Grdina, Nekronani vojvoda kranjski · dr. Ivan Šusteršič; v: ZČ 50 (1996), str. 369-382.

licizma kot tudi v širšem političnem prostoru habsburške monarhije. Pri presoji Šusteršičeve politike se Pleterski opira predvsem na takratno slovensko časopisje in publicistiko, v svoje raziskave pa je vključil tudi precej gradiva iz avstrijskih in slovenskih arhivov.

V uvodnih poglavjih nam Pleterski prikaže Šusteršičev bliskoviti politični vzpon v okviru slovenskega katoliškega političnega gibanja. Potem ko je bil na graški univerzi imenovan za doktorja prava in se je ustalil v Ljubljani kot koncipient (kasneje kot samostojni odvetnik), je Šusteršič leta 1890 sodeloval pri ustanovitvi Katoliškega političnega društva za Kranjsko. Dve leti kasneje je že igral pomembno vlogo na prvem slovenskem katoliškem shodu, leta 1896 pa je v dunajskem parlamentu nasledil umrlega načelnika Katoliško-narodne stranke (KNS) Karla Kluna. Kot ugotavlja Pleterski, je Šusteršič dobil Klunov državno-zborski mandat po zaslugi knezoškofa Jakoba Missie, ki je s tem želel preprečiti izvolitev kandidata krščanskosocialnih delavcev. Knezoškofova želja je bila zakon tudi za vodilnega krščanskosocialnega ideologa dr. Janeza Evangelista Kreka, ki je kandidatu opozicije odrekel svojo podporo, nakar je bil na volitvah za poslanca izvoljen Šusteršič. Tako je bila enotnost KNS rešena. S Krekovo pomočjo je Šusteršiču uspelo organizirati močno stranko, ki je združila pod isto streho tako konservativne kot krščanskosocialne politike. Postopno je prišlo do transformacije konservativne KNS v populistično orientirano Slovensko ljudsko stranko (SLS). Znotraj stranke je še naprej obstajalo določeno rivalstvo med Šusteršičem in Krekom, ki pa se je šele dosti kasneje izrodilo v spore resnih razsežnosti.

Šusteršič si je pridobil slavo predvsem s svojo parlamentarno dejavnostjo v dunajskem državnem in kranjskem deželnem zboru. Veljal je za izvrstnega govornika in "mojstra parlamentarne taktike".³ Njegove diplomatske odlike so prišle do izraza zlasti v boju za uvedbo splošne in enake volilne pravice. Z volilno reformo v letih 1906/07 so si Slovenci izborili 24 (4,65%) od 516 državnozborskih mandatorov. To so prvaki SLS prikazovali kot velik uspeh slovenske politike. Toda nekateri zgodovinarji menijo, da takrat le ni bilo pretiranih razlogov za slovensko slavo. Izvrsten poznavalec volilne problematike Vasilij Melik trdi, da Šusteršiču ni uspelo okrepiti slovenskega položaja. Zato se sprašuje, v čem je bila potemtakem toliko hvaljena mojstrovina diplomacije načelnika SLS. Pleterski se s tem v zvezi sklicuje na znano knjigo o volilni reformi Williama A. Jenksa, ki je Šusteršiča označil za "the able Slovene Leader". Kljub velikim pogajalskim sposobnostim, ki jih je nedvomno imel in mu jih vendarle ne smemo oporekati, pa je bilo Šusteršičevo udejstvovanje pri volilni reformi vseskozi izpostavljeno ostrim kritikam s strani političnih nasprotnikov. Slovenski liberalci so mu neprestano očitali, da je njegov pravi cilj zgolj redukcija deželnozborskih mandatorov liberalne stranke na Kranjskem v korist SLS. Res je po volilni reformi kranjskim liberalcem ostal samo en državnozborski poslanec, v deželnem zboru pa si je SLS zagotovila celo absolutno večino. (Šibka liberalna stranka tako tudi ni bila več zanimiva za nekdanje koalicijske partnerje iz vrst nemških ustavovernih veleposestnikov, s katerimi je v preteklosti skupno obvladovala kranjski deželni zbor in disciplinirala "klerikalce". Razbitje "nemoralne" nemško-slovenske liberalne zveze je bila prav tako zasluga Šusteršiča.) Vendar niso bili nezadovoljni samo liberalci. Nova volilna geometrija je prinesla koroškim Slovencem samo enega od zahtevanih dveh državnozborskih mandatorov. Slovensko politično vodstvo na Koroškem je Šusteršiča zato obdolžilo, da je zastopal izključno "kranjske" interese, koroške Slovence pa pustil na cedilu. Veliko vprašanje je, ali bi Šusteršič spričo intransigentnega stališča nemških nacionalcev res lahko dosegel kaj več. Kriv ali nedolžen, moral

³Fran Šuklje, *Sodobniki, mali in veliki* (Ljubljana 1933), str. 17.

se je sprijazniti s težkimi posledicami "koroškega neuspeha". Za načelnika SLS je bil to "skrajno neprijeten in težko ubranljiv udarec njegovi avtoriteti in samozaverovanosti", meni Pleterski in pride do naslednje ugotovitve: "Na tej točki se je začela Šusteršiču krhati možnost, da bi v naslednjih letih nepreklicno zavzel vlogo prvega in nespornega voditelja stranke in prek nje položaj prvega uglednika in političnega dejavnika v narodu."⁴

Res se nato načelnik SLS ni nikoli mogel povsem otresti pečata "zadovoljnega Kranjca", ki ga usoda ostalih Slovencev ne zanima, pa čeprav je s svojo kasnejšo dejavnostjo jasno pokazal, da njegov politični koncept ne sega samo do meja kranjske vojvodine. Po spravi s političnim vrhom koroških Slovencev mu je leta 1909 uspelo združiti SLS s sorodnimi katoliškimi strankami iz Štajerske, Goriške in Koroške v Vseslovensko ljudsko stranko (VLS). Bil je to čas razcveta trialistične ideje na Slovenskem. Slovenski varianti trializma Pleterski v knjigi namenja precej pozornosti. Tako opozori tudi na znamenito zasedanje kranjskega deželnega zbora 16. januarja 1909, na katerem se je Šusteršič med razpravo o aneksiji Bosne in Hercegovine zavzel za "širši" trializem v smislu državnopravne združitve vseh južnoslovanskih dežel monarhije.⁵

VLS si je prizadevala, da bi za svoje trialistične načrte dobila podporo hrvaških politikov in velikoavstrijskih krogov. Z ultraavstrodinastično politiko je Šusteršič poskušal prestolonasledniku Francu Ferdinandu dokazati, da so interesi dinastije skladni z narodnimi zahtevami južnih Slovanov monarhije. Vendar so v trialističnih načrtih velikoavstrijskih krogov glavno vlogo igrali Hrvati, Slovenci pa so bili vanje vključeni le občasno. Toda to še ne pomeni, da je Franc Ferdinand gledal na slovensko oz. južnoslovansko vprašanje kar skozi prizmo ekstremnih nemških nacionalcev à la Paul Samassa, kot to poskuša prikazati Pleterski v pričujoči monografiji.⁶ Pri oceni prestolonaslednikovega odnosa do južnoslovanskega vprašanja se opira zgolj na spomine nemškonacionalno usmerjenega Carla Bardolffa, memoarov drugih zaupnikov oz. sodobnikov Franca Ferdinanda pa ne pritegne v svoje raziskave. Kar zadeva prestolonaslednikove reformne načrte, je zanj največja avtoriteta Vladimir Dedijer, najpomembnejšega standardnega dela na to temo izpod peresa Georga Franza⁷ pa ne upošteva. Ugotovitev Pleterskega, da Šusteršič ni bil niti "zaupnik niti politični emisar prestolonasled-

⁴ Pleterski, Dr. Ivan Šusteršič, str. 176-177.

⁵ Primerjaj: Vasilij Melik, *Die Reformpläne Österreich-Ungarns und die Slowenen; v: Mitteleuropa-Konzeptionen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*, izdali Richard G. Plaschka, Horst Haselsteiner, Arnold Suppan, Anna M. Drabek und Birgitta Zaar (*Zentraleuropa-Studien* 1, Wien 1995), str. 77-80, tu, str. 79; Pleterski, Dr. Ivan Šusteršič, str. 221-222. Za razliko od Melika, ki uporablja uradne deželnozborske zapisnike, pride Pleterski na podlagi zapisa omerjenega govora v *Slovenca* do zaključka, da je Šusteršič govoril o ustanovitvi južnoslovanske državne enote "do Trsta, do Drine ali pa še naprej" in ne "od Trsta do Drine", kot je to navedeno v uradnem zapisniku. Šusteršič naj bi po mnenju Pleterskega gledal na obseg trialistične enote iz zagrebške perspektive. Tako naj bi segala "na zahod 'do Trsta', do kamor je 1859 postavljala meje Zvonimirjevega kraljestva že Evgen Kvaternik, na vzhod pa 'do Drine ali pa še naprej', tj. v Srbijo" Ta teza Pleterskega je sicer zanimiva, vendar pa je malo verjetno, da bi Šusteršič v kranjskem deželnem zboru, sredi Ljubljane, slovenskim (in nemškim) poslancem razlagal trialistični program iz vidika hrvaške prestolnice in hrvaških pravašev. Kot je razvidno iz njegovih ostalih govorov, je Šusteršič zagovarjal zgolj "malojugoslovansko" rešitev "do Drine", torej brez inkorporacije Srbije v monarhijo. Tudi Pleterski meni, da bi bil za Šusteršiča "program države, ki bi ob udeležbi Slovencev in po njihovem predlogu segala na ozemlja še čez Drino, .../ tisti čas kar neverjeten, četudi je ni izključeval kot posledico vojne". Je pa res, da je Šusteršič občasno zagovarjal tudi ustanovitev velike balkanske federacije pod vodstvom habsburške monarhije.

⁶ Primerjaj: Pleterski, Dr. Ivan Šusteršič, str. 255-259.

⁷ Georg Franz, *Erzherzog Franz Ferdinand und die Pläne zur Reform der Habsburger Monarchie* (Brunn-München-Wien 1943).

nika", je sicer povsem na mestu, a je vendar treba tudi poudariti, da je Franc Ferdinand politiko načelnika SLS ocenjeval zelo pozitivno.⁸

Od preloma stoletja do leta 1912 je bil Šusteršič nesporni voditelj slovenskih oz. južnoslovanskih poslancev v avstrijskem državnem zboru. Pod njegovim vodstvom se je leta 1909 združila večina slovanskih frakcij v Slovansko enoto, ki je s 125 poslanci predstavljala tedaj najmočnejši parlamentarni blok. Zloglasna afeta z bosansko agrarno banko je dala Šusteršiču povod, da je vstopil v brezobzirno opozicijo proti Bienertovi vladi (1908-11). Posebno še leto 1909 je bilo v državnem zboru zaznamovano z obstrukcijo Slovenskega kluba in njegovih zavetnikov. Da bi preprečil slovensko obstrukcijo, ki je povsem ohromila dejavnost parlamenta, je moral pri Šusteršiču intervenirati celo sam prestolonaslednik. Šusteršič je ta parlamentarni boj spretno izrabil za trialistično propagando pred širšo avstrijsko javnostjo. Toda svojega velikega osebnega cilja - postati prvi južnoslovanski minister v zgodovini monarhije - ni nikoli dosegel.

To, kar pa mu je vendarle uspelo doseči, je bilo leta 1912 imenovanje za deželnega glavarja na Kranjskem. Od takrat se je v državnem zboru vse bolj nagibal k politiki "lojalne opozicije", kar ga je pripeljalo v nasprotje z radikalnejšimi elementi znotraj VLS. Načelnštvo Hrvaško-slovenskega kluba je prevzel vodja štajerskih Slovencev dr. Anton Korošec. Izbruh prve svetovne vojne je Šusteršiču začasno omogočil, da je konsolidiral svojo politično moč. Toda med vojno se je od Kreka inspirirana "fronda" vse bolj krepila, kar je privedlo do razkola v SLS tudi glede narodnega vprašanja.⁹ Majniška deklaracija, s katero je 30. maja 1917 Korošec Jugoslovanski klub v državnem zboru decidirano zahteval združitev vseh južnih Slovanov monarhije v samostojno državno telo pod habsburškim žezlom, je pomenila za Šusteršiča že "maksimum" slovenskih narodnih zahtev. Toda za Korošca, ki je po Krekovi smrti prevzel njegovo politično dediščino, je postala deklaracija že "minimum". Ko se je končno tudi knezoškof Anton Bonaventura Jeglič postavil na Koroščevo stran, je bila usoda "nekronanega vojvode kranjskega" zapečaten.

Zgoraj samo v temeljnih črtah orisan razkol v SLS, kakor tudi odnos slovenske politike do južnoslovanskega vprašanja in do habsburške dinastije med prvo svetovno vojno je Pleterski podrobno obdelal že v znani knjigi iz leta 1971 *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*. V zadnjem času je del slovenskih zgodovinarjev nekatere njegove teze revidiral. Vasilij Melik zagovarja stališče, da so Slovenci v oktobru 1918 "imeli na razpolago uresničenje vseh treh [narodnih] programov zadnjih sedemdesetih let: avtonomijo, Zedinjeno Slovenijo in Jugoslavijo". Pleterski tej trditvi ugovarja z mnenjem, da ni bila Slovincem oktobra 1918 s strani avstrijske vlade oz. cesarja ponujena uresničitve niti prvega

⁸ Znano je, da je Šusteršič 25. julija 1909 sestavil za prestolonaslednika trialistični memorandum, v katerem se je zavzel za državnopravno združitev vseh južnih Slovanov monarhije. Vojaška pisarna Franca Ferdinanda mu je poslala zahvalno pismo s pripombo, da je nadvojvoda memorandum "z velikim zanimanjem vzel na znanje". To pismo je v dunajskem Vojnem arhivu našel dr. Walter Lukan. Prav tako je Franc Ferdinand konec oktobra 1912 v memorandumu, namenjenem cesarju, izrecno pozdravil "združitev Hrvatov in avstrijskih južnih Slovanov na temelju programa hrvaške stranke prava in pod vodstvom zelo lojalnega dr. Šusteršiča", do katere je prišlo na shodu v Ljubljani 20. oktobra istega leta. O tem glej: Rudolf Kiszling, Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este. Leben, Pläne und Wirken am Schicksalweg der Donaumonarchie (Graz-Köln 1953), str. 234.

⁹ Primerjaj: Walter Lukan, Politično delovanje Antona Korošca med prvo svetovno vojno - kratak oris; v: PNZ 21 (1991) 27-33, tu 28. Lukan se ne strinja s tezo Pleterskega, ki trdi, da naj bi že od začetka svetovne vojne oz. že pred njo obstajali v okviru VLS dve nacionalnopolitični liniji: ultradinastična Šusteršičeva in bolj "jugoslovansko" usmerjena Krok-Koroščevo. Lukan meni, da "ta shema velja sicer za čas od konca leta 1916 naprej, ne pa za prvi dve leti vojne", ko še "sploh ni bilo linije v slovenski politiki" in "je vsak delal svojo politiko, če jo je sploh delal".

niti drugega. Kar pa zadeva tretje, se pravi Državo SHS, je bilo to "ustvarjeno šele zunaj Avstrije, z lastno močjo Slovencev in z njihovo lastno suvereno voljo".¹⁰

Tudi današnja teza "izobraženskih krogov slovenskega političnega katolicizma", "da je bila preurejena habsburška monarhija leta 1918 realna opcija, ki bi bila za Slovence ugodnejša od njenega razbitja in od jugoslovanske osamosvojitve in združitve s Srbijo", Pleterski odločno zavrača. Tu je treba omeniti, da je Šusteršič vse do konca Avstro-Ogrske branil stališče, da je za slovenski narod najboljša rešitev srednjeevropska zveza držav pod habsburškim žezlom. Oktobra 1918 je lansiral idejo "Podunavskih zedinjenih držav". Razume se, da bi bila za Slovence od Šusteršiča predlagana podonavska konfederacija enakopravnih narodov boljša alternativa kot pa centralistična jugoslovanska država pod srbsko hegemonijo. Toda vprašati se moramo, ali so slovenski politiki v mednarodni politični konstelaciji ob koncu svetovne vojne dejansko lahko izbirali med Jugoslavijo in srednjeevropsko zvezo držav. Na to vprašanje lahko po mnenju Pleterskega odgovorimo samo negativno. Tako vodilne politične sile v državah naslednicah razpadle monarhije kot tudi zmagovite velesile niso hotele takrat niti slišati o kakšni habsburški konfederaciji. Toda četudi bi to idejo dejansko podprle, bi se Slovenci na noben način ne mogli izogniti trdim določilom londonskega pakta iz leta 1915. Pleterski prav tako trdi, da je bila v tedanjem političnem položaju pravična razmejitev na Koroškem in Štajerskem zaradi intransigentnega stališča Nemcev nedosegljiva. Če bi Slovenci vztrajali v Avstriji, bi se morali zadovoljiti zgolj z avtonomijo na ozemlju Kranjske, kar bi je spričo velikih italijanskih aspiracij seveda sploh ostalo. S tem v zvezi Pleterski citira misel Tarasa Kermaunerja, da bi, "če ne bi l. 1918 zmagali Srbi", Slovenci eksistirali "morda le kot vindišarska etnija z delno kulturno avtonomijo". Šele z združitvijo s Srbi in Hrvati v okviru jugoslovanske države so Slovenci dobili status "političnega naroda", zaključí Pleterski svojo polemiko.¹¹

Šusteršič je moral ob prevratu leta 1918 zapustiti domovino, ker so mu grozili z atentatom. "Prvi slovenski ubežni kralj", kot ga imenuje Pleterski, se je vrnil iz pregnanstva šele leta 1922. Politični nasprotniki v Sloveniji so hoteli njegov povratek preprečiti, vendar ga je izrecno odobril kralj Aleksander. Nikola Pašić je imel namreč namen s Šusteršičevo politično reaktivacijo ustrahovati SLS, ki se je borila proti centralističnemu beograjskemu režimu. Tako je Šusteršič po svojem povratku nastopil proti politiki stranke, ki jo je sam ustvaril. Nekdanji zagrizeni zagovornik avtoritete cerkvene hierarhije v političnih zadevah je sedaj napadal Koroščevo SLS kot "klerikalno". Zadnji črno-žolti Slovenec se je tokrat navduševal za ustanovitev jugoslovanskega cesarstva od Jadrana do Črnega morja. A ta politična spreobrnitev mu ni prinesla uspehov. Na volitvah v skupščino Kraljevine SHS leta 1923 je doživel pravo katastrofo. Njegova stranka je dobila pičlih 875 glasov, se pravi le 0,40 odstotkov glasov, oddanih v vseh slovenskih volilnih okrožjih. S tem je bila Šusteršičeva politična pot končana. Umrl je dve leti kasneje, 7. oktobra 1925.

Več kot sedem desetletij je torej moralo preteči, da smo na knjižne police končno dobili prvo monografijo o tem pomembnem Slovincu. Knjiga Janka Pleterskega ni samo življenjepis nekega politika, ampak je tudi obširen prikaz geneze slovenskega političnega katolicizma. Lahko rečemo, da predstavlja v določenem smislu nadgradnjo standardnega dela Frana Erjavca na to temo iz leta 1928. Zanimiva je primerjava, kako oba avtorja ocenjujeta Šusteršičevo vlogo v slovenski zgodovini. Erjavec spremlja večino Šusteršičeve politične kariere s prikrito na-

¹⁰ Pleterski, Dr. Ivan Šusteršič, str. 430-431.

¹¹ Isto, str. 440-443.

klonjenostjo in mu priznava "izredne taktične sposobnosti in njegov dar za pravočasno osvojitve idej, ki so obetale zmago". Obsojati ga začne šele pri oceni njegove politike nekako od leta 1912 dalje. V času balkanskih vojn naj bi se tako "prvič očitno in drastično pokazalo, da je bil Šusteršič predvsem Avstrijec". Takrat naj bi se oddaljil od stališča, da so interesi naroda pred interesi države. V tem tiči po Erjavčevem mnenju "zgodovinska krivda" Šusteršiča: "In prva napaka tega moža je bila njegova stalno naraščajoča ambicioznost, druga pa ta, da dejansko ni koreninil v slovenskem ljudstvu, zaradi česar se tudi kot načelnik in voditelj absolutne politične gospodarice slovenskih dežel ni čutil kot pred zgodovino odgovorni mandatar celokupnega naroda, temveč le kot šef gotove politične stranke."¹²

Ugotovitve Pleterskega so v tem oziru sicer precej bolj uravnotežene, v marsičem pa se skladata z Erjavčevimi. Tudi on opozarja na Šusteršičevo veliko ambicioznost. In tudi on zazna prelomnico v letu 1912, ko naj bi Šusteršič s svojo oportunistično politiko (med krizo v zvezi z režimom Cuvaja na Hrvaškem) tvegval "lojalnosti navzgor dati prednost proti lojalnosti navzdol".¹³ Iz tega lahko nekako razberemo, da naj bi Šusteršič svoje delovanje v nasprotju z nekaterimi drugimi politikami v VLS (tu so mišljeni "ljudski tribuni" Krek e tutti quanti) povsem podredil interesom dinastije, hkrati pa tudi osebnim ambicijam (ohraniti mesto deželnega glavarja, postati minister itd.). Vse to pa seveda na škodo občenarodnih interesov. Podobno mu Pleterski očita za leto 1916 "odpor zoper vsak (!) narodno-politični nastop".¹⁴ Takšno razmišljanje je do Šusteršiča do neke mere krivično. Interesov dinastije oz. države ni namreč nikdar postavljaj nad interese svojega naroda. To pa preprosto zato ne, ker je menil, da so prvi identični z drugimi. Prepričan je bil, da je najboljšo zagotovilo za ohranitev in razvoj slovenskega naroda močna habsburška monarhija, saj se je dobro zavedal, da čaka Slovence po njenem razpadu razkosanje, kar se je potem tudi dejansko zgodilo. Pleterski in Erjavac lahko seveda vsak iz svoje časovne perspektive sklepata, da je bilo v interesu Slovencev, poenostavljeno rečeno, da je leta 1918 zmagala Srbija in so se lahko pred propadom zatekli v Jugoslavijo. Ne gre pa zato pripisovati Šusteršiču neke vrste odtujenosti od lastnega naroda, če je vse do bridkega konca Avstrije nastopal proti združitvi Slovencev (in Hrvatov) s srbsko kraljevino v jugoslovansko državo. Slednja se je potem v resnici sprevrgla v velikosrbsko diktaturo, pred katero je sam že zelo zgodaj svaril (za razliko od v slovenski politiki prevladujočih romantikov, ki so v pravoslavnih Srbih iz kraljevine vse do usodne združitve nekritično videli nekakšne dobrohotne "naše Neapolitanke").

Naj to razmišljanje zaključim s sklepom Pleterskega, ki je po mojem mnenju ključnega pomena za njegovo videnje vloge Šusteršiča v slovenski zgodovini: "Ivan Šusteršič se za suverenost naroda politično ni odločil. Toda z vso težo svojega pojava v slovenski zgodovini je nedvomno veliko, zelo veliko pripomogel h kopičenju moči, ki so bile potrebne narodu, da je ta zmožni v odločilnem trenutku [ob razpadu Avstro-Ogrske] prvič poseči po svoji pravici."¹⁵

Andrej Rahten

¹² Fran Erjavac, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem* (Ljubljana 1926), str. 245-247.

¹³ Pleterski, Dr. Ivan Šusteršič, 295. Bolj podrobno avtorjevo razlago te problematike najdemo v razpravi: *Zveza vseslovenske ljudske stranke in hrvatske stranke prava v letih 1911-1913*; v: ZČ 34 (1980), str. 5-75, tu, str. 25: "Zdi se, da je F. Erjavac dobro označil domet Šusteršičeve ambicije. Postati prvi slovenski ('jugoslovanski') minister v dunajski vladi /.../ Ta ambicija pa je Šusteršiča bolj navajala na paktiranje z dunajsko vlado kot pa na kaj drugega."

¹⁴ Isto, Dr. Ivan Šusteršič, str. 352.

¹⁵ Isto, str. 443.

France Filipič, *Slovinci v Mauthausnu*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1998, 605 str.

Franceta Filipiča poznamo slovenski zgodovinarji kot tehtnega in temeljitega raziskovalca slovenske zgodovine za obdobje med prvo in drugo svetovno vojno ter čas nacistične okupacije in osvobodilnega boja na Slovenskem. Kljub odmevnosti njegovih del (njegova bibliografija obsega že prek 2000 enot) tudi zunaj slovenskih meja (npr. Avstrija, Madžarska, Češkoslovaška in republike bivše Jugoslavije) pa mislim, da je svoje življenjsko delo opravil z najnovejšo monografijo "Slovinci v Mauthausnu". To svojo trditev podkreplujem z ugotovitvijo, da pri tem delu ni imel veliko možnosti, da bi se zgledoval po drugih, saj v slovenskem zgodovinopisju niti v tuji strokovni literaturi ne najdemo veliko tovrstnih del o internirancih v drugi svetovni vojni. Večina avtorjev je doslej obravnavala le del ali pa samo določene aspekte te problematike.

Avtorju, ki se je dela lotil leta 1985, je po 12-letnem temeljitem zbiranju in proučevanju virov ter ustnih pričevanj v Sloveniji, Italiji, Avstriji, Poljski, Hrvaški in v Jugoslaviji, kakor tudi s pritegnitvijo vse razpoložljive literature uspelo napisati monografijo, ki bi ji za zgodovino koncentracijskih taborišč težko našli enako.

Delo, ki obsega 605 strani velikega formata, je zanimivo in izvirno tudi zaradi Filipičevega metodološkega prijema pri pisanju, saj se je poslužil metode od splošnega k posebnemu, kar je zahtevalo izjemno natančnost in poglobljenost pri obravnavi virov in literature. Če upoštevamo še obsežnost in razpršenost gradiva ter avtorjevo starost (79 let), je Filipičev dosežek resnično občudovanja vreden. Mirne duše lahko rečemo, da je France Filipič pri tem delu v precejšnji meri oral ledino.

Pri raziskovanju obravnavane teme se je avtor že na samem začetku dela znašel pred težko rešljivo uganko, kako med množico mauthausenskih jetnikov razbrati, kdo je bil Slovenec, kajti pojem Slovenec v taboriščni administraciji ni obstajal. Slovenci so bili v taborišču razdeljeni glede na svojo državno pripadnost v različne kategorije, od Italijanov, prek Nemcev, Hrvatov do Jugoslovancev.

Celotna monografija, ki ji je predgovor napisal predsednik države Milan Kučan, je razdeljena na tri dele. V prvem je obširni oris zgodovine mauthausenskega taborišča od njegovih začetkov leta 1938 do maja 1945, ko ga je osvobodila ameriška vojska. V drugem delu je v šestih poglavjih kronološko po letih opisana zgodovina Slovencev v taborišču, dodani pa so še sezname in statistični podatki. Filipič vsako od teh poglavij vpelje s tako imenovano mauthausensko kroniko (uvodno študijo), ki ji sledi opis transportov s slovenskimi jetniki od leta 1939 do konca druge svetovne vojne. Jedro prikaza po transportih so spominske izjave nekaterih članov posameznih transportov, s čimer dobiva usoda transporta širše razsežnosti, saj iz teh izjav izvemo veliko tudi o razmerah v Sloveniji oziroma o slovenskem narodnoosvobodilnem boju. V celotni monografiji je 257 izjav in 254 življenjepisov; nekateri med njimi so precej obsežni, ne poznam pa kriterijev, po katerih jih je avtor izbiral. Iz izjav in življenjepisov veje tudi širši kontekst razmer, v katerih so delovali posamezniki pred prihodom v taborišče, še bolj pa njihovo delovanje v taborišču. Avtorju je na ta način uspelo zelo avtentično, "iz prve roke" predstaviti razmere v taborišču, predvsem pa izpostaviti visoko moralno držo jetnikov, ki so se v boju za golo preživetje na vse načine upirali malodušju in razkrajanju medčloveških odnosov.

V poglavju o nastajanju in delovanju koncentracijskega taborišča Mauthausen se je Filipič deloma držal že preizkušenega sistema, ki so ga uporabili tu-

di nekateri drugi avtorji, ki so se doslej lotevali te problematike, svoja dognanja pa je nadgradil z nekaterimi posebnostmi, ki so jih narekovala razmere, kakršne so vladale v taborišču. Avtor je poudaril spremembe namembnosti taborišča v teku let, saj je v prvem obdobju taborišče služilo le zapiranju kriminalnih in asocialnih jetnikov ter političnih nasprotnikov tretjega rajha, pozneje pa vedno bolj zadovoljevanju potreb nemške vojne industrije.

V tem delu monografije je precej obširno podana tudi zgodovina ustanavljanja mauthausenskih zunanjih taborišč, ki so nastajala od sredine 1943. leta dalje. Zelo zanimiv je prikaz tako imenovane "samouprave" mauthausenskih jetnikov. Jedro v prikazu zgodovine mauthausenskega taborišča pa so vsekakor poglavja, ki so združena pod skupnim naslovom Jetnikova usoda, prikazujejo pa jetnikov vsakdan (oziroma taboriščni red) od zgodnjega vstajanja in jutranjega zbora, do večernega "apela". Gre za prikaz negotovosti, nasilja, nenehne utrujenosti, zasmehovanja in drugih človeških stisk, ki jih je prinašalo taboriščno življenje. V sklop poglavij o jetnikovi usodi spada tudi predstavitev porekla jetnikov (narodnost), sanitetnega revirja, izkoriščanja jetniške delovne sile (v najrazličnejših okoliščinah in oblikah), kaznovanja jetnikov (opisani so kaznovalni postopki kot sredstvo represije in vzdrževanja discipline).

Pod skupnim naslovom Upor in osvoboditev je opisana človeška solidarnost, ki je v najtežjih pogojih taboriščnega življenja prerasla v upor. To je bil dolgotrajen proces od začetnega iskanja somišljenikov do mednarodne ilegalne odporiške organizacije, ki je prerasla celo v organizirane vojaške oddelke. Izčrpni so podatki o načrtovanju vojaške vstaje, če bi se vodstvo taborišča odločilo za splošni masaker. Zanimiv je opis demoralizacije v SS-ovskih vrstah v zadnjih tednih pred osvoboditvijo, ko se je približevala fronta in se je v Mauthausen zlivala reka evakuacijskih transportov iz Auschwitza, Ravensbrücka ter od drugod in se je stopnjevalo nasilje SS-ovskih oblasti, ki so skušale likvidirati čim več prič svojih grozodejstev.

Avtor zaključuje prvi del monografije s podpoglavjem Dnevi osvoboditve in slovo od taborišča, kjer so opisani dogodki v taborišču od marca 1945 do osvoboditve. Med drugim je predstavljeno delovanje mednarodnega mauthausenskega jetniškega komiteja, ki je od 20. aprila 1945 nenehno zasedal v taboriščni pisarni in 4. maja 1945 prevzel notranjo taboriščno upravo. Zgodovinski opis nastajanja in delovanja taborišča Mauthausen se kot uvodni del monografije konča z orisom zadnjega zbora osvobojenih jetnikov v Mauthausnu 16. maja 1945.

Zgodovina Slovencev v Mauthausnu je v Filipičevi monografiji razdeljena v nekaj časovnih obdobjih. V prvem, ki zajema čas od 1939 do konca leta 1941, so zajeti koroški Slovenci, slovenski borci španske republikanske armade, Slovenci, ki so bili zajeti kot pripadniki pomožnih čet francoske armade, transport 251 slovenskih jetnikov, ki je prispel v Mauthausen 24. avgusta 1941 iz Maribora, in dve skupini iz novembra 1941, ki sta prispeli iz Begunj na Gorenjskem.

Sledi prikaz transportov iz Gorenjske, slovenske Štajerske in avstrijske Koroške v letu 1942, ki so bili rezultat okupatorjevega odgovora na slovensko osvobodilno gibanje. Samo iz Gorenjske in Štajerske se je v tem letu znašlo v Mauthausnu okrog 550 Slovencev; kar 248 jih je umrlo. V celoti monografija podaja usodo desetih velikih transportov. Za poglavje o letu 1943 je potrebno omeniti avtorjev prikaz ustanovitve 12 mauthausenskih zunanjih taborišč v tem letu, opis prihoda 990 jetnikov 12. oktobra 1943 iz italijanskega koncentracijskega taborišča Cairo Montenotte.

Za leto 1944 je bilo značilno, da so prihajali v Mauthausen Slovenci predvsem iz Begunj na Gorenjskem (14 transportov). Filipič je namenil precej prostora pretresljivim podatkom o umiranju Slovencev v mauthausenskih zunanjih taboriščih. Za leto 1945 izstopa opis življenjskih razmer jetnic, še posebej muke in trpljenje Slovenk na evakuacijskem pohodu aprila 1945 iz Hirtenberga v Maut-

hausen, ko so bile vprežene v težke vozove z SS-ovsko opremo. V monografiji je dobil posebno mesto zadnji transport, ki je iz Begunj prispel v Mauthausen 3. marca 1945. Zaključku monografije je dodano še poglavje Svobodni v domovino, ki opisuje položaj jetnikov v Mauthausnu po 5. maju 1945 in organizacijo postopnega vračanja v domovino.

V tretjem delu monografije je na nekaj manj kot tridesetih straneh v posebnem poglavju z naslovom "Mauthausenska doživetja v umetniški besedi" objavljenih deset prispevkov (v prozi ali poeziji) nekaterih slovenskih literatov (France Kozar, Ivan Potrč, France Filipič in Lovro Kuhar - Prežihov Voranc). Ob koncu sledijo še avtorjeva spremna beseda, v kateri je spregovoril o nastajanju dela ter o virih in literaturi, dodana sta kratka povzetka v nemščini in italijanščini in seveda nepogrešljivo imensko kazalo, ki bo bralcu dragocen vodič med prebiranjem knjige. Celotno besedilo je opremljeno z bogatim kritičnim aparatom, ki obsega 886 opomb. Dokumentarno vrednost pa knjigi povečuje tudi 277 fotografij, 5 zemljevidov in skic, 83 objavljenih dokumentov ter 14 risb in slik (od tega 10 Polajnkovih).

Filipič ugotavlja, da je bilo v koncentracijskem taborišču Mauthausen v obravnavanem obdobju interniranih 4.153 Slovencev in Slovenk, prek 1.500 jih je za vedno ostalo za taboriščnimi ograjami Mauthausna in njegovih 45 podružnic. Tehtnost Filipičevega teksta je predvsem v celoviti predstavitvi teme, saj se poleg taborišča samega seznanimo tudi in predvsem z usodami ljudi (kdo so bili, zakaj so bili tam in kakšna usoda jih je doletela).

Avtor, tudi sam mauthausenski taboriščnik, je v spremni besedi med drugim zapisal: "Življenje v taborišču je bilo izredno stanje našega obstoja, ki smo se zanj in za preživetje nenehno bojevali. Pri opisovanju zgodovinskega dogajanja sem se zavedal, da je treba vse, kar se je zgodilo v teh časih in okoliščinah, pre-sojati s tega vidika." In to mu je tudi v celoti uspelo. Filipičevo delo tudi potrjuje znamenito maksimo enega prvih analitikov nacističnega nasilja Kogona, ki je v uvodu svoje knjige "Der SS - Staat", ki je izšla že leta 1946, med ostalim zapisal: "Na usodo posameznika v taborišču nista bistveno vplivala jetnikovo socialno poreklo ali družbeni položaj pred aretacijo, bistvene so bile moč značaja, trdnost prepričanja v politične in verske cilje njegovega odpora proti nacifašizmu in navezanost na skupino, kateri je pripadal."

V prvem trenutku, ko vzamemo v roke tako obsežno knjigo, pomislimo, da bomo v njej našli veliko nepotrebnih podrobnosti in balastnega čtiva. A ni tako. Ko jo preberemo, ugotovimo, da bi besedilo nepopravljivo osiromašili, če bi mu karkoli odvzeli. Filipičeva monografija Slovenci v Mauthausnu je prva tovrstna edicija na slovenskem knjižnem trgu, dobrodošla predvsem v strokovnih krogih, saj še vedno čakamo na razjasnitev mnogih vprašanj, ki se nanašajo na usodo Slovencev v drugi svetovni vojni. Filipičevi Slovenci v Mauthausnu dajejo vrsto odgovorov na doslej neodgovorjena vprašanja in so zato dragocen prispevek k slovenskemu zgodovinopisju o drugi svetovni vojni.

Marjan Žnidarič

Vojnogodovinski zbornik, št. 1, Vojni muzej, Logatec 1998, 127 str.

Najmlajša slovenska muzejska institucija, Vojni muzej iz Logatca, ki ga je ustanovil Mariborčan Janez J. Švajncer, je pred kratkim v slovensko zgodo-

vinopisje vpeljala še eno noviteto, izšla je premierna številka Vojnozgodovinskega zbornika. Tovrstne periodike Slovenci doslej nismo poznali. Pod uredniškim vodstvom Janeza J. Švajncerja se je 12 avtorjev predstavilo s 13 prispevki, ki se lotevajo različnih vprašanj vojaške zgodovine od starega veka do slovenske osamosvojitvene vojne.

V uvodni uredniški besedi nas Janez J. Švajncerc svari pred nevarnostjo usihanja majhnih narodov pod ekonomskim in političnim pritiskom velikih sosedov, obenem pa pove, da je osamosvojitve Slovenije leta 1991 presenetila svet in da je v pretežni meri od nas odvisno, kako se bomo uprli omenjenemu usihanju. Arheolog Stanko Pahič v prispevku "Človek in orožje v starem veku" predstavlja sredstva za ubijanje od paleolitskih lovcev do oborožitve rimskih vojakov. Pri tem se opira na arheološka najdišča, ki jih je na Slovenskem kar nekaj, na primer Betalov spodmol, Potočka zijalka, Blatna Brezovica, okolica Ormoža, Formin, Pobrežje pri Mariboru itd. Avtor tudi ugotavlja, da so v začetku srednjega veka tudi pri orožju začeli tako rekoč na novo.

Kratki predstavitvi bronaste sulične osti iz Logatca, avtorja Janeza J. Švajncerja, sledi zanimiv prispevek Sergeja Vrišerja iz zgodovine mariborske kadetnice. Vrišer se najprej dotakne doslej malo znanega upora mariborskih kadetov 1. februarja 1867, ki se je končal neuspešno, ni pa bilo tudi nobenih kazni za mlade upornike. V drugem delu prispevka nas avtor, ki velja za najboljšega poznavalca uniform na Slovenskem, slikovito popelje skozi zgodovino uniform, ki so jih nosili kadeti oziroma gojenci raznih vojaških šol v mariborski kadetnici od šestdesetih let prejšnjega do začetka petdesetih let tega stoletja.

Jakob Marušič razpravlja o doslej neznanem znaku, do katerega so bili leta 1917 upravičeni vojaki in oficirji 3. gorske brigade iz sestava 15. korpusa V. armade avstro-ogrske vojske na soški fronti. Upokojeni kapitan bojne ladje Jože Pretnar opisuje prelomne dneve v Puli leta 1918. Konec oktobra tega leta naj bi prišlo v pulskem pristanišču do predaje celotne avstro-ogrske flote novonastali Državi SHS, vendar se zaradi italijanske diverzije in odločitve antante to ni zgodilo. Celotno avstro-ogrsko floto so si razdelile antantne države, Država SHS pa je dobila le 1,5 odstotkov skupne tonaže avstro-ogrskega vojnega ladjevja.

Mile Pavlin v prispevku "Pred novimi izzivi" razmišlja o nekaterih vprašanjih iz obdobja druge svetovne vojne, za katera meni, da predstavljajo praznino v slovenskem zgodovinoписju in je skrajni čas, da jih objektivno obdelamo ter spravimo v zakladnico slovenskega zgodovinskega spomina. Srečko Krese v kratkem prispevku o slovenskem denarništvu med drugo svetovno vojno piše o dveh denarnih ustanovah, ki sta bili ustanovljeni leta 1944, o Hranilnici ljubljanske pokrajine, ki jo je ustanovila nacistična okupacijska oblast, in o Denarnem zavodu Slovenije, ki ga je ustanovil Slovenski narodnoosvobodilni svet.

Med petimi prispevki, ki obravnavajo slovensko vojaško zgodovino po drugi svetovni vojni, izstopa tragična zgodba Antona Grašiča, ki je poleti 1983, v še vedno ne dovolj pojasnjenih okoliščinah, v JLA izgubil sina. Grašič pravi, da mu je sina ubila vojska. O služenju v JLA pred skoraj 30 leti piše Slavko Moravec. Posebej se ustavlja ob drobnih šikaniranjih, ki jih v JLA ni bilo malo (v kateri vojski jih pa ni?!).

Daleč najdaljši prispevek v zborniku je prispeval brigadir Janez Slapar, ki na zelo pregleden in analitičen način piše o razvoju Teritorialne obrambe v Sloveniji, začevši s predstavitvijo obrambnega sistema v Jugoslaviji po drugi svetovni vojni, do varnostne službe v teritorialni obrambi tik pred razpadom Jugoslavije leta 1990. Zanimiv je članek polkovnika Srečka Lisjaka, ki piše o enoti Teritorialne obrambe. Najprej govori o njeni organiziranosti v miru, nato jo predstavi v vojni, ko se nenadoma znajde pred neposredno bojno akcijo in ko je včasih bolj kot

znanje potrebna predvsem želja po življenju. Na koncu je še kratek spominski zapis Marka Pavlina o njegovih pripetijah v Zboru narodne garde Hrvatske, kamor je odšel leta 1991 zgolj zato, da bi potešil svojo avanturistično žilico.

Ob koncu kratkega sprehoda skozi prvo številko Vojnozgodovinskega zbornika je vredno poudariti, da je uredniku uspelo za začetek zbrati pestro družino avtorjev, od znanih strokovnjakov na področju zgodovinopisja, arheologije in umetnostne zgodovine, do takih, ki so s svojimi spominskimi prispevki odstrli delček naše polpreteklosti. Če je 127 strani obsegajoča in kar živahno ilustrirana prva številka zbornika, kljub nekaterim začetnim slabostim in pomanjkljivostim, zagotovilo njegove nadaljnje rasti, smo v zgodovinski stroki novorojenca lahko samo veseli in mu že na samem začetku hvaležno kličemo: "Še na mnoga leta!"

Marjan Žnidarič

Bronislaw Malinowski: Znanstvena teorija kulture ISH - Inštitut za humanistične vede, (zbirka Studia Humanitatis, deseti letnik) Ljubljana 1995, 224 str.

Knjiga *Znanstvena teorija kulture* (1941, prvič izšla leta 1944, A Scientific Theory of Culture, and Other Essays, v sh. prevodu kot Naučna teorija kulture leta 1970), je prvi slovenski prevod utemeljitelja funkcionalne teorije kulture, Poljaka Bronislawa Kasparja Malinowskega (1884-1942), in vsebuje še dva dodatna eseja: *Funkcionalna teorija* (1939) in *Sir James George Frazer* (1942). Malinowski se je po naravoslovni karieri spreobrnil k socialnoantropološkimi študijam. Iz Krakova in Leipziga se je leta 1910 kot diplomski študent vpisal na London School of Economics and Political Sciences, leta 1913-14 tam predaval, se potem pod težo 1. svetovne vojne (Poljska je bila del Avstro-Ogrske, on je bil kot "sovražnik" na napačni strani) s štipendijo znašel v Avstraliji in Novi Gvineji (Mailu), do leta 1918 preživel dvakrat po eno leto na Trobriandskem otočju, leta 1916 doktoriral z dvema deloma o avstralskih domorodcih in prebivalcih Mailuja, leta 1921 nadaljeval s predavateljsko in antropološko kariero v Londonu in od leta 1938 pa do smrti predaval na Yaleu. Ta kratki oris njegovega znanstvenega življenja je potreben, predno pojasnimo njegove zasluge za antropološko metodo dela. Na Novi Gvineji, kjer je preživel vojno tako rekoč po sili razmer, je namreč izumil in uporabljal *metodo opazovanja z udeležbo*, kar pomeni, da je z ljudmi, ki jih je preučeval, živel, se naučil njihovega jezika in bil skratka pozoren na vsakdanje prakse njihovega življenja. Na ta način je podatke, dobljene z opazovanjem, nenehno postavljaval v medsebojna razmerja in odkrival nevidne realnosti kulture, ki jih je konstruiral s pomočjo lastne induktivne presoje in selekcije. S tem je pa tudi prekinil tradicijo zbiranja etnološkega gradiva iz 19. in začetka 20. stoletja, ki se je opirala na material trgovcev, misionarjev, popotnikov, kolonialnih uradnikov in belih naseljencev. Res je, da so že pred Malinowskim nekateri raziskovalci zbirali gradivo na terenu sami (Rivers, Seligman, Boas, Brown), a pri tem niso prispevali kakih novih (ali usodnih) terenskih tehnik. Šele izid knjige Malinowskega *Argonavti zahodnega Pacifika* leta 1922 (orig. *Argonauts of the Western Pacific*, sh. prevod *Argonauti zapadnog Pacifika*, Beograd 1979) je za nekaj časa povzročil revolucionarni preobrat pri antropoloških tehnikah zbiranja gradiva, saj je Malinowski s pomočjo svoje metode dobro ločil med tem, kar ljudje pravijo, da delajo, in kar v resnici delajo.

Znanstveno teorijo kulture Malinowski opira na koncept institucije, kultura pa mu v prvi vrsti predstavlja minimalni sklop pogojev, ki se tiče zadovoljevanja osnovnih potreb človeka in rase. Posameznik osnovne človeške probleme rešuje z artefakti, z organiziranjem v kooperativne skupine, pa tudi z razvojem znanja in občutka za vrednote in etičnost. Vsak organiziran tip smotrni dejavnosti ali institucija pa ima določeno strukturo, ki je univerzalno navzoča v vseh kulturah in v vsakem kulturnem pojavu. Seznam univerzalnih institucionalnih tipov vključuje sedem načel integracije s pripadajočimi institucijami: 1. integracija *reprodukcije* (družina, organizacija dvorjenja, organizacija poročne zveze, pravna, gospodarska in verska organizacija razširjene domačijske skupine, skupine sorodnikov, združene na unilateralnem potomstvenem načelu, matrilinearni ali patrilinearni klan), 2. integracija *ozemelskega načela* (sosedska skupina občin, okrožje, provinca, pleme), 3. integracija *fiziološkega načela* (primitivne spolne totemske skupine, organizacije, ki temeljijo na fizioloških ali anatomskih spolnih razlikah, organizacije, ki so posledica spolne delitve funkcij in dejavnosti, organizirane starostne skupine, organizacije nenormalnih in duševno motenih ljudi - v navezavi z magičnimi in religioznimi idejami - v primitivnih družbah; na višjih ravneh institucije za bolne, blazne, prirojeno defektne), 4. integracija *prostovoljnih združenj* (skrivne družbe, klubi, rekreacijske skupine, umetniška društva, lože), 5. integracija po *poklicnih in profesionalnih načelih* (čarovniki, vrači, šamani, svečeniki, obrtna združenja, gospodarske skupine, delavnice, cehi, podjetja, združenja poklicnih delavcev), 6. integracija *položaja in statusa* (stanovi in redovi plemstva, duhovščine, meščanov, kmetov, podložnikov, sužnjev, kastni sistem), 7. *vseobsegajoče načelo integracije na temelju skupne kulture ali politične moči* (pleme, narod, manjšina, geto). Vsaka od naštetih institucij je sestavljena iz šestih vidikov: 1. *statuta* (t.j. sistem vrednot), 2. *osebja* (t.j. skupine, organizirane na načelih avtoritete, delitve funkcij, pravic in dolžnosti), 3. *norm* (t.j. pridobljenih tehničnih sposobnosti, navad, pravnih in etičnih zapovedi), 4. *materialnega aparata* (t.j. deleža v bogastvu in instrumentih, ki jih nudi okolje), 5. *dejavnosti* (t.j. razloga, zakaj se je skupina organizirala) in 6. *funkcije te institucije* (ki predstavlja integralno posledico organiziranih dejavnosti).

Malinowskemu je kultura kot celota institucij najprej sredstvo za zadovoljevanje bioloških potreb (presnova, razmnoževanje, telesno ugodje, varnost, gibanje, rast, zdravje), poleg teh temeljnih, pa priznava še izpeljane potrebe ali kulturne imperitive (ekonomija, družbeni nadzor, vzgoja, politična organizacija), ki omogočajo, da kultura gladko deluje in da se ohrani skupnost. Vsaka potreba pa povzroči, kot smo navedli zgoraj, nastanek institucije in iz njihovega kompleksa je mogoče izluščiti, katero potrebo zadovoljuje.

Malinowski je bil tako kot vsi funkcionalisti obtožen indiferentnosti do historičnega razvoja družbe in do vplivov radikalnih sprememb, ki so vplivale na plemenske kulture v tem stoletju. Na teoretični ravni ga resda niso preveč zanimali problemi zgodovine, razen pri pojavih difuzionizma ali evolucionizma. Šele v svojih poznih londonskih letih se je ukvarjal s političnimi vprašanji kolonialnih dežel in kulturnimi spremembami. Nesporno pa je treba poudariti, da s svojim funkcionalizmom ne nasprotuje niti preučevanju distribucije niti rekonstruiranju preteklosti z vidika evolucije, zgodovine ali difuzije. Vztraja le pri tem, da nas lahko v primeru, če ne definiramo kulturnih pojavov tako po funkciji kot po obliki, odnese v fantastične evolucijske sheme ali pa v fragmentarne obravnave izoliranih postavk. Funkcija pa Malinowskemu vedno pomeni zadovoljitev neke potrebe, od najpreprostejšega dejanja hranjenja do zakramentalne prakse, pri čemer morajo biti funkcionalni izolati (institucije) nujno povezani. Koncept funkcije s svojimi institucionalnimi skupinami zatorej ponuja

kot heuristično sredstvo, ki lahko preusmeri raziskovanje k vitalnosti in kulturni koristnosti posameznih družbenih fenomenov.

K splošni oceni: vsi trije spisi, objavljeni v pričujoči knjigi (Znanstvena teorija kulture, Funkcionalna teorija in Sir James Frazer: biografska ocena), so nedvomno nepogrešljivi na policah vseh tistih antropologov (ki se v Sloveniji imenujejo etnologi, kulturni in socialni antropologi), ki so se odpovedali udobnosti domačega ležalnika in ga zamenjali z neposredno terensko izkušnjo, da bi čim bolj celostno in znanstveno zajeli analizo kulture.

Mojca Ramšak

**Elfi Lukas: Heimatliches Bauen. Ein Fachwörterbuch,
Verlag Mlakar, St. Peter ob Judenburg 1993.
ISBN 3-900 289 32-8**

Strokovni slovar z naslovom Domačijska gradnja izpod peresa etnologinje Elfi Lukas prinaša okrog 2000 kratkih, abecedno urejenih gesel o ljudski arhitekturi, še posebej o kmečkih hišah, njihovi strukturi in tradicionalnih gradbenih tehnikah. Delo je slovar v pravem pomenu besede, saj je gradivo obdelano na kratko, gesla so sestavljena iz številnih ožjih pojmov z najosnovnejšimi podatki. Po svoji področni usmeritvi spada med specializirana etnološka slovarska dela, geografsko je vezan na avstrijski prostor.

Zanimanje za kmečko stavbarstvo je veliko, ne samo v etnologiji, pač pa tudi v medijih in turistični industriji, zato je avtorica s slovarjem želela na kratko približati tradicionalno podeželsko stavbarstvo skozi etnološke, arhitekturne, zgodovinske in tehnične dimenzije tudi najširšim množicam, vendar na strokoven način.

Prvi koncept slovarja je predvideval zgolj različne pokrajinske izraze podeželskega gradbeništva, kasneje pa je Lukasova tem pojmom dodala še osnovne izraze s področja gradbenih konstrukcijskih elementov (str. 6). Slovar se od drugih tovrstnih arhitekturnih del loči časovno in vsebinsko, saj je Lukasova upoštevala le tiste gradbene materiale, ki so bili v uporabi pri gradnji podeželskih hiš do začetka 20. stoletja, medtem ko podobna arhitekturna dela posegajo v same začetke in bolj ali manj natančno sledijo razvojnim stopnjam.

Bralec v pričujočem slovarju naleti tudi na gesla, kot npr. beton, vrtljivo in nagibno okno (Drehkippfenster) ipd., torej taka, ki pomenijo inovacijo pri gradnji, zaman pa išče izraze, ki ne pripadajo kmečki profani gradnji, npr. cerkev, grad. Hišni inventar omenja le v primeru, če je bolj ali manj del zgradbe, npr. ognjišče. Premično pohištvo in naprave kot take so omenjene izjemoma le nekajkrat. Razlage in pojmi neavstrijskih gradbenih oblik so tudi bolj izjema kot pravilo in se pojavljajo le takrat, kadar imajo razvojno in zgodovinsko vlogo v literaturi o avstrijskih hišnih oblikah.

Seznam gesel ljudskega stavbarstva ni popoln, kar tudi ni bil namen slovarja, v njem pa vsekakor najdemo izraze, ki so (bi) šli v pozabo s smrtjo zadnjih zastopnikov kmečkih obrtnikov - gradbenikov.

Avtorica Elke Lukas, ki je leta 1974 promovirala iz etnologije oziroma ljudskega stavbarstva na graški univerzi pri Oskarju Moserju, se v pričujočem delu zelo zgleduje po njegovem strokovnem slovarju o hišni oprepi, napravah in grad-

benih tehnikah v Koroškem muzeju na prostem Maria Saal (Handbuch der Sach- und Fachbegriffe. Zur Erläuterung von Hausanlagen, Bautechnik, Einrichtung und Gerät im Kärntner Freilichtmuseum Maria Saal, 1985). Njen slovar je tako že tretji v avstrijski etnologiji (če sem prištejemo še prvi zvezek Haberlandtovega žepnega slovarja avstrijske etnologije iz leta 1953 - Taschenwörterbuch der Volkskunde Österreichs, ki poleg noše, šeg in navad pojasnjuje še hišne oblike), ki obravnava to področje materialne kulture. Bolj kot Haberlandtov pa je za primerjavo primeren Moserjev slovar. Gesla iz Domačijske gradnje so v primerjavi z Moserjevim slovarjem znatno krajša in brez navedbe uporabljene strokovne literature. Ta je v celoti navedena na koncu knjige in je izključno avstrijska ali nemška, medtem ko v Mosejevem slovarju najdemo tudi drugo evropsko literaturo. Razlage v geselskih člankih nudijo osnovno informacijo - definicijo izbranega izraza, ki ne razlaga razvojnih sprememb v ljudskem stavbarstvu, besedila nekaterih gesel pa so še dodatno okrepjena z ilustracijami. Teh je v knjigi 77 in so delo avtoričinega soproga, dr. Wolfganga Lukasa.

Slovenski etnologi, ki raziskujejo ljudsko stavbarstvo in arhitekturo, bodo v Domačijski gradnji našli nekatere informacije o stavbnih oblikah in gradbenih tehnikah, ki so značilne ali jih najdemo tudi na slovenskem ozemlju. Avtorica pa že v uvodu opozarja, da knjiga ni bila mišljena kot učbenik, pač pa kot slovar (str. 6), ki bralca na kratko informira o obravnavani problematiki ter ga vodi do drugih miselnih zvez.

Mojca Ramšak

Zablatnikov dan in mednarodni etnološki simpozij, Vrednotenje življenjskih pričevanj, ur. Marija Makarovič, Mojca Ramšak, ECIG, Pisa, 1997, 252 str.

Vrednotenje življenjskih pričevanj je zbornik trinajstih prispevkov avtorjev različnih strokovnih usmeritev, prevladujejo etnologi, v katerem se avtorji iz Slovenije, Hrvaške, Bolgarije, Italije in Avstrije sprašujejo in razglabljajo o metodičnih in metodoloških vprašanjih uporabe metode življenjske zgodbe kot vedno bolj uporabljanega vira v etnologiji in v humanističnih znanostih nasploh. Nekateri natresajo svoje osebne izkušnje z uporabo metode v lastnih raziskavah, drugi se esejistično razpišejo o tematiki, nekateri so svoje nabiranje življenjskih zgodb dodatno analizirali še s strani dojemanja avtorjev avtobiografij. Poleg etnologov so na simpoziju sodelovali še pesnik, etnomuzikolog, lingvisti in slovenisti.

Zbornik je nastal kot zapis po Zablatnikovem dnevu - mednarodnem etnološkem simpoziju, ki je potekal 24. in 25. maja 1997 v Tinjah v Avstriji. Tema je bila izbrana zaradi večletnega poteka projekta Narodopisnega inštituta Urban Jarnik, v kateri so etnologi na avstrijskem Koroškem zbirali življenjska pričevanja tamkajšnjih domačinov in jih izdali v seriji monografij Tako smo živeli. Dolgotrajno ukvarjanje z zbiranjem zgodb pa je očitno sprožilo tudi poglobljeno razmišljanje zbiralcev metodološke narave o tem početju. To projektu vsekakor daje dodatno znanstveno vrednost.

Ker so bili avtorji prispevkov zbrani z različnih koncev, se tudi posamezni prispevki širijo čez meje raziskovanja na avstrijskem Koroškem na območja

različnih slovenskih pokrajin in segajo z bolgarskimi avtorji daleč proti jugovzhodu.

Mojca Ramšak v predgovoru povzema sklepno ugotovitev simpozija, namreč da so identitete, razbrane iz biografskega gradiva, neizčrpne in da je interpretacij lahko toliko, kolikor je interpretatorjev, pa da je življenjska zgodba zato torej nikoli končana zgodba. Beremo jo lahko namreč vedno znova, vsakdo drugače, izbrskamo iz njih tisto, s čimer se profesionalno ukvarjamo ali nas osebno pritegne. To vsekakor dokazujejo avtorji prispevkov. Tone Pavček namreč interpretira pomen zbirke Tako smo živeli kot pesnik, Metka Zobec, lektorica zbirke življenjskih zgodb s (slovenskega) Štajerskega Vsi moji spomini, parecimo navaja razloge za svoj pristop k lektoriranju zgodb, ki so jih napisali preprosti ljudje. Njeno besedilo je vsekakor eno tistih, ki bi ga želela izpostaviti. Zelo prepričljiva se mi namreč zdi, ko trdi, da lektorja razume kot nekoga, ki se je dolžan prilagoditi socialni in funkcijski zvrstnosti besedila, ki ga lektorira. Pri tem je zelo natančna. Prepričana je, da mora biti stopnja lektorjevega posega v popravljano besedilo odvisna od namena, naslovnika in nosilca besedila. Lektor v primeru življenjskih zgodb po njenem mnenju mora spoštovati avtorja in pustiti v besedilu njegov duh, ne pa ga v imenu slovničnih pravil sam prekriti. Ne morem si kaj, da ne bi po njej še jaz citirala enega izmed zapisovalcev zgodb: "Slavili smo vse cerkvene praznike, še najbolj Božič in Veliko noč. Jaz še vedno pišem oba praznika z veliko, ker ju bolj spoštujem kot novi pravopis...". In v njegovi zgodbi so zahvaljujoč spoštovanju lektorice od avtorja prazniki ostali zapisani z veliko začetnico. Zares impresiven prispevek!

Naško Križnar se je, kot je pri njem v navadi, posvetil analiziranju prednosti in slabih strani audio-vizualnega beleženja, tokrat življenjskih zgodb. Prednost takega zapisa pred klasičnim na papir ali zvočni trak vidi v presečku, ki ga tak zapis ponuja, če ga seveda znamo pravilno interpretirati. Ta preseček je ohranjanje neverbalnega sporočanja pripovedovalca, ki je vsaj tako zgovorno kot zvočno.

Nekaj prispevkov v zborniku je refleksija etnologin, ki so pred kratkim na terenu po Slovenskem raziskovale različne teme s pisane etnološke palete in so pri tem tako ali drugače uporabljale metodo življenjske zgodbe. Med njimi prednjači besedilo Irene Rožman, ki na Dolenjskem raziskuje spolno življenje in kulturo rojstva. Ker njena tema nesporno spada med tiste intimnejše, ki zahtevajo zelo tankočuten, zaupljiv odnos med etnologom in informatorjem, se je odločila poleg drugih metod zbiranja podatkov uporabiti tudi metodo življenjske zgodbe, s katero razbije led in pogovor v končni fazi pripelje tja, kjer zanjo postane najbolj "vroč". Pri tem se zaveda, da so odgovori informatorjev deloma reakcija na njeno vedenje in da tako, hočeš nočeš, na rezultate vpliva tudi njen pristop. Sprašuje se še o dobrih in slabih straneh vprašalnic v etnološkem raziskovanju. Razume jih bolj kot oporo etnologu pred pričetkom spraševanja in pripomoček pri strukturiranju analize odgovorov. Ne priporoča jih uporabljati na terenu kot papirje, s katerih bereš vprašanja in potem čakaš na odgovore. Vprašanja, ki jih je sama zapisala v vprašalnik, so se ji, zastavljena na terenu, zdela preveč sterilna, neosebna, kabinetna. Sama se takim trditvam na podlagi lastnih izkušenj nemudoma pridružujem! Nena Židov poroča, kako je življenjske zgodbe kot enega izmed ustnih virov uporabila pri raziskovanju alternativne medicine. Pravi, da so jo življenjske zgodbe zanimale bolj zaradi njihove obvezne subjektivnosti kot zaradi potencialnih podatkov samih in da je bila pri tem posebej pozorna na vzroke in okoliščine, ki so njene pripovedovalce po lastnih pričevanjih privedle do tega, da so postali zdravitelji. Ivanka Počakar je zbiralala pričevanja v brežiški in krški občini in jih zbrane izdala v monografiji Iz časov ječmenove kave. Prednost življenjske zgodbe se ji kaže v tem, da je ta nekako bolj resnična in ne tako hlad-

na kot brezosebni zapisa nekoga drugega. Gre za konkretno, enkratno pripoved, brez posploševanja, ki je v tem primeru prepuščeno ali pa ne tistemu, ki je zgodbe zbiral.

Marija Makarovič in Mojca Ramšak, obe urednici zbornika torej, sta se odločili za podoben pristop. Analizirali sta odnos avtorjev avtobiografij do zbiranja in objavljanja njihovih razgaljenih življenj. Mojca Ramšak je poskušala dognati, zakaj so nekateri, resda redki (5 od 62) zapisovalci ob objavi želeli ostati anonimni. Ta pojav razlaga z (ne)formalnimi pritiski večinske skupnosti v Avstriji na manjšinsko - slovensko. Marija Makarovič pa je z anketo, ki jo je poslal osemindvajsetim avtorjem do sedaj objavljenih življenjskih zgodb, ugotovila, da starejši ljudje v končni fazi radi sodelujejo pri tovrstnih podvigih, da jih pri tem vodi predvsem želja ohraniti ali prenesti lastne izkušnje lastnim potomcem ali mlajšim rodovom nasploh kot nekakšno duhovno dediščino, da so veseli, če imajo pred pisanjem na vpogled vsaj nek okviren spisec vprašanj, ki jim povedo, o čem naj pravzaprav pišejo. Pisanje jim v večini primerov ne predstavlja pretiranega napora, njihovi odzivi ob izidu knjig pa segajo od veselega presenečenja do ganjenosti.

Marija Stanonik je razmišljala o življenjski zgodbi v luči različnih strok in s tem nujno tudi širše o razmerju med temi strokami. Gre za odnos med zgodovino, etnologijo in literarno vedo, ko gre za zbiranje in interpretiranje ustnih pričevanj, biografij, spominov, življenjskih zgodb ali še kako drugače poimenovanega retrospektivnega pisanja o lastnem življenju.

Bolgarska avtorica Daniela Koleva je opredelila kategorijo "chronotopos" v življenjskih zgodbah. Gre za kategorijo, ki se nanaša na čas in prostor, ki pripoved postavi v kontekst. Izpostavila je še položaj chronotoposa med javnim in privatnim. Pripovedovanje, zapisovanje sicer popolnoma zasebne pripovedi namreč spremeni v nekaj javnega. Njene izkušnje izhajajo iz raziskovanj, ki jih je izvedla v Bolgariji. Isto velja za Petra Vodenicharovega, ki je raziskoval Pomake, bolgarske (nekaj) kristjane, ki so zaradi okoliščin sprejeli islamsko vero. Raziskoval je, tudi s pomočjo zbiranja avtobiografij, kaj vpliva na njihovo identiteto, opredeljeno s spremembo religije. V prispevku Iskre Likomanove, ki je v svojem projektu zbiral življenjske zgodbe starejših Bolgark, da bi ugotovila, kako te ocenjujejo svoje življenje, predvsem v času po družbenih in kulturnih spremembah, me je pozitivno presenetilo, da je bila pozorna ne samo na to, kaj so ji informatorke povedale, ampak da je še posebej "prežala" na tisto, kar so v svoji pripovedi izpustile, in to razumela kot pomembno informacijo.

Svanibor Pettan zaključuje zbornik s spoznanjem, da raziskovalčeva čustvena vpletenost v okoliščine raziskovanja vpliva na sicer znanstveno odmaknjen pogled interpretatorja razmer. Posebej, če gre za vojno. Svoje čustvene vpletenosti ob raziskovanju glasbe v vojnih razmerah na tleh nekdanje Jugoslavije ne poskuša zanikati, ampak analizirati in izkoristiti.

Vsa tega od prispevkov spremlja prevod celotnega besedila v angleščino in povzetek v nemščini, kar daje zborniku dobre možnosti, da se ob primerni distribuciji uveljavi kot relevanten sklop metodičnih in metodoloških razmišljanj o življenjski zgodbi tudi v tujini. Zanimivo bi bilo npr. čez eno leto preveriti, ali je ta večjezičnost in seveda znanstvena vrednost zbornika pustila tudi kak odmev v katerem od indeksov citatov!

Jerneja Hederih

Zgodovinski arhiv Ljubljana, 1898-1998

Pred sto leti, leta 1898, je bil v Ljubljani ustanovljen Mestni arhiv, katerega prvi arhivar je bil znani slovenski duhovnik in pesnik Anton Aškerc. Kot mestni arhivar je uradno prevzel svoje dolžnosti 15. julija 1898, zato velja ta datum za ustanovitveni akt Mestnega oziroma Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Velike za-sluge za sprejem v službo velja pripisati tedanjemu mestnemu županu Ivanu Hribarju, kar se je kasneje izkazalo kot zelo modra odločitev.

Ustanovitveni akt je pomenil začetek sistematičnega zbiranja pisanih, tiska-nih, fotografiranih, filmanih ali kako drugače zapisanih dokumentov, njihovega urejanja in varovanja.

Po smrti Antona Aškerca, ki je imel izjemen smisel in posluš za kontinuirano zbiranje in urejanje arhivskega gradiva (predvsem ljubljanskega mestnega magistrata), je njegovo delo nadaljeval prav tako pesnik in publicist Oton Župan-čič. Delovno mesto arhivarja je opravljal od 1912. do 1921. leta.

Po letu 1921 so se zvrstili še nekateri, bolj ali manj stroki predani varuhi arhivskega gradiva, ki je vse bolj zahtevalo smisel za urejenost in vzporedno s tem spoštovanje do pisne kulturne dediščine.

Razvoju arhiva lahko sledimo do leta 1933, ko je bil imenovan najprej Odbor za arhiv in muzej, nato Odsek za ureditev arhivalij in knjig ter muzeja, vendar se je še v istem letu preimenoval v Kulturni odsek. Mestni arhiv je poslej torej organizacijsko spadal v okvir ljubljanske mestne uprave.

Do konca 1935 je bila arhivu zaradi pomanjkanja prostora namenjena nova lokacija (155m²), in sicer Auerspergova palača na Križevniškem trgu, kjer je domovala tudi magistratna knjižnica.

Druga svetovna vojna je pomenila pretres tudi za Mestni arhiv. Arhivsko gradivo je bilo v 41 zabojih do konca vojne deponirano v zaklonišču Narodne in univerzitetne knjižnice, od koder je bilo po vojni preneseno zopet na prvotno lokacijo. Vlogo nekdanjega kulturnega odseka je prevzelo najprej Poverjenišstvo za prosveto in kulturo, nato pa Poverjenišstvo za kulturo in umetnost pri Mestnem ljudskem odboru Ljubljana. Arhivskega gradiva je bilo vse več, saj je bilo leta 1948 evidentiranih več kot 130 samostojnih fondov. Vse glasnejša je bila misel o novih zaposlitvah in novih arhivskih depojih. Ker je sprejem jugoslovanskega Zakona o arhivih leta 1950 omogočil delovanje samostojnih mestnih arhivov, je dobil Mestni arhiv v Ljubljani vso zakonsko možnost za popolno organizacijsko osamosvojitve. Zato so bila vse močnejša prizadevanja za pridobitev skupnih arhivskih prostorov na Magistratu. S tem bi bila odpravljena dvojnost, ki je dopuščala deponiranje gradiva na Magistratu in v poslovnih prostorih v Auerspergovi palači, kjer je bil sicer sedež arhiva.

Leta 1954 se je arhiv dokončno preselil na Magistrat. Svoje prve adaptacijske posege je doživel v 60. letih. Nove skladiščne kapacitete so zadoščale za okoli 2000 tm gradiva, čeprav je bila sama oprema depojev še vedno skromna in neprimerna. Kljub temu so bile proste kapacitete hitro zasedene in je bilo zaradi velikega območja delovanja potrebno razmišljati o depojih zunaj mesta.

Leta 1955 so bile ustanoviteljske pravice arhiva prenesene na Okrajni ljudski odbor Ljubljana, čeprav še ne moremo govoriti o regionalnem statusu arhiva. Sklep o ustanovitvi finančno samostojnega zavoda Mestni arhiv, zgodovinski arhiv mesta Ljubljane, je bil sprejet leta 1963. Sprejetje Zakona o arhivskem gradivu in arhivih leta 1966 pa je postavilo temelje za finančna sredstva, razširitev dejavnosti arhiva in organizacijsko vzpostavitev arhivske mreže Slovenije.

Delovanje Mestnega arhiva po letu 1971 ni ostalo omejeno le na Ljubljano z okolico, temveč je s svojo dejavnostjo pokrilo skoraj vso osrednjo Slovenijo, tja od Jesenic do Idrije, Novega mesta in Metlike. Tako je dejansko postal regionalni arhiv šele 1973. leta. Naziv Mestni arhiv Ljubljana v novih pogojih ni več zadoščal, zato je prišlo 1. oktobra 1973 še do spremembe naziva, ki ga ima še danes: Zgodovinski arhiv Ljubljana. Zaradi lažjega in preglednejšega dela so bile ustanovljene posamezne enote, ki obstajajo še danes in ohranjajo isto vsebino dela, le da so geografsko vezane na določene kraje. Kot prvo enoto velja omeniti Enoto Mestnega arhiva Ljubljana, sledi Enota za obljublansko območje Ljubljana, Enota za Gorenjsko (Kranj), Enota za Dolenjsko in Belo krajino (Novo mesto), Enota v Škofji Loki, Enota v Idriji. Poleg geografsko vezanih enot velja omeniti še najnovejšo pridobitev, ki že v naslovu izraža področje delovanja: Center za raziskovalno delo Ljubljana.

V sto letih delovanja je sprejel Mestni arhiv oziroma sedaj Zgodovinski arhiv v svoje depoje okoli 8000 tm arhivskega gradiva ali z drugimi besedami, v arhivskih depojih je nad 2500 fondov. Poleg najstarejšega gradiva (nad 200 listin od leta 1320 dalje) je arhiv bogata zakladnica originalnih zemljevidov, načrtov, fotografij, spisovnega gradiva, gradiva s področja šolstva, uprave, gospodarstva, DPO, privatnih oseb. Gradivo je bilo zbrano in urejeno po principih arhivskega urejevalnega dela ter dano na razpolago najrazličnejšim uporabnikom arhivskega gradiva, od raziskovalcev do onih, ki so si urejali upravno-pravne zadeve. Za življenja in delovanja Antona Aškerca je bil zaposlen en arhivar, do danes se je število zaposlenih dvignilo na 99.

Arhiv je na osnovi pozitivne zakonodaje, zlasti po sprejetju Zakona o naravni in kulturni dediščini leta 1981 in adekvatnih podzakonskih aktov, opravljal vrsto strokovnih nalog in vodil aktivnosti tudi z občinami ustanoviteljicami, ki so nastopale tudi v vlogi sofinancerja dejavnosti arhiva.

Prav takšna oblika financiranja je v precejšnji meri obremenjevala vodstvo arhiva (50 ustanoviteljic), saj je bilo potrebno poskrbeti za nemoten potek financiranja.

Pravo olajšanje v tej smeri je pomenil prenos finančnih bremen in ustanoviteljskih pravic na Kulturno skupnost Slovenije in kasneje na Ministrstvo za kulturo.

Zadnje dejanje v fazi ustanoviteljstva se je končalo s sprejetjem najnovejšega Zakona o arhivskem gradivu in arhivih v letu 1997, ko je samo ustanoviteljstvo prešlo na Vlado Republike Slovenije, kar se je bilo razvidno tudi iz sklepa o ustanovitvi javnega zavoda Zgodovinski arhiv Ljubljana v letu 1998.

Kakor vsi slovenski arhivi je tudi Zgodovinski arhiv Ljubljana danes sodobna institucija, ki zna ponuditi uporabnikom arhivsko gradivo - bogato pisno zakladnico, zbrano na področju, ki ga pokriva. Ne le Vodnik po fondih in zbirkah, ki je v zadnji verziji izšel v letu 1992 in prinaša pregled nad fondi in zbirkami, omogoča vpogled v upravni razvoj ter daje poglobljeni pregled ustvarjalcev arhivskih fondov (teh je skupno 2666), temveč daje ustanovi kvaliteto tudi uveljavitev računalniške obdelave arhivskega gradiva, ki praznuje letos častitljivih sto let.

Med naloge, ki jih je opravil in jih še opravlja Zgodovinski arhiv Ljubljana, sodi tudi bogata razstavna dejavnost.

Začetki predstavitve posameznih dokumentov v Aškerčevih časih so bili skromni, komaj omembe vredni. Šele v letu 1957, ko je arhiv dobil svojo prvo razstavno dvorano, je bilo možno širši javnosti predstaviti bogato zakladnico dokumentov, vezanih na mesto Ljubljano. Veliko razstav v kasnejšem času je

bilo samostojnih, velikokrat pa so arhivski strokovni delavci sodelovali z dokumenti arhiva pri postavitvi v drugih institucijah (muzejih, sorodnih arhivih, društvih).

V zadnjem obdobju je bila zlasti odmevna razstava Slovenija in Dunaj, ki je nastala kot rezultat sodelovanja z dunajskim Mestnim in deželnim arhivom. Ob stoti obletnici Zgodovinskega arhiva je tik pred odprtjem pomembna razstava v Cankarjevem domu s predhodnim bogatim spremljajočim programom.

Nič manj pomembna ni publicistična dejavnost. Že za Antona Aškercja je bilo publiciranih 27 arhivskih člankov. Raziskovalna dejavnost se je v kasnejšem obdobju usmerjala v objavljane virov (Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku) in v izdajo lastnih publikacij, npr. Razprave Mestnega arhiva Ljubljane. Leta 1979 je pričela izhajati serija publikacij z naslovom Gradivo in razprave, ki je dosegla že številko 18. Sestavni del serije sta tudi oba Vodnika po fondih in zbirkah. Ob rednem strokovnem delu, pripravi gradiva za objavo, razstavnih dejavnosti, publicistični dejavnosti, urejevalnem delu na klasičnih in sodobnih nosilcih informacij, mednarodnem sodelovanju z arhivi, sorodnimi institucijami in sodelovanju na strokovnih kongresih postaja Zgodovinski arhiv ob svojem stotem rojstnem dnevu institucija, ki uživa spoštljivo mesto v zgodovini slovenskega naroda.

Naj sklenem z vsebinsko globokimi besedami Sergeja Vilfana leta 1967, ki so aktualne še danes: "S tem da arhivi služijo v prvi vrsti zgodovinski znanosti, ni odpravljen njihov pomen, ki ga poleg tega imajo tudi za vsakdanje življenje."

Slavica Tovšak

Stoletnica ustanovitve slovenskega šolskega muzeja

Šolstvo na Slovenskem ima globoke korenine, saj sežejo vse tja v srednjeveško obdobje, če pač rimsko pustimo še ob strani. Vendar pa kljub temu organizirane javne šole na Slovenskem do terezijanske šolske reforme, Splošna šolska naredba 1774, ne poznamo. Splošna šolska obveznost za elementarno trivialno šolo se od tedaj naprej še stoletje in več ni povsem uveljavila. Z vzpostavitvijo ljudskošolske mreže, ki je zajela tudi odročnejše slovenske kraje in zaselke, pa smo Slovenci konec 19. stoletja, takoj za prvimi narodi, postali pismeni.

Slovenski ljudskošolski učitelji, ki so se zavedali svojega poslanstva med slovenskim ljudstvom, so prav takrat po evropskih vzorih skrbeli tudi za razvoj šol na Slovenskem. Iz občasnih in stalnih razstav šolskih učil in izdelkov učencev ter učiteljev so leta 1898 v Ljubljani postavili stalno šolsko razstavo in ustanovili "šolski muzej slovenskega in istrsko-hrvatskega učiteljstva". Učitelji, organizirani v okrajnih in deželnih učiteljskih društvih, so se v njem dodatno izobraževali in našli nove vzpodbude za svoje delo.

V življenju vsake ustanove so obletnice poseben dogodek, ki ga zaznamuje sled njene preteklosti. Ker pa imamo v mislih celih sto let, odkar se je rodil neposredni prednik današnjega Slovenskega šolskega muzeja, nas ob prehoeni poti navdaja še posebno prijeten občutek. Doživljanje visoke starosti nikakor ni le spomin ali ponos na pogumne in daljnovidne učitelje – pedagoge, ki so žrtvovali čas in denar za napredovanje stanovske in narodne zavesti slovenskega učitelj-

stva, temveč tudi vrednotenje dela in poslanstva muzeja slovenskega šolstva za včeraj in za danes.

Ceprav se muzej pretežno ukvarja s preteklostjo slovenskega šolstva, ni samo v preteklost zazrta zgodovinska ustanova. Iz preteklosti živi in deluje predvsem za sedanjost. Kot ustanova Zaveze slovenskih učiteljskih društev je bil namenjen predvsem ljudskošolskim učiteljem za njihovo nadaljnje izobraževanje, izpopolnjevanje in izmenjavo pedagoških izkušenj. V zvezi s socialnim položajem šole in učiteljstva v preteklosti in z njihovo ozaveščenostjo danes je muzej informativen in poučen, glede na bogato pedagoško literaturo zelo uporaben za znanstvene ali poljudne spise o današnji in pretekli šolski problematiki, zaradi šolskih muzejskih predmetov pa tudi povezovalen ob prirejanju vse številnejših šolskih razstav po posameznih šolah in muzejih.

Osnovnošolska mladina je v zadnjih letih postala najpogostejši obiskovalec muzeja, ki tako koncept dela kot tudi vsebino razstav približuje tudi dojemljivosti najmlajših. Pedagoške ure v šolskem razredu izpred sto in več let s krednim pisanjem na šolske tablice so za današnje učence posebno doživetje, ki ga izražajo z izrednim občutkom za vključevanje v "starodavni" učni proces.

Slovenski šolski muzej med drugimi muzeji

Slovenski šolski muzej je eden najstarejših muzejev na Slovenskem, ki so bili ustanovljeni še v prejšnjem stoletju. Med muzeji, ki se ukvarjajo s posebnimi ali specialnimi področji človekovega ustvarjanja, t.j. šolstvom, pa sploh najstarejši. Ker v svojem delovanju ob ustanovitvi ni bil teritorialno vezan na takratno staroavstrijsko upravno razdelitev, kot so bili starejši Deželni muzej v Ljubljani (1821) in mestna muzeja v Celju (1882) in na Ptuj (1893), je tudi prvi vseslovenski muzej. Vseslovenski značaj v deželni razcepljenosti in večstoletni ukoreninjenosti Slovencev mu pripada tako po imenu kot tudi po ustanoviteljici - Zavezi slovenskih učiteljskih društev. Razen učiteljev iz Prekmurja in Beneške Slovenije so bila soudeležena učiteljska društva vseh drugih pokrajin, kjer so bile slovenske šole in slovenski učitelji.

Ustanovitev Slovenskega šolskega muzeja

Ob povečani stanovski zavesti je nastanek in ustanovitev šolskega muzeja na Slovenskem tudi rezultat večje narodne zavesti slovenskega učiteljstva. Pobudo za ustanovitev slovenskega šolskega muzeja je dal ljudskošolski učitelj Jakob Dimnik iz Ljubljane. Želel je, da bi tudi Slovenci imeli ustanovo, ki bi prikazovala razvoj šolstva in delo učiteljstva. Ker se ni zadovoljil z občasnimi razstavami učil, ki so bile v Ljubljani ob zborovanjih slovenskih učiteljev in slovenskih učiteljskih društev že leta 1870 in 1872, v Gorici 1875 in 1885 ter v Mariboru 1893, je izdelal načrt za ustanovitev šolskega muzeja. Zaradi pomanjkanja denarja pri ustanavljanju in vzdrževanju muzeja je za podporo ustanovitve iskal ugodno priložnost. Ko so se začele vsesplošne priprave na praznovanje 50-letnice vladanja cesarja Franca Jožefa, je Zavezi slovenskih učiteljskih društev predlagal, naj bi slovenski učitelji ta jubilej leta 1898 počastili z ustanovitvijo muzeja.

Dimnikov predlog je odbor Zaveze slovenskih učiteljskih društev sprejel. V svojem nagovoru na zborovanju zastopnikov učiteljskih društev v Celju je Dimnik poudaril potrebo po takšni ustanovi za slovensko učiteljstvo in slovenski narod. Navzoče je nagovoril, da "poleg stvari, ki jih bomo razstavili v našem muzeju, razstavimo in vcepimo v srce svojih stanovsko zavednost in stanovski ponos, da storimo torej vse, karkoli bi utegnili povzdigniti naš stan. Stanovska zavest

in ponos morata prešinjati slehernega izmed nas, potem smemo biti prepričani, da bo lepo uspeval naš muzej”.

Zaveza slovenskih učiteljskih društev je vseslovenski šolski muzej skupaj s priložnostno razstavo ustanovila na letnem zborovanju 2. avgusta 1898 na I. mestni šoli v Ljubljani. Slavnostni govornik je bil tajnik Zaveze Luka Jelenc, slovesnega odprtja pa so se med drugimi udeležili tudi ljubljanski župan Ivan Hribar, predstavniki šolskih oblasti ter gostje iz Češke in Hrvaške.

Z največjo denarno podporo pri ustanovitvi in vzdrževanju muzeja v prvih letih obstoja je Zavezi najbolj pomagal kranjski deželni odbor. Denarnih podpor od deželnih odborov drugih dežel, v katerih so prebivali Slovenci, ni bilo. Obstoj muzeja je že čez nekaj let postal odvisen od podpor posameznih odborov in učiteljskih društev. Ker sredstva za redno vzdrževanje muzeja niso bila dolgoročno urejena, je muzej že kmalu po ustanovitvi zašel v hude denarne in prostorske težave.

Selitve in ukinjanje muzeja

Že v nekaj dneh po ustanovitvi se je moral muzej seliti. Prostorska stiska v posameznih šolskih prostorih po Ljubljani, kjer je muzej gostil, pa je muzej v naslednjih letih prisilila k večkratnim preselitvam. Učitelji so muzej sicer obiskovali, niso se pa zavedali njegovega pomena. Na glavnem zboru Zaveze slovenskih učiteljskih društev v Mariboru leta 1900 so razveljavili sklep, po katerem so morala okrajna učiteljska društva prispevati denar za vzdrževanje muzeja. Ker je imel muzej začasno brezplačne prostore, so menili, da prispevek za muzej ni več potreben. Leta 1903 je muzej doživel še drugi udarec, kajti ostal je brez prostorov, ker je ljubljanski mestni šolski svet potreboval učilnico in je zato zahteval preselitev muzeja.

Mestna občina je muzej preselila na Ljubljanski grad, deželni odbor pa je plačal desetletno podporo. Na gradu je imel le malo obiskovalcev. Jakob Dimnik in Luka Jelenc, ki sta največ prispevala za delo muzeja, se poslej zaradi zaposlenosti z ustanovitvijo Učiteljske tiskarne za muzej nista več zanimala. Muzej na gradu je živel. Slabo stanje muzeja pa so na glavnem zboru učiteljskih društev pospremili z izjavo, da je “muzej na gradu dobil svojo dosmrtno ječo”.

Ko so leta 1910 zgradili Učiteljsko tiskarno, so tudi muzejsko gradivo z gradu preselili v kletne prostore tiskarne. Zadnjo vest o muzeju so objavili leta 1912, ko so na vodstveni seji sklenili, da učila prodajo, knjižnico pa dodelijo Zavezi slovenskih učiteljskih društev. Vodstvo Zaveze in drugi šolski krogi se očitno niso zavedali pomena muzeja za raziskovanje zgodovine šolstva na Slovenskem in za sočasno izobraževanje slovenskega učiteljstva.

Obnovitev muzeja

Po prvi svetovni vojni je napredek šolstva narekoval potrebo po obnovitvi muzeja, v katerem bi zbrali dokumente za natančno sliko o stanju šolstva. Učiteljska organizacija se po prvem neuspelem poskusu obnovitve šolskega muzeja zanj ni več zanimala. Zamisel o obnovitvi muzeja je v tridesetih letih ponovno oživel dr. Karel Ozvald, podprl pa jo je pedagoški vodja poskusne šole v Ljubljani Rudolf Kobilica. 7. marca 1938 jo je predstavil in obrazložil učiteljskemu svetu, ki jo je soglasno sprejel in jo predložil banski upravi s prošnjo, da se ustanovi muzej vsega slovenskega šolstva. S posebnim odlokom je prosvetni oddelek banske uprave 27. maja 1938 objavil ustanovitev Muzeja slovenskega šolstva.

Od leta 1938 naprej je muzej samostojen zavod. Najprej je bil odprt oddelek za osnovne šole, leta 1940 pa še oddelek za srednje in meščanske šole. Banska uprava je po šolah objavila poziv za zbiranje gradiva, nakar so šole do začetka vojne muzeju pošiljale nabrano gradivo in druge podatke o zgodovini šol. Ker ni bilo dovolj osebja za obdelavo niti primernih prostorov za razstave, je muzej v tem obdobju, pod vodstvom Rudolfa Kobilice, gradivo predvsem zbiral.

Po drugi svetovni vojni je muzej začel ponovno zbirati gradivo o šolah. Prvotni naziv muzeja "Muzej slovenskega šolstva, oddelek za ljudske šole" so leta 1945 spremenili v "Slovenski šolski muzej, oddelek za osnovne šole". Leta 1949 je dobil sedanji naziv, razširilo pa se je tudi njegovo delovno področje.

Po obnovitvi muzeja leta 1938 je muzej dobil prostore na poskusni šoli za Božigradom v Ljubljani, kjer je deloval do leta 1943. Večji del zbranega gradiva so tedaj uskladiščili v kletnih prostorih v Narodni in univerzitetni knjižnici. Po vojni se je muzej najprej preselil v prostore na učiteljskišću, nato pa v osnovno šolo Ledina. Leta 1953 se je preselil v dvoriščni trakt dijaškega doma Ivan Cankar na Poljanski cesti, zadnjih 14 let pa je v prostorih nekdanjih uršulinskih šol ob samostanu in uršulinski cerkvi na Plečnikovem trgu 1 v središču Ljubljane.

Ureditev muzeja

Temeljni načrt muzeja iz leta 1938 je bil dopolnjen leta 1951, ko je vodstvo muzeja prevzel France Ostanek, ki je muzej vodil skoraj 25 let. Ostanek se je posvetil temeljiti organizaciji muzeja. Muzej je reorganiziral in razdelil na tri oddelke: razstavno zbirko, pedagoško knjižnico in arhiv z dokumentacijo. Z njegovim nastopom je muzej dobil svojo dokončno vsebinsko in organizacijsko obliko, saj je zajel preučevanje vseh učno-vzgojnih ustanov. Na temelju zbrane dokumentacije, ki jo načrtno dopolnjuje za vse šole na slovenskem etničnem ozemlju, je muzej leta 1960 dobil naziv "dokumentacijski center za zgodovino šolstva". Muzej je s tem dobil tudi ločen oddelek za dokumentacijo in posebej za arhivsko zbirko.

Pomembno knjižno bogastvo hrani **Muzejska pedagoška knjižnica**, ki je ohranila največ izvirne pedagoške literature; od učbenikov, šolske zakonodaje do pedagoškega časopisja. Zdaj hrani okoli 60.000 knjig. V knjižnici so vsa pomembnejša slovenska pedagoška dela. Dokaj popoln je tudi starejši slovenski mladinski tisk, ki so ga izdajale učiteljske organizacije. Na novo pridobljene knjige so izpopolnile predvsem zbirko učbenikov za vse vrste šol pri nas. Veliko knjig je muzej pridobil z nakupi v antikvariatih in drugih kulturnih ustanovah, pa tudi od posameznikov. Nekaj knjig se je pridobilo tudi z zamenjavo, obvezne izvide novih učbenikov so pošiljali Državna založba Slovenije, sedaj tudi DZS, in Mladinska knjiga.

Razstavna dejavnost muzeja

Muzej je od leta 1948 pripravil več kot 160 razstav in ob njih po letu 1964 več kot 60 razstavnih katalogov od šolskih sistemov, šolskih stavb, šolskih in pedagoških časopisov, učbenikov in spričeval, telesne vzgoje, likovnega pouka do predšolske vzgoje, zdravstvenega šolstva in razvoja mature. Pri tem je poleg obravnave šolske zgodovine na Slovenskem muzej posvetil nekaj več pozornosti tudi posameznim regijam: tako vzhodni in severovzhodni Sloveniji (Ob 250-letnici rojstva Štefana Küzmiča 1723-1779, Prekmursko šolstvo kot šolstvo, Odprta šola OŠ Podčetrtek), pa tudi Primorski. V zadnjem desetletju je muzej pripravil poleg stalne razstave Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja I. (do srede 19. stoletja) še razstave o šolskih spričevalih, zdravstvenem šolstvu, šolski narodno-obrambni

družbi sv. Cirila in Metoda, šolstvu v 19. stoletju in spominih na šolo, predstavitev raziskovalnega dela mladih zgodovinarjev osnovnih šol, posebne pozornosti obiskovalcev pa so bili deležni projekti za otroke ob gostujoči razstavi V svetu lutk, razstavi afriških igrač in Zlati Ciciban.

Do pomladi prihodnjega leta (1999) je na ogled razstava **Od mature do mature**, ki predstavlja zgodovinski razvoj mature na Slovenskem od leta 1849/50 naprej ter opozarja tudi na značilnosti maturitetnih običajev. Razstavo dokumentov in predmetov z elementi ambientalne postavitve dopolnjujeta tudi video projekciji mature leta 1948 in intervjuji s predstavniki starejših generacij maturantov in z najstarejšim slovenskim maturantom, ki letos tako kot Slovenski šolski muzej slavi stoletnico življenja. Tudi to razstavo spremlja bogat katalog z razpravami in vedno zanimivimi spomini na šolo in dneve mature.

Šolska kronika - zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje

Šolska kronika je glasilo Slovenskega šolskega muzeja. Svoje začetke ima v skupnem zborniku šolsko-pedagoških muzejev v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu, ki je začel izhajati leta 1964 kot Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete. Bogat zgodovinopisni opus zbornika 1-24, in posebej slovenskih prispevkov, je predstavil mag. Mladen Tancer v Šolski kroniki leta 1993. Od 25. številke leta 1992 izhaja samostojno kot osrednja slovenska strokovna revija za zgodovino šolstva, pedagogike in vzgoje. Izhaja enkrat letno v obsegu okoli 300 strani. V vsakoletni številki predstavlja raziskovalne rezultate več kot 40 zgodovinarjev, slavistov, pedagogov in drugih raziskovalcev naše pedagoške preteklosti.

Šolska kronika ima ustaljeno obliko in je razdeljena na več poglavij: Članki in razprave, Prispevki in gradivo, Spomini na šolo, Iz muzejskega dela ter Poročila in ocene. Vsebinsko je revija zelo raznolika, članki obravnavajo šolsko zgodovino na Slovenskem v vseh segmentih (od vrtcev do visokošolskega študija, od začetkov šolstva pri nas do današnjih dni), veliko člankov je pokrajinsko obarvanih, obravnavajo pa tudi šolstvo v zamejstvu in izseljenstvu.

Revija si prizadeva spodbujati raziskovalno delo z objavljanjem bibliografije za zgodovino šolstva (zadnji v: 25/1992 in 30/1997) in nasveti, kako bibliografijo uporabljati (v: 26/1993), z uvajanjem v metodologijo raziskovanja (Kako raziskati zgodovino svoje šole, v: 25/1992; Raziskovanje šolske zgodovine, v: 26/1993; Šole in arhivi, v: 25/1992; Šolske kronike - da ali ne?, v: 26/1993). V zadnjih številkah revije je bil uveden tematski sklop člankov (o zbirateljstvu v 28/1995, o muzejski pedagogiki v 29/1996). Zelo odmevna je stalna rubrika Jubileji naših šol - pregled slovenskih šol, ki praznujejo v naslednjem letu okroglo obletnico ustanovitve. Zanimiva je tudi rubrika o spominih učencev in učiteljev na šolo.

V zadnjih petih številkah Šolske kronike so bili med drugimi objavljeni tudi naslednji članki splošnega značaja: M. Peček: Nastanek javne šole pri nas (v: 28/1995), E. Protner: Herbartov univerzitetni pedagoški seminar (v: 29/1996), M. Peček: Strokovna avtoriteta osnovnošolskega učitelja (v: 29/1996), M. Jeraj: Učenci strokovnih šol 1945-1950 (v: 29/1996), T. Hojan: Slovenska učiteljska organizacija in Učiteljska tiskarna (v: 29/1996), A. Gabrič: Temeljne značilnosti šolske reforme 1953 - 1962 (v: 27/1994), A. Vovko: Oris dejavnosti Družbe sv. Cirila in Metoda na šolskem področju (v: 27/1994).

O šolstvu na Štajerskem beremo npr. v člankih: M. Tancer: Pedagoške iveri in reminiscence v dnevniku dr. Franja Žgeča (v: 29/1996), I. Zajc Cizelj: Učenci OŠ Vojnik prva leta po 2. SV "Zdravi, veseli - čvrsto na delo!" (v: 29/1996), I. Zajc Cizelj: Šolske kazni konec 19. st. v Celju (v: 30/1997), S. Kurnik Zupanič: Začetki šolstva v Jarenini (v: 30/1997).

Ob stoletnici ustanovitve je muzej ohranil delovni načrt izpred več deset let, vendar pa je pri tem njegovo delo postalo še bolj mnogovrstno. Ob osnovni razstavni dejavnosti in knjižnični izposoji se muzejski kustosi pogosteje posvečajo tudi pedagoški dejavnosti. Delo z obiskovalci postaja prednostna naloga muzeja, ki iz zatopljenosti v preteklost izžareva dih starih časov kot hvalo smelosti starejšim generacijam in kot opomin pred stranpotni slovenske šole v preteklosti.

Stane Okoliš

Slovenski šolski muzej

Plečnikov trg 1
1000 Ljubljana, Slovenija

Šolska kronika **Zbornik za zgodovino šolstva**

Slovenski šolski muzej v Ljubljani izdaja svoje glasilo, ki izhaja kot vsakoletni zbornik s tradicijo leta 1964 nastalega zbornika šolsko-pedagoških muzejev v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. Kot specializirana slovenska revija za zgodovino šolstva in pedagogike predstavlja včerajšnji utrip naših šol in je s svojim sporočilom obrnjena h koreninam, iz katerih raste tudi današnji šolski dan.

Revija je odprta za zgodovinarje, pedagoge, slaviste in vse šolnike, pa tudi za zgodovinske krožke, ki s svojimi prispevki predstavljajo raziskovalne rezultate s področja zgodovine šolstva od študij, do objav virov, spominskih zapisov in poročil o publikacijah. Objavlja pa tudi bibliografijo za slovensko zgodovino šolstva.

Zbornik za zgodovino šolstva – Šolska kronika je na voljo naročnikom in drugim na sedežu uredništva v Slovenskem šolskem muzeju, Plečnikov trg 1 v Ljubljani.

SIMPOZIJI - SYMPOSIA

Trideseto letno zborovanje American Association for the Advancement of Slavic Studies, Boca Raton, Florida, 24.-27. september 1998

Sicer redno vsakoletno zborovanje Ameriškega združenja za pospeševanje slovanskih študij (AAASS) je bilo tokrat v znamenju praznovanja 50-letnice ter temu ustrezno slovesnejše in še v večjem obsegu. Za kraj zborovanja so organizatorji izbrali turistično središče Boca Raton na Floridi in za čas konec septembra. Oboje je zborovanju, ki je po besedah organizatorjev pritegnilo okoli 1.400 udeležencev, v določeni meri dalo pečat. Orkan George, ki je ravno v teh dneh na srečo samo oplazil ta del Floride in se nato preusmeril proti Mehikskemu zalivu, je narekoval pogoje dela in prispeval, da je marsikdo spremenil načrte o bivanju v kraju ter vrnitvi. Gostiteljica zborovanja je bila južna sekcija slovanskih študij.

Zajetni programski zvezek, v katerem so bili nanizani naslovi prispevkov vseh zborovalcev na 11 delovnih sklopih, je zgovoren že sam zase in ga je nemogoče predstaviti v kratkem obrisu. Poleg že običajnih tem, pri katerih so največji delež imeli številčno močnejši slovanski narodi, so bile več pozornosti deležne razmere na balkanskem prostoru in posledice, ki jih je za vrsto narodov s seboj prinesel razpad Jugoslavije. Na tem mestu želimo poudariti le skupine, kjer so bile obravnavane teme s slovenskega kulturnega področja ali so v njihovi pripravi sodelovali preučevalci vprašanj, povezanih s Slovenci. Slovenski udeleženci zborovanja so poleg z referati sodelovali tudi v predsedovanju posameznih delovnih skupin. Slovenija v osemdesetih letih je bila osvetljena s treh vidikov: kulturne dejavnosti kot politična akcija (A. Gabrič), zaskrbljenost Slovenije zaradi vsiljevanja jugoslovanskih skupnih jeder ter usmerjenega izobraževanja (L. Plut-Pregelj) ter oblikovanje novih političnih strank in njihova vloga pri doseganju neodvisnosti (B. Repe). Diskutant je bil D. I. Rusinow z Univerze v Pittsburghu. O bratskih in podpornih organizacijah slovenskih izseljencev s poudarkom na Kranjsko Slovenski Katoliški Jednoti so govorili trije prispevki. Okvirni pregled značilnosti delovanja te Jednote je orisal A. Vovko, temeljiteje pa sta bili predstavljeni dve krajevni društvi: števil. 8 v Jolietu, Ill. (D. Friš) in števil. 148 v Bridgeportu, Conn. (B. Kolar). Rudolph M. Susel, urednik Ameriške domovine, je bil diskutant in ocenjevalec te skupine prispevkov.

Gospodarski vidik ter njegov vpliv na oblikovanje slovenske narodne identitete, zgodovinske in sodobne perspektive gospodarskega vplivanja sta v svojih prispevkih obravnavala Robert G. Minnich z Univerze v Bergnu (Norveška), ki je govoril o značilnosti gospodarstva Slovencev v Kanalski dolini, ter Christian Promitzer (Univerza v Gradcu). Slednji se je posvetil preučevanju etnične identitete in prevladujočemu gospodarskemu modelu med Slovenci v južni Štajerski. Tretje predavanje iz iste skupine je zaradi odsotnosti raziskovalke odpadlo.

Predavanju iz slovenščine ter še posebej vprašanju, ali gre pri tem za predstavljanje ali prilagajanje tuje kulture, so bili namenjeni trije prispevki: slovensko literarno predavanje in nemško govoreča založniška scena (K. D. Olof), splošni pogoji za slovensko literarno predavanje v Združenih državah (A. B. Wachtel) in objavljanje prevodov iz slovenščine v sodobni Rusiji (T. Zharova). Diskutant sekcije je bil Tom M. Priestly, profesor na univerzi v Alberti, Kanada. O spreminjanju etnične identitete med slovenskimi priseljenci so govorili prispevki treh slovenskih raziskovalcev. B. Čebulj-Sajko je obravnavala etnično identiteto med prvo generacijo avstralskih Slovencev, M. Lukšič-Hacin o procesu resocializacije in etnične identitete na primeru Slovencev na Švedskem., Ž. Žigon pa o potomcih slovenskih izseljencev v Agrentini in Urugvaju. Diskutantska pri-spevka sta pripravila David Stermole (MacDonald Collegiate Institute) ter Frances Swyripa (University of Alberta).

Trije avtorji so predstavili rezultate prvih sedem let slovenske demokracije in neodvisnosti: družbeni in ekonomski razvoj slovenske družbe v teh letih (J. Figa), politiko na Slovenskem v tem času (V. Klopčič) in politiko slovenske države v odnosu do avtohtonih manjšin v istem obdobju (S. Kristen). Diskutanta sta bila Ljubiša Adamovich (Florida State University) in Ivan Čizmić (Univerza v Zagrebu).

Delo in življenje arhitekta Jožeta Plečnika je bilo obravnavano v dveh tematskih sklopih. Pod naslovom Plečnik in urbano načrtovanje so svoje prispevke pripravili trije avtorji: o Plečnikovi Ljubljani kot klasičnem mestnem načrtovanju (R. G. Dyck), o Plečnikovih načrtih in namenih za Ljubljano (P. Krečič) ter o Plečniku in njegovih učencih (arhitekti W. Singer, Kliment and Halsband). Diskutantska prispevka sta dodala Robert McCarter (University of Florida) in Aleš Vodopivec (Univerza v Ljubljani). Umeščanje arhitekta Jožeta Plečnika v zgodovinski kontekst je bila tema referatov treh ameriških raziskovalcev: Plečnik na Dunaju in v Pragi ter iskanje arhitekturne in kulturne identitete (C. Long), Plečnik, tehnologija in modernizem (A. Herscher) ter Arhaični modernizem, Plečnik in nauk antike (D. Schafter). Z diskusijskima prispevkoma sta sodelovala Caroline Constant (University of Florida) in Paul Tesar (North Carolina State University).

Bolj primerjalnemu načinu obravnavanja posameznih slovenskih tem so bili namenjeni prispevki nekaterih posameznikov, ki so sodelovali v drugih, širše in interdisciplinarno zastavljenih tematskih sklopih.

Ob popoldnevih in večerih se je zvrstila vrsta strokovnih in drugih srečanj, mnoga združenja so v tem času pripravila letne občne zборе, na katerih so pripravljali načrte za nadaljnje delo ter usklajevali projekte, ki jih že uresničujejo. Za srečanje s slovenskimi udeleženci zborovanja je poskrbel tudi slovenski veleposlanik v Združenih državah dr. Dimitrij Rupel.

V okvir jubilejnega letnega srečanja je bila postavljena še predstavitev številnih založb, univerz, drugih založniških ustanov kot tudi organizacij, ki se ukvarjajo z objavljanjem strokovne literature ter zvočnih in slikovnih zapisov, ki sodijo v okvir delovanja združenja AAASS.

Reči je treba, da je bila zastopanost Slovencev na zborovanju močna in na dostojni ravni. Skupaj z rojaki, ki delujejo na različnih raziskovalnih in pedagoških ustanovah po svetu, ter raziskovalci elementov življenja ljudstva pod Alpami, smo v razgiban utrip kongresnega dogajanja vsaj v določeni meri vnesli slovenski element. Če bodo prispevki imeli možnost objave, bo ta delež dobil še trajnejšo obliko.

LETNO KAZALO – ANNUAL CONTENTES

In memoriam

Fanika Krajnc-Vrečko, JOŽE RAJHMAN 1924-1998	201
--	-----

Jubileji – Anniversaries

Jože Curk, ZASLUŽNI PROFESOR DR. JOŽE KOROPEC · PETINSEDEMDESET- LETNIK	5
Peter Pavel Klasinc, ANTOŠA LESKOVEC · SEDEMDESETLETNIK	8
Avugust Lešnik, PROFESOR MARJAN BRITOVŠEK · PETINSEDEMDESET- LETNIK	205

Razprave – Studies

Jože Mlinarič, MARIBORSKI SAMOSTANSKI DVORI IN NJIHOVA POSEST DO 16. STOLETJA	11
Maribor Monastery Manor Houses and their Estates until the End of the XVI Century	
Vasilij Molik, POLITIČNE RAZMERE V AVSTRIJI PRED STO LETI	33
The Political Situation in Austria 100 Years Ago.	
Bogdan Kolar, MEDNARODNI ZNAČAJ IN NALOGE ZAVODA V VERŽEJU (1912-1919)	41
The International Character and Tasks of the Institute in Veržej (1912-1919)	
Jurij Perovšek, SLOVENCİ IN JUGOSLAVIJA V LETIH 1918-1941	55
Slovenians and Yugoslavia during 1918-1941	
Jože Curk, UMETNOSTNA PODOBA POSAVINJA IN POSAVJA V OČEH VIZI- TATORJEV 17. IN 18. STOLETJA, (II. del)	75
The Artistic Appearance of the Savinja and Sava Valleys as Seen by Visitors in the XVII and XVIII Century, part II	
Manica Špendal, SLAVKO OSTERC V MARIBORU	101
Slavko Osterc in Maribor	
Mihaela Koletnik, SLOVENJEGORIŠKO NAREČJE OB SEVERNİ MEJI REPUB- LIKE SLOVENIJE	109
The Slovenske Gorice Dialect along the Northern State Frontier	
Janez Marolt, PRIMERJAVA MED HAMURABIJEVIM ZAKONİKOM, PEN- TATEVHOM/PETEROKNJİZJEM IN ZAKONİKOM XII PLOŠČ	209
A Comparison of the Hammurabi Code, the Pentateuch and the XII Tablets Code	
Janez Šumrada, RAZMEJITEV MED NAPOLEONOVO FRANCIJO IN AVSTRIJ- SKIM CESARSTVOM NA SLOVENSKEM ETNIČNEM OZEMLJU PO NA- STANKU ILIRSKIH PROVINČ	247
The Delimination of the Boundary between Napoleon's French and the Austrian Empires through Slovenian Ethnical Territory after the Establishment of the Illyrian Provinces	
Bruno Hartman, FRANCOSKI KROŽEK IN DRUŠTVO PRIJATELJEV AN- GLEŠKEGA JEZİKA IN PROSVETE V MARIBORU MED VOJNAMA	261
The French Circle and the Society of the Friends of the English Language and Education in the Inter-War Period	
Avugust Lešnik, INFORMBIROJEVSKI SPOR LETA 1948 · SPOR DVEH RAZLIČ- NIH MODELOV SOCIALİZMA?	287
The Cominform Dispute of 1948 · A Dispute between two Different Models of Socialism?	
Božo Repe, SISTEM LJUDSKE DEMOKRACIJE V SLOVENIJI IN JUGOSLA- VIJI	303
The System of People's Democracy in Slovenia and Yugoslavia	

Zapisi – Notes

Jožef Smej, TEŽAVE IN SKRBI MIKLOŠA KÜZMIČA KOT VICEARHIDIA- KONOVEGA NAMESTNIKA V LETU 1779	121
Andrej Vovko, UDJE DRUŽBE SV. MOHORJA MED MURO IN RABO V LETIH 1870-1892	133

Andrej Vovko, UDJE DRUŽBE SV. MOHORJA MED MURO IN RABO V LETIH 1893–1918	317
Problemi in diskusija – Problems and Discussion	
Andrej Hozjan, ZA DOSLEDNEJŠE, BOLJ POGLOBLJENO IN RESNEJŠE PISANJE ZGODOVINE?	155
Ivo Žajdela, ZAKAJ TAKO GROBE IZMIŠLJOTINE?	345
Marjan Žnidarič, POJASNILO	350
Ocene in poročila – Reviews and Reports	
Jože Maček, JOŽE MLINARIČ, MARENBERŠKI DOMINIKANSKI SAMOSTAN 1251–1782	163
Jože Maček, EINSPIELERJEV SIMPOZIJ V RIMU	165
Brane Goropevšek, JANEZ CVIRN, TRDNJAVSKI TRIKOTNIK	168
Jože Curk, SERGEJ VRIŠER, JOŽEF HOLZINGER	171
Jože Maček, CELJSKI ZBORNIK	172
Jože Curk, PTUJ IN OKOLICA NA RAZGLEDNICAH 1891–1945	174
Jerneja Hederih, MARTA VERGINELLA, EKONOMIJA ODREŠENJA IN PREŽIVETJA, ODNOS DO ŽIVLJENJA IN SMRTI NA TRŽAŠKEM PODEŽELJU	176
Aleksandra Berberih Slana, MARIO STRECHA, KATOLIŠKO HRVATSTVO: POČECI POLITIČKOG KATOLICIZMA U BANSKOJ HRVATSKOJ (1897–1904)	179
Anton Ožinger, TAMARA GRIESSER-PEČAR, STANISLAV LENIČ. ŽIVLJENJE PISANJE ZAPORA	181
Sergej Vrišer, JANEZ J. ŠVAJNCER, UNIFORME	183
Jerneja Hederih, MOJCA RACIČ SIMONČIČ, SLOVENSKA ETNOLOŠKA BIBLIOGRAFIJA 1986–1990	185
Drago Samec, JANKO ANTON, HENKEL NIKOLAUS NEMŠKI VITEŠKI LIRIKI S SLOVENSKEGA TAL. ŽOVNEŠKI, GORNJEGRADSKI, OSTROVRŠKI	187
Stanko Ojnik, SLOVESNOSTI OB 120-LETNICI ROJSTVA DR. MATIJE SLAVIČA	189
Jože Curk, PTUJSKA ŽUPNIJSKA CERKEV SV. JURJA, ZBORNIK ZNANSTVENEGA SIMPOZIJA OB PRAZNOVANJU 1150. OBLETNICE POSVETITVE MESTNE CERKVE IN 850. OBLETNICE "KONRADOVE CERKVE"	351
Jože Curk, GRADIVO ZA ZGODOVINO MARIBORA, 23. ZVEZEK	354
Jože Curk, VIRI ZA GRADBENO ZGODOVINO MARIBORA II/9	356
Marjan Žnidarič, VLADO HABJAN, MEJNIKI SLOVENSKE ZGODOVINE	356
Anton Ožinger, VALENTIN INŽKO, ZGODOVINA SLOVENCEV DO LETA 1918	358
Andrej Rahten, JANKO PLETERSKI, DR. IVAN ŠUSTERŠIČ 1863–1925	361
Marjan Žnidarič, FRANCE FILIPIČ, SLOVENC V MAUTHAUSNU	367
Marjan Žnidarič, VOJNOZGODOVINSKI ZBORNIK	369
Mojca Ramšak, BRONISLAW MALINOWSKI, ZNANSTVENA TEORIJA KULTURE	371
Mojca Ramšak, ELFI LUKAS, HEIMATLICHES BAUEN. EIN FACHWÖRTERBUCH	373
Jerneja Hederih, ZABLATNIKOVI DAN IN MEDNARODNI ETNOLOŠKI SIMPOZIJ, VREDNOTENJE ŽIVLJENJSKIH PRIČEVANJ	374
Slavica Tovšak, ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA, 1898–1998	377
Stane Okoliš, STOLETNICA USTANOVITVE SLOVENSKEGA ŠOLSKEGA MUZEJA	379
Simpoziji – Symposia	
Borut Holcman, MEDNARODNI SIMPOZIJ – PTUJSKO MESTNO PRAVO IZ LETA 1376	191
Borut Holcman, MEDNARODNI SIMPOZIJ – PTUJSKO MESTNO PRAVO IZ LETA 1513	194
Bogdan Kolar, TRIDESETO LETNO ZBOROVANJE AMERICAN ASSOCIATION FOR THE ADVANCEMENT OF SLAVIC STUDIES, BOCA RATON, FLORIDA, 24.–27. SEPTEMBER 1998	385

ISSN 0590-5966

9 770590 596603